דר. ב. ז. בכר

אגדות התנאים והאמוראים

אגדות התנאים

כרך שני — חלק שני.

מאת

הד״ר ר׳ בנימין זאב בכר.

מתרגם מגרמנית ע״י

א. ז. רבינוביץ.

מהדורה שניה.

הוצאת „דביר".

תל־אביב, תרפ״ה.

המטריצות ולוחות הסטיריאוטיפ הוכנו ונדפסו בדפוס „הפועל הצעיר", ת"א.

לוח הפרקים של כרך שני, חלק שני.

פרק ששי*). ר' אלעזר בן שמוע 1
" שביעי. ר' אליעזר בן יעקב 8
" שמיני. ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי 14
" תשיעי. ר' יהושע בן קרחה 29
" עשירי. ר' שמעון בן גמליאל 39
" אחד עשר. דבי ר' ישמעאל 48
" שנים עשר. ר' יאשיה ור' יונתן 58
" שלשה עשר.
א. ר' יוחנן הסנדלר 67
ב. אבא שאול
ג. ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה 69
ד. חנניה בן עקביא 70
ה. איסי בן עקביא
ו. איסי בן יהודה 72
ז. חנניה בן עקשיא 74
ח. ר' נהוראי 75
ט. ר' ראובן בן איסטרובלי 79
י. ר' ינאי 80
יא. ר' דוסתאי ב"ר ינאי 81
יב. אבא יוסי בן דוסתאי 82
יג. ר' דוסא 84
יד. ר' דוסתאי ב"ר יהודה
טו. ר' שמעון בן יהודה מכפר עכו 85
טז. ר' אחי ב"ר יאשיה 86
יז. ר' יעקב 88
יח. סומכוס 89
יט. ר' יצחק 90

פרק ארבעה עשר.
א. ר' אלעזר ב"ר שמעון 91
ב. ר' ישמעאל ב"ר יוסי 96
ג. ר' אלעזר ב"ר יוסי 99
ד. ר' מנחם ב"ר יוסי 102
ה. ר' אורידימוס ב"ר יוסי 103
ו. ר' יוסי בן יהודה 104

פרק חמשה עשר.
ר' שמעון בן אלעזר 106
" ששה עשר. ר' נתן 116
" שבעה עשר. ר' יהודה הנשיא 128
" שמונה עשר. בני דורו של ר' יהודה הנשיא 152
א. ר' שמעון בן יוסי בן לקוניא 153
ב. ר' שמעון בן מנסיא 154
ג. ר' יהודה בן לקיש 157
ד. ר' פנחס בן יאיר 158
ה. ר' אלעזר הקפר 161
ו. בר קפרא 163
ז. ר' חייא 177
ח. ר' שמעון בן חלפתא 184
ט. ר' לוי בר סיסי 189
י. ר' בניה 191
יא. ר' סימאי 194

פרק תשעה עשר. תנאים מזמנים שונים ותנאים שזמנם לא ידוע.
א. אבא בנימין 197
ב. אבא דורש 198
ג. אבא יוסי המחוזי 199

*) חמשת הפרקים הראשונים נמצאים בכרך שני חלק ראשון.

ד. אבא כהן ברדלא . . 199
ה. ר' אבשלום (אבטולום) הזקן 200
ו. ר' אחא . . . . . . „
ז. ר' אנטיגנוס 201
ח. ר' חלפתא איש כפר חנניה 202
ט. ר' חנניה איש טבעין . . „
י. ר' חנינא בר אידי . . 203
יא. אליעזר בן אחא . . . . „
יב. ר' אליעזר בן תדא . . . „
יג. ר' גמליאל השלישי . 204
יד. ר' יעקב איש כפר חיטייא „
טו. ר' יהודה בן חנניה . . 205
טז. ר' יהודה בן תימא . . 206
יז. ר' יוחנן בן תורתא . . 206
יח. ר' יוסי בר יאסי . . 207
יט. ר' יוסי בר חנינא . . . „
כ. ר' יוסי בן אלעזר . . 208
כא. ר' יוסי ב"ר אלישע . . . „
כב. ר' מנחם איש גליא . . 209
כג. ר' שמעון איש קטרון . . „
כד. ר' שמעון החסיד . . 210
כה. תודוס איש רומי. . . . „
נוספות 211
תקוני טעיות ומלואים לכל ארבעת החלקים 216
מפתח לשמות התנאים והאמוראים שבכל ארבעת החלקים . . . 218
מפתח הענינים 228

עם החלק הרביעי הזה נגמר סדר אגדת התנאים.

בסך הכל עוברים בארבעה הלקים הללו בסדר כרנוולוני מאמרי אגדה של מאה ועשרים תנאים, הידועים בשמותיהם, מלבד אלה שנקראו בשם כולל: בית שמאי, בית הלל ודבי ר׳ ישמעאל, כל אחד נצב עם שירת נפשו, כמה שמזלו גרם לו להשאיר משירתו לדורות.

מתפארים העמים בגלותם קברות מלכי מצרים עם אוצרות זהבם ופסיליהם... ועל אחת כמה וכמה יש לנו להתפאר במעשהו של החכם רב״ז בכר, שגלה לנו את יוצרי האגדה, שדבריהם היו פזורים בספרים שונים, כעצמות שהזה יחזקאל בבקעת שנער, ולא היתה אפשרות לדעתם ידיעה שלמה ומקפת, ועכשיו הנם מסודרים כלם כחרוזי פנינים. ובירושה הרוחנית הזאת יתפרנסו כל מי שיש לו לב מרגיש ומבין, ירושה שכל אוצרות מלכים לא ישוו בה.

* * *

המחבר בהקדמתו לכרך השני מראה טעותו של החוקר הצרפתי, ארנסט רנן, האומר שבעלי האגדה לא היו בעלי הלכה. בשבילנו אין צרך בהוכחות לסתור טעות זו. די לראות שמות התנאים שנזכרו בספר הזה להוכה, שדוקא גדולי ההלכה היו גם גדולי האגדה.

* * *

המפתחות לד׳ החלקים הללו נסדרו ע״י מר א. ליטאי.

המתרגם.

ר״ח אייר תרפ״ג, תל־אביב.

אגדות התנאים.

פרק ששי.

ר׳ אלעזר בן שמוע.

האחרון ברשימת החכמים, תלמידי ר׳ עקיבא, שקבלו סמיכה מר׳ יהודה בן בבא הוא ר׳ אלעזר בן שמוע 1), שהמסרת של התנאים רגילה לקראו בלי שם אביו. מיחוסו לר׳ עקיבא לא נודע מלבד זאת כלום. בימי גזרות אדריאנוס הלך ר״א לנציבין לר׳ יהודה בן בתירה 2), שבשמו אמר איזה מאמרי הלכה 3). בתחלת עבודתם של חבריו, אחר ששקטו הגזרות בא״י, להקים מחדש את בנין היהדות בארץ ישראל על יסודות חדשים, כנראה לא השתתף ר״א בן שמוע עמהם. לכל הפחות לא נזכר שמו בספורים ע״ד ועידת אושא ובקעת בית רמון. ביחס אישי אנו מוצאים אותו עם ר׳ מאיר 4) וכמו כן עם התלמיד היותר חשוב של ר׳ מאיר, ר׳ שמעון בן אלעזר, שכנראה הוא בנו של ר׳ אלעזר זה, ועם ר׳ יהודה בר אלעאי 5) ששבח אותו על שהוא שונה משנתו של ר׳ אליעזר בן הורקנוס רבו של ר׳ אלעאי אביו 6); עם ר׳ חנינא בן אנטיגנוס, שהזכיר פעם את ר׳ שמעון בן יוחאי מאמר אחד שאמר לו ר׳ אלעזר בשם ר׳ שמעון 7). עם ר׳ שמעון בעצמו אנו מוצאים אותו אומר ביחד דברי הלכה 8). ופעם עם ר׳ נחמיה 9). הוא עמד במחלקת בעניני הלכה עם תלמידי ר׳ עקיבא, ר׳ מאיר ר׳ יהודה ור׳ שמעון וגם עם ר׳ יוסי בן חלפתא, ר׳ אליעזר בן יעקב ור׳ שמעון בן גמליאל. רשב״ג זה אמר פעם הלכה משמו 10). בנו של רשב״ג, הוא ר׳ יהודה הנשיא, בקר עוד את בית מדרשו של ר׳ אלעזר 11), שמקום מושבו לא ידוע. מתלמידיו של ר׳ אלעזר נודע לנו איסי (יוסף) הבבלי 12) ור׳ יוסי בן קיפר 13). נמסרו שתי שאלות ששאלוהו תלמידיו. השאלה הראשונה היא 14): מה יעשה אדם וינצל מחבלו של משיח? וע״ז ענה: יעסק בתורה ובגמילות חסדים 15). השאלה השניה היא: במה הארכת ימים? וע״ז ענה: מימי לא עשיתי קפנדריא בבית הכנסת ולא פסעתי על ראשי עם קדוש ולא נשאתי כפי בלא ברכה 16). — מלבד העובדה הזאת שהגיע לזקנה מופלגת לא נשאר כלום מתולדות חייו. ורק אגדה אחת מאֻחרת 17) מספרת: ר׳ אלעזר בן שמוע היה מטייל על שפת ים הגדול, ראה ספינה שנטרפה בים וכהרף עין טבעה היא וכל אשר בתוכה. והנה

איש אחד יושב על קרש של הספינה ועובר מגל אל גל עד שיצא אל היבשה, כשהוא ערום, והיה מצניע עצמו על שפת הים. בשעה זו עלו יהודים לרגל לירושלים. אמר להם האיש: אנכי מבני עשו אחיכם. הבו לי איזו כסות ואתכסה בה, כי הים טרפני ולא הצלתי כלום מחפצי. אמרו לו: הלואי שאומתך כֻּלה תלך לאבדון! הרים עיניו וראה את ר׳ אלעזר מטייל ביניהם. אמר: רואה אני שאתה איש זקן ונכבד בעמך, ואתה נוהר בכבוד הבריות. עשה נא מצוה ותנה לי כסות להתכסות בה כי טרפני הים. היה ר׳ אלעזר לבוש שבעה מלבושים, פשט ונתן לו מלבוש אחד, הוליכו לביתו והאכילו והשקהו ונתן לו שתי מאות דינרים והרכיבו ארבעה עשר פרסה, ועשה לו כבוד גדול עד שהביאו לביתו. לאחר איזה ימים מת הקיסר הרשע ומנו תחתיו מלך אחר, שגזר על המדינה ההיא את הגברים להרוג ואת הנשים לבז. אמרו לו לר״א בן שמוע: לך ופייס עלינו. אמר להם: הלא אתם יודעים שאין מלכות זו עושה דבר חנם. אמרו לו: יש עמנו ארבעת אלפים דינרים, קח אותם ופייס עלינו. לקח ועלה וישב בשער המלך, אמר להם: לכו אמרו למלך: יהודי אחד עומד בשער ורוצה לשאול בשלום המלך. אמר: הכניסוהו. כשראהו המלך, קם מכסאו ונפל לאפיו ואמר לו: למה בא אדוני הנה? אמר: שתרחם על מדינה זו ותבטל את גזרתך. אמר לו: הכי דברה התורה שקר? א״ל: לא. אמר לו: ולא כתוב בתורתכם לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה׳. למה? על אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים, לא תתעב אדומי כי אחיך הוא (דברים, כ״ג ד׳ ו־ח), ואני לא בן עשו אחיכם אני? ולא עשו עמי חסד; ומי שעובר על מצות התורה מות יומת. א״ר אלעזר בן שמוע: אעפ״י שהם חייבים לך, תמחול ותתרחם עליהם. א״ל: הלא אתה יודע שאין המלכות עושה דבר חנם. א״ל: יש עמי ארבעת אלפים דינרים קחם לך ותרחמם. א״ל: ארבעת אלפים דינרים נתונים לך חֵלֶף שתי מאות הדינרים שנתת לי, ומדינה זו תנצל בזכותך חלף האוכל והמשקה שהאכלתני והשקתני. והכנס לבית גנזי וקח לך שבעים בגדים חלף המלבוש שנתת לי, ולך לשלום לעמך ואני סולה להם בשבילך. הגרעין ההיסתורי שבאגדה זו הוא כנראה העובדה שמסֻפרת במקום אחר, שר׳ יהודה בן שמוע 18), שהיה אולי אחיו של ר׳ אלעזר, הצליח להסיר איזו גזרה של מלכות רומי שלאחר תקופת אדריאנוס 19), ובאגדה עברה עובדה זו על ר׳ אלעזר אחיו, ונתקשרה יחד גם כן בעובדה ממשית, שר׳ אלעזר היה אוהב ומכבד את כל בני האדם. לזה מתאימה מאד תשובתו שנתן לתלמיד על שאלתו ששאלו במה ינצל האדם מחבלו של משיח — שיחד עם העסק בתורה צריך לעסוק בגמילות חסדים 20). — בלנגדה של עשרה הרוגי

מלכות הומת ר׳ אלעזר בן שמוע באחרונה 21). מה שמספר שם מקורות היו אפשר שנוסד על רשימות היסתוריות: אמרו עליו, שהוא היה בן מאה והמש שנים, שלא שמעו אותו מתפלל בקול רם, שלא רב עם חבריו, שהיה ענותן ושפל ברך 22), ושמונים שנה ישב בתענית.

פתגמו היה: 23) יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך 24), וכבוד חברך כמורא רבך ומורא רבך כמורא שמים 25) — גדול השלום, שלא נטעו (נ״א: טענו) הנביאים בפי כל הבריות אלא שלום 26). — על האגדה של קמצא ובר קמצא שבגללם נהרבה ירושלים הוסיף ר״א בן שמוע: בא וראה כמה גדולה כחה של בושה, שהרי סייע הקב״ה את בר קמצא (המבוייש) והחריב את ביתו ושרף את היכלו 27).

בבטוי מקורי מגדיר ר׳ אלעזר שלש מדות בתלמידי הכמים: אבן גזית, אבן פנה ואבן פסיפס 28). אבן גזית כיצד? זה תלמיד ששונה מדרש; בזמן שתלמיד הכם נכנס אצלו, שואלו במדרש; זהו אבן גזית, שאין לה אלא פה אחת (כלומר מהוקצעה מצד אחד). אבן פנה כיצד? זה תלמיד ששונה מדרש והלכות. בזמן שתלמיד הכם נכנס אצלו, שואלו במדרש, אומר לו, בהלכות אומר לו, זהו אבן פנה, שאין לה אלא שתי פיות בלבד. אבן פסיפס ψῆφος כיצד? זה תלמיד ששונה מדרש והלכות ואגדות ותוספתות. כשתלמיד הכם נכנס אצלו, שואלו במדרש, אומר לו, בהלכות אומר לו, בתוספתות אומר לו, באגדות אומר לו, וזו היא אבן פסיפס, שיש לה ארבע פיות מארבע רוהותיה. — הביבה מצוה בשעתה, שמיד בערכים (ויקרא, כ״ז) נותן סלע, ואין ממתינין לו עד שיעשיר ויביא המשים סלעים 29).

מעשה בר׳ אלעזר בן שמוע ור׳ יוחנן הסנדלר שהיו הולכים לנציבין אצל ר׳ יהודה בן בתירה ללמוד הימנו תורה והגיעו לציידן וזכרו את ארץ ישראל. זקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם וקרעו בגדיהם וקראו המקרא הזה (דברים, י״ג כ״ט): וירשתם אותה וישבתם בה ושמרתם לעשות את כל החוקים. חזרו ובאו להם למקומם, אמרו: ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה 30). מאמרים שכאלה ע״ד ההובה לשבת בארצנו, ארץ מולדתנו העתיקה, שמעת ההתקוממות האחרונה של בר כוכבא היתה צפויה להתנכר לנו לגמרי, היו דרושים מאד בזמן ההוא. ומפני זה מצינו שגם שאר תלמידי ר׳ עקיבא הזהירו על הדבר הזה 31), כי היו רבים שלא יכלו לשאת את על הגלות הקשה של הרומאים ובקשו להשתחרר ממנו ולצאת מן הארץ.

— הרבה כרכים כבשום עולי מצרים ולא כבשום עולי בבל 32. — במדבר, כ"ה ג'. ויצמד לבעל פעור. כשם שאי אפשר למסמר לפרוש מן הדלת בלא עץ, כך אי אפשר לישראל לפרש מן הפעור בלא נפשות 33. —

ואלה הן הדרשות האגדיות שנאמרו משמו של ר"א בן שמוע במדרש הכתובים 34: שמות י"ב, ב'. [רשב"י אומר: והלא כל הדברים שנדבר עם משה לא נדבר אלא ביום... וכיצד היה מדבר עמו ביום והראהו ההדש בלילה. ר' אלעזר אומר:] נדבר עמו ביום עם השכה והראהו ההדש בהשכה 35. — שמות, כ"ט מ', ונועדתי שמה לבני ישראל ונקדש בכבודי. עתיד אני להתועד בהן ולהתקדש בהן. אימתי היה זה? ביום השמיני, שנאמר (ויקרא, ט' כ"ד): וירא כל העם וירנו ויפלו על פניהם 36. — במדבר, ה' כ"ט. שתי קנאות אמורות בפרשה (סוטה): קנאה אחת שתקנא לבעל ואחת שתקנא לבני המקום 37. — במדבר, י"א א'. כמתאוננים. אין כמתאוננים אלא כמתלהמים, וכן הוא אומר (דברים, א' כ"ז): ותרגנו באהליכם. מהו ותרגנו? שהיו מדברים כמתלהמים, וכן הוא אומר (משלי, כ"ו כ"ב): דברי נרגן כמתלהמים 38. — דברים ג', כ', ויתעבר ה' בי למענכם. בי דבר קשה הוא מה שאי־אפשר לבשר ודם לומר כן: (ה' כעס עלי) שמא תאמרו בגיני? תלמוד לומר: למענכם, בגינכם ולא בגיני, אתם גרמתם לי שלא אכנס לארץ 39 — דברים, ט"ז י"ח. שופטים ושוטרים. אם יש שוטרים יש שופטים, אם אין שוטרים אין שופטים 40. דברים, ל"ד י"א. לכל האותות והמופתים, כענין שנאמר (שמות, ז' ג') והרביתי את אותותי ואת מופתי 41. — יהושע ז' ו'. ויקרע יהושע שמלותיו וכו' הוא וזקני ישראל ויעלו עפר על ראשם. התהילו (הזכירו?) זכותו של אברהם אבינו, שנאמר (בר', י"ח כ"ז): ואנכי עפר ואפר 42. — ש"א, כ"ח ג'. הרי הוא אומר: ויאמר לה מה תארו? ותאמר איש זקן עולה והוא עוטה מעיל, וכי תעלה על דעתך שהוא קיים? אלא כבר מת. [ואומר: ויקברוהו ברמה ובעירו. וכי אין אנו יודעים שהרמה עירו? אלא מלמד שספדו כל ישראל כדרך שספדו לו ברמה] 43. — כתוב אחד אומר (ש"ב, כ"ד כ"ד): ויקן דוד את חלקת הגרן בכסף שקלים חמשים, וכתוב אחד אומר (דהי"א, כ"א כ"ה): ויתן דוד לארונה היבוסי במקום שקלי זהב משקל שש מאות. כיצד יתקיימו שני מקראות הללו? הגרן בשש מאות, אבל הבקר לעולה והמוריגים וכלי הבקר — בחמשים 44. — מה תלמוד לומר (דהי"ב, ד' י"ט): את השלחנות ועליהם להם הפנים זהב — זה שלחן גדול של זהב, שהיה לפנים מבהיכל, ושלחן שהיה באולם על פתחו של בית, שעליו נותנין לחם פנים ישנה 45. —

ויקרא, י' י"ב. ואל אלעזר ואל איתמר בניו הנותרים. קרובים היו לישרף אלא שריחם המקום על אהרן 46). — איוב בימי שפוט השופטים היה, שנא' (איוב, כ"ז י"ב): הן אתם כלכם חזיתם ולמה זה הבל תהבלו. איזה דור שכולו הבל? הוי אומר זה דור של שפוט השופטים 47). — אליהו [הנביא] משל מי? משל בנימין דכתיב (דהי"א, ח' כ"ז): ויערשיה ואליה וזכרי בני ירוחם כל אלה בני בנימין 48) *).

[במכילתא דרשב"י (הוצ' הופמן, ע' 6), שלא היתה לעיני בכר, נאמר: ר' אליעזר אומר: מנין שכסדר דברות שהיו במדבר (משה, אהרן, בניו, זקנים, כל ישראל) כך היו בארץ מצרים? אין צריך (להביא מקרא מפורש על זה), דין הוא (כלומר גזרה שוה): נאמר כאן דִּבֵּר — דַּבְּרוּ — ונאמר דִּבֵּר במדבר (ויקרא, י"א א'): מה דבר האמור במדבר אהרן שמע תחלה ושנה תחלה, אף דבר האמור כאן אהרן שמע תחלה ושנה תחלה. מה לי קדם אהרן את הבנים במדבר, שכן נמשח בשמן המשחה, יקדים אהרן את הבנים כאן, שלא נמשח בשמן המשחה? ת"ל (שמות, י"ב א'): ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר — מלמד שאהרן קדם את הבנים. ומנין שהבנים קודמין את הזקנים? אין צריך, דין הוא: נאמר כאן דבר ונאמר להלן דבר במדבר, מה דבר האמור במדבר בנים קדמו את הזקנים אף דבר האמור כאן בנים קדמו את הזקנים; מה לי בנים קדמו את הזקנים במדבר, שכן קדמו להעלות בהר (שמות, כ"ב א'): עלה אל ה' אתה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל, יקדמו את הזקנים כאן, שהרי לא קדמו לעלות בהר? ת"ל „ואל בניו" (ויקרא, כ"א כ"ב), מלמד שהבנים קודמין לזקנים. מנין שהזקנים קודמין את ישראל? אין צריך דין הוא — נאמר כאן דבר ונאמר דבר במדבר, מה דבר האמור במדבר זקנים קודמין את ישראל אף דבר האמור כאן זקנים קודמין את ישראל. מה לי קדמו זקנים את ישראל במדבר, שכן נתקדשו ברוח הקודש יקדמו זקנים את ישראל כאן, שהרי לא נתקדשו ברוח הקודש? ת"ל (שמות, י"ב כ"א): ויקרא משה לכל זקני ישראל — מלמד שהזקנים קודמין את ישראל (הוספת המתרגם) 49)].

רק מאמר אחד של תיאוסופיה נשאר ממנו והוא: הארץ עומדת על עמוד אחד וצדיק שמו, שנא' (משלי, י' כ"ה): וצדיק יסוד עולם 50).

---

*) מאמר אחד של ר"א [בן שמוע] נשמט כאן והובא אצל בכר בספרו „ערכי מדרש" (תרגום אז"ר), ע' 5, הע' 3., עה"כ (שמות, ל"ד ז') ונקה לא ינקה. אי אפשר לומר נקה, שכבר נאמר לא ינקה, וא"א לומר לא ינקה, שכבר נאמר נקה, הא כיצד? מנקה הוא לשבין ואינו מנקה לשאינן שבין (יומא, פ"ו ע"א ושבועות, ל"ט א', במכילתא ל"ב ז' (68 סוף ג') מובא המאמר סתם.

הערות לפרק ו׳:

1) סנהדרין י״ד א׳ וכן ברשימה האחרת של חמשת תלמידי ר״ע ביבמות ס״ב: ברשימה אחת שבמקורות הארץ־ישראליים, ב״ר ס״א הוא נמצא גם כן החמישי אחרי ר׳ מאיר, ר׳ יהודה, ר׳ יוסי, ר׳ שמעון; ברשימה האהרת נשמט שמו. 2) ע׳ לעיל כרך א׳ ח״א 102.

3) ע׳ תוספתא אהלות י״ב ג׳. – פעם אמר בשם ר׳ טרפון, תוספתא פרה י״א (י׳) ה׳.

4) ר׳ אלעזר בעצמו מספר ע״ד פגישתו עם ר׳ מאיר בערדיסקא מקום אחד בגליל קרוב לטבעין (Tibein oder Tibeon) ששם, לפ״ד התוספתא מגילה ב׳ ה׳, ישב ר׳ מאיר. ע׳ תוספתא נזיר ה׳ א׳, אהלות ד׳ י״ד, בבלי נזיר נ״ו: בדבר עוד שיהה אחת של הלכה עם ר׳ מאיר, מוסר ר״א בתוספתא גטין א׳ ה׳, בבלי גטין י״ב: השוה ג״ב: תוספתא ב״ק א׳ ד׳ (בבלי ב״ק ט״ז.). 5) ע׳ תוספתא מנחות ב׳ ט״ז, ערכין ב׳ ט׳, לפי תוספתא סוטה ט׳ א׳ היינו יכולים להביא ראיה מהיחס שבין ר׳ אלעזר ובין ר׳ יוסי ב״ר יהודה. ואולם שם במקום „אמר לו ר׳ יוסי ב״ר יהודה׳ צריך לגרום, כמו בתלמוד בברייתא סוטה מ״ה ע״ב: „אמר ר׳ יוסי ב״ר יהודה אמרו לו לר׳ אלעזר׳. ר׳ יוסי ב״ר יהודה אומר בשם ר׳ אלעזר, תוספתא נגעים ו׳ ח׳ ואולי גם בתוספתא מנחות י״א י׳. 6) ע׳ כרך א׳ ח״א ע׳ 73 הע׳ 3. בקה״ר א׳ ט״ו מסופר שר׳ יהודה ור׳ אלעזר היו לומדים יחד, כשנשא ר׳ יהודה אשה, הקדימו ר׳ אלעזר בתלמודו, וכמה שנים אח״כ השתדל ר׳ יהודה להשיגו ולא השיגו. 7) תוספתא פרה ד׳ (ג׳) ט׳.

8) ע׳ תוספתא יום הכפורים ד׳ (ג׳) ז׳ ולהלן. (משנה יומא ה׳ ז׳, בבלי יומא ס״א.) משנה ר״ה א׳ א׳, בכורות ט׳ ה׳, (תוספתא ר״ה א׳ ו׳); תוספתא ב״ק א׳ ט׳, תוספתא נגעים ט׳ ו׳. פעם פנה יחד עם ר׳ יוחנן הסנדלר בשאלה לרשב״י, ספרי במדבר ו׳ כ״א (פסקא ל״ה).

9) תיספתא מנחות ז׳ ט״ז. 10) תוספתא מכות ד׳ (ג׳) י׳.

11) ע׳ יבמות פ״ד ריש ע״א; ערובין נ״ג, מנחות י״ח. (תוספתא זבחים ב׳ י״ז).

12) ע׳ במקור האחרון שבין המקורות שנתנו בהערה הקודמת.

13) הוא אומר בשם ר׳ אלעזר: תוספתא שביעית ב׳ ה׳, שם ב׳ י״ח; תוספתא נדה ו׳ ג׳, תוספ׳ טהרות י״א י׳.

14) סנהדרין צ״ח: בהוריות י״ג ע״ב בסוף יש שלש שאלות שהראשונה מתחילה: שאלו תלמידיו את ר׳ אלעזר בן צדוק, והשאר רק – שאלו תלמידיו את ר׳ אלעזר, שכמובן גם שם הוא בן צדוק (ע׳ לעיל כרך א׳ ח״א 38). אפשר שגם השאלה הזאת שבסנהדרין צ״ח ע״ב ג״כ נשאלה מר״א בן צדוק. רבינוביץ מציין שיש גורסין בסנהדרין שם ר׳ אליעזר, שהכונה היא לר׳ אליעזר בן הורקנוס.

15) מגילה כ״ז: סוטה ל״ט. 16) ר׳ אלעזר שהשיב לר׳ חנינא על שלש שאלות בבאורי מקרא (מכילתא שמות י״ז ח׳, נ״ג ע״ב, בכורות ה׳:) הוא אינו ר׳ אלעזר בן שמוע ובן אין לחשוב שר׳ הנינא זה הוא מי שהיה תלמידו של ר׳ יהודה הנשיא (כך וויים ח״ב 165), אלא שם צ״ל אליעזר והוא ר״א בן הורקנוס ור׳ חנינא הוא ר׳ חנינא בן גמליאל, ע׳ לעיל כרך א׳ ח״א 107 הע׳ 3 ע׳ 108. 17) קה״ר י״א, א׳.

18) מזה ששני „בני שמוע׳ אלה היו בזמן אחד ומזה שהשם „שמוע׳ אינו רגיל, ואחר תקופת התנ״ך לא נמצא כלל (בתנ״ך: במדבר י״ג ד׳ י׳; ש״ב ד׳ ט״ו; נחמיה י״א י״ז; שם י״ב י״ח), קרוב מאד לשער ששניהם אחים בני אב אחד.

19) ר״ה י״ט. גרץ IV, 185. 20) עוד פרט א״פיי אחד שבו יש דמיון בין שתי האגדות ע״ד ר׳ אלעזר בן שמוע ור׳ יהודה בן שמוע. באגדה ע״ד ר׳ יהודה בן שמוע נאמר שעפ״י עצת מטרוניתא אחת הלכו והפגינו בלילה, אמרו: אי שמים! לא אחיכם אנחנו ולא בני אב אחד אנחנו ולא בני אם אחת אנחנו, מה נשתנינו מכל אומה ולשון שאתם גוזרים עלינו גזרות קשות. באגדת ר׳ אלעזר בן שמוע, בא להפך שהטוען טענת אח הוא רומאי, שאמר לעולי רגלים (פרט אנַכְּרוני): „מן בני עשו אחוכן אנא׳.

21) ביה״מ ח״ב ע׳ 71. ע׳ לעיל ח״ב, 20, 4. 22) זה מתאים עם פתגמו שיובא כאן תיכף.

23) אבות ר' י"ב. השוה אבדר"נ סוף פכ"ז (42 ע"ב) ששם מביא ראיות לכל משפט ומשפט. באדר"נ נוסח ב' פל"ר (38 ע"ב) מיוחס המאמר לר' נתן.

24) נוסח אחר: ככבוד הברך. 25) באגדה המסֻפרת בפנים אמר הרומאי ע"ר ר"א בן שמוע: את חכים ביקרא רברייתא (ואתה נזהר בכבור הבריות).

26) ספרי ו' כ"ו. כונת הדברים אינה רי ברורה. כנראה רוצה הוא להגיד בזה שהנביאים הרגילו בדבריהם את בני האדם לשלום. ר"מ איש שלום אומר בהערתו שבזה הוא מתכון לענין המנהג של שאילת שלום, כאלו המנהג הזה של שאילת שלום נקבע עוד בימי הנביאים.

27) גטין נ"ז. 28) אדר"נ פכ"ח (44 ע"ב). ע' לוי, ח"ד 38 ע"ב.

29) ספרא לויקרא ה' י"א (25 ע"א). 30) ספרי לאותו פסוק (פסקא פ').

31) ע' ר' מאיר לעיל ח"ג 17, ר' שמעון בן יוחאי, לעיל ח"ג 63.

32) חולין ז'. ר' שמעון בן אליקום בשם ר"א בן פרת בשמו.

33) ספרי לאותו פסוק (פסקא קל"א). 34) ע"ד דרשותיו בהלכה ע' וייס ח ב 165 הע' ב'. 35) מכילתא לאותו פסוק. [פלוגתא זו באה על יסוד מאמרו של ר' עקיבא שם, שהקב"ה הראה למשה באצבע קדוש החרש על סמך הכתוב „החדש הזה"]

36) ספרא ויקרא א' א' (3 ע"ד). 37) תוספתא סוטה ב' ג'.

38) ספרי לאותו פסוק (פסקא פ"ה). חולק עליו ר' יהודה, לעיל ח"ג 143.

39) מכילתא שמות י"ז י"ד (55 ע"א). פרידמן לא צדק שמרחיק את התקון: ר"א בן שמוע אמר: רבר קשה הוא מה שאי אפשר לבשר ודם לומר כן. מ„דבר קשה" בנקל אפשר היה להשתנות ל„רבר בקשה" והמלה „בי" נתוספה אח"כ. ואולם באמת אין ר' אלעזר בא לפרש את המלה בי, אלא כל הבטוי „ויתעבר בי" שעליו נאמר במקום אחר (ספרי במדבר פסקא קל"ה): כאדם שאומר: נתעבר בי פלוני ונתמלא חמה. וזהו מה שאמר ר"א: שאי אפשר לדבר בבטוי שבזה כלפי המקום. 40) ספרי לאותו פסוק (פסקא קמ"ד, ר' אליעזר בן שמוע). תנחומא ב' שופטים 3 (ר' אלעזר) ושם הוא מבאר: כיצד? כיון שנתחייב ארם בבית דין לחברו, אם אין שם שוטר שיוציא ממנו, כיון שפירש מן הדיינין, אין ספיקה ביד הדיין לעשות לו כלום, אלא אם כן מוסרו ביד שוטר, והשוטר מוציא ממנו.

41) ספרי לאותו פסוק (פסקא שנ"ז). 42) ב"ר ל"ט בסוף.

43) תוספתא סוטה י"א ה' [כונתו לא נתחורה אצלי – המתרגם].

44) ספרי במדבר ו' כ"ו (פסקא מ"ב). 45) תוספתא מנחות י"א י'. משום ר"א בן שמוע אמרו. קורם לו באורו של ר' יוסי בן יהודה, לעיל 6 הע' 5, שלדעתו נסתדר לחם הפנים על כל עשרה השלחנות (דהי"א ד' ח'). בברייתא מנחות צ"ט ע"א מיוחסת רוקא הדעה האחרונה לר"א בן שמוע ולהפך דעתו של ר"א בן שמוע מיוחסת לר' יוסי בן יהורה שבאה שם באיזה שנויים, כפי שבא במשנה מנחות י' ז'. התוספתא מביאה את לשון הכתוב רהי"ב ד' י"ט „להם הפנים זהב" (זה מתאים להכתיב שם פסוק ח'). למהרר"י פיק ברשימה שלו, צייטשריפט פיר ריא אלטטעסטאמ' וויסענשאפט יאהר 1886 ע' 28 נעלם שנוי נוסח זה (עפ"י המסרת אין המלה „זהב").

46) ספרא לאותו פסוק. 47 ע"א. 47) ב"ב ט"ו: לפי הירושלמי סוטה 20 ע"ר וב"ר נ"ז קרוב לסיף אמר זה ר' יוסי בר' יהודה. 48) ב"ר ע"א קרוב לסיף. חולק עליו ר' נהוראי.

49) אמר המתרגם: המאמר הזה הוא כנראה באור על הברייתא הסתמית שהובאה בערובין נ"ד ב': תנו רבנן כיצד סדר משנה. שם אחרי דבריו של ר' יהורה באו דברי ר' אליעזר: חייב אדם לשנות לתלמידו וכו'. את המאמר הזה שם בכר בין מאמרי ר"א בן הורקנוס. (אג' התנ' כרך א' ח"א 77). ואולם הדבר הוא קשה, כי למה הקדימו את דברי ר יהודה לדברי ר"א הגדול? וזולת זאת המאמר של ר"א הוא כעין תוצאה ממאמרו של ר' יהודה, ובלעדי דברי ר"י אין להם מובן. ולפיכך נראה לי, שגם המאמר ההוא הוא לא של ר"א בן הורקנוס, אלא של ר"א בן שמוע. ואולם לכאורה יקשה: מפני מה הקדימו שם בברייתא את ר"י ואת ר"א

לפני ר״ע? אפשר ליישב, שדברי ר״ע נאמרו לחוד ואין בין דבריו ובין דברי הקודמים קשר ממשי, שאי אפשר מבלעדם. מאמרו של ר״י נשמט אצל בכר מבין מאמרי ר״י. ואולי ר׳ יהודה זה הוא ר״י בן בתירה הראשון שאותו מצינו ביחד עם ר׳ יוסי הגלילי ועם ר״ע עסוקין בענין דומה לזה בריש הספרא. וצ״ע.

50) חגיגה י״ב ע״ב. בסוף הברייתא שהובאה לעיל 128 עם דעתו של ר׳ יוסי בן חלפתא הקוסמולוגית. לפני זה באו שתי דעות סתמיות בתוכן דומות לזה. בר״ה י״ח ריש ע״א השיב ר״א על השאלה מפני מה זה התפלל ונענה וזה התפלל ולא נענה? כאן קודם גזר דין וכאן לאחר גזר דין.

פרק שביעי.

ר׳ אליעזר[1] בן יעקב.

בין תלמידי ר׳ עקיבא שהיו ליורשי תורתו נמנה גם ר׳ אליעזר בן יעקב 2) והוא היה גם כן בין החכמים שדרשו באושא בשבח תושביה שנתנו להם אכסניה בכבוד 3). הוא אמר פעם דבר בשם אחד מזקני תלמידי ר׳ עקיבא, ר׳ חנניה בר הכינאי 4). ביחס אישי אנו מוצאים אותו עם ר׳ יהודה בר אלעאי 5) ודעותיו בעניני הלכה, שאמנם לא נמסרו הרבה, עומדות במחלקת נגד דעותיהם של שאר תלמידי ר׳ עקיבא 6). על אודות הלכות אחדות נאמר שהוא אמרן ביחד עם ר׳ נחמיה 7). מתולדות חייו לא נודע מאומה. רק מעשה אחד מְספר אדותיו, שמתוכו אנו רואים את מדת ענותנותו וטוב לבו 8). פעם בא עִוֵר אחד לעירו. ישב ר׳ אליעזר בן יעקב למטה הימנו, כדי שיאמרו: אילולא היה אדם גדול, לא היה ראב״י יושב למטה הימנו. ובני העיר השתדלו לפרנסו בכבוד. אמר (העור) להם למה הרדתם עלי? אמרו לו: ראינו שראב״י הולך לך כבוד גדול. התפלל (העור על ראב״י) תפלה זו: אתה גמלת חסד עם מי שהוא נראה ואינו רואה, הרואה ואינו נראה (הקב״ה) יקבל תפלתך ויגמול עמך חסד. — בית מדרשו (דבי ר״א בן יעקב) נשאר במסרת לדורות עולם כמו במאמרי הלכה, כך במאמרי אגדה. בתור קוריוזום ספרו על אדותיו, שהיה מחליף אלפ״ין בעיינ״ין ועיינ״ין באלפ״ין 9). הואיל שדבר כזה היו מצוי בין הגלילים בטבעין 10), לפיכך אפשר אולי לשער שראב״י ישב והרביץ תורה במקום ההוא, או שמוצאו היה מן המקום ההוא, ואת הבטוי לא הנכון הזה שבא מסבת התרשלות הגלילים בסגלת הקריאה הנכונה, הוריש גם לתלמידיו. ע״ד אחד מתלמידיו נתפשטה שמועה שבשביל שלא היה יודע (לבטא היטב) בשפתיו הלה ושכח תלמודו 11).

פתגמו של ראב״י היה: העושה מצוה אחת קונה לו פרקליט אחד והעובר עברה אחת קונה לו קטגור אחד. תשובה ומעשים טובים כתרים בפני

הפורעניות 12). — יפה שעה אחת בתפלה יותר ממעשים טובים, שבשביל כל מעשיו של משה לא נאמר לו עלה, וכאן (דברים, ג׳ כ״ט) נאמר לו עלה 13). — הלכות שונות אמר ראב״י במה שנוגע לתפלה להרים את ערכה ולהגדיל את הכונה 14): אל יעמוד אדם במקום גבוה ויתפלל, אלא במקום נמוך ויתפלל, שנא׳ (תה׳, ק״ל א׳): ממעמקים קראתיך ה׳ — המתפלל צריך שיכון את רגליו, שנא׳ (יחזק׳ א׳ ו׳): ורגליהם רגל ישרה. — ויקרא, י״ט כ״ו. לא תאכלו על הדם — לא תאכלו קודם שתתפללו על דמכם. — כל האוכל ושותה ואחר כך מתפלל עליו הכתוב אומר (מ״א, י״ד ט׳): ואותי השלכת אחרי גוך, אל תקרי גויך אלא גאיך. אמר הקב״ה: לאחר שנתגאה זה, קבל עליו מלכות שמים 15). — [דברים שהתודה עליהם יום הכפורים שעבר אין צריך לחזור להתודות עליהם ביום הכפורים הבא...] ר׳ אליעזר אומר הרי זה משֻׁבח, שנא׳ (תה׳, נ״א ה׳): כי פשעי אני אדע וחטאתי נגדי תמיד 16). — הרי הוא אומר (משלי, ג׳ י״ב): את אשר יאהב ה׳ יוכיח וכאב את בן ירצה. מי גרם לבן שיֵרָצה לאב? הוי אומר אלו יסורים 17) — משלו למה הדבר דומה? לטרקלין גדולה וביב של בורסקי בתוכה, כך אדם נאה ומשובח ומוציא דבר מגונה מפיו 18). — כל המארח תלמיד חכם בביתו ומהנהו מנכסיו מעלין עליו כאלו מקריב תמידין, שנא׳ (מ״ב, ד׳ ט׳): עובר עלינו תמיד (תמיד = קרבן תמיד) 19). — כל שיש לו תפלין בראשו ותפילין בזרועו וציצית בבגדו ומזוזה בפתחו הכל בחיזוק שלא יחטא, שנא׳ (קהלת, ד׳ י״ב): והחוט המשלש לא במהרה ינתק 20).

נמשלו ישראל כחול (מ״א, ד׳ כ׳) מה החול הזה אתה עושה גומא בערב ובשחרית אתה מוצא אותה שנתמלאת, כך ישראל — אלפים שחסרו בימי דוד נתמלאו בימי שלמה, שנא׳ (שם) יהודה וישראל רבים כחול אשר על שפת הים 21). — אין דור שאין בו כאברהם ואין דור שאין בו כיעקב, ואין דור שאין בו כמשה ואין דור שאין בו כשמואל [ולפיכך נשנו שמותיהם אברהם—אברהם, יעקב—יעקב וכו׳] 22). —

שני כללים במדרש הכתובים אחד בהלכה ואחד באגדה יצאו מבית מדרשו של ר׳ אליעזר בן יעקב: ויקרא, ט״ז י״ד. אל פני הכפרת קדמה. זה בנה אב: כל מקום שנאמר פני אינו אלא פני קדים 23). — כל מקום שנאמר נצח, סלה, ועד אין לו הפסק עולמים, דכתיב (ישעי׳, נ״ז ט״ז): כי לא לעולם אריב ולא לנצח אקצף; סלה—דכתיב (תה׳, מ״ח ט׳): עד עולם סלה. ועד—דכתיב (שמות, ט״ו י״ח): ה׳ ימלך לעולם ועד 24). —

— באורים בודדים. בר׳, ט״ו י״ט. קיני קניזי וקדמוני. אלו הן — אסיה תראקיה, קרתגא 25). — בר׳, י״ז א׳. אני אל שדי — אני הוא, שאין העולם ומלואו כדאי לאלהותי א26). — שמות, י״ב ל״ו. וה׳ נתן את חן העם. רוח הקדש שרתה עליהם, והוא אומר: השאילני כליך המונח במקום פלוני, והוא מוציא ונותן לו. ואין חן אלא רוח הקדש, שנא׳ (זכרי׳, י״ב י׳): ושפכתי על בית דוד ועל יושב ירושלים רוח חן וגו׳ ב26). — שמות, כ״א ו׳. והגישו אל הדלת וכו׳ ורצע אדוניו את אזנו במרצע. ולמה אל הדלת? שעל ידי הדלת יצאו מעבדות לחרות 27). — שמות ל״ד ח׳. וימהר משה ויקד ארצה וישתחו. ועל איזה מהן השתחוה? על ארך אפים 28). — ויקרא, י״ד ל״ד. כי תבואו אל ארץ כנען. שבעה עממים הן ואתה אומר ארץ כנען? על ידי שהיה כנען אביהם של כולם ע״פ בר׳ י׳, ט״ו 29). — דברים, א׳ י״א. ה׳ אלהי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים. להביט בברכתו של משה יש בה מסוף העולם ועד סופו. מה כתיב? אלף פעמים. אלף פעם אין כתיב כאן אלא פעמים 30). — דברים, י״א כ״ב. וירשתם גוים גדולים ועצומים מכם [בכה. מכם אף אתם גדולים ועצומים אלא שהם גדולים מכם. ר״א בן יעקב אומר:] משל לאדם שאומר: איש פלוני גבור, אלא שהלה גבור הימנו 31). — י״א ל׳. הלא המה בעבר הירדן. לא בא הכתוב אלא להראותם דרך בשנייה, כדרך שהראה בראשונה. בדרך זו לכו ואל תלכו בשדות; היושב — ביישוב לכו ולא במדבר; בערבה — במישור לכו ולא בהרים 32). — דברים, כ״ב ה׳. מנין שלא תלבש אשה כלי זיין ותצא למלחמה? תלמוד לומר: לא יהיה כלי גבר על אשה; והאיש לא יתקשט בתכשיטי נשים, תלמוד לומר: ולא ילבש גבר שמלת אשה 33). — את הכתוב דברים, כ״ז י״ג מבאר ראב״י כך: אי אתה יכול לומר לוי למטה (תחת ההר), שכבר נאמר לוי למעלה, אמור מעתה: זקני כהונה ולויה למטה והשאר למעלה 34). — דברים, כ״ז ט׳. היום הזה נהייתה לעם. וכי היום קבלו התורה? והלא כבר ארבעים שנה שקבלו את התורה, ואתה אמרת היום הזה? אלא מלמד כיון ששנה להם משה את התורה וקבלוה בסבר פנים יפות, העלה להם הכתוב כאלו קבלו היום מהר סיני. לכך נאמר: היום הזה נהייתה לעם לה׳ אלהיך 35). — בשעה שהגשמים יורדין אף משא ומתן מתברך, שנא׳ (דברים, כ״ח י״ב): לתת מטר לארצך בעתו ולברך את כל מעשה ידיך 36). — דברים, ל״ד ז׳. ולא נס לחה. אל תקרי לא נס לחה, אלא לא נס לחה עכשיו כל הנוגע בבשרו של משה לחה פורחת אילך ואילך 37). —

ישעי׳, כ״ב א׳. תשאות. הלשון הזה משמש שלשה לשונות: צרות, מרגשות (כלומר שאון), אפלה. צרות, שנא׳ (איוב, ל״ט ז׳): תשאות נוגש; מרגשות.

שנאמר: תשאות מלאה; אפלה; שנאמר (איוב, ל' ג'): אמש שואה ומשאה 38). — מה תלמוד לומר (תה', י' ג'): ובוצע ברך נאץ ה'? משלו משל למה הדבר דומה? לאחד שגנב סאה של חטין ואפאן הפריש מהן חלה והאכיל לבניו, היאך זה מברך? אין זה מברך אלא מנאץ, על זה נאמר: ובוצע ברך נאץ ה' 39).

— משלי כ"ה ד'. הגו סיגים מכסף ויצא לצורף כלי. משל לאמבטי שהיתה מלאה מים והיו בה שני דיוסקוסים (δίσκος טבלאות של מתכת) נאים, כל זמן שהיתה מלאה מים, לא היתה מלאכת דיוסקוסים נראית, כיון שפסקה וניער המים שהיו בתוכה, ניראית מלאכת דיוסקוסים, כך כל זמן שהיה העולם תהו ובהו, לא נראית מלאכת שמים וארץ, כיון שנעקר תהו ובהו מן העולם, נראית מלאכת שמים וארץ, ויצא לצרף כלי, נעשו כלים, הה"ד (בר', ב' א'): ויכלו השמים והארץ (דריש ויכלו — נעשו כלים) 40). —

קהלת, ח' ח'. אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח. אין אדם שליט בנפשו לכלות אותה. למה? שכללה הקב"ה בכל הגוף. שאלו כללה הקב"ה באבר אחד, כשהיה מגיע לאדם צרה היה חותך אותו אבר ומת, לפיכך היא בכל הגוף, כדי שלא יהא יכול לכלותה 41).

— שה"ש, א' י"ב. עד שהמלך במסבו. עד שמלך מלכי המלכים הקב"ה במסבו ברקיע, כבר ירד מיכאל השר הגדול מן השמים והציל את אברהם אבינו מכבשן האש 42). — שה"ש, ב' ח' קול דודי הנה זה בא — זה מלך המשיח. בשעה שהוא אומר לישראל: בחדש זה אתם נגאלים, אומרים לו: היאך אנו נגאלים, ולא כבר נשבע הקב"ה שהוא משעבדנו בשבעים אומות? והוא משיבן שתי תשובות ואומר להן: אחד מכם גולה לְבַרְבַּרְיָה (לעמים היושבים בדרומית מערבית) ואחד מכם גולה לְסַמַּטְרִיה (לאומות שבצפונית מזרחית), דומה כמו שגליתם כלכם. ולא עוד אלא שמלכות הזאת (מלכות רומא) מכתבת טירונייא (כלומר משעבדת) מכל אומה ואומה. כותי או ברברי אחד בא ומשעבד בכם, כגון ששעבדתם בהם כל אומתם *) וכאילו נשתעבדתם לשבעים אומות. ובחדש הזה אתם נגאלים 43).

לספורי המקרא. — שמענו בפרעה (ב"ר, י"ב י"ז) שלקה בצרעת ואבימלך בעיצור (שם, כ' י"ח), מנין ליתן את האמור של זה בזה ושל זה בזה? תלמוד לומר: על דבר שו"ה, על דבר על דבר לגזרה שוה 44). — כ"ט יום היו עם הקב"ה (בסיני), וי"א יום הם מתהשבין איך לעשות את העגל, כמו שכתוב (דברים, א' ב') אחד עשר יום מהורב דרך הר שעיר — שעשו מעשה

*) כאלו שעבדה בכם כל אומתן. מהרש"ב בפסיקתא.

שעיר (י״א וכ״ט – ארבעים יום ששהה משה בהר סיני) 45.— אפילו קטנה שבהן (מבנות צלפחד) לא נשאת פחות מארבעים שנה 46.— יותר משלש מאות מיל היו המים (בירדן) גדושין ועולין כיפין על גבי כיפין (סלעים ע״ג סלעים) עד שראו אותן כל אומות העולם, ההי״ד (יהושע, ה׳ א׳): ויהי כשמוע כל מלכי האמורי וכו׳ אשר הוביש ה׳ את מי הירדן מפני בני ישראל 47.

בהִפֶּרבוליות שכזו דורש ראב״י בענין ימות המשיח.— עתידה ירושלים להיות רמה ועולה עד שמגעת היא לכסא הכבוד ואומרת להקב״ה: צר לי המקום גשה לי ואשבה (ישעי׳, מ״ט כ׳) 48.

גם המדרשים הפסידופיגרפים מיהסים איזה מאמרים לר״א בן יעקב, באור למשלי, י׳ ב׳ 49.— באור לתהלים קי״ב י׳ ע״ד קשיות ערפו של הרשע בשעת מיתתו 50.— פנטסיה גדולה לאין חקר ע״ד בית מדרשו של הקב״ה, שזרבבל בן שאלתיאל מכהן בו בתור מתרגמן 51.

הערות לפרק ז׳:

1) למרות מה שנאמר לעיל כרך א׳ ח״א 46 נקרא התלמיד הזה של ר״ע ע״פ פרנקל אליעזר בן יעקב, ואולם צריך היה לקראו ר׳ אליעזר בן יעקב השני.

2) ב״ר ס״ב. 3) שהש״ר ב׳ ה׳. הוא גם נזכר בין הנועדים בבקעת רמון, ע׳ גרץ IV, 186. 4) ע׳ לעיל כרך ח״ב 192. 5) תוספתא פסחים ב׳ (ג׳) י״ג, בבלי פסחים כ׳:

6) מחלקת בינו ובין ר׳ יהודה בר אלעאי, הוספתא פרה ג׳ י׳; עם רשב״י, הוספתא כריתות א׳ י״א; עם ר׳ מאיר ור׳ יהודה, תוספ׳ ב״ק ה׳ ז׳; ר יהודה ור׳ יוסי, הוספ׳ יבמות י׳ ה׳.

7) ע׳ תוספתא ב״מ ו׳ ט״ז; תוספתא זבחים ו׳ י״ב; תוכפתא א׳ ב׳ ב׳ (במשנה כלים ב׳ ב׳ ר׳ יוחנן בן זכאי הוא המיסד הלכה זו). 8) ירוש׳ פאה סוף פ׳ ח׳ (21 ע״ב).

9) ברכות ל״ב ע״א, מסֻפר ע״י ר׳ אלעזר בן פדת. 10) מגילה כ״ד ע״ב. השוה לעיל 6 הע׳ 4.

11) תנחומא ב׳ מקץ 2. בנוסח אחר בדברים ר׳ ח׳ (?) קרוב לראש. שם נאמר שראב״י התפלל עליו ושב לזכרונו. באדר״נ פ׳ מ׳ (64 ע״א) נאמר: ראב״י קורא אותן (את התלמידים הרעים) קרן נקוב קיטועה (?). קיטועה כיצד? זה תינוק שנותנין לו מרגלית וחוזרין ונותנין לו פת, זורק את המרגלית ונוטל את הפת; חוזרין ונותנין לו כלי חרס, זורק את הפת ונוטל את הכלי חרס, הרי לא נמצא בידו אלא כלי חרס בלבד.

12) אבות ד׳ י״א. לפניו פתגם ר׳ מאיר ואחריו של ר׳ יוחנן הסנדלר. אל הפתגם הזה המכיל בקרבו שלש מלות יוניות: παρακλητοι κατηγορος θυρεος השוה את הברייתא הסתמית בשבת ל״ב ע״א, „ואלו הן פרקליטין של אדם – תשובה ומעשים טובים״. השוה ג״כ מאמרו של ר׳ אלעזר ב״ר יוסי, תוספתא פאה סוף פ׳ ד׳, ב״ב י׳.

13) ספרי לאותו פסוק (פסקא כ״ט). בברכות ל״ב ע״ב נאמר השבח הזה לתפלה בשם ר׳ אלעזר בן פדת (השוה לעיל הע׳ 9).

14) ברכות י׳ ע״ב. ר׳ יצחק בשם ר׳ יוחנן בשם ר׳ יוסי בר חנינא בשם ראב״י.

15) הדינים שנאמרו בתוספתא ברכות ג׳ ט״ו-ט״ז סתם וכן בברייתא ברכות ל׳ ע״א: העומדים בהוצה לארץ מכוונין את לבם כנגד ארץ ישראל ומתפללין, שנא׳ (מ״א, ח׳ מ״ח): והתפללו אליך דרך ארצם, העומדים בארץ ישראל מכוונין לבם כנגד ירושלים ומתפללין, שנא׳ (דה״ב, ו׳

ל״ד): והתפללו אליך דרך העיר הזאת. העומדים בירושלים מכוונין את לבם כנגד בית המקדש. שנא׳ (שם, פסוק ל״ח): ופרש כפיו אל הבית הזה. [היה עומד בבהמ״ק מכוון את לבו כנגד בית קדשי הקדשים, שנא׳ (מ״א, ח׳ ל״ט): אל המקום הזה. נמצאו עומדים בצפון פניהם לדרום, עומדים בדרום פניהם לצפון, עומדים במזרח פניהם למערב, עומדים במערב פניהם למזרח ונמצאו כל ישראל מתפללין למקום אחד] – המאמר הזה מובא בפסיקתא ר׳ פל״ג (149 ע״ב) ובתנהומא ב׳ וישלח (כ״א) בשם ראב״י. אפשר שמשום בך נתיחס שם המאמר אליו, מפני שבספרי דברים פסקא כ״ט (שהובא לעיל ע׳ 9) אחרי מאמרו של ראב״י, נאמר: מכאן אמרו: העומדים בחו״ל וכו׳ *).

16) תוספתא יום הכפורים ה׳ (ד) ט״ו. ברייתא יומא פ״ו. בשו״ט ל״ב ב׳ מיוחסים דברי התנא קמא לראב״י. 17) מכילתא לשמות כ׳ ל״ג (?), 72 ע״ב. ספרי דברים ו׳ ה׳ (פסקא ל״ב). בשו״ט לצ״ד א׳ יש הוספה: אל ההאיקורא וּבָאָב אלא וּכְאֵב. 18) דרך ארץ רבה פ״ג.

19) ברבות י׳: ר׳ יוסי בר׳ חנינא בשמו. ע׳ לעיל 12 הע׳ 14.

20) מנחות מ״ג. באבות דר״נ פכ״ג (38 ע״ב) מובא מאמר בשם ראב״י, שבאבות ד׳ כ׳ נאמר בשם אלישע בן אבויה. – באדר״נ ל״ה 44 א׳ נמצא מאמרו של ראב״י שעליו נוסדה המשנה קדושין סוף פ״א. 21) פסיקתא 18 ע״ב ר׳ מנחמא בשם ר׳ ביבי בשם ר׳ חייא בר אבא בשם ר״א. בתנחומא כי תשא נעשה מן מנחמא – נחמיה. בפסיקתא ר׳ פי״א 45 ע״א אין ר׳ ביבי ובמקום ר׳ חייא בר אבא בא שם ר׳ חייא הגדול. במדרש שמואל ל״ב בא במקום מנחמא ר׳ תנחומא ונשמט שם ר׳ חייא. בילקוט ש״ב כ״ד: ר׳ מנחמיה ור׳ ביבי בשם רבי, מובן כי נשמט בסוף „אליעזר בן יעקב׳. 22) ב״ר נ״ו וע״ד. במקור האחרון חסר ואין דור שאין בו כמשה אולי כפני שנא׳: ולא קם במשה (דברים ל״ד י׳). 23) יומא נ״ה א׳, מנחות כ״ז ב׳, בספרא לאותו כתוב (81 ב׳) סתם. 24) ערובין נ״ד.

25) ירוש׳ שביעית 36 ע״ב בסוף, קדושין 61 ריש ע״ב, ב״ר מ״ד; ב. ב״ב נ״ו. השוה פרידמן, ירושלים לונץ, ח״ב 43 (בחלק העברי). א26) ב״ר מ״ו. אפן אחר בשמוש המלה בי תמצא להלן. ב26) מכילתא לאותו פסוק (14 ע״ב). 27) ירוש׳ קדושין פ״א (59 ע״ד).

28) שו״ט צ״נ ד׳. ועל איזה מהן השתחוה? רב חסדא אמר: על החסד. שנא׳: ויקד משה ארצה וישתחו. ר׳ אליעזר בן יעקב אומר: על ארך אפים. ורבנן אמרי: על מדת רחמים. במקום רב חסדא צריך להיות, כמו בבבלי סנהדרין קי״א ע״א, ר׳ חנינא [בן גמליאל], השוה לעיל כרך א׳ ח״ב 143 ואגדות אמוראי בבל 64 הע 40 (בגרמנית), ואחרי שבבבלי סנהדרין ר׳ חנינא בן גמליאל אומר על ארך אפים, צ״ל שראב״י אמר על החסד. כמו שמצינו בהרבה מקומות בשו״ט שנתחלפו שמות האומרים זה בזה. בבבלי סנהדרין נשמט לגמרי מאמרו של ראב״י. לפי הבבלי סנהדרין, רבנן אמרי: על האמת. 29) ויק״ר י״ז. חולקין עליו רבנן: על שהיו כולם תגרין.

30) דברים ר׳ לאותו פסוק. 31) ספרי דברים, פסקא נ׳.

32) ספרי לאותו פסוק (פסקא נ״ו). ב. סוטה ל״ג ע״ב, ירוש׳ סוטה 21 ע״ג.

33) ספרי לאותו פסוק (פ׳ קכ״ו). בבלי נזיר נ״ט ע״ב. 34) תוספתא סוטה ח׳ ט׳, בבלי סוטה ל״ז. 35) שהש״ר ב׳ ה׳, הדרשה שדרש לכבוד בני אושא וסיים: ואתם אחינו בני אושא שקבלתם רבותינו בסבר פנים יפות – עאבו״ב.

36) דברים ז׳. בב״ר קרוב לסוף פ׳ י״ג נמצא מאמר דומה לזה מר׳ אלעזר (בן פדת) בשם ר׳ יוסי בן זמרא. אולי מר׳ אלעזר בשם ר׳ יוסי נשתבש לר׳ אלעזר בן יעקב.

37) ספרי לאותו פסוק (פסקא שנ״ז). המאמר הוא מוקשה (ע׳ תוספות ערכין ט״ו ע״א). ויש לומר: „אלא לֵחָה׳ (ע׳ לוי ח״ב 492 ע״א). לא כמו שהיו מפרשים לפנים ש„לחה״ הוא מלשון לְחַיִּים (ע׳ פרנקל מאנאטשריפט 1864 ע׳ 72) 38) איבה ר׳ פתיחתא כ״ה, ר׳ יוחנן פתח...

39) תוספתא סנהדרין א׳ ב׳, ירוש׳ סנהדרין 18 ריש ע״ב. בשנוי קצת בבבלי סנהדרין ו׳ ע״ב ובב״ק צ״ד ע״א; בשו״ט לאותו פסוק בא קודם לזה דרשתו של ר״א בנו של ר׳ יוסי הגלילי.

---

*) ובעיני קשה לומר, שבשני המקומות הללו טעו. ואולי באמת „מכאן אמרו׳... הוא המשך דברי ראב״י, שהמנהג לפנות לירושלים בתפלה הלא הוא קדום ונזכר בדניאל ו׳ י״א. המתרגם.

40) ב״ר ריש פ״י. שם צריך להגיה ע״פ הילקוט משלי ר׳ תתקס״א במקום ר׳ אליעזר בשם ר׳ יעקב – ר״א בן יעקב. בילקוט לבראשית ב׳ א׳ סתם.

41) דברים ר׳ ט׳. בקה״ר לאותו פסוק בא המאמר מקוצר ובשם „רבנן" וראב״י אומר טעם אחר. ע׳ לעיל 191 הע׳ 103 42) שהש״ר לאותו פסוק. רבנן הולקין. השוה ב״ר מ״ד לט״ו ז׳.

43) שהש״ר לאותו פסוק, פסיקתא 47 ע״ב, פסיקתא ר׳ פט״ו (71 ע״ב) ר׳ הונא בשמו. ואולם ר׳ יודן אמר זה בשם ר׳ אליעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי. אפשר שהמחלקת לא נמסרה בדיוק. וצ״ל שאחד אמר בשם ר״א התשובה הראשונה של המשיח, והשני בשם ר״א התשובה השניה. – על הכתוב שהש״ר ו׳ י׳ „כנדגלות" יש ג״כ מחלקת בין ר׳ הונא ובין ר׳ יודן. ר׳ יודן אומר טעם אחד בשם ר״א בנו של ריה״ג ור׳ הונא בשם ר׳ אליעזר המודעי (ע׳ לעיל ח״א 146) ואולי גם שם במקום ר״א המודעי צ״ל ראב״י, ואז תתאים מחלקת זו להמחלקת הראשונה.

44) ב״ר מ״א ונ״ב (בסוף), ר׳ אלעזר (בן פדת) בשמו.

45) שמות ר׳ מ״ב קרוב לסוף. קודם לזה דעתו ההפכית של רשב״י, ע׳ לעיל ח״ב 78. את הבטוי „די זהב" דורש ראב״י (באדר״נ פל״ד): די הוא עון זה (של עגל הזהב) שילקו בו ישראל מכאן ועד שיחיו המתים. 46) ב״ב קי״ט: תני ראב״י. [ע״ש פי׳ הרשב״ם והתוספות].

47) ירוש׳ סוטה פ״ז ה״ה (22 ריש ע״א). תני ראב״י *).

48) פסיקתא 143 ע״ב. תני ראב״י. אולי הוא דורש „המקום" – הקב״ה.

49) מדרש משלי לאותו פסוק. 50) מסכת חבוט הקבר פ״א, ביהמ״ד I, 150.

51) פסקא ע״ד המשיח (ביהמ״ד ח״ג 75).

פרק שמיני.

ר׳ אליעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי.

מסרת אחת נשארה לנו מחיי ר׳ אליעזר (על דבר אביו ר׳ יוסי הגלילי ספרנו כבר לעיל 1) בפרוטרוט) שהוא היה באושא (ביחד עם שאר החכמים) ודרש גם הוא בכבוד אכסניא 2). ובכן גם הוא נמנה בין תלמידי ר׳ עקיבא שבאו אחרי תקופת אדריאנוס לסולל דרך היהדות. ואולם לא כשאר החבריה, שנזכרו עמו בישיבת אושא, היה גורלו, כי לא נשאר ממנו כמעט כלום בעבודת המסרת של ההלכה ובנינה, אלא כמו ר׳ אליעזר המודעי הופיע גם הוא בתור דרשן אגדי, והדורות שבאו אחריו השבוהו לשר האגדה. ר׳ יוחנן האמורא אמר בשם התנא ר׳ אליעזר בן ר׳ שמעון בן יוחאי, בן דורו הצעיר של ר׳ אליעזר בריה״ג, כל מקום שאתה מוצא דבריו של ר״א בנו של ריה״ג באגדה: עשה אזנך כאפרכסת 3).

ביותר השובה מסרת אחרת, שנשמרה מחוץ לספרות התורה שבעל פה, שר׳ אליעזר בנו של ריה״ג יסד שלשים ושתים מדות שבהן נדרשת התורה

---

*) נראה שדורש את אשר הוביש ה׳ את מי וכו׳ שעשה מהים דבר יבש, שחפכם לכיפין וסלעים. וזה מתאים מאד לשפת הירדן, שהמים שוטפין בחריץ עמוק, ומשני עבריו כפים וסלעים גבוהים. המתרגם.

באגדה 4) [ואלו הן: א. ברבוי; ב. במעוט; ג. ברבוי אחרי רבוי; ד. במעוט אחרי מעוט; ה. בקל והומר מפורש; ו. בקל וחומר סתום; ז. בגזרה שוה; ח. בבנין אב; ט. בדרך קצרה; י. מדבר שהוא שנוי; י"א. מסרור שנחלק; י"ב. מדבר שבא ללמד ונמצא למד; י"ג. מכלל שאחריו מעשה והוא פרטו של ראשון; י"ד. מדבר גדול שנתלה בקטן הימנו להשמיע את האזן בדרך שהיא שומעת; ט"ו. משני כתובים המכחישים זה את זה עד שיבוא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם; ט"ז. מדבר שהוא מיוחד במקומו; י"ז. מדבר שאינו מתפרש במקומו ומתפרש במקום אחר; י"ח. מדבר שנאמר במקצת והוא נוהג בכל; י"ט. מדבר שנאמר בזה והוא הדין לחברו; כ. מדבר שנאמר בזה ואין ענין לו, אבל הוא ענין לחברו; כ"א. בדבר שהוקש לשתי מדות ואתה נותן לו כח היפה שבשתיהן; כ"ב. מדבר שחברו מוכיח עליו; כ"ג. מדבר שהוא מוכיח על חברו; כ"ד. כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על עצמו; כ"ה. מדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על חברו; כ"ו. ממשל; כ"ז. ממעל; כ"ח. מנגד; כ"ט. מלשון גמטריא; ל. מלשון נוטריקון (תרי אפי: חד אפי ההולך בחלוף האותיות — בא"ת ב"ש וכו' — והב' שהוא בחשבון האותיות. כ"ה בכריתות); ל"א. מוקדם שהוא מאוחר בענין; ל"ב. מוקדם שהוא מאוחר בפרשיות (הרי אלו ל"ב מדות. ג' הכריתות) *).

בראש המדות הללו באו ארבע שהן רבוי ומעוט, שר' עקיבא קבלם מפי נחום איש גמזו ועשאם ליסוד מדרש המקרא שלו 5). אחרי ארבע המדות שמיסודו של ר' עקיבא באות ארבע מדות שתופסות מקום בראש שלש עשרה המדות של ר' ישמעאל ובראש שבע המדות של הלל 6). מלבד זאת יש בברייתא שלנו המדה השלש עשרה מי"ג מדות 7) של ר' ישמעאל שבאה כאן במספר הט"ו. המדה החמשית של הלל — כלל ופרט, שאצל ר' ישמעאל נעשתה לקבוצה של שבע מדות שונות (מה' עד י"א), באה אצל ר"א בן ריה"ג בשביל מדרש האגדה במספר י"ג 8). המדות כ"ד וכ"ה הן מעין המדה התשיעית של ר' ישמעאל. את המדה השביעית של הלל — דבר הלמד מענינו — שהיא השתים עשרה אצל ר' ישמעאל, אפשר למצא באיזה שנוי במדות כ"ב וכ"ג של ר"א בנו של ריה"ג (מדבר שחברו מוכיח עליו, מדבר שהוא מוכיח על חברו). — מהל"ב מדות שיסד ר"א בשביל מדרש האגדה נשקף האפי המיוחד באפן הדרשות האגדיות; ביחד עם זה כדאי לשים לב, שהמדות הללו עדות הן על טרמינולוגיה איתנה ומלאה תכן לפרשנות המקרא. המדות הללו מיוסדות הן

*) מלבד ההערות שבאו לקמן אחרי הסמנים, ע' ספרו של בכר „ערכי מדרש" חלק ראשון ערך „מדה", ששם ישנם הרבה פרטים הנוגעים לברייתא זו. (המתרגם)

ביחוד על כללי שמוש הלשון, הסגנון ועל התכן של הטכסט המקראי, שזהר היסוד העקרי והמוצא של הפרשנות האגדית. על יסוד שמוש הלשון של משפטי הכתובים נוסדו: המדה התשיעית — דרך קצרה 9) המדה האחת עשרה: סדור שנחלק 10); המדה הי״ט: דבר שנאמר בזה והוא הדין לחברו 11); המדה הכ״ב: דבר שחברו מוכיח עליו, כלומר שכתוב אחד בא בקיצור וצריך להשלימו ממקום אחר 12); המדה הל״א: מוקדם שהוא מאוחר בענין 13). — המדות דלקמן נוגעות אל אפני ההרצאה המקראית. מדה י׳: מדבר שהוא שנוי 14). מדה י״ב: דבר שבא ללמד ונמצא למד 15).— מדה י״ד: דבר גדול שנתלה בקטן ממנו, להשמיע האזן בדרך שהיא שומעת 16).—מדה ט״ז: דבר המיוחד במקומו 17). מדה י״ח: מדבר שנאמר במקצתו ונוהג בכל, אם כן מפני מה נאמר במקצת? מפני שדבר הכתוב בהוה 18) [במה״נ: מפני שהוא רוב הנמצא].— מדה כ״א: דבר שהוקש בשתי מדות, ואתה נותן לו כח היפה שבשתיהן 19). — מדה כ״ו: משל 20).— מדה כ״ז: מנגד 21). — מדה כ״ה: ממעל, כלומר לשון נופל על לשון 22), — מדות אחרות באות על פסוקים שונים שבכתבי הקודש שמתבארים זה על ידי זה; מדה י״ז: דבר שאינו מתפרש במקומו ומתפרש במקום אחר 23).— מדה כ׳: מדבר שנאמר בזה ואינו ענין לו, אבל הוא ענין לחברו [תנהו ענין לחברו שהוא צריך לו]. ומאימתי הוא ענין לחברו? משיצטרך לו זה ולא יצטרך לו זה 24).— מדה ל״ב: ממוקדם ומאוחר שבפרשיות 25). שתי מדות עוסקות במדרש מלים בודדות על פי הלקיהן; מדה כ״ט: גימטריא שהיא פעם להשבון האותיות ופעם לתמורתן 26). מדה ל׳: נוטריקון 27).

אפשר להשב בתור כלל לדרשת הכתובים גם את מאמרו: משהה הקב״ה ומתלה עיניהם של צדיקים ואחר כך הוא מגלה להם טעמו של דבר. כך: אל הארץ אשר אראך (בר׳, י״ב א׳); על אחד ההרים אשר אמר אליך (שם, כ״ב ב׳); וקרא עליה את הקריאה אשר אני דובר אליך (יונה, א׳ ב׳); קום צא אל הבקעה ושם אדבר אתך (יחזקאל, ג׳ כ״ב) 28). מה שנוגע לענין המסורה יש כלל של ר״א בנו של ריה״ג באיזה מקומות במקרא בא „אֵל׳ בתור שם של חול 29).

מאמרי האגדה של מיסד המדות שהאגדה נדרשת בהן, עד כמה שהם נמצאים במדרשים עתיקים ואחרונים ובמקצת גם בתוספתא ובריית׳א 30), אינם מרובים. פתגמים לא נשארו ממנו לא באבות ולא במקומות אחרים. ואולם דרשות אחדות שלו הובעו בסגנון משלי מוסר — משלי, כ״ד כ״ז. הכן בחוץ מלאכתך — אלו הלכות; ועתדה בשדה לך — זה מעשה הטוב; אחר ובנית ביתך—

דרוש וקבל שכר 31).— דברים, ל״ב ב׳. יערף כמטר לקחי. אין יערף אלא לשון הריגה, שנא׳ (שם, כ״א ד׳): וערפו את העגלה בנחל. מה עגלה מכפרת על שפיכות דמים, אף דברי תורה מכפרים על שפיכות דמים 32).— כל מי שמתחיל במצוה ואינו גומרה ואחר בא וגומרה, היא נקראת על שמו של שני. הה״ד (יהושע, כ״ד ל״ב): ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל. והלא משה העלם, שנא׳ (שמות, י״ג י״ט): ויקח משה את עצמות יוסף עמו? אלא לפי שנגזר עליו שלא יכנס לארץ, ואלו נטפלו בהם, לפיכך נקראת על שמם 33).— מצינו שאומרים מקצת שבחו של מי שאמר והיה העולם, שנא׳ (תה׳, ס״ו ג׳): אמרו לאלהים מה נורא מעשיך (בפניו מדבר רק ע״ד מוראו. ובתהלים קל״ו א׳ שלא בפניו מדבר ע״ד טובו וחסדו). אם [בפניו] אומר מקצת שבחו של מי שאמר והיה העולם, קל וחומר לבשר ודם! 34).— אם ראית צדיק שהוא יוצא לדרך ואתה מבקש לצאת לאותה הדרך, הקדם על ידיו שלשה ימים או אחר על ידיו שלשה ימים כדי שתצא עמו לדרך, מפני שמלאכי השרת מלוין אותו, שנאמר (תה׳, צ״א י״א): כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך. ואם ראית רשע שיוצא לדרך ואתה מבקש לצאת לאותה הדרך, הקדם על ידיו שלשה ימים או אחר על ידיו שלשה ימים, שלא תצא עמו לדרך, מפני שמלאכי שטן מלוין אותו, שנא׳ (ק״ט ו׳): הפקד עליו רשע ושטן יעמד על ימינו 35).— סימן זה יהיה בידך, שכל זמן שאדם נתון בחיים, נפשו פקודה ביד קונו, שנא׳ (איוב, י״ב י׳): אשר בידו נפש כל חי; מת נתונה באוצר, שנא׳ (ש״א, כ״ה כ״ט): והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים. שומע אני בין צדיקים ובין רשעים? תלמוד לומר (שם, שם): ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע 36).— המיצר (כלומר השרוי בדאגה) אסור להתפלל 37).

חלק ממאמרי האגדה של ר״א בנו של ריה״ג שנשארו בספרותנו עוסק בהערצת עם ישראל: דברים ז׳ ז׳. לא מרבכם מכל העמים חשק ה׳ בכם וגו׳. אמר הקב״ה לישראל: חושקני בכם, שאפילו בשעה שאני משפיע לכם גדולה, אתם ממעטין עצמכם לפני. נתתי גדולה לאברהם, אמר לפני (בר׳, י״ח כ״ז): ואנכי עפר ואפר; למשה ולאהרן, אמרו (שמות, ט״ז ז׳): ונחנו מה; לדוד, אמר (תה׳, כ״ב ז׳): ואנכי תולעת ולא איש. אבל אומות העולם אינן כן, נתתי גדולה לנמרוד, אמר (בר׳, י״א ד׳): הבה נבנה לנו עיר וכו׳; לפרעה, אמר (שמות, ה׳ ב׳): מי ה׳; לסנחריב, אמר (מ״ב, י״ח ל״ה): מי בכל אלהי הארצות וגו׳; לנבוכדנצר, אמר (ישעי׳, י״ד י״ד): אעלה על במתי עב; להירם מלך צור, אמר (יחזקאל, כ״ח ב׳): מושב אלהים ישבתי בלב ימים 38).

בשעה שעמדו ישראל על הר סיני ואמרו: כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות, כ"ד ז'), קרא הקב"ה למלאך המות ואמר לו: אעפ"י שעשיתי אותך קוזמוקרטור (κοσμοκρατορ שר עליון) על הבריות, אין לך עסק באומה זו. למה? שהן בני, הה"ד (דברים, י"ד א'): בנים אתם לה' אלהיכם 39).— הושע י"ד ב'. שובה ישראל עד ה' וכו', אמרו ישראל לפני הקב"ה: רבון העולמים! אם עושין אנו תשובה מי מעיד בנו? אמר להם: לרעה אני נעשה לכם עד, שנא' (מלאכי, ג' ה'): וקרבתי אליכם למשפט והייתי עד ממהר במכשפים, ולטובה איני נעשה לכם עד? (דריש „עד ה'" — עֵד ה'). לאחאב בן קוליה ולצדקיהו בן מעשיהו נעשיתי עד, הה"ד (ירמי', כ"ט כ"ג): יען אשר עשו נבלה וכו' ואנכי היודע ועד נאום ה', ולכם לטובה איני נעשה עד? 40).— יחזקאל ל"ד ל"א. ואתנה צאני צאן מרעיתי — צאן לעונשין; אדם אתם — לקבל שכר 41).— הרי הוא אומר (שה"ש, ו' ח'): ששים המה מלכות ושמונים פלגשים, ששים ושמונים הרי מאה וארבעים, ואבותינו לא ירדו למצרים אלא בשבעים נפש. יצב גבולות עמים. יציב גבול עמים אין כתיב כאן, אלא יצב גבולות עמים, זכו אומות ליטול שני חלקים במספר בני ישראל (כלומר שכל נפש משבעים נפש שבישראל זכתה לקבל שני גבולות, נחלת שני עמים) 42).— הרי הוא אומר (תה', סוף קמ"ז): מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל לא עשה כן לכל גוי, וכי מה עשו הגוים האלו שלא רצה ליתן להם את התורה? משפטים בל ידעום — שלא רצו לקבל 43).— דברים, ל"ב ל"ד. הלא הוא כמוס עמדי. כוס שהיה כמוס ומחוסר 44) יכול דוחה (כלומר שנדחה ריחו של כוס הפורענות)? ת"ל (תה', ע"ה ט'): כי כוס ביד ה' ויין חמר וכו'. יכול שאין בו אלא הציו? ת"ל: מלא מסך. יכול שאינו חסר אפילו טפה אחת? ת"ל: ויגר מזה. מאותה טפה שתו ממנה אנשי דור המבול ואנשי דור הפלגה ואנשי סדום ועמורה, ופרעה וכל חילו, סיסרא וכל המונו, נבוכדנצר וכל חילו, סנחריב וכל אגפיו, ומאותה טפה עתידין לשתות כל אומות העולם עד סוף כל הדורות, וכן הוא אומר (ישעי', כ"ה ו'): ועשה ה' צבאות לכל העמים בהר ההוא משתה שמנים משתה שמרים, שמנים ממחיים שמרים מזקקים. יכול שמרים שיש בהם צרך? ת"ל שמרים מזקקים — שמרים שאין בהם כלום דבר אלא פקטים 45).— בשלשה מקומות חלקו באי עולם על הקב"ה: אחד בימי יהושע, שנא' (יהושע, ט' ב'): ויתקבצו יחדו להלחם עם יהושע ועם ישראל פה אחד, מהו יחדו? שחלקו על הקב"ה, ואחד בימי גוג ומגוג, שנא' (תה', ב' ב'): יתיצבו מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחדו על ה', ואחד כאן (בימי דור הפלגה), שנא'

ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים (בר' י"א א') — דברים של הרופים היו מוציאין על הקב"ה, אלא שלא פרשו הכתובים 46). — האשה הזאת על ידי שפירשה מביתה שנים או שלשה ימים קורא אותה התורה „דוה" (ויקרא, ט"ו ל"ב), הה"ד: והדוה בנדתה. אנו שפירשנו מבית חיינו ומבית מקדשנו כמה ימים וכמה שנים על אחת כמה וכמה שנקראים דווין, לכך נאמר (איכה, ה' י"ז): על זה היה דוה לבנו 47). — מנין אתה אומר שכל אחד ואחד מישראל עתיד להיות לו בנים כיוצאי מצרים? שנא' (תה', מ"ה י"ז): תחת אבותיך יהיו בניך. אי בנים יכול יהו דווים וסגופים? תלמוד לומר: תשיתמו שרים בכל הארץ. אי שרים יכול פרגמטיטין (כלומר: סוחרים)? תלמוד לומר (שמות, י"ט ו'): ממלכת. אי מלך יכול יהא הוזר ונכבש? ת"ל (שם, שם) כהנים. [אי כהנים יכול מהורין (כלומר על הגרנות)? ת"ל: ממלכת. כענין שנאמר (ש"ב, ח' י"ח): ובני דוד כהנים 48). —

ראוים לתשומת לב קבוצה של מאמרים פולמוסיים, שבהם הראה ר' אליעזר שלפעמים אפשר להחליט על פי השקפה השטחית מכתוב אחד שהרע והטוב שניהם באים במקרה, בא הכתוב השני ומעמיד על האמת 49). — דברים, י"א כ"ו: ברכה וקללה. ר"א בנו של ריה"ג אומר: מי להשך (כלומר אם בא אחד והגיד לך שהברכה והקללה שתיהן באות במקרה)? אמרה תורה: הברכה אם תשמעון והקללה אם לא תשמעון. כיוצא בו אתה אומר (משלי, י"ח כ"א): מות וחיים ביד הלשון ואוהביה יאכל פריה. ר' אליעזר בנו של ריה"ג אומר: מי להשך (אם בא אחד והגיד לך שגם אוהב הטוב אוכל הפירות וגם אוהב הרע אוכל הפירות)? אמרה תורה (תה', ל"ב י"ד): נצור לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה. כיוצא בו אתה אומר (משלי, י"א ל"א): הן צדיק בארץ ישלם אף כי רשע והוטא. ר"א בנו של ריה"ג אומר: מי לחשך (שאין הבדל בין הצדיק ובין הרשע)? אמרה תורה (משלי, ט"ז ד'): כל פעל ה' למענהו וגם רשע ליום רעה.

מלבד זאת נמצא בספרות האגדית מאמריו אלה: [מה טעם כל הדורות הללו הולידו למאה שנה ולמאתים שנה וזה הוליד (נח) להמש מאות שנה, אלא אמר הקב"ה: אם רשעים הם אין רצוני שיאבדו במים, ואם צדיקים הם, אטריח עליו ויעשה להם תיבות הרבה. וכבש הקב"ה מעינו והוליד להמש מאות שנה], אפילו יפת שהוא הגדול, לכשיבוא המבול אינו בן מאה שנה ראוי לעונשים 50). — פעם אחת שהה נח לזון את הארי והכישו הארי ויצא צולע, שנא' (בר', ז' כ"ג): וישאר אך נח (אך — מיעוט) 51). — בר', כ"א ט'. מצחק. אין צחוק אלא גלוי

ערוות, שנא׳ (בר׳, ל״ט י״ז): בא אלי העבד העברי וכו׳ לצחק בי 52). שמות, ב׳ י״א. וירא בסבלותם. ראה משוי גדול על קטן ומשוי קטן על גדול, משוי איש על אשה, ומשוי אשה על איש, משוי זקן על בחור ומשוי בחור על זקן, והיה מניח דרגון שלו והולך ומישב להם סבלותיהם ועושה כאלו מסייע לפרעה, אמר הקב״ה: אתה הנחת עסקיך והלכת לראות בצערן של ישראל ונהגת בהן מנהג אחים, אני מניח את העליונים ואת התחתונים ואדבר עמך. הה״ד (בר׳, ג׳ ד׳): וירא ה׳ כי סר לראות — ראה הקב״ה במשה שסר מעסקיו לראות בסבלותם, לפיכך — ויקרא אלהים אליו מתוך הסנה 53).— שמות, ב׳ י״ז. ויושיען — דבר של גלוי עריות באו לעשות עמהן ועמד משה והושיען, נאמר כאן .ויושיען״ ונאמר להלן (דברים, כ״ז כ״ד): צעקה הנערה ואין מושיע לה54). שמות, י״א ה׳, עד בכור השפחה, אפילו השפחות טוחנות ברחים היו אומרות: רצוננו בשעבודנו וישראל בשעבודן (כלומר מְרֻצות אנו בשעבודנו ובתנאי שרק אם ישראל יהיו ג״כ משעבדים) 55).— [שירת הים נאמרה] כגדול שהוא מקריא את ההלל בבית הכנסת ועונין אחריו. ענין ראשון משה אומר: אשירה לה׳ וכו׳, וישראל אומרים: אשירה לה׳ וכו׳. משה אומר: עזי וזמרת יה, וישראל אומרים: עזי וזמרת יה 56).— במדבר, י״א ל״א. ויטש על המחנה כדרך יום כה. ומה תלמוד לומר וכדרך יום כה? מלמד שהיה עולה מן הארץ והופה את גלגל המה, ומה תלמוד לומר וכאמתים על פני הארץ? שלא יהא שוהה ונוטל ומצטער 57).— ש״א, ט״ו ו׳. ויאמר שאול אל הקיני לכו סורו רדו מתוך העמלקי וכו׳ ואתה עשית חסד עם כל בני ישראל וכו׳. וכי עם כל ישראל עשה יתרו חסד, והלא לא עשה אלא עם משה בלבד... ואתה אמרת עם כל ישראל עש״ה חסד? אלא ללמדך שכל מי שעושה חסד עם אחד מגדולי ישראל מעלין לו כאלו עשה עם כל ישראל 58).— [בשעה שבא סנחריב לצור על ירושלים] אמר הקב״ה לגבריאל: מגלך נטושה (כלומר לטושה)? אמר לפניו: רבש״ע! נטושה ועומדת מששת ימי בראשית, שנא׳ (ישע׳, כ״א ט״ו): מפני חרב נטושה 59).— אפילו אותן שכתוב בהן (ישע׳, ס״ה י״ז): כי הנני בורא שמים חדשים, גם הן ברואין מששת ימי בראשית 60).— יחזקאל, ל״ג כ״ד: אחד היה אברהם ויירש את הארץ ואנחנו רבים לנו נתנה הארץ למורשה. ומה אברהם שלא היה לו אלא בן אחד והקריבו ירש את הארץ, אנו שבנינו ובנותינו מקריבין לעבודה זרה אינו דין שנרש את הארץ? 61).— תה׳, י׳ ג׳. ובוצע ברך נאץ ה׳, כל המבצע (הדיין העושה פשרה) הרי זה חוטא, והמברך את המבצע הרי זה מנאץ לפני המקום, ע״ז נאמר: ובוצע ברך נאץ ה׳, אלא

יקוב הדין את ההר; שכן משה היה אומר (דברים, א' י"ז): לא תגורו מפני איש כי המשפט לאלהים הוא; אבל אהרן היה עושה שלום בין אדם לחברו, שנא' (מלאכי, ב' ו'): בשלום ובמשור הלך 62).— תה' ס"ו ג'. אמרו לאלהים מה נורא מעשיך ברב עזך יכחשו לך אויביך. אמרו לפעלא טבא: אישר! מה נורא מעשיך — מה דהילין אינן מגנניא (μαγγανον תהבולה) דידך! הנהרגין הורגין את הורגיהן, והנצלבין צולבין את צולביהן, והמשוקעין שוקעין את שוקעיהן; הפה שאמר: כל הבן הילד היאורה תשליכוהו (שמות, א' כ"ב) הושלך לים, שנא' (שם, ט"ו ד'): מרכבות פרעה וחילו ירה בים; הפה שאמר (שם, ה' ב'): מי ה' אשר אשמע בקולו, חזר ואמר (שם, ט' כ"ז): ה' הצדיק; והפה שאמר (שם, ה' ב'): לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלה, היה מהזר על פתח היכליהם (של משה ואהרן) ואמר להם: צאו לשלום 63).— תה', פ"א ח'. בצרה קראת ואחלצך אענך בסתר רעם אבחנך על מי מריבה סלה. משעה שהייתי עונך [את משה] ומגן עליך ומרעים עליך את כל העולם, מאותה שעה גלוי לפני מה שאתה עתיד לעשות במי מריבה 64).— תה' ק"ה ה'. דבר צוה לאלף דור. אלף יור עלו במחשבה להבראות (קודם מתן תורה) כמה נמהו מהם? תשע מאות וארבעה ושבעים דורות. ומה טעם? דבר צוה לאלף דור— זה התורה 65).— משלי, ו' ט"ז. שש הנה שנא ה' ושבע תועבת נפשו. שבעה דרכים בסוטה הן אמורות: עינים רמות (שם, שם י"ז), שהאשה הסוטה תולה עיניה לאיש אחר, וכן הוא אומר (ישעי', ג' ט"ז): יען כי גבהו בנות ציון ותלכנה נטויות גרון ומשקרות עינים; לשון שקר (משלי שם), שהיא נואפת עם איש אחד ומתעברת ממנו ומשקרת ואומרת לבעלה: ממך אני מעוברת; וידים שופכות דם נקי (שם), שהנואף נכנס על מנת שאם יתָפֵש, יהרוג או יהרג; לב חורש מחשבות און (שם שם י"ח), שהנואף והנואפת אין מהשבותיהם בכל שעה אלא און: איטתי הם הוטאים, ואומרים זה לזה באיזה מקום, באיזה שעה; רגלים ממהרות לרוץ לרעה (שם), בודאי שממהרים לעשות את החטא; יפיח כזבים עד שקר (שם י"ט), שאם יתפשו הם מכזבים ומשקרים ונשבעים ואומרים: מסיחים היינו בדברים אחרים; ומשלח מדנים בין אחים (שם), שכל ישראל אחים הם, והנואף אשת חברו בעלה שומע ושונאו, וזה אינו יכל לראותו, הוי: ומשלח מדנים בין אחים. הרי שבעה דברים קשים שהסוטה עושה 66). — אפילו תשע מאות תשעים ותשעה מלאכים מלמדין עליו חובה ומלאך א' מלמד עליו זכות הקב"ה מכריעו לכף זכות (ע"פ איוב, ל"ג כ"ב) 67). — שה"ש, ו' י'. איומה כנדגלות. כדגלים אין כתיב כאן, אלא כנדגלות, כדור שנתנדנד לגלות, ולא גלה. איזה זה? זה דורו של חזקיהו, שנאמר (ישעי', ל"ז ג'): יום צרה ותוכהה, ומנין שיש להם אימה? שנא' (דה"ב, ל"ב כ"ג): וינשא לעיני כל הגוים מאחרי כן 68).

הערות לפ׳ ח׳:

1) ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב 87–96. לפעמים במקום ר׳ אליעזר בא ר׳ אלעזר, אבל, כנראה, הראשון עיקר. 2) שה״ש, ב׳ ה׳. גם בגירסא הבבלית של הספור הזה, ברכות, ס״ג ע״ב, נמצא גם כן בתור הדורש האחרון את ר׳ אליעזר שלנו, רק ששם נתיחסה לו דרשה אחרת. פה כדאי לציין שהפתגם של ר״ע, אבות ב׳ ט״ז (ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב 76), נמצא באדר״נ נוסח ב׳ פמ״ד (62 ע״א) בשנויים בשם ר״א ברי יוסי הגלילי.

3) חולין פ״ט ע״א בתור הקדמה למאמרו של ר״א לדברים, ז׳ ז׳. וכן הובא כזה בלא שם האומר בשמו בראשית הברייתא דל״ב מדות (שם אין המלה „בהגדה״), ונוסף שם בסוף: שנאמר הט לחכמה אזנך. בירוש׳ קדושין סוף פ״א (61 ע״ד): אם שמעת דבר מר׳ אליעזר בנו של ריה״ג נקב אזנך כאפרכסת הזו ושמע. בפסיקתא ר׳ פ״י (38 ע״ב): כשתהא שומע הרבר משם ר״א הרעישה אזנך כאפרכסת הזו לקבלו מיר. בשני המקורות האחרונים אמר זה ר׳ יוחנן לבדו, ובזה הוא מתחיל את הבאור של ר״א לאיוב ל״ג כ״ג. במקום „הרעישה״ רוצה הר״מ איש שלום לגרוס הרי עשה, אבל אין „הרי״ מתקשר עם הצווי אלא בקושי. אולי אפשר לתקן: „מהר עשה״, שזהו כאלו כתוב „מיר״. הפעל „עשה״ רגיל לבוא במובן זה, כמו שנראה מהמקורות שנרשמו לעיל כרך א׳ ח״ב 169 הע׳ 2. 4) הברייתא דל״ב מדות נמצאה בספר הכריתות של ר׳ שמשון מקינון (משנת 1800) עם באורים, ומשם רגילים להרפיסה בתלמוד מס׳ ברכות. בספר מיוחד יצאה לאור בזמן הזה ע״י צבי קצנלבוגן בשם „נתיבות עולם״, ווילנה 1822, ואח״כ בהוספות משטרשון, 1859. הרז״א אינהורן „מדרש תנאים״, ווילנה 1839 (השוה הקדמתו למדרש רבה מהדורת ווילנה *), יעקב רייפמן „משיב דבר״, וינה 1867 (השוה לזה וויס בהמגיד XI, 142, 150). ברייתא זו – שמתאימה לגמרי ביסודה לברייתא שבאה בריש הספרא – הברייתא די״ג מדות של ר׳ ישמעאל, – מתחילה בשבח ההגרה של ר״א (ע׳ הערה הקודמת), ואח״כ היא מוסיפה: „בל״ב מדות ההגדה [התורה] נדרשת״. קודם לזה צריך להוסיף, כדעת הרז״א, ר״א בנו של ריה״ג אומר (השוה I. S. Bloch ב„ישורון״ של קבק IX, 53), ואח״כ בא עד מרה י׳ בהוספת בית השמוש (כמו ברבוי, במיעוט...) ומשם והלאה במ׳ (מדבר שהוא שנוי, מסדר שנהלק...). וכך היא מונה על הסדר רק את שמותיהן ומסיים: הרי אלו ל״ב מדות, ואח״כ הוא בא ומבאר כל מדה ומדה לתוך ע״י דוגמאות. שם באו דברים לא רק מהתנאים ר׳ עקיבא (מדה ג׳), ר׳ ישמעאל (כ״ו), ר׳ יוסי (ל״ב), ר׳ נחמיה (ט״ו), ר׳ נהוראי (ז׳), רבי (ז׳), ר׳ חייא (ח׳) אלא גם של האמוראים: ר׳ יוחנן (ו׳) ור׳ יוסי בר חנינא (י׳). ומזה נראה כי הברייתא קבלה את צורתה של עכשיו הרבה זמן אחר ר״א בנו של ריה״ג, אבל אין כל יסוד לפקפק בעצם הרבר שר׳ אליעזר יסד את מספר המדות. [לפני המחבר ז״ל לא היה מדרש הגדול שנמצא בתימן. הר״ז שכטר הוציא ספר בראשית בשנת תרס״ב בקנטאבריגיה, ושם במבוא מבעל מדרש הגדול ע׳ XVIII ולהלן נמצא נוסח הברייתא בשנויים. שם המנין לא ל״ב מרות, אלא „משלשים ושלש מדות שהגדה נדרשת בהן ואלו הן״ וכו׳, וכלן במים שמושית. במקום מדה כ״ז „ממעל״, בא במה״ג „רמז״, במקום מרה כ״ט: „גימטריא הד אפי, תרי אפי, בחלוף האותיות וחד שהוא בהשבון א״תיות״, בא במה״ג „מלשון גמטריא מחילוף האותיות״, וכנראה הוא חושב מחלוף האותיות למדה מיוחרת, ומזה יצא המספר שלשים ושלש. וע׳ להלן, ובבאור כל מרה ומדה להוד נביא את השנויים החשובים שישנם במדרש הגדול ונציגם בסוגרים.

ע׳ ברש״י הוריות ג׳ ד״ה „צבור מייתי״ הביא מברייתא דר״א בנו של ריה״ג דבר שאינו בברייתא שלפנינו. הרמב״ם הביא מסנה בספר המצות (עשין ל״ז) מרה י״ז בנוסח אחר, ושם (עשין ה׳) מביא בשם משנתו של ר״א בנו של ריה״ג: „מנין לעיקר תפלה מצוה? מהכא: את ה׳

*) בהוצאה הנ״ל משנת תרל״ח נוספו עוד הערות חשובות מאד לל״ב מרות מה׳ יהודה בהק. – המתרגם.

אלהיך תירא ואותו תעבוד׳. – ואין זה בברייתא שלפנינו. גם הרשב״ץ הביא ממנה בפירושו לפיוט ״ברוך אשר יושב׳ דבר שאינו בברייתא שלפנינו (חפש מטמונים צ״א).

וע׳ בס׳ ״ערכי מדרש׳ של המחבר בתרגום עברי ע׳ 70 הע׳ 1. שם הוא מביא מהנוסח הנמצא בספר ״אשכול הכפר׳ של הקראי יהודה הדסי משנת 1149]. המתרגם.

5) ע׳ לעיל כרך א׳ ח״א 43, ח״ב 51. שתי המדות העתיקות רבוי ומעוט פרו כאן ונעשו לארבעה: רבוי אחר רבוי ומעוט אחר מעוט.

6) שלש המדות הראשונות של הלל הן: קל וחמר, גזרה שוה, בנין אב. המדה השלישית של הלל נתפצלה אצל ר׳ ישמעאל לשתים: [בנין אב מכתוב אחד ובנין אב משני כתובים]. ובל״ב מדות של ר״א נתפצלה המדה הראשונה – קל וחמר – לשתים: קל וחמר מפורש (מדה ה׳), קל וחמר סתום (מדה ו׳). צריך לציין כאן שר״א בנו של ריה״ג במדותיו קורא ל״בנין אב׳ – ״יסוד׳, שם נרדף לו, וכונה אחת לשניהם. 7) ע״פ ׳גירסא אחרת היא הרביעית במרותיו של הלל, ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב 51 הע׳ 4. 8) כלל שאחריו מעשה ואינו אלא פרטו של ראשון.

9) למשל (דהי״א, י״ז ה׳): ואהיה מאהל אל אהל וממשכן. חיה צ״ל וממשכן אל משכן. אלא שדבר הכתוב דרך קצרה [ע׳ ש״ב, ז׳ ו׳]. מאימתי הדבר נידון בדרך קצרה? משיצטרך לו הענין ודאי. כיוצא בדבר אתה אומר (ש״ב, י״ג ל״ט): ותכל דוד המלך לצאת. צ״ל ותכל נפש דוד לצאת, אלא שדבר דרך קצרה. ואעפ״י שאין ראיה לדבר זכר לדבר: נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ה׳. [כיוצא בו: ואמרתם לה׳ ולגדעון (שופטים, ז׳ י״ח) היה צריך לומר: חרב לה׳ ולגדעון, אלא שדבר הכתיב בדרך קצרה – מה״ג]. שתי הדוגמאות [הראשונות] מביא גם ר׳ יונה אבן גינאח בראש הרשימה של הדוגמאות שאסף מדרך קצרה (לומא 249, 20, 250, 7, רקמה 150). הוא קורא לזה ״מה ששמשו בו בחסרון׳; הטרמין ״מדרך קצרה׳ משמש אצלנו להוראה אחרת (ע׳ W. Bacher Leben und Werke Abulwalids S. 72 Anm. 20).

10) למשל, דהי״ב ל׳ י״ח: כי מרבית העם וכו׳ ה׳ הטוב יכפר בעד [ואח״ז בא פסוק י״ט: כל לבבו הבין לדרוש האלהים וכו׳ ולא כטהרת הקדש]. שכאן הות סדר שנחלק, שהיה צריך להיות: ה׳ הטוב יכפר בעד כל (אשר) לבבו הכין וכו׳, ולא כטהרת הקדש [שהקריבו את הפסח בטומאה]. מאימתי דנין אותו בסדור שנחלק? משינהוג אותו ענין לכך. כיוצא בו: כי לכם צפנת משכל על כן לא תרומם: להלק יגיד רעים (איוב, י״ז ה׳ ו׳). מי שהולק על דברי רעים עיני בניו תכלינה [במה״ג: לא תרומם למי? לחלק יגיד רעים – למי שהוא הולק על דברי רעים ועיני בניו תכלינה] סדור ראוי להיות, אלא שנחלק. ויש מוסיפין זה (משלי כ״ג ל״א): יתהלך במישרים; (שם פסוק ל״ב) אהריתו כנחש ישך וגו׳. אפילו יהיה צדיק גמור, המתהלך במישרים, אחריתו כנחש ישוך, כמו שאתה מוצא בנח. סדור היה ראוי להיות אלא שנחלק. – ר׳ סעדיה גאון – עפ״י הראב״ע בשפת יתר 155 N נסמך על אחד הזקנים – מונה עשרה פסוקים שעפ״י המסרת מְחֻברים במקום שהיה צ״ל מֻחלק, ומהם שתי הדוגמאות שהובאו כאן בראש. הט״ה ספרי Abraham Ibn Esra als Grammatiker S. 39 Anm. 14. הראב״ד מבאר את המדה הזאת באפן אחר בפירושו לספרא (ויקרא כ״ה ל״ג, דף ק״ט ע״א). [במה״ג מוסיף: כיוצא בו: האם אין עזרתה בי ותושיה נדחה ממני (איוב, ו׳ י״ג) למי? – למס מרעהו חסד (שם שם י״ד): למי שמונע מרעהו הסד. סדור ראוי להיות אלא שנחלק] *).

11) כיצד? ויצר את שני העמודים נחושת שמונה עשרה אמה קומת העמוד האחד וכו׳ (מ״א, ז׳ ט״ו), והוא הדין לחברו. כיוצא בו (תה׳, צ״ז י״א): אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה. אי אפשר לומר שיש לצדיקים אור בלי שמחה ויש לישרים שמחה בלי אור. אלא אור לצדיקים

---

*) בבאור שעשיתי יחד עם ה׳ א. אברונין לאיוב הוכחנו, שגם באותיות אפשר שיהיה סדר שנחלק, כי הה״א של ״האם׳ שבאיוב ו׳ בראש פסוק י״ג צריך להפרידה ולחברה אל המלה ״נהוש׳ שבסוף פסוק הקודם = נהושה. ע״ש טעמו של דבר. וע׳ בהגהות של הר״י בהק לל״ב מדות שבריש בראשית ר׳ הוצאת וילנא ע׳ VII שהביא עוד משלים. המתרגם.

והוא הדין לישרים, שמחה לישרים והוא הדין לצדיקים [וכן משלי, י׳ א׳: בן חכם ישמח אב ובן כסיל תוגת אמו, שפי׳ הוא בן חכם ישמח אב ואם ובן כסיל תוגת אביו ואמו. וכאלה רבים מאד בתנ״ך. - המתרגם]. ומאימתי דנין אותו בכך? משישקלו שניהם כאחד [במה״ג: ושניהן נאמרו בענין אחד ובפיסוק אחד].

12) כיצד? (משלי, כ״א י״ד) מתן בסתר יכפה אף ושחד בחיק חמה עזה. משמע: מתן בסתר יכפה אף הקב״ה, ושחד בחיק יכפה המה עזה. יכפה הראשון מוכיח על השני. כיוצא בו (ישעי׳, כ״ח כ״ז): כי לא בחרוץ יודש קצח ואופן עגלה על כמון יוסב [במדה״ג: היה לו לומר: ולא אופן עגלה, אלא שהברו הראשון מוכיח עליו]. כיוצא בו (תה׳, ל״ח ב׳): ה׳ אל באפך תוכיחני ובחמתך תיסרני. „אל׳ הראשון מוכיח על השני. השוה ספרי ראב״ע בתור מדקדק (בגרמנית 147 הע׳ 14) [בידוע הראב״ע קורא לזה „מושך עצמו ואחר עמו׳ - המתרגם].

המדה הכ״ג היא להפך: דבר שמוביח על חברו. כיצד? (תה׳, כ״ט ח׳) קול ה׳ יחיל מדבר יחיל ה׳ מדבר קדש. וכי קדש לבד יחיל? והלא כל המדברות יחיל? א״כ למה נאמר קדש? להוכיח על המדבריות כלן שחלו. ולמה פרט זה לבדו? לפי שהוא התקיף שבהם. וראיה לדבר (דברים, א׳ מ״ו): ותשבו בקדש ימים רבים. כיוצא בו (תה׳ שם): קול ה׳ יחולל אילות. [וכי האילות בלבד חלות מלפני הקב״ה, והלא כל הנפשות חלות מלפניו - ממה״ג], ולמה נאמר אילות? שהן קלות במרוצתן [במה״ג: מפני שהן תקיפין וקלין בריצה]. וראיה לדבר: משוה רגלי כאילות (תה׳, י״ח ל״ד). 13) כיצד? (ש״א, ג׳ ג׳) ונר אלהים טרם יכבה ושמואל שוכב בהיכל ה׳. והלא אין ישיבה בהיכל [במה״ג: בעזרה, אלא למלכי בית דוד בלבד, שנא׳ (שם ז׳ י״ח): ויבוא המלך דוד וישב לפני ה׳] כל שכן שכיבה. ומה ת״ל שוכב? אלא מוקדם הוא: ונר אלהים טרם יכבה בהיכל ה׳ ושמואל שוכב במקומו. כיוצא בו: עיני ה׳ אל צדיקים ואזניו אל שועתם. פני ה׳ בעושי רע להכרית מארץ זכרם. צעקו וה׳ שמע ובו׳ (תה׳, ל״ד ט״ז - י״ח) מוקדם הוא (כלומר שהיה צריך לומר צעקו אל ה׳ אחרי ואזניו אל שועתם ורק מפני סדור האלפא ביתא בא „פני ה׳״ לפני „צעקו׳). בעל הטעמים שם מפני זה אתנח תחת המלה „שוכב׳, להראות שאינו דבק עם היכל ה׳. וכן דעת ר״י אבן ג׳נאח Luma 345, רקמה 214 [וכן ברד״ק ובמנחת שי]. 14) כיצד. א״ר יוסי ב״ר חנינא מ״ב שנה היה הרעב ראוי לבוא במצרים; תדע שכן הוא [שבן פרעה רואה שבע פרות רעות ושבע שבלים דקות (בר׳ מ״א), ופרעה אמר ליוסף ויוסף חזר ושנאן הרי ארבעים ושתים ולא עשה שם הרעב אלא שתי שנים], שכיון שירד יעקב אבינו למצרים וברבו, כלה הרעב. ואימתי חזרו אותן ארבעים שנה שני רעב? בימי יחזקאל, שנא׳ (יחזקאל, כ״ט י״ב): ונתתי ארץ מצרים שממה [הוי לא נשנו אלא לצרך] *). כיוצא בו אתה אומר (ירמי׳, ז׳ ח׳): אל תבטחו לכם על דברי שקר לאמר היכל ה׳ היכל ה׳ המה. למה נשנה שלשה פעמים? אלא אמר להם: אל תהיו בוטחים בשלשה רגלים שאתם חוגגים בשנה, שאם אין אתם עושים רצוני אין חגיכם חשובים לפני כלום, הה״ד (עמוס, ה׳ כ״א): שנאתי מאסתי חגיכם. דבר אחר: אמר להן: ראו שלשה מקומות שנחרבו נוב ושילה וגבעון, הזהרו שלא יחרב אף זה. 15) כיצד? [והיתה מסלה לשאר עמו אשר ישאר מאשור כאשר היתה לישראל ביום עלותו מארץ מצרים (ישעי׳, י״א ט״ז). מגיד הכתוב: מה לעתיד לבוא „כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו והיה העקוב למישור והרכסים לבקעה (שם מ׳ ד׳). מלאך מהלך לפניהן מגביה את השפל ומשפיל את הגבוה ועושה להן דרך סרט״ו (אולי צ״ל אסטרט = דרך) מישור. מנין אתה אומר שאף ביציאת מצרים היה כן? תלמוד לומר: כאשר היתה לישראל ביום עלותו מארץ מצרים, באה יצי״מ ללמד ונמצאת למדה]. בקדוח אש המסים וגו׳ (ישעי׳, ס״ד א׳), עדיין לא שמענו במעשה בראשית שליהטה האש את פני רקיע, וכשהוא בא למתן תורה אמר (שם ס״ג

---

*) הגרסא של הר״ש מקינון - „שלא עשתה אלא לצרך׳. והרז״ו נדחק לפרשו. ואולם לפי נ״י מדרש הגדול אין כל צרך בפרושים דחוקים. כל מקום שנמצא כאן בטבסט בסוגרים הוא מגירסת מדרש הגדול, שנגונה לפעמים מוביח שהיא יותר עתיקה ונכונה, אם לא בכל. - המתרגם.

בסוף): לוא קרעת שמים ירדת וגו׳. כשם שעשית במעשה בראשית, כך עשית במתן תורה. בשעה שאמר הקב״ה (בר׳, א׳ ו׳): יהי רקיע, וכבר נבראו ביום ראשון, אלא שלא היו מצוהצחות, עד שבאה אש מלמעלה וליהטה פני הרקיע. בא מעשה בראשית ללמד על מתן תורה ונמצא למד (דרשה זו על יסוד המדה הזאת נמסרה בב״ר ד׳ קרוב לראש ע״י ר׳ ברכיה בשם ר׳ אבא בר כהנא). כיוצא בו (ירמי׳, מ״ו כ״ב): קולה כנחש ילך, ולא שמענו בנחש שהיה קולו נשמע מסוף העולם ועד סופו, וכשהוא בא למפלתה של מצרים הוא אומר: קולה כנחש ילך? מלמד שבשעה שאמר הקב״ה לנחש „על גחונך תלך׳, ירדו מלאכי השרת וקצצו את רגליו, והיה קולו הולך מסוף העולם ועד סופו. בא הנחש ללמד על מפלתה של מצרים ונמצא למד.

16) כיצד? יערף כמטר לקחי (דברים, ל״ב ב׳). וכי הגשמים גדולים מן התורה שהתורה נמשלת בהן? אלא לפי שהגשמים מרוין את הכל [והן לחית ברואים, כך דברי תורה הן חיי עולם] ונמשלה בגשמים להשמיע את האזן מה שיכולה לשמוע. כיוצא בו: אריה שאג מי לא יירא, ה׳ אלהים דבר מי לא ינבא. וכי מי נתן גבורה לארי? הלא מי שאמר והיה העולם [וכי אפשר בבריותיו כמותו שמדמין אותו לו?] אלא להשמיע את האזן מה שהיא יכולה לשמוע.

17) כיצד? ותדר נדר ותאמר ה׳ צבאות וגו׳ [תניא *) משנברא העולם לא פתח אדם בלשון צבאות עד שבאה חנה ואמרה ה׳ צבאות], מפני מה נתייחד כאן השם הזה? כך אמרה חנה לפני הקב״ה: שתי צבאות בראת בעולמך: העליונים לא פרין ולא רבין ולא מתים, והתחתונים פרים ורבים ומתים. אם מן התחתונים אני, אהא פורה ורובה כתחתונים, ואם לא אהיה מן העליונים בחיים ולא אמות. כיוצא בו: כי שנא שלח אמר ה׳ אלהי ישראל (מלאכי, ב׳ ט״ז). למה נתייחד השם הזה כאן והלא בשלש נבואות הללו, חגי זכריה ומלאכי, אין בהם אלא ה׳ צבאות? **) אלא [כדי להודיען שיחד הקב״ה שמו עליהן אעפ״י שחטאו ועשו שלא כהוגן].

18) כיצד? ובשר בשדה טרפה לא תאכלו (שמות, כ״ב ל׳). אין לי אלא בשדה, בעיר מנין? תלמוד לומר: וטרפה לא יאכל (ויקרא כ״ב ח׳). אם כן למה נאמר בשדה? דברה תורה בהוה שדרך הבהמות להיטרף בשדה יותר מבעיר. כיוצא בו (דברים, כ״ג כ״ד): כי יהיה בך איש אשר לא יהיה טהור מקרה לילה. אין לי אלא בלילה, ביום מנין? ת״ל (ויקרא, ט״ו ט״ז): ואיש כי תצא ממנו שכבת זרע. אם כן למה נאמר מקרה לילה? דבר הכתוב בהוה [שדרכו של כך בלילה יתר מן היום]. כיוצא בו (משלי, כ״ב כ״ב): אל תגזל דל כי דל הוא. אין לי אלא עני, עשיר מנין? ת״ל: כן ארחות כל בוצע בצע את נפש בעליו יקח (שם א׳ י״ט), אם כן למה נאמר דל? שדבר הכתיב בהוה, שדרכו של דל לִיגָזל יתר מן העשיר.

19) כיצד? צדיק כתמר יפרח (תה׳, צ״ב י״ג). יכול כשם שאין לתמר הזה צל כך הצדיק? תלמוד לומר: כארז בלבנון ישגה (שם). אי מה ארז אינו עושה פירות אף הצדיק כן? ת״ל: כתמר יפרח. נמצאת אתה אומר ככח היפה שבשתיהן. כיוצא בו (ישעי׳, נ״ה א׳): הוי כל צמא לכו למים. יכול כמים שאין משמחין, כך דברי תורה? ת״ל: יין וחלב (שם). אי מה יין וחלב אינן מגדלין צמחים, אף דברי תורה כן? ת״ל מים. נמצאת ככח היפה שבשתיהן. [כיוצא בו: יערף כמטר לקחי (דברים ל״ב ב׳): מה המטר הזה חיים לעולם, כך דברי תורה חיים לעולם, אי מה המטר הזה מקצת העם שמחין בו ומקצת העם מצירין בו. יוצאי דרכים מצירין בו ופורשי ימים מצירין בו, פתחי גגות מצירין בו, מי שבורו מלא מים וגתו וגרנו לפניו מצירין בו, יכול אף דברי תורה כן? ת״ל: תזל כטל אמרתי. מה הטל הזה כל העולם שמחין בו, כך דברי תורה כל העולם שמחין בהן. אי מה הטל הזה מועט, כך דברי תורה מועטין? ת״ל: יערף כמטר לקחי]. 20) כיצד? הלך הלכו העצים למשוח עליהם מלך ויאמרו לזית וגו׳ לתאנה

---

*) בברכות ל״א ע״ב: א״ר אלעזר. בפסיקתא ר׳ קע״ט ע״ב ר׳ יהודה ב״ר סימון.
המתרגם.

**) ע׳ בהערת בהק שרוצה לדייק מפני מה בראש״נה כתוב „השם הזה׳ ובשניה „השם׳ ולא כתוב „הזה׳. אולם במדרש הגדול כתוב בזה ובזה „השם הזה׳. המתרגם.

וגו׳ (שופטים ט׳). וכי העצים מבקשים מלך? אלא ישראל הוא שאמרו לעתניאל בן קנז ולדבורה ולגדעון שינהגו שררה על ישראל ולא קבלו. כיוצא בו (מ״ב; י״ד ט): החוח אשר בלבנון שלח אל הארז אשר בלבנון תנה לי את בתך לאשה. וכי מה נשואין יש בחוח ובארזים? אלא כנגד שכם ויעקב אבינו. וכן אתה מוצא בנביאים וכתובים שדברו משלים. במה דברים בדברי קבלה, אבל בדברי תורה ומצוה (בה׳ חומשי תורה) אי אתה יכול לדורשן בלשון משל, חוץ משלשה דברים ר׳ ישמעאל דורשן בלשון משל, והלכה כדבריו: אם יקום והתהלך בחוץ על משענתו (שמות, כ״א י״ט) – על בוריו, שאם אתה אומר על מקלו, הולה הוא. אלא מלמד שקרא הכתוב משענת גופו כאלו נשען על מקלו. כיוצא בו (שם כ״ב ב׳): אם זרחה השמש עליו. וכי השמש לו לבדו זרחה? אלא מה השמש שלום בעולם, אף הגנב אם ידוע שלא בקש רק שלום הרי בעל הבית חיב עליו בדמיו. באלו שנים הלכה כר׳ ישמעאל. והשלישי (דברים, כ״ב י״ז): ופרשו השמלה – מחוורים הדברים כשמלה (ולא שמלה ממש) (ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב ע׳ 6).

21) מנין שדורשין „מנגד׳ באגדה? שנא׳ (במדבר, י״ד ל״ד): כמספר הימים אשר תרתם את הארץ וגו׳ [הגיעם ארבעים שנה כנגד ארבעים יום שתרו את הארץ. לומר שזה נגד זה]. כיוצא בו: ויאמר ה׳ אל יהוא יען אשר הטיבות לעשות הישר בעיני ככל אשר בלבבי עשית לבית אחאב בני רבעים ישבו לך על כסא ישראל. כנגד ארבעה דורות שעמדה מלכות אחאב ונעקרה על ידו ואלו הן: עמרי ואחאב ויורם ובניו. ומנין שהיו לו בנים ליורם? שנא׳ (שם שם י״ג): ונרד לשאול לשלום בני המלך והגבירה.

22) מנין שדורשין ממעל באגדה? שנאמר (ירמי׳ כ״ג ב׳): כה אמר ה׳ על הרועים הרועים את עמי (שם פסוק ל״ח ל״ט): יען אמרכם משא ה׳ וגו׳ לכן הנני ונשיתי אתכם נשא. וכן הוא אומר (ישע׳, ל׳ ט״ז): ותאמרו: לא כי על סוס ננוס על כן תנוסון. מדה זו וכן המדה הקודמת מבטאות בלשון קצרה מיחדת *).

23) כיצד? (בר׳, ב׳ ח׳) ויטע ה׳ אלהים גן בעדן וכו׳ ויצמח ה׳ וכו׳, שמעני שהקב״ה נטע לאדם הראשון בגן עדן כל עץ וכל מיני מגדים, אבל לא מצינו שברא לו הקב״ה חופות של זהב ושל אבנים טובות ומרגליות. והיכן שמענו? בשעה שאמר לחירם מלך צור (יחזקאל, כ״ח י״ג): בעדן גן אלהים היית כל אבן יקרה מסכתך. אמר לו: שמא אדם הראשון אתה שעשיתי לו כל הכבוד הזה [מכלל שכל אלו נעשו לאדם הראשון]. כיוצא בו (במדבר ג׳ כ״ט): משפחת בני קהת יחנו (שם שם כ״ג), משפחת הגרשוני יחנו וכו׳ [שמענו שהיו שמונה משמרות במדבר, אבל לא שמענו] שצוה הקב״ה את בניו להיות עשרים וארבע משמרות. והיכן שמענו? (דהי״א כ״ב י״ט): אלה פקודתם לעבודתם ובוא לבית ה׳ כמשפטם ב״ד אהרן אביהם כאשר צוהו ה׳ אלהי ישראל, מלמד שהיתה מצוה זו ביד משה ואהרן... **).

24) כיצד? וזאת ליהודה וגו׳ (דברים ל״ג ז׳) ואינו ענין ליהודה, שהרי הוא אומר (שם שם): שמע ה׳ קול יהודה, תנהו ענין לשמעון, שהרי צריך לו, ואין יהודה צריך לו, נמצאת אתה אומר שברך משה לראובן ואמר: וזאת ליהודה, קרא בברכה זו לשמעון. כיוצא בו (ירמיהו, ל״ג כ״ו): גם זרע יעקב ודוד עבדי וכו׳. אם אינו ענין ליעקב, שהרי כבר נאמר (שם) מקחת מזרעו מושלים. מי היו המושלים בעם? הוי אומר: אלו מלכים וכהנים גדולים, בני אהרן ובני דוד עליהם נאמר. וכן הוא אומר (שם) הלא ראית את שתי המשפחות אשר בהר ה׳ בהם וגו׳. [מי הן שתי המשפחות הללו? זו כהונה ומלכות] ***).

25) (זהו כמו סעיף ממדה ל״א שהובאה לעיל ע׳ 15). כיצד? (בראשית ט״ו ט): ויאמר ה׳ אליו קחה לי עגלה משלשת. אימתי נאמרה פרשה זו? אחר מלחמת המלכים, והמעשה הזה קודם שיצא אברהם חמש שנים, שנא׳ (שמות י״ב מ״א): ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה,

*). וע׳ בהע׳ מהרז״וו למדה זו. וע׳ „ערכי מדרש׳ ערך מעל, ע׳ 77.

**) מדה זו נקראה ג״כ „למוד סתום מן המפרש׳ וע׳ הרז״וו שם.

***) ע׳ הרקמה פרק כ״ח וע׳ הע׳ בהק. המתרגם.

וא״ר יוסי: אי אתה מוצא השבון זה אלא משבעים שנה לאברהם, שנגזרה גזרה על ענין בין הבתרים. הא למדת שגזירת ענין בין הבתרים היה חמש שנים קודם יציאת אברהם מחרן, ונכתבה מאוחרת. כיוצא בו (במדבר, א׳ א): וידבר ה׳ אל משה במדבר סיני ואח״כ כתוב (שם, ז׳ א׳) ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן וגו׳. והלא הקמת המשכן היה מקודם, שהוקם המשכן באחד בניסן בשנה שניה, שנא׳ (שמות, מ׳ י״ז): ויהי בחדש הראשון וגו׳ הוקם המשכן? אלא מכאן אתה למד שהמאוחר מוקדם בפרשיות. [אני קהלת מלך הייתי בירושלים (קהלת, א׳ י״ג), א״ר שמואל בר יצחק זה היה ראוי להיות תחלת הספר ספר קהלת, אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה. כיוצא בו: כי תבואו אל ארץ כנען ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחוזתכם (ויקרא, י״ד ל״ד): ר׳ לוי בשם ר׳ חמא בר חנינא: זה היה ראוי להיות תחלת פרשת נגעים (שמתחלה לוקה בביתו ואח״כ, אם אינו חוזר, לוקה בגופו), אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה... א״ל ההוא מינא לר׳ אבהו: כתיב (תה׳, ג׳ א׳): מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו, וכתיב (שם, נ״ב א׳): מזמור לדוד בברחו מפני שאול במערה. הי מינייהו קודם? מעשה אבשלום קודם או מעשה שאול? א״ל: אתון דלא דרשיתו סמוכין קשיא לכו קראיי אהדאדי, אנן דרשינן סמוכין לא קשיא לן קראיי אהדאדי, דא״ר יוחנן: סמוכים מן התורה מנין? שנא׳ (תה׳, קי״ב ח׳) סמוכים לעד לעולם. למה נסמכה פרשת אבשלום לפ׳ גוג ומגוג? לומר לך, שאם יאמר לך אדם: כלום יש לך עבד שמורד ברבו, א״ל: יש לך בן שמורד באביו, אלא דהוה הוה]. ע׳ ברכות י׳ ע״א.

26) גמטריא γραμματεία לחשבון. הרי הוא אומר (בר׳ י״ד י״ד): וירק את חניכיו שלש מאות ושמונה עשר גימטריא אליעזר. לתמורת [חלף] האותיות - לב קמי (ירמי׳, נ״א א׳) בחלוף האותיות (א״ת ב״ש) כשדים. ע׳ אגדת אמוראי בבל 30 הע׳ 198. צונץ Die synagogische Poesie des Mittelalters S. 368. וע׳ בפסיקתא הוצ׳ בובר קס״ה ע״ב. וקח טוב (הושע, י״ד ג׳) גימטריא דידיה נפש, וקח טוב - וקח נפש. [ע׳ „ערכי מדרש׳ ערך גמטריא].

27) נוטריקון νοταρίκον notaricum מנין שדורשין נוטריקון באגדה? תלמוד לומר (בר׳ י״ז ה׳) אברהם - אב המון גוים. (ויקרא, ב׳ י״ד) כרמל - רך מל. (מ״א ב׳ ח׳) נמרצת - נואף, מואבי, צורר, רוצח, תועבה. (במדבר, כ״ב כ״ב) ירט - יראה ראתה נטתה. [צפנת פענח (בר׳, מ״א מ״ה) - צופה, פורה, נביא, פותר, עברי, נבוק (?), *) חוזה]. בשבת ק״ה ע״א באו כל הדוגמאות הללו בשם אמוראים שהוכיחו שדורשים נוטריקון, בשם ר״א בנו של ריה״ג מובאה בספרי במדבר י״ב ב׳ (פסקא צ״ט) דרשה לשם צפורה בנוטריקון: צפו וראו מה נאה. וגם את המלה כנדגלות, שה״ש ו׳ י׳, ע׳ לקמן. אולי גם הפעל „יחרך׳, משלי י״ב כ״ז, ע׳ לעיל כרך א׳ ח״א 169 [ע׳ „ערכי מדרש׳ ערך נוטריקין]. 28) בר׳ ל״ט. רב הונא בשמו. שם פנ״ה קרוב לסוף. המלה „משהה׳ כנראה באות ת׳ „מתהה׳. 29) סופרים ד׳ ט׳. מלבד הדבור „לאל ידי׳ בבר׳ ל״א כ״ט, דברים כ״ח ל״ב, משלי ג׳ כ״ז נזכרים במאמר זה גם מאיוב ט״ז י״ח (ארץ אל תכסי דמי ואל וכו׳) וממשלי ב׳ י״ח (כי שהה אל מות ביתה ואל רפאים מעגלותיה). אולי כונתו היא כי המלה „אל׳ יש לה עוד הוראות, מלבד שם הקדש והחול, בתור מלת השלילה ובתור יחס שאליו. 30) האומרים בשמו הם ביחוד ר׳ יוחנן ור׳ הונא.

31) תוספתא סוטה ו׳ כ״א. בבלי סוטה מ״ד ע״א. 32) ספרי לאותו פסוק (פי׳ ש״ו).

33) ב״ר פ״ה קרוב לראש. ר׳ הונא בשמו. בבבלי סוטה י״ג ריש ע״ב מיוחס המאמר לר׳ חמא בר חנינא. בתנחומא עקב לרברים ח׳ א׳ בצורה שבבראשית רבה בשם ר׳ יוחנן. בדברים ר׳ ח׳ ג״כ כמו בבראשית ר׳ והאומר הוא ר׳ לוי בשם ר׳ חמא בר חנינא.

34) ספרי במדבר לי״ב ה׳ (פסקא ק״ב) ונשלם ע״פ ב״ר ל״ב קרוב לראש.

35) תוספתא שבת י״ז (י״ח) ב׳, ע״ז א׳ י״ז.

36) ספרי במדבר (פסקא קל״ז). 37) ר׳ זריקין בשם ר׳ יוחנן בשמו. ירוש׳ ברכות פ״ה ה״א (8 ע״ד) מדרש שמואל ב׳. ע׳ אגדות אמוראי בבל ע׳ 28 (בגרמנית) הע׳ 193.

*) אולי „נבון׳.

38) ר׳ יוחנן בשמו. חולין פ״ט. (ע׳ לעיל 22 הע 3).

39) ויק״ר י״ח קרוב לסוף, ר׳ יוחנן בשמו. בתנחומא ב׳ וארא 10, ר׳ פנחס בר חמא בשם ר׳ יוחנן אך בצורה אחרת: אם יבוא מלאך המות ויאמר לי: למה נבראתי? אני אומר לו: אם בראתיך - על אומות העולם בראתיך ולא על בני, למה? שעשיתי אותם אלהים, שנא׳ (תה׳ פ״ב ו׳): אני אמרתי אלהים אתם. אותו הדבר, אך ר״א לבדו, בשמו״ר מ״ה, אבל אין שם ראיה מתה׳ פ״ב ו׳, אלא כמו שדרש ר״נ: חירות ממלאך המות (לעיל ח״ג 177) דומה לזה בא המאמר במדבר ר׳ ט״ז קרוב לסוף ותנחומא ב׳ שלח הוספה א׳ ושם מביא ראיה מדברים ד׳ ד׳: ואתם הדבקים בה׳ אלהיכם חיים כלכם היום. בתנחומא שלח בלי שם אומרו.

40) פסיקתא 164 ע״ב. 41) שו״ט ע״ה, ר׳ יוחנן בשמו. בשמו״ר כ״ד סתם.

42) ספרי דברים סוף פיסקא שי״א. הלשון מסובכך.

43) מכילתא לשמות י״ט ב׳ (62 ע״א) בסמך על חבקיק ג׳ ו׳, הדרשה על פסוק זה נמצא במכילתא ל״א כ׳ (67 ע״א) סתם. 44) כנראה הוא דורש „במוס" מלשון מהוסר. בשו״ט תה׳ ע״ה ט׳ נאמר ג״כ בשם ר״א בן ריה״ג „במום למאוסים". 45) ספרי (פיסקא שכ״ד).

46) תנחומא ב׳ נח 24, ר׳ איבו בשמו. בתנחומא סוף נח נשמט השם ר׳ אליעזר ונשאר רק שם אביו ר׳ יוסי. 47) איכה ר׳ לאותו פסוק. בשנוי קצת בויק״ר י״ט ר׳ יוחנן בשמו.

48) מכילתא לשמות י״ט ד׳ (פ״ט ע״א) [המכסט נשלם ע״פ הילקוט שמות י״ט ב׳, ולתה׳ מ״ה]. בשו״ט מ״ה י״ז באה רק התחלת המאמר. סגנונו כאן דומה לסגנונו במאמרו ע״ד הכום לעיל לדברים ל״ב ל״ו. 49) ספרי דברים י״א כ״ו. (פסקא נ״ה). הרעה של הכופרים המובעה אצלו מתחילה במלים „ימי להשך", והדעה של המאמינים - במלים: אטרה תורה.

50) בר׳ ריש כ״ו, ר׳ נחמיה בשמו. ואולם אחרי שהמחבר של המאמר הקודם לזה הוא ר׳ יודן צ״ל כי כאן נכתב בשבוש ר׳ נחמיה במקום ר׳ הונא *).

51) תנחומא ב׳ נח 14 ותנחומא נח. בתנחומא ב׳ שם 3 בקצור, ר׳ יוחנן בשמו. בויק״ר ריש כ׳ יש הוספה: הכישו הארי ושברו ולא היה כשר להקריב, והקריב שם בנו תחתיו. בב״ר ל׳ קרוב לראש, ר׳ הונא בשמו (השוה שם ל״ו קרוב לראש). בפסיקתא 167 ע״ב ותנחומא ריש זאתחנן ר׳ פנחס בשם ר׳ יוחנן, בקה״ר ט׳ ב׳ סתם. הדרשה ל„אף" נמצאה גם במדה השניה של ל״ב מרות, אך לא ע״י מעשה הארי, אלא „אף הוא היה גונח דם מפני הצינה", כמ״ש בב״ר סוף ל״ב (ר׳ הונא בשמו של ר׳ יוסי) ובתנחומא ב׳ 3, 14.

52) תוספתא סוטה ו׳ ו׳, בב״ר נ״ג מיוחס לר״א בנו של ריה״ג מאמר שבתוספתא שם מיוחס לר׳ ישמעאל (ע׳ לעיל ח״ב 9). 53) שמו״ר א׳ קרוב לסוף. בויק״ר ל״ז סתם ובשנויים [אתה ישבת לבני סבלת חייך שאתה עתיד ליישב ולפרש לבני נדריהם בן איש לאשה בין גדול לקטן בין בחור לזקן, הה״ד (ויקרא כ״ז ב׳): איש כי יפליא נדר. השוה סוטה י״א ע״ב, שמו״ר י״ח קרוב לסוף ובתנחומא סוף ויצא. 54) שמו״ר א׳ קרוב לסוף, ר׳ יוחנן בשמו במדרש אבכיר לאותו פסוק הוצ׳ בובר ע׳ 14 בשם ר׳ יוסי בר חנינא; בתנחומא שמות ג״כ בצורה זו, סתם.

55) פסיקתא 65 ע״ב, פסיקתא ר׳ פי״ז (88 ע״ב), ר׳ הונא ור׳ אחא בשמו.

56) תוספתא סוטה ו׳ ג׳; ירו׳ סוטה פ״ה, 20 ע״ג [שם במקום „ענין ראשון" - מקרא ראשון]. קודם לזה באה דעת ר״ע. בברייתא סוטה (בבלי) ל׳ ע״ב מיוחסת דעת ר״ע לר״א בן

*) אמר המתרגם: וגם בתקון זה אין הרעה נוחה, כי איך אפשר שר״א בנו של ריה״ג התנא יבוא לבאר דברי ר׳ יודן האמורא? ולפיכך צ״ל שר׳ יודן אמר בשם ר׳ נחמיה והוא גם מוסיף בשם ר״א. ובשד״ט א׳ א״ר יודן, כל בני גילו היו מולידין בני נ׳ בני ע׳ ופ׳, והוא בן חמש מאות שנה. ר׳ חייא בשם ר׳ אבא (צ״ל: ר׳ חייא בר אבא) אמר: כבש המקום מעיינו שלא יוליד בן שהוא בן ק׳ בדור המבול ויאבד עמהן, לפי שאין ב״ד של מעלה עונשין אלא לבן מאה שנה, ואם היה לו בן של ק׳ שנה היה מת עמהן". דבר רגיל במדרש שמחלקת של תנאים באה אח״כ בשם אמוראים, שנשמטו שמות התנאים שבשמם אמרו.

ריה״ג. ע׳ לעיל ח״ב 52. ור״ע אומר מה שכאן נאמר בפנים בשם ר״א. במכילתא לאותו פסוק (35 ע״ב) ובמשנה סוטה ה׳ ה׳ נמצאת רק דעת ר״ע ובלשון זה: כבני אדם שהן קוראין את ההלל. 57) תוספתא סוטה ד ד׳. קודם לזה באה דעתו של ר״ע: כמה היתה גבוהה מן הארץ? שתי אמות. ר״א בנו של ריה״ג דורש „יום׳ - גלגל חמה (ע׳ לוי ח״ב 228 ע״ב).

58) שהש״ר ב׳ ה׳ בדרשת התורה שדרשו החכמים באושא לכבוד תושבי אושא שכלכלו אותם בעת אסיפתם שם. בבבלי ברכות ס״ג ע״ב. נאמרה דרשה זו בצורה אחרת (ומזה סתם במדרש שמואל פי״ח) ע״י ר׳ נחמיה (ע׳ לעיל ח״ג 162) ור״א בנו של ריה״ג אומר מה שבשהש״ר נאמר בשם ר׳ יוסי בן חלפתא (ע׳ לעיל ח״ג 126). בויק״ר ל״ד אמר אותו הדבר שבשהש״ר ר׳ יוחנן בשם ר׳ יוסי הגלילי, וצריך להוסיף שם „ר׳ אליעזר בנו של׳...

59) סנהדרין צ״ה: 60) ב״ר א׳ קרוב לסוף, תנחומא ב׳ בראשית 9, ר׳ הונא בשמו.

61) תוספתא סוטה ו׳ ט׳, ע׳ לעיל ח״ג 165 הע׳ 38.

62) תוספתא סנהדרין א׳ ב׳. בירוש׳ סנהדרין 18 ע״ב, בבלי סנהדרין ו׳ ע״ב. בספרי דברים א׳ י״ז (פסקא י״ז) באה דרשה זו בלא הסיום בשם „אמרו החכמים׳. הדרשה למלאכי ב׳ ו׳ נאמרה גם בשם ר׳ שמעון בן גמליאל בסוף פרק השלום (סוף מסכת ד״א) ובבאור שבא סתם לפתגמו של הלל, אדר״נ ריש פי״ב. השוה לעיל ח״ג 32.

63) פסיקתא 81 ע״א, ר׳ יוחנן בשמו. עצם המאמר הוא פרפרזה תרגומית לכתוב שבתהלים. בפסיקתא ר׳ י״ט (94) חסרה המחצית האחרונה של פרפרזה זו. בתנחומא ב׳ בשלח 2 ג״כ כך והמחצית הראשונה בעברית: אמור לפועלך הטוב יישר. גם בשמו״ר כ׳ באה רק המחצית הראשונה. אבל בארמית. על פרעה והמן. בפסיקתא רבה בא בשנויים ובמקום פרעה בא המן שמצולב נעשה לנצלב. בסוף אסתר ר׳ (שם נשמטו שמות האומרים) בא המאמר בנוסח הפסיקתא, אך חסרה שם המחצית הראשונה של המאמר וגם הראיה מהכתוב. בשו״ט כ״ב חסרה התחלה של הפרפרזה ובהלק השני באה הוספה: והנשרפין שורפין את שורפיהן והנשלכים לגוב האריות משליכין את משליכיהן, ומובא שם ראיה מדניאל ג׳ כ״ב ומ״ו כ״ה. עוד דרשה של ר״א בנו של ריה״ג לתה׳ ס״ו ג׳ ע׳ לעיל 21. 64) מכילתא לשמות י״ט ב׳. (61 ע״ב).

65) ב״ר ריש כ״ח. בקה״ר א׳ ט״ו סתם. באדר״נ פל״א (46 ע״א) לשון המאמר הוא: תשע מאות ושבעים וארבעה דורות קודם שנברא העולם היתה תורה כתובה ומונחת בחיקו של הקב״ה ואומרת שירה עם מלאכי השרת, שנא׳ (משלי ה׳ ו׳): ואהיה אצלו אמון וכו׳.

66) תנחומא ב׳ ריש נשא (3) תנחומא שם. בבמדבר ר׳ ט׳ האומר הוא ר׳ יוסי הגלילי. ואולם בילקוט משלי (רמז תתקל״ח) ר״א בנו של ריה״ג.

67) ירושלמי קדושין 61 ד׳, ר׳ יוחנן בשמו. בברייתא בבלי שבת ל״ב ב׳ באה רק הסיפא של המאמר בשם ר׳ אלעזר. והרישא באה סתם, וכן בפסיקתא רבה פ׳ י׳ (38 ב׳).

68) שהש״ר לאותו פסוק. ע׳ לעיל 14 הע׳ 43 ובכרך א׳ ח״א 146.

פרק תשיעי.

ר׳ יהושע בן קרחה.

ר׳ יהושע בן קרחה, תלמידו של ר׳ עקיבא, הצטין במקצוע האגדה מכל חבריו, שעל אודותם מדֻבר בפרקים הקודמים. מפרשים עתיקים 1) אמרו עליו שהוא היה בנו של ר׳ עקיבא, אבל אין לזה כל יסוד, וודאי שזה לא נכון. מיחוסו לשאר התנאים אנו יודעים רק מעט. הוא אמר דבר הלכה בשם ר׳ אליעזר בן עזריה 2), ומחלקת היתה ביניהם בדבר אגדה 3). הוא בקר את ר׳

יוחנן בן נורי וקבל ממנו דבר הלכה 4). אנו מוצאים דרשת מקרא שנאמרה בשמו ובשם ר׳ יוסי בן הלפתא 5). ופעם הולק על ר׳ יוסי בן הלפתא 6). ביחד עם ר׳ ישמעאל בנו של ר׳ יוחנן בן ברוקה 7) ועם ר׳ שמעון בן גמליאל פסקו דבר הלכה בעניני אישות 8). וכן בענין אחר של ירושה 9). על פי המספר בתלמוד הבבלי 10) מצאנוהו יושב בבית המדרש על יד ר׳ שמעון בן גמליאל ומגן על כבודו של ר׳ אלעזר ב״ר שמעון 11). ואולם בפעם אחרת, כשהממשלה הרומאית מנתה את ר׳ אלעזר לתפוס גנבים, שלח לו ר׳ יהושע בן קרחה: הומץ בן יין! עד מתי אתה מוסר עמו של אלהים להריגה! שלח לו: קוצים אני מכלה מן הכרם. שלח לו יבוא בעל הכרם ויכלה את קוציו 12). — ר׳ יהושע בן קרחה מספר: פעם אחת היינו יושבים תחת האילן ונשבה הרוח והטיחו עלים זה בזה, ועמדנו ורצנו ואמרנו: אוי לנו! הגיעונו פרשים. לאחר שעה נפנינו לאחורינו וראינו שאין אדם שם, וישבנו ובכינו ואמרנו: אוי לנו! נתקיים עלינו מקרא שכתוב בתורה (ויקרא, כ״ו ל״ו): ורדף אותם קול עלה נדף 13). מזה אנו שומעים הד של הימים הנוראים, תקופת אדריאנוס. — היה משא ומתן בין ר״י בן קרחה ובין איזה גוים, שבא עמהם בוכוחים והגן על היהדות בפניהם. הוכוחים ההם יבואו להלן 14). — על זה שר״י בן קרחה התיחס בשנאה לצוררי עמו, תעיד תשובתו לר׳ יהודה הנשיא, ששאלו מפני מה האריך ימים *) 15): מימי לא נסתכלתי בדמות אדם רשע — שאולי התכון בזה לאיקונין של הקיסר, החקוקה על המטבעות. ואולם כנראה לא השב ר״י אריכות ימים לברכה רבה, ולפיכך כשאמר לו רבי יהודה הנשיא: רבי, ברכני! אמר לו: יהי רצון שתגיע להצי ימי. [א״ל]: ולכולהו לא (ולכל שנותיך לא)? א״ל: הבאים אחריך בהמה ירעו. (כלומר אם אתה תאריך ימים, אז בניך יצטרכו להיות רועי בקר שלא יהיה להם מקום לכהן בנשיאות). — על הכתוב בראשית, כ״ז ב׳, אמר ר״י בן קרחה: הגיע אדם לפרק אבותיו קודם חמש שנים ולאחר חמש שנים ידאג מן המיתה, שכן יצחק אמר: אם לשנים של אבא אני מגיע עד עכשיו מתבקש לי (כלומר יש לי עוד הרבה זמן לחיות), אם לשנים של אמי אני מגיע הנה נא זקנתי לא ידעתי יום מותי (יצחק היה אז בן קכ״ג) 16). — עליו אמרו 17) שהעלה ניבין בן מאה שנה והוליד בן למאה שנה. מעשה באחד שעשה דייתיקי (צואה) ואמר: לא יהא בני יורש אותי עד שיעשה שוטה. הלך רבי ור׳ יוסי ב״ר יהודה 18) לשאול המעשה לר׳ יהושע בן קרחה והציצו מבחוץ וראו אותו מרקע על ידיו ועל רגליו וגמי נתון לתוך

*) ר׳ יהושע ענהו תחלה בשאלה: קצת בחיי? א״ל: רבי תורה היא וללמוד אני צריך.

פיו, והוא נמשך אחר בנו. כיון שראו אותו, הטמינו את עצמן. נכנסו אצלו, שאלו אותו המעשה. התחיל משחק; אמר להם: הייכם שמעשה הזה ששאלתם עכשיו הגיעני. א"ל מכאן (מבין) שאדם רואה בנים כאלו משתטה. ר' יהושע בן קרחה, בתור אחד גדול מבני הדור של גזרת אדריאנוס, הוסיף להיות בתוך דור הספיחים שקמו אחר זה. הוא מסר מה שספר לו זקן אחד מירושלים, שהיה בימי החרבן, מסרת היסטורית-טופוגרפית 19). בהלכה נשארו ממנו רק דברים מועטים. ואולם באגדה מספר מאמריו עולה לסכום הגון 20). בין מוסרי מאמריו אנו מוצאים גם את בעל האגדה הגדול ר' שמואל בר נחמן 21) ור' תנחומא 22). רבים ממאמרי האגדה של ר"י בן קרחה נמצאים בתלמוד הבבלי.

במשנה אבות אין פתגם מר"י בן קרחה. בתור פתגם צריך להשוב את מאמרו ע"ד הצדקה: מנין שכל המעלים עיניו מן הצדקה כאלו עובד עבודה זרה, שנא' (דברים, ט"ו ט'): השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל וכו' ורעה עינך באחיך האביון, ולהלן הוא אומר (שם, י"ג י"ד): יצאו אנשים בני בליעל מקרבך וידיחו את יושבי עירך וכו'. מה בליעל האמור להלן עבודה זרה, אף בליעל האמור כאן עבודה זרה 23). — לעולם יקדים אדם לדבר מצוה, שבשביל לילה אחת שקדמתה בכירה לצעירה קדמתה ארבעה דורות לישראל: עובד, ישי, דוד ושלמה, ואלו צעירה עד רחבעם, שנא' (מ"א, י"ב א'): ושם אמו נעמה העמונית 24). — נגד דעתו של ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי 25) אומר ר' יהושע בן קרחה: מצוה לבצוע (לעשות פשרה), שנא' (זכרי', ח' ט"ז): אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם, והלא כל מקום שיש משפט אמת, אין שלום, וכל מקום שיש שלום אין משפט אמת, ואיזהו משפט אמת שיש בו שלום? הוי אומר: זה הביצוע. וכן הוא אומר בדוד (ש"ב, ח' ט"ו): ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו. והלא כל מקום שיש משפט, אין צדקה, וכל מקום שיש צדקה אין משפט, אלא איזהו משפט שיש בו צדקה? הוי אומר: זה הביצוע 26). — מנין שאם היה יושב לפני הדיין ויודע זכות לעני וחובה לעשיר אי אתה רשאי לשתוק? תלמוד לומר (דברים, א' י"ז): לא תגורו מפני איש. — אל תכנים דבריך מפני איש (דריש „תגורו" מל' „ממגורות", יואל, א' י"ז) 27).

כל הלומד תורה ואינו חוזר עליה דומה לאדם שזורע ואינו קוצר 28). — [בכל מקום שיש מחלקת אם הוא] דבר מדברי תורה הולכין אחר המחמיר, מדברי סופרים — הולכין אחר המיקל 29). — למה קדמה שמע לוהיה אם שמוע *)?

*) הקושיא היא באמת למה באה פ' ציצית באחרונה, אעפ"י שהיא לקוחה מספר במדבר, אלא שדרך אגב בא לתת טעם לסדר כל הפרשיות. המתרגם

אלא כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחלה, ואחר כך יקבל עליו עול מצות. והיה אם שמוע לויאמר? שוהיה אם שמוע נוהג ביום ובלילה, ויאמר (כלומר מצות ציצית) אינו נוהג אלא ביום, (דכתיב במדבר, ט״ו ל״ט: וראיתם אותו, ואין ראיה אלא ביום) 30. — גדולה מילה שלא ניתלה לו למשה הצדיק מלא שעה (כלומר שלא האריך ה׳ אפו אפילו לשעה אחת בעון התרשלותו במצוה זו) 31. — [תנו רבנן: ארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות נתנבאו להם לישראל ולא פחתו ולא הותירו על מה שכתוב בתורה, חוץ ממקרא מגילה. מאי דרוש? א״ר חייא בר אבין א״ר יהושע בן קרחה:] ומה מעבדות לחירות אמרינן שירה, ממיתה לחיים לא כל שכן! 32. —

ר׳ יהושע בן קרחה בחר לו ביחוד את אישי הספורים שבמקרא ליסוד דרשותיו האגדיות. נמסרה שורה של דרשות כאלה, שדרשן ביחד עם ר׳ מאיר 33. לו בלבד מיוחס הדרש על השם אחשורש 34. — מלאכי זה עזרא 35. — הרי הוא אומר (תה׳, קל״ט ט״ז): גלמי ראו עיניך ועל ספרך כלם יכתבו. מלמד שהראהו הקב״ה לאדם הראשון דור דור ודורשיו, דור דור ופרנסיו, דור דור ומנהיגיו, דור דור ונביאיו, דור דור וגבוריו, דור דור ופושעיו, דור דור וחסידיו, בדור פלוני עתיד להיות מלך פלוני, בדור פלוני עתיד להיות חכם פלוני 36. — ב״ר ב׳ ד׳. בהבראם — באברהם, בזכותו של אברהם [נברא העולם] 37. — בשני מקומות דימה משה עצמו לאברהם. אמר לו הקב״ה: אל תתהדר לפני מלך ובמקום גדולים אל תעמוד (משלי, כ״ה ו׳). אברהם אמר (בר׳, כ״ב א׳ וי״ב) הנני — הנני לכהונה, הנני למלכות; זכה לכהונה, זכה למלכות. זכה לכהונה — נשבע ה׳ ולא ינחם אתה כהן לעולם (תה׳, ק״י ד׳), למלכות — נשיא אלהים אתה בתוכנו (בר׳, כ״ג ו׳) 38. משה אמר (שמות, ג׳ ד׳): הנני — הנני לכהונה, הנני למלכות. א״ל הקב״ה (שם, פסוק ה׳): אל תקרב הלום, אין קרב אלא כהונה, היך מה דאת אמר (במדבר, א׳ נ״א): והזר הקרב יומת, ואין הלום אלא מלכות, היך מה דאת אמר (ש״ב, ז׳ י״ח): כי הביאתני עד הלום. אברהם אמר ה׳ אלהים (שני שמות הקדושים) מה תתן לי (בר׳, ט״ו ב׳)... אמר לפניו: רבש״ע! אם מתבקש לי בדין שיהיו לי בנים, תן לי, ואם לאו — ברחמים תתן לי. א״ל הקב״ה: היך בדין מתבקש לך, — והנה דבר ה׳ אליו וכו׳ (שם, פסוק ג׳). ואף משה כך אמר (דברים, ג׳ כ״ב): ה׳ אלהים (גם כן שני שמות קדושים) אתה החלות, — אם מתבקש בדין שאכנס לארץ ישראל אכנס, ואם לאו — אכנס ברחמים. אמר לו הקב״ה: אל תתהדר לפני מלך וכו׳, כי לא תעבור את הירדן הזה 39. — [אעפ״י שלא זכה משה לכהונה גדולה, מכל מקום] כל אותן ארבעים שנה שהיו

ישראל במדבר לא נמנע משה מלשמש בכהונה גדולה, שנא' (תה', צ"ט ו'): משה ואהרן בכהניו 40). — אף לוי היה שמו [של משה] על עיקר משפחתו [שנאמר]: הלא אהרן אחיך הלוי 41) — לא עשה משה יפה שהסתיר פניו, שאלולי שהסתיר פניו (שמות, ג' ו') היה מגלה לו הקב"ה מה למעלה ומה למטה, מה שהיה ומה שעתיד להיות 42); ובאהרונה בקש להראות [לו], שנא' (שמות, ל"ג כ'): הראני נא את כבודך, אמר לו הקב"ה: כשבקשתי, לא בקשת, עכשיו שבקשת, איני מבקש 43). — שמות, ג' א'. וינהג את הצאן אחר המדבר. בישרו שצאנו כלה במדבר, והוא נאסף עמה. וינהג את הצאן, רמז לו שינהג את ישראל ארבעים שנה ואחר כך הוא נאסף 44). — מבנית יוסף לקה אלעזר [בן אהרן אשה]. פוטיאל (שמות, ו' כ"ה) זה יוסף [שפטפט ביצרו] 45). — על דבר היו"ד שלקחה מהשם „שרי" חזה ר"י בן קרחה, כמו שהזה ר"ש בן יוחאי על יו"ד אחרת 46): יו"ד של שרי עלתה ונשטתחה לפני הקב"ה; אמרה לפניו: רבש"ע! עקרתני משמה של אותה צדקת. א"ל הקב"ה: צא, לשעבר היית בשמה של נקבה בסופה של תיבה, אבל עכשיו הריני נותנך בשמו של זכר בראשו של תיבה, הה"ד (במדבר, י"ג ט"ז): ויקרא משה להושע בן נון יהושע 47). [נגד דבריו של רשב"י שאלימלך ובניו נענשו על שיצאו לחוץ לארץ, אר"י בן קרחה:] חס ושלום! שאפילו מצאו סובין לא יצאו, ואלא מפני מה נענשו? שהיה להן לבקש רחמים על דורם ולא בקשו, שנא' (ישעי', נ"ז י"ג): בזעקך יצילוך קבוציך 48). — ש"ב, י"ג י"ט. ותקח תמר אפר על ראשה וכו'. גדר גדול גדרה תמר באותה שעה. אמרו: לבנות מלכים כך, לבנות הדיוטות על אחת כמה וכמה! אם לצנועות כך, לפרוצות — על אחת כמה וכמה! 49). — פרעה שחרף בעצמו, נפרע ממנו הקב"ה בעצמו; סנחריב שחרף על ידי שליח, נפרע ממנו הקב"ה על ידי שליח. פרעה, דכתיב ביה (שמות, ה' ב'): מי ה' אשר אשמע בקולו, נפרע הקב"ה ממנו בעצמו, דכתיב (שם, י"ד כ"ז): וינער ה' את מצרים בתוך הים; סנחריב שחרף על ידי שליח, דכתיב (מלכים ב', י"ט כ"ג): ביד מלאכיך חרפת ה', נפרע הקב"ה ממנו על ידי שליח, דכתיב (שם, פסוק ל"ה): ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור 50). — [איוב] בימי אחשורש היה, דכתיב ביה (אסתר, ב' ב'): יבקשו למלך בתולות טובות מראה וכתיב (איוב, מ"ב ט"ו): ולא נמצא נשים יפות כבנות איוב בכל הארץ 51).

דרשות אחרות של ר"י בן קרחה תבאנה כאן על פי סדר הכתובים:

בר', ב' כ"ה. ויהיו שניהם ערומים וכו' ולא יתבוששו. והנחש היה ערום וכו'. לא היה צריך קרא לומר. אלא „ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם" (שם, ג' כ"א) (ולמה הפסיק בפרשת הנחש באמצע)? להודיעך מאיזה

חטא קפץ עליהם אותו הרשע, מתוך שראה אותן מהעסקין בדרך ארץ ונתאוה לה 52). — בר׳, י׳ י״ג. ומצרים ילד את לודים וכו׳ כל מוניטא של מצרים אינה אלא בים. לודים — לודיים. ענמים — ענמיים (כלומר כלם מסיימים ב,ים׳ ללמד שכלם סופם להטבע בים) 53). — שמות, ט״ו כ״ה. ויורהו ה׳ עץ. וישלך אל המים וימתקו המים — זה עץ הרדופני ῥαδοδάφνη (Lorbeerbaum, 54). — שמות, ט״ז ג׳. להמית את כל הקהל הזה ברעב. אין לך מיתה קשה יותר ממיתת רעב, שנא׳ (איכה, ד׳ ט׳): טובים היו חללי הרב מחללי רעב 55). — שמות, ט״ז י״ב. בתת ה׳ בערב בשר לאכול ולהם בבקר לשבוע. בשר ששאלו שלא כהוגן ניתן להם שלא כהוגן; לחם ששאלו כהוגן ניתן להם כהוגן [מכאן למדה תורה דרך ארץ, שלא יאכל אדם בשר אלא בלילה] 56). — שמות, י״ט ה׳. והייתם לי סגלה. [מה סגולתו של אדם חביבה עליו, כן תהיו חביבין עלי] כדי שתבקע אזן *). כשם שהאשה מסגלת [מ] אחר בעלה והבן מאחר אביו והעבד מאחר רבו והשפחה מאחר גבירתה, יכול אף אתם מסוגלין לי מֵאַחֵר? תלמוד לומר: כי לי כל הארץ 57). — שמות, י״ט כ״ב. וגם הכהנים הנגשים אל ה׳. אלו הם נדב ואביהוא 58). — שמות, כ״ה ל״ט. יעשה אותה, אותה מככר [זהב], ואין נרותיה ומלקחיה ומחתותיה מככר. ומה אני מקיים (שם) את כל הכלים האלה? שיהיו כליה זהב טהור 59). — במדבר, י״א ל״ב. וישטחו להם שטוח. אל תקרי שטוח אלא שחוט, מלמד שירד להם לישראל עם המן דבר שטעון שחיטה 60). — דברים, י״א י״ז. ואבדתם מהרה. משל ללסטים שנכנס בשדה בעל הבית וקצר קמתו של בעל הבית, ולא הקפיד בעל הבית; קצר בשבלים, ולא הקפיד בעל הבית, עד שגדש קופתו ויצא. וכן אתה אומר (ישעי׳, ח׳ כ״ג): כי לא מועף לאשר מוצק לה כעת הראשון הקל וכו׳ והאחרון הכביד 61). — דברים, י״ב י״ז. לא תוכל לאכל בשעריך. יכול אני, אבל איני רשאי. כיוצא בו אתה אומר (יהושע, ט״ו ס״ז): ואת היבוסי יושב ירושלים לא יכלו להורישם. יכולים היו אבל אינן רשאים 62).

ישעי׳, ל״ה י׳. ופדויי ה׳ ישובון. על הדורות הללו (שאחרי חרבן הבית השני) נאמר 63). — עשרים „אשרי״ כתיב בספר תהלים כנגד עשרים „הוי״ שבספר ישעיהו 64). — תה׳, ט״ז ה׳. אתה תומיך גורלי. משל למלך שעשה סעודה והזמין כל האורחים, והיה אוהבו מיסב ביניהם, והיה דומה ליטול מנה יפה ולא היה בו דיעה. כיון שראה [המלך] שאין בו דיעה, אחז את ידו והניחה על המנה

*) כלומר באמת אין להשוות חביבותן של ישראל לסגלת העשר של בשר ודם, שבא מידי אחר, אלא הדבר נאמר רק להסביר את האזן. ע׳ ערכי מדרש, ערך „אזן״. — המתרגם.

היפה. וכן הוא אומר: אתה תומיך גורלי 65. — תה', נ' ה'. לא נאמרו דברים הללו אלא כלפי דורות [כלומר של גזרת אדריאנוס], שנא': אספו לי חסידי — על שם שעשו עמי גמילות הסד; כורתי בריתי — על שם שנכרתו על ידי; עלי זבה — על שום שעילו אותי ונזבחו על ידי 66. — תה' ס"ה, ה'. לכו חזו מפעלות אלהים נורא עלילה על בני אדם. אף הנוראות שאתה מביא עלינו בעלילה אתה מביאן 67. — קהלת, א' א'. [שבעה „הבלים" אמר קהלת] לאדם ששופת שבע קדרות זו למעלה מזו, וזו למעלה מזו. והבל של עליונה אין בו ממש. (כלומר ההבל שעולה מתוך הקדרה התחתונה הרותחת כשהוא מגיע עד העליונה בהו אפס) 68. — קהלת, א' ד'. דור הולך ודור בא והארץ לעולם עומדת — אל תיקרי כאן אלא ארץ הולכת וארץ באה ודור לעולם עומד (מפני שהארץ נתן לבני אדם היו בני אדם צריכים להיות קיימים והארץ משתנה). ולפי ששנו מעשיהם, שינה הקב"ה עליהם מעשי בראשית 69. — אסתר, א' ט'. גם ושתי המלכה עשתה משתה נשים. כל כך למה? להודיעך לאיזו שלוה אסתר נכנסת 70.

מהוכוחים שהיו לו לר"י בן קרחה עם הנכרים אחד נוגע לידיעתו של השי"ת: גוי אחד שאל את ריב"ק, אמר לו: אין אתם אומרים שהקב"ה רואה את הנולד? א"ל: הן. א"ל: והא כתיב (בר', ו' ו'): ויתעצב אל לבו? א"ל: נולד לך בן זכר מימיך? א"ל: הן. מה עשית? א"ל: שמחתי ושימחתי את הכל. א"ל: ולא היית יודע שסופו למות? א"ל: בשעת הדוותא חדוותא, בשעת אבלא אבלא. א"ל: כך מעשה לפני הקב"ה 71. — שאל גוי אחד את ריב"ק: מה ראה הקב"ה לדבר עם משה מתוך הסנה? א"ל: אלו מתוך חרוב או מתוך שקמה כך היית שואלני. אלא להוציאך הלק אי אפשר. אלא למה מתוך הסנה? ללמדך, שאין מקום פנוי בלא שכינה ואפילו סנה 72. — שיחה זו מבדילה בין האמונה ברבוי אלהות ובין האמונה באל אחד. א"ר אלעשה: גוי אחד שאל את ריב"ק: כתיב בתורתכם (שמות, כ"ג ב'): אהרי רבים להטות. אנו מרֻבין מכם. מפני מה אין אתם משוים עמנו בעבודה זרה? א"ל: יש לך בנים? א"ל: הזכרתני צרתי. א"ל: למהָ? אמר: הרבה בנים יש לי, בשעה שהן יושבין על שלחני, זה מברך לאלהי פלוני, וזה מברך לאלהי פלוני, ואינם עומדים משם עד שמפצעין את מוחן אלו את אלו. א"ל: ומשווה אתה עמהן? א"ל: לא. א"ל: עד שאתה משווה אותנו, לך השוה את בניך. נדחף והלך לו. כיון שיצא, אמרו לו תלמידיו: לזה דחית בקנה רצוץ, לנו מה אתה משיב? א"ל: בעשו כתיב ביה שש נפשות וכתיב ביה „נפשות" הרבה (בר', ל"ו ו'): ויקח עשו וכו' זאת כל נפשות ביתו, וביעקב שבעים נפש, וכתיב ביה „נפש" אחת, דכתיב (שמות,

א׳ ה׳): ויהי כל נפש יוצאי ירך יעקב שבעים נפש. אלא עשו עובד לאלהות הרבה, כתיב ביה נפשות הרבה, אבל יעקב שהוא עובד לאלוה אחד כתיב בה נפש אחת 73). — גוי אחד שאל את ר׳ יהושע בן קרחה א״ל: אתם יש לכם מועדות, ואנו יש לנו מועדות, בשעה שאתם שמחים, אין אנו שמחים, ובשעה שאנו שמחים, אין אתם שמחים, ואימתי אנו ואתם שמחים? [א״ל ר״י בן קרחה:] בירידת גשמים, שנא׳ (תה׳, ס״ה י״ד): לבשו כרים הצאן ועמקים יעטפו בר יתרועעו אף ישירו. מה כתיב אחריו? (תה׳ ס״ו א׳): הריעו לה׳ כל הארץ. כהנים לויים וישראלים אין כתיב כאן, אלא הריעו לה׳ כל הארץ 74). — אולי גם המאמר הזה דלקמן בא גם כן בשיחה של וכוח ומגמתו להגן על מדת המשפט. — בר׳, ז׳ כ״ג 75). וימח את כל היקום אשר על פני האדמה מאדם עד בהמה וכו׳. אם אדם חטא, בהמה מה חטאה? תנא אר״י בן קרחה: משל לאדם שעשה חופה לבנו והתקין מכל מיני סעודה. לימים מת בנו, עמד ופזר את הופתו; אמר: כלום עשיתי אלא בשביל בני, עכשיו שמת חופה למה לי? אף הקב״ה אמר: כלום בראתי בהמה וחיה אלא בשביל אדם, עכשיו שאדם חוטא, בהמה למה לי? 76).

בפרקי דר׳ אליעזר יש שלשה עשר מאמרים ששמו בפי ר׳ יהושע בן קרחה 77).

הערות לפרק ט׳:

1) ע׳ ערוך ערך קרח ורש״י בכורות נ״ח ע״א. 2) תוספתא כלים; ב״ב ב׳ ו׳.

3) בב״ר ריש כ״ב: אמר לו ר׳ יהושע בן קרחה. מאמרו של ר״א בן עזריה לבראשית ל״ז ג׳ (לעיל כרך א׳ ח״א 170), בא באגדת בראשית פ״ס בשם ר״י בן קרחה (אמרו רבותינו משום ר״י בן קרחה), בצורה שהיא דומה מאד למאמרו של רב (שבת י׳ ע״ב, מגילה ט״ז ע״ב). כנראה שאבה „אגדת בראשית׳ מתנחומא וישב (סימן ד׳) ששם הוא פותח מתהלים ס״ו ה׳, ואולם האומר שם הוא ר׳ יהושע בן קרחה. 4) מספר ע״י האמורא ר׳ יוחנן בשלשה מקומות בירושלמי: כלאים 29 ע״ב; ערובין 19 ע״ג; סוכה 52 ע״א. 5) תוספתא סנהדרין י״ד ו׳ (לישעי׳ ו׳ כ״ו). 6) תוספתא סוטה י״א, ט״ז. 7) ע׳ לעיל כרך ב׳ ח״א הע׳ 15. ע׳ לעיל כרך א׳ ה״ב 153. 8) תוספתא יבמות י״ג ה׳. 9) תוספתא כתובות ט׳ ב׳. 10) ב״מ פ״ד סוף ע״ב.

11) עם רשב״י היתה לר״י בן קרחה מחלקת בעניני אגדה ע׳ לקמן 38 הע׳ 41.

12) ב״מ פ״ג: בשנוי קצת ובתערובת השפה הארמית בירוש׳ מעשרות 50 ע״ה, פסיקתא 9ב ע״א. 13) ספרא לויקרא כ״ו ל״ו (112 ע״א). השוה להלן דרשותיו לישעי׳ ל״ה י׳ ולתה׳ נ׳ ה׳. 14) זה שהתוכח עמו נקרא תמיד בשם „גוי אחד׳. הספור ע״ד השיחה שהיתה בינו ובין הקיסר (תנא דבי אליהו זוטא כ״ג) הוא בודאי אפוקריפי. בשבת קנ״ב ע״א באה אניקדוטה שר״י בן קרחה בא בוכוח מחודד ומלא לעג מר עם סרים אחד *), המחצית האחרונה של

*) אמר ליה ההוא גוזאה לר״י בן קרחה: מהכא לקרחינא כמה הוי? (מכאן ועד הקרח כמה. בזה בקש לעקצו על ששמו בן קרחה) א״ל: כמו מהכא לגוזניא (כמכאן עד הסרים). א״ל: ברהא קרחא בארבעה (כלומר העז שאין עליה צמר נמכרת בארבעה). א״ל: עיקרא שליפא בתמניא (האיל שנעקרו ביציו בשמונה).

האניקדוטה באה גם בקה"ר י' ז'. אך שם הוא ר' עקיבא שמתוכח עם סרים נכבד ברומא (ע' לעיל כרך א' ח"ב 29 הע' 3) – הדרשה למשלי ה' ח', שזוהי אזהרה שלא לבוא במשא ומתן עם המונים, נמצאה באדר"נ (7 ע"ב) בשם ר"י בן קרחה. 15) מגילה כ"ח. 16) ב"ר ס"ה.

17) שו"ט צ"ב ט"ז. בילקוט נשמטו איזה מלים (רמז תתמ"ו תהלים), ולהפך בשו"ט נשמט הסבור. המלה „אומר" שבאה לפני „העלה" צריך בכל אופן למחוק. ע' גייגר"ס יודישע צייטשריפט XI, 205. ניבין היא מלה ארמית ופירושה שנים, ע' לוי Chald. W. B. Neuh. II, 107; Neuh W. b. III 385. ורורש „ינובון" שיצמיחו „ניבין".

18) ר' יוסי ב"ר יהודה (בר אלעאי) חולק על ר"י בן קרחה. תוספתא מגילה א' א'.

19) גטין נ"ז ריש ע"ב. ר' חייא בר אבין בשמו. 20) אחדים מהמאמרים מתחילים: תנא משמיה דר"י בן קרחה: ברכות ז'. יומא ע"ה. שם ע"ה: סנהדרין כ"א. שם צ"ד. שם ק"ח. בשו"ט א' א'; תנא דבי ר' יהושע בן קרחא. 21) ריש קהלת ר'.

22) ויקרא ר' א' קרוב לראש. 23) תוספתא פאה ד' כ'; ב"ב י' ע"א (תניא); כתובות ס"ח ע"א (תני). ר' חייא בר רב מדפתי בשמו. 24) ר' חייא בר אבין בשמו (ע' הע' 19), נזיר כ"ג ע"א וב', ב"ק ל"ח: הוריות י"א. 25) ע' לעיל סוף ע' 20.

26) תוספתא סנהדרין א' ג'; ירוש' סנהדרין 18 ע"ב, בבלי סנהדרין ו';

27) תוספתא סנהדרין א' ח'; ירוש' סנהדרין 18 ע"ב; בבלי סנהדרין ו';

28) סנהדרין צ"ט סוף ע"א. בתוספתא אהלות ט"ז ח', פרה ד' ז' (ע' לעיל כרך א' ח"א 120) נאמר בלשון זו: ר' יהושע אומר: השונה ואינו עמל כאיש זורע ולא קוצר, והלמד תורה ושוכח רומה לאשה שיולדת וקוברת (החצי האחרון בא גם בסנהדרין שם בשם ר' יהושע). –

29) תוספ' עדיות א' ה'; ב. ע"ז ז'. 30) משנה ברכות ב' ב'; ירוש' ברכות 4 ע"ב

31) משנה נדרים ג' י"ד, בשנוי קצת בברייתא נדרים ל"א ע"ב. במכילתא ל"ח ד' (68 ע"א) שתי הנוסחאות יחד. 32) מגילה י"ד. ע' לעיל הע' 19. 33) ע' לעיל כרך ב' ה"א 24.

34) אסתר ר' א' א', אחשורש – שהשחיר פניהם של ישראל כשולי קדרה. בבבלי מגילה י"א ע"א נאמר זה בשם האמורא שמואל. 35) מגילה ט"ו. ע' לעיל כרך א' ח"א 48 הע' 3. [רב נחמן יליף זה מהכתוב]. 36) אדר"נ פל"א. השוה ר"ש בן לקיש בסנהדרין ל"ח:

37) ב"ר י"ב. בשו"ט ק"ד י"ז, ר' יודן הוא האומר.

38) בתנחומא ב' לך לך 4 יש מאמר של ר' יהושע בן קרחה על ת"ה ק"י ד', אבל בצורה משבשת. 39) ב"ר נ"ה, ששם נשמט החצי האחרון וכן בתנחומא ב' שמות סי' ט"ז; דברים ר' ב' קרוב לראש [החצי האחרון מתחיל שם: א"ר לוי – המתרגם]; ילקוט דברים רמז תתי"ד; בשמו"ר סוף פ' ב' בא בזו הלשון: ויאמר הנני – הנני לכהונה ולמלכות. א"ל הקב"ה: במקום עמודו של עולם אתה עומד, אברהם אמר הנני, ואתה אומר הנני. בקש משה שיעמדו ממנו כהנים ומלכים. א"ל הקב"ה אל תקרב הלום, כלומר לא יהיו בניך מקריבין, שכבר מתוקנת הכהונה לאהרן אחיך... כבר מתוקנת המלכות לדוד. אעפ"כ זכה משה לשתיהן: כהונה – ששמש בשבעת ימי המלואים; מלכות – דכתיב (דברים, ל"ג ה'): ויהי בישורין מלך [בשמות ר' לא נזכר שמו של ר' יהושע בן קרחה]. 40) פסיקתא 38 ע"א ר' ברכיה בשמו; ור' יודן אמר זה בשם ר' יוסי בן יהודה; וכן בויק"ר י"א קרוב לראש, פסיקתא ר' י"ד (63 ע"ב), תנחומא ב' הקת 21, שו"ט צ"ט ו' (השוה ביהמ"ד ח"ה 80). גם מברייתא זבחים ק"ב ע"א מוכח שר"י בן קרחה הוא בעל המאמר, ששם הוא חולק על רשב"י ואומר (על הכתוב שמות ד' ויחר אף ה' במשה): „כל חרון אף שבתורה נאמר בו רושם וזה לא נאמר בו רושם". ומה שנא' הלא אהרן אחיך הלוי פירושו לא כמה שאמר רשב"י, אני אמרתי שאתה כהן והוא לוי, עכשיו הוא כהן ואתה לוי. ע' לעיל ח"ג 77. במקום אחר הננו מוצאים שר' יהושע ב"ק מבאר את „הלוי" באפן אחר, ע' ההערה דלקמן [מזה יוצא, כי ריב"ק והיש־אומרים שבזבחים ק"ב שם אמרו דבר אחד, המתרגם].

41) ויק״ר א׳ קרוב לראש. ר׳ תנחומא בשמו. ר״י בן קרחה מפרש „הלוי״ בתור כנוי משפחתי ולא כמו שאמר רשב״י שזהו כנוי משרתו – לוי ולא כהן. ע׳ הערה הקודמת.

42) אלה הם ד׳ דברים שאין אדם צריך לעסוק בהם (משנה, חגיגה ב׳ א).

43) שמו״ר סוף פ׳ מ״ה. בברכות ז׳ ע״א בא רק חלק המאמר „כשבקשתי וכו׳״ ואולם במקום כשבקשתי בא שם הפעל „רצה״. 44) תנחומא ב׳ שמות 12.

45) ב״ר פ״ו. השוה סוטה ג׳ א׳ [השוה ב״ב ק״ט סוף ע״ב]. שאר הדרשות של השמות שבב״ר שם אולי גם הם מדברי ר׳ יהושע בן קרחה. 46) לעיל 80.

47) ויק״ר י״ט, שהש״ר ה׳ י״א. קודם לזה בא שם מאמרו של ר׳ הונא בשם ר׳ אחיו: יו״ד שנטל הקב״ה משמה של שרי חלקו לשנים – חציו לאברהם וחציו לשרה (כלומר ה׳ לאברהם במקום אברם וה׳ לשרה במקום שרי). בב״ר ריש מ״ז מיוחס המאמר לר״י בן קרחה, ודברי ר״י בן קרחה כאן מיוחסים שם – אולי מפני הדמיון שיש בין החזון שעל דבר יו״ד זו ובין החזון שעל יו״ד האחרת (שנרשם בהערה הקודמת) – לרשב״י. בירושלמי סנהדרין 20 ע״ג באו שני המאמרים כמו בויק״ר, אך במקום ר״י בן קרחה מיוחס המאמר האחרון לר׳ הושעיא (תני ר׳ הושעיא), בבמדבר ר׳ י״ח הובאו שני המאמרים ע״ד היו״ד של שרי בצורת מחלקת סתמית: פליגי בה תרי אמוראי: חד אמר... וחד אמר. ע׳ ג״כ שמות ראש ו׳. 48) ב״ב צ״א ע״ב. נגד רשב״י (ע׳ לעיל ה״ג 80).

49) סנהדרין כ״א סוף ע״א. 50) סנהדרין צ״ד ע״א וב׳.

51) ירוש׳ סוטה פ״ה ה״ח (20 ע״ד), ב״ר נ״ז קרוב לסוף, ב״ב ט״ו:

52) ב״ר סוף י״ח, פפ״ה קרוב לראש. 53) ב״ר ל״ז, ר׳ אבא בר כהנא בשמו. אותו הרעיון ישנו גם בדברי ר׳ טוביה ב״ר אליעזר שאינם די ברורים.

54) מכילתא לאותו פסוק, בתנחומא מיוחס זה לר׳ נתן, בתנחומא ב׳ בשלח 18 – להכמים.

55) מכילתא לאותו פסוק (47 ע״א). 56) יומא ע״ה סוף ע״א, ע׳ ד״ס ח״ד 115 ע״א.

57) מכילתא לאותו פסוק (62 ע״ב), פסיקתא ר׳ סוף י״א (46 ע״ב). המאמר לא נתפרש יפה לא ע״י המוציאים לאור ולא ע״י לוי ח״ג 474 סוף ע״ב. „כֶגֶל אחר״ פירושו לחכך ממה שהוא של אחרים, באופן כשר, כמו אשתו, בנו, עבדו. ע׳ ביחוד את הדוגמא שהביא לוי ה״ג 474 ע״א משני האחים (ששם אין הדבר מענין ירושה כמו שחושב לוי). הבטוי „כדי שתבקע אזן״ (בפסיקתא: שמא תפקע האזן של השומע) לא נמצא במקום אחר. בלקח טוב לאותו פסוק הוא מוסיף: ונאמר (ישעי׳ מ״ד ו׳): ומבלעדי אין אלהים. 58) מכילתא לאותו פסוק (66 ע״א). בבבלי זבחים קט״ו ע״ב (ומזה בפסיקתא ר׳ פ׳ ה׳, 20 ע״ב), מיוחס זה לר׳ יהודה הנשיא, ור״י בן קרחה אומר שם: אלו הבכורות. 59) ברייתא דמלאכת המשכן פ״ט בסוף (ביהמ״ד ח״ג, 150).

60) יומא ע״ה: ע׳ לעיל ח״ג 149. 61) ספרי לאותו פסוק (פסקא מ״ג).

62) ספרי דברים ריש פסקא ע״ב. 63) ירוש סנהדרין פ״י (29 ריש ע״ג).

64) שו״ט א׳ א׳, קרוב לסוף. המספר של „הוי״ נמצא בישעיהו באלה הפרשיות בדיוק: א׳ ד׳, כ״ד; ה׳ ח׳, י״א, י״ח, כ׳, כ״א, כ״ב; י׳, א׳, ה׳; י״ח א׳; כ״ה, א׳; כ״ט, א׳, ט״ו; ל׳ א׳; ל״ג א׳; מ״ה ט׳ י׳; נ״ה א׳. ואולם „אשרי״ נמצא בתהלים כ״ה פעם [בשו״ט שם: אמר רבי: תמה אני היאך למדנו ר׳ יהושע עשרים „אשרי״ כתיב, ואני אומר: עשרים ושתים, ולמה? בנגד עשרים ושתים אותיות]*).

65) ספרי דברים פסקא נ״ג. 66) תוספתא סנהדרין י״ג י״א. בברייתא סנהדרין ק׳ ע״ב בזה הלשון: ר׳ יהושע בן קרחה אומר: לא נאמר פסוק זה אלא כנגד דורות הבאים. אספו לי הסידי – אלו צדיקים שבכל דור ודור; כורתי בריתי – אלו חנניה מישאל ועזריה שמסרו עצמן לתוך כבשן האש; עלי זבח – ר׳ עקיבא וחבריו שמסרו עצמן לשחיטה על דברי תורה. השוה מאמרו של ברילל: יאהרביכער פיר יידישע געשיכטע אונד ליטעראטור VIII, 26.

---

*) ע׳ בביאור הרא״מ לשו״ט והגהות הרמ״ג שם ובויק״ר פל״ד [לפי חשבונם יוצא כ״א „הוי״]. המתרגם.

67) תנחומא וישב (סי' ד'). פירושו: האסון שאתה מביא עלינו הוא בא כאילו אנו בעצמנו מסבבים אותו. – כאן באו דוגמאות מכתובים וא"לם כנראה אינן מר"י בן קרחה.

68) קה"ר א' א', ר' שמואל בר נחמן בשמו. "הבלים" ברבים – שני הבלים. משל אחר מקדרה של ר"י בן קרחה, לעיל הע' 34. 69) ספרי רברים י"א כ"ב (סוף פסקא מ"ז), יותר ברור בקה"ר לאותו פסוק. [אריב"ק: לא היה צריך קרא לומר אלא והארץ הולכת והארץ באה, והרור לעולם עומר. וכי מה נברא בשביל מי? ארץ נברא בשביל דור או דור נברא בשביל ארץ? לא ארץ בשביל רור? אלא דור ע"י שאינו עומד בתפקירו של הקב"ה לפיכך הוא בולה, והארץ ע"י שהיא עומרת בתפקירו של הקב"ה לפיכך אינו בולה]. השוה הירונימוס לאותו פסוק, מובא אצל דליטש בבאורו (ע' 229). 70) אסתר ר' לאותו פסוק. 71) ב"ר סוף פכ"ז.

72) שהש"ר ג' ח', שמות ר' ב'. 73) ויקרא ר' ד' קרוב לסוף. ר' אלעשה נזכר עוד שתי פעמים במדרש שו"ט ט' ז', שהיה וכוח בינו ובין גוי אחד ובשהש"ר ו' י"א ע"ד "גנת אגוז" [כונתו של ריב"ק בתשובתו לתלמידיו היא שאצל הגוים יש הרבה כתות ואם נקח כל כתה וכתה לבדה אז תהיה היא המועט נגד עם ישראל שהוא מאֻחד באמונתו].

74) ב"ר י"ג. 75) סנהדרין ק"ח סוף ע"א. 76) בב"ר כ"ח קרוב לסוף אומר ר' פנחס את המשל קצת בצורה אחרת. 77) פי"ב (ארם מן דם); פ"כ (לבר' ג' ז'); פכ"א (לבר' ד' ה'); פכ"ב (לבר' ו' א'); שם. ישראל והמלאכים נקראים בנים למקום; פכ"ה (אכזריותם של אנשי סרום); פכ"ו (פרעה ושרה); פכ"ז (מעשרות של אברהם אבינו); פל"ג (תהית המתים ע"י אליהו הנביא); פל"ג (ליחזקאל ל"ז); פמ"א ומ"ו (משה על הר סיני); פמ"ד (לשמות י"ז ח').

פרק עשירי.

ר' שמעון בן גמליאל השני.

בין החכמים, שיסדו מחדש את היהדות ותלמוד התורה בתקיפה שאחרי אדריאנוס, תפס ר' שמעון בן גמליאל המקום הכי חשוב; הודות ליחסו וערכו האישי, וביחוד מפני מעשיו הטובים שפעל ברוח אביו, היה כבודו ירושה לדורותיו. ההפסקה שבאה לפרקים, שלֻקחה הנשיאות מזרע הלל, כמו בימים שבין ר' שמעון בן גמליאל הראשון ובין ר' גמליאל השני, וכן ממות ר' גמליאל השני עד שישב בנו על כסאו, לא נשנתה עוד, והנשיאות לא פסקה עוד מזרעו עד שהדלה לגמרי. ואעפ"י שרק ר' יהודה הנשיא בנו הצליח להרים את קרן הנשיאות על מרום שיאה, בכל זאת צריך להגיד כי ר' שמעון הוא שהכין את כבוד ביתו על יסוד חזק ובזה הצליח לעשות בא"י מרכז ליהדות הנפוצה בגולה. זה אפשר במדה מספקת להכיר אפילו מתוך הידיעות המועטות שהגיעונו על דבר פעולותיו של ר' שמעון בן גמליאל השני ויחוסו לחכמי דורו 1).

מתלמידיו של ר' עקיבא היה ר' יוסי בן הלפתא היותר קרוב לו 2). גם עם ר' יהודה בר אלעאי היה לו יחס של קורבה 3). ע"ד משא ומתן בינו ובין ר' שמעון בן יוהאי לא נזכר בשום מקום, ורק מצינו אותו מעריץ מאד את רשב"י: כאשר התאונן בנו ר' יהודה לפניו על ר' אלעזר ב"ר שמעון, ענהו

שהוא צריך להכנע מפני ר' אלעזר: „בני אל ירע לך, שהוא ארי בן ארי ואתה ארי בן שועל" 4). ומשום זה אמר רבי יהודה (הנשיא): שלשה ענוותנין הם ואלו הן: אבא ובני בתירה (שעזבו מקומם להלל) ויונתן בן שאול (שעזב המלוכה לדוד, ש"א, כ"ג י"ז 5). ר' מאיר, שחשב את עצמו לנעלב ע"י רשב"ג, נעשה למתנגדו 6), ואעפ"כ אמר רשב"ג דברי תורה בשמו 7). הוא גם מסר דברי הלכה בשם ר' אלעזר 8) ובשם ר' יוחנן הסנדלר 9), ובשם ר' יהושע בן קופסאי 10), התנו של ר' עקיבא. רשב"ג אמר דברי הלכה ביחד עם ר' ישמעאל, בנו של ר' יוחנן בן ברוקה 11) ועם ר' אליעזר ב"ר צדוק 12). בבית מדרשו תפס ר' יהושע בן קרחה מקום השוב 13). רשב"ג אמר גם בשם איזה תנאים שידועים לנו מעט 14). — ביחוד נזכר שמו בספרות ההלכה ביחד עם שם בנו ר' יהודה, ובכמה מקומות האב והבן חולקים.

מר"ש בן גמליאל לא נמצא דבר שיאמר בשם אביו, אעפ"י שהיה מתפאר ששמש אותו 15). ואולם נמצא שאמר בשם אחיו ר' חנינא 16). הוא מסר איזה פסקים מבית מדרשו של אביו 17). מרשמי ילדותו ספר: אלף ילדים היו בבית אבא, חמש מאות למדו תורה וחמש מאות למדו חכמת יונית, ולא נשתייר מהן אלא אני כאן ובן אחי אבא בעסיא 18). — רשב"ג בעצמו למד גם כן חכמת יונית. בגלל זאת הוא אומר: אף בספרים לא התירו לכתוב (בשפה אחרת) אלא יונית 19). על יסוד קבלותיו מבית אביו בודאי נאמרו משמו העובדות השונות מהימים שעברו, כמו הידיעה היפה על דבר חגיגת ט"ו באב ויום הכפורים בירושלים 20); ע"ד המנהג שהיה בירושלים בדבר קבלת אורחים 21); ע"ד השלוח 22); ע"ד הדרואליס (Orgel-ὕδραυλις) שלא היה במקדש מפני שמערבב את הקול ומקלקל את הנעימה 23); ע"ד החתימות על שטר כתובה 24) ועל גיטי נשים 25); ע"ד בטול השמחות מפני הגזרות 26).

הצרות והקללות של הימים הרעים שבאו אחר חרבן בית המקדש נשקפות מתוך מה שאמר רשב"ג בשם ר' יהושע בן חנניה 27): [מיום שחרב בית המקדש אין יום שאין בו קללה ולא ירד טל לברכה ונוטל טעם הפירות וראשון ראשון עומד] וע"ז הוסיף רשב"ג: תדע שנתארו טללים: בראשונה כשהיה הטל יורד על הקש ועל התבן היה מלבין, שנא' (שמות, ט"ז י"ד): דק מחספס וגו', עכשו משחיר 28). — כדי להגדיל את ערך התענית בתשעה באב אמר רשב"ג: כל האוכל ושותה בתשעה באב כאלו אוכל ושותה ביום הכפורים 29). — על המאמר: מי כתב מגילת תענית חנניה בן חזקיה וסיעתו שהיו מחבבין את הצרות, אמר רשב"ג: אף אנו מחבבין את הצרות, אבל מה נעשה? שאם באנו לכתוב אין

אנו מספיקין 30). — הראשונים ע"י שהריחו מקצת צרותן של מלכיות קצרה רוחן. אבותינו כתיב בהו (במדבר, כ"א ד'): ותקצר נפש העם בדרך; דניאל אמר (דניאל, ז' ט"ו): אתכרית רוחי אנה; ישעיהו אמר (ישעי', כ"א ג'): על כן מלאו מתני חלחלה; ירמיהו אמר (איכה, ה' ט'): בנפשנו נביא לחמנו. — אנו שאנו מובלעין בתוך מעיהן כמה ימים וכמה שנים וכמה קצים וכמה עבורין — על אחת כמה וכמה! 31). — בא וראה עושרה וגדולה של מלכות חייבת זו שאין נומירן (גדוד) אחת בטלה, שכולן רצות ביום ובלילה, וכנגדן של מצרים כולהון עומדות בטלות 32). — ואעפי"כ היתה תקותו של רשב"ג, כי עתידה ירושלים שיתקבצו בתוכה כל הגוים וכל הממלכות, שנאמר (ירמי', ג' י"ז): ונקוו אליה כל הגוים לשם ה' לירושלים, ולהלן הוא אומר (בר', א' ט'): יקוו המים מתחת השמים מה קווי האמור להלן לכנס כל מימי בראשית למקום אחד, אף קווי האמור כאן לקבץ כל הגוים והממלכות לתוכה 33). — בא וראה כמה הביבין ישראל לפני המקום ולפי שהן חביבין לפניו שינה עליהם מעשה בראשית. עשה להם תחתונים עליונים ועליונים תחתונים. לשעבר היה הלחם עולה מן הארץ, והטל יורד מן השמים, שנא' (דברים, ל"ג כ"ח): אף שמיו יערפו טל. ועתה (בדור המדבר) נתחלפו הדברים, דכתיב (שמות, ט"ז ד'): הנני ממטיר לכם להם מן השמים וכתיב (שם, פסוק י"ד): ותעל שכבת הטל 34).

פתגמו של רשב"ג 35) היה מעין פתגמו של שמעון הצדיק 36): על שלשה דברים העולם עומד: על האמת ועל הדין ועל השלום 37). — גדול השלום שדברו הכתובים לשון בדיות בתורה להטיל שלום בין יוסף לאחיו, הה"ד (בר' נ' ט"ז): כה תאמרון ליוסף: אביך צוה לפני מותו לאמר כה תאמרון ליוסף אנא שא נא פשע אחיך, ולא אשכחן ביעקב דפקד כלום (ואין אנו מוצאין ביעקב שבאמת צוה דבר) 38). — גדול הוא השלום שאף אהרן הכהן לא נשתבח אלא בשביל השלום שהיה אוהב שלום ורודף שלום, ומקדים שלום ומשיב שלום, שנא' (מלאכי, ב' ו'): בשלום ובמשור הלך אתי 39). — כל המשים שלום בתוך ביתו מעלה עליו הכתוב כאלו משים שלום בישראל על כל אחד ואחד, וכל המטיל קנאה ותחרות בתוך ביתו כאלו מטיל קנאה ותחרות בישראל, לפי שכל אחד ואחד מלך בתוך ביתו, שנא' (אסתר, א' כ"ב): להיות כל איש שורר בביתו 40). — [נגד האומר על ר' ישמעאל שכך היתה מדתו, כשהיו שנים באים אצלו לדין אחד גוי ואחד ישראל, אם יכול לזכות את ישראל בדיני ישראל, היה מזכה את ישראל, אם בדיני אומות העולם, היה מזכה את ישראל ארשב"ג:] אין צריך, אם בא לדון בדיני ישראל היה דן בדיני ישראל (בלא נשיאת פנים

לישראל), ואם בדיני אומות העולם היה דן בדיני אומות העולם 41). — המעלה את הקטן למקום גדול ואת הגדול למקום קטן זהו ביצוע 42). את השבח ששבח ר' עקיבא את המדיים 43) נתן רשב"ג לכל אנשי המזרח: בשלשה דברים אני אוהב את בני המזרח, שאינן נושכין ואוכלין, אלא חותכין ואוכלין, ואין חותכין בשר, אלא על גבי השלחן, ואין נושקין אלא ביד, ואין נוטלין עצה אלא במקום רווח, כענין שנאמר (בר', ל"א ד'): ויקרא יעקב לרחל וללאה השדה — במקום רווח 44). — הוא משבח את הכותים ואומר: כל מצוה שהחזיקו בה כותים הרבה מדקדקין בה יותר מישראל 45).

— ע"ד אפן קיום המצות בישראל יש לו לרשב"ג השקפה מיוחדת: כל מצוה שקבלו אותה ישראל בשמחה מהר סיני, עדין עושין אותה בשמחה, וכל מצוה שלא קבלו אותה בשמחה, אין עושים אותה בשמחה 46). — מיום שחרב בית המקדש בדין הוא שלא נאכל בשר ושלא נשתה יין, אלא שאין בית דין גוזרין גזרה על הצבור, אלא אותן דברים שהן יכולין לעמוד בהם. הוא היה אומר: הואיל וגוזרין עלינו שלא ללמוד תורה נגזור על ישראל שלא ישאו נשים ונמצא ישראל שָׁמֵם וזרע אברהם כלה, אלא הנח להם לישראל מוטב שיהו שוגגין ואל יהיו מזידין 47). — [אָבֵל בשבת מיסב ואוכל, ואוכל בשר ושותה יין ואוכל כל צורכו ושותה כל צורכו וכו'] ארשב"ג: הואיל והתרתָ לו את כל אלה הייבהו בשאר כל המצות של תורה (כמו תלמוד תורה וכו'). אם היי שעה התרת לו — היי עולם לא כל שכן 48). — הלומד תורה בילדותו דומה לבחור שנשא בתולה, שהיא הוגנת לו, והוא הגון לה; היא מתנפלת עליו והוא מתנפל עליה. הלומד תורה בזקנותו למה הוא דומה? לזקן שנשא בתולה, היא הוגנת לו, והוא אינו הגון לה, היא מתנפלת עליו והוא מתרחק ממנה, שנא' (תה', קכ"ז ד'): כחצים ביד גבור כן בני הנעורים וכו' 49). — תלמיד חכם שפירש מן התורה עליו נאמר (משלי, כ"ז ח'): כצפור נודדת מקנה כן איש נודד ממקומו 50). — כל מקום שנתנו חכמים עיניהם (כלומר אם נדו את מי שהוא) או מיתה או עוני 51). — אין עושין נפשות (כלומר אין מקימים מצבות לצדיקים), דבריהם הן זכרוניהם 52).

קודם שנביא את פירושיו לכתובים, נציין את שני מאמריו שאותם אפשר להשב בתור כללים ומדות לפירושים: דברה תורה לשון הבאי (כמו דברים, ט' א': אתה עובר היום את הירדן, והם לא ביום ההוא עברו), אבל מה שאמר הקב"ה לאברהם אבינו (בר', כו' ד'): ושמתי את זרעך ככוכבי השמים; (שם י"ג ט"ז): ושמתי את זרעך כעפר הארץ — אינו דבר הבאי 53). בשלשה מקומות

דברו הכתובים בלשון מועט: מן האדמה אשר פצתה את פיה (בר', ד' י"א); ופצתה האדמה את פיה (במדבר, ט"ז ל'); ואנכי פציתי פי לה' (שופטים, י"א ל"ה) 54. [שני סימוניות (כלומר שני סמנים — נו"ן הפוכה) אמורות בתורה בפרשה (במדבר, י' ל"ה ל"ו): ויהי בנסוע הארון וכו' ובנוחה וכו', — לומר שאין זה מקומה, רשב"ג אומר]: עתידה פרשה זו שתעקר מכאן ותכתב במקומה, ולמה כתבה כאן? כדי להפסיק בין פורענות ראשונה (ויסעו מהר ה', במדבר, י' ל"ג, שדרשו שסרו מאחרי ה') ובין פורענות שניה, ויהי העם כמתאוננים וכו' (במדבר, א' א') 55.

באורי כתובים: בר', ד' ח'. ויהרגהו. במה הרגו? בקנה, דבר שעושים בו חבורה, שנא' (שם, שם כ"ג): וילד לחבורתי 56. — בר', י"ד ד'. שתים עשרה שנה וכו' ושלש עשרה שנה — כולהון שלש עשרה שנה היו 57. — כל ימי הייתי משמש את אבא ולא שמשתי אחד ממאה ממה ששמש עשו את אביו. אני בשעה שהייתי משמש את אבי, הייתי משמש בבגדים מלוכלכין, ובשעה שהייתי יוצא לדרך, הייתי יוצא בבגדים נקיים; אבל עשו בשעה שהיה משמש את אביו לא היה משמשו אלא בבגדי מלכות. אמר: אין כבודו של אבי להיות משמשו אלא בבגדי מלכות, הה"ד (בר', כ"ז ט"ו): בגדי עשו ההמודות אשר אתה בבית — שבהן היה משמש את אביו 58. — בר', ל"ב ט"ז. גמלים מיניקות ובניהם וכו' [ובנאיהם (כלומר הזכרים). רשב"ג אומר:] לפי שהוא צנוע בתשמישו, לפיכך לא פרסמו הכתוב 59. — פרד בימי ענה היה, שנא' (בר', ל"ו כ"ד): הוא ענה אשר מצא את האימים במדבר 60. — יוסף משלו נתנו לו: פיו שלא נשק בעבירה — ועל פיך ישק כל עמי (בר' מ"א מ'); גופו שלא נגע בעבירה — וילבש אותו בגדי שש (שם, פסוק מ"ב); צווארו שלא הרכין לעבירה — וישם רביד הזהב על צווארו (שם); ידיו שלא משמשו בעבירה — ויסר פרעה את טבעתו מעל ידו ויתן אותה על יד יוסף (שם); רגליו שלא פסעו בעבירה — ייתון וירכבון על קרונין — וירכב אותו במרכבת המשנה אשר לו (שם, פסוק מ"ג); מחשבה שלא חשבה בעבירה תבא ותקרא הכמה — ויקראו לפניו אברך — אב בחכמה ורך בשנים, אבל נבוכדנצר טפסר — טפש בחכמה ושר בשנים 61. —

שמות, ד' כ"ד. ויבקש המיתו. לא בקש המלאך להרוג את משה אלא לתינוק, שנא' (שם, פסוק כ"ה): חתן דמים אתה לי, צא וראה: מי קרוי חתן? תינוק או משה? הוי אומר: תינוק 62. — שמות י"ד ז'. ושלישים. זה השלישי שעל דמרכבה. לשעבר לא היו אלא שנים שהיו מריצין המרכבה, ופרעה הוסיף עליהם עוד אחד בשביל למהר לרדוף אחרי ישראל 63. — בא וראה כמה

מופרשין 64) דרכיו של הקב״ה מדרכי בשר ודם. בשר ודם במתוק מרפא את המר, אבל הקב״ה מרפא את המר במר [לפ״ד ר׳ אליעזר המודעי ויורהו ה׳ עץ וימתקו המים, שמות, ט״ו כ״ה, זהו עץ הזית שהוא מר]. הא כיצד נותן דבר המהבל לתוך דבר המתהבל כדי לעשות לו נס 65). —

ויקרא, כ״ה י״ט. ואכלתם לשובע [שיהא אדם אוכל הרבה ושבע, דברי ר׳ יהודה. רשב״ג אומר:] אף היא אינה סימן ברכה. אם כן למה נאמר לשובע? שלא יהיו דבר הסר לשלחנו שאינו עולה לו 66). —

דברים, א׳ י״ג. וידועים לשבטיכם. אין כל ישיבה וישיבה יושבת עד שיהיו הבריות מרננין אחריו ואומרים: מה ראה איש פלוני לישב, ומה ראה איש פלוני שלא לישב? לכך נאמר: וידועים לשבטיכם 67). —

דברים, ט״ז י״ח. לשפטיך ושפטו. מצוה לכל שבט ושבט שיהא דן את שבטו 68). —

יהושע, י״ד ט״ו. ושם חברון לפנים קרית ארבע וכו׳ והארץ שקטה ממלחמה בשביל שהכנענים שמרו על קברו של אברהם — האדם הגדול בענקים 69). —

איכה, ג׳ י״ז. נשיתי טובה — זו רחיצת ידים ורגלים אחר המרחיץ 70). —

בחתימת הפרק צריך להביא את פירושו עשיר־הרעיון לארבעה השמות שבהם נקראת האדמה בכתבי הקדש. אלה ארבעה השמות הם כנגד ארבע תקופות: ארץ, תבל, אדמה, ארקא. ארץ כנגד תקופת ניסן, שהיא מריצה פירותיה; תבל — כנגד תקופת תמוז, שהיא מתבלת את פירותיה; אדמה — כנגד תקופת תשרי, שהארץ עשויה בולין בולין של אדמה; ארקא — כנגד תקופת טבת, שהיא מורקת את פירותיה 71).

הערות לפרק י׳:

1) ע׳ פרנקל 178 – 185; וויים ח״ב 171 – 177; בריל 203 – 209; גרץ ח״ד 187, 203–206. Ph. Bloch בפרנקל׳ס מאנאטסשריפט, 1864, 81 – 97, 121 – 133.

2) ע׳ לעיל ח״א 102, 105 בהערות, 120 הע׳ 8. וע׳ תוספתא דמאי ג׳ י״ד; תוספתא סוכה ב׳ ב׳ (ב׳ סוכה כ״ז א׳). רשב״ג בשם ר׳ יוסי, תוספתא דמאי ג׳ י״ב. ר׳ אלעזר ב״ר יוסי אמר בשם רשב״ג, תוספתא גיטין א׳ ד׳ (בבבלי גיטין י״א ע״א – ר׳ שמעון).

3) ע׳ לעיל ח״א 102. הוא אומר בשם ר׳ יהודה, תוספתא כלים ב״ק ה׳ ד׳; מוסר מחלקת שבין ר׳ יהודה ובין ר׳ מאיר, תוספתא כלים ב״מ ד׳ ט״ו (השוה משנה כלים י״ד ה׳ ששם מסורה המחלקת ע״י רשב״ג). 4) ב״מ פ״ד ע״ב. השוה פסיקתא 94 ע״ב.

5) ב״מ פ״ה ריש ע״א. 6) ע׳ הוריות י״ג ע״ב. 7) ע׳ תוספתא שבת ח׳ (ט) ח׳. (בברייתא שבת ע״ח ע״א בא המאמר, שמיוחס בתוספתא לרשב״ג בלבד, בשם ר׳ שמעון בן אלעזר ומה שאמר רשב״ג בשם ר״מ מיחסת הברייתא לו לעצמו). תוספתא כתובות ו׳ י׳; השוה תוספתא כלים ב״ב ז׳ ט׳ ולעיל הע׳ 3; ע׳ עוד ח״א, 28 הע׳ 20.

8) תוספתא מכות ד׳ (ג) י״א (השוה משנה מכות ג׳ ה׳).
9) תוספתא כלים ב״ק, ד׳, ב׳ וה׳. 10) תוספתא ע״ז ד׳ (ה׳) י׳. ר׳ יהושע בן קופסאי היה מחבורתו של ר׳ גמליאל השני, ע׳ לעיל כ״א ח״א פ׳ ה׳.

11) תוספתא ערובין ה׳ (ד) ב׳. תוס׳ פסחים א׳ י״ב, ששם הגרסא הנכונה היא ר׳ ישמעאל ב״ר יוחנן ב״ב. תוס׳ יבמ׳ י״ג ה׳. תוס׳ ערכין ד׳ ד׳ (עפי״ז צריך לתקן בכרך א׳ ח״ב 153 הע׳ 1). השוה עוד שם שם הע׳ 2. 12) תוס׳ סנהדרין ב׳ י״ג. ע׳ לעיל כ״א, ח״א 39 בהערה. לפי דברי פרנקל 185 אמר ר״א ב״ר צדוק בתוספתא כלים ב״מ ט׳ בשם רשב״ג. ואולם שם נזכר לא רשב״ג אלא אביו ר׳ גמליאל בלבד. השוה לעיל כרך א׳, ח״א 117 הע׳ 2.

13) ע׳ לעיל 30. 14) בשם ר׳ יהודה בן אגרא מכפר עכו. תוס׳ כלאים א׳ י״ב; ר׳ שמעון בר כהנא, תוס׳ פרה י״ב (י״א) ו׳, שאולי הוא הוא ר׳ שמעון בן הסגן, ע׳ פרנקל 100; ר׳ שילא, תוס׳ כלים ב״ק ד, י״ז; ר׳ יהודה בן לקיש, ספרא ויקרא י״ח ג׳ (85 ע״ג), ואולם צריך להחליף שם – ר׳ יהודה בן לקיש בשם רשב״ג, כמו בקה״ר א׳ ט״ו, כמעט בסוף.

15) כל ימי שמשתי את אבא, ב״ר ס״ה. 16) ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב 143.
17) תוס׳ שבת ב׳ ד׳ (בבלי שבת כ״א): של בית אבא היו כורכין; תוס׳ ר״ה ד׳ (ב) ה׳ (בבלי ר״ה ל״ב): כך היו נוהגין ביבנה.

18) על הכתוב איכה ג׳ נ״א. כך הוא בסוטה מ״ט ע״ב, ב״ק פ״ג, רב יהודה אמר שמואל בשמו. המספר הוא בכל אפן מגזם והדיבור הוא לא ע״ד בית הספר של ר״ג הנשיא, אלא ע״ד ההנוך שקבלו ילדי משפחתו וכל השייכים אליה. בירוש׳ תענית 69 ריש ע״א מחמש מאות התלמידים נעשו בתי ספר שבכל אחד ואחד היו ת״ק תלמידים, וכלם בביתר, ומהם נשאר רק רשב״ג. וכן באיכה ר׳ ב׳ ב׳, (ששם צ״ל ר׳ שמעון בן גמליאל) וג׳ נ״א, ורק כאן שלש מאות תלמידים בכל בית ספר. בבבלי גיטין נ״ח ע״א מתחילה האגדה על דבר בתי הספר שבביתר במו שמספר כאן בתחילה ע״ד הילדים של בית ר׳ גמליאל ומשנה רק במספרים, ששם ארבע מאות בתי ספר שבכל אחד ארבע מאות תלמידים. אולי גם את המאמר הזה צריך לחשוב בתור זכרון מתוך בית הספר של רשב״ג (בבלי שבת י״ג ריש ע״א): תינוקות של בית רבן היו מסדרין פרשיות וקרין לאור הנר (בשבת). בתוס׳ שבת א׳ י״ב: תינוקות ורב מתקינין פרשיותיהן לילי שבת לאור הנר.

19) משנה מגילה א׳ ח׳, בירוש׳ מגילה פ״א, 71 ע״ג, ובבלי מגילה ט׳ ע״ב מבאר: בדקו ומצאו שאין התורה יכולה להתרגם כל צרכה אלא יונית. 20) משנה תענית ד׳ ח׳.
21) תוס׳ ברכ׳ ד׳ ט׳: מנהג גדול היה בירושלים: פורסין מטפחת על גבי התפח, כל זמן שהמטפחת פרוסה אורחין נכנסין, נסתלקה המטפחת אין רשות לאורחין ליכנס. אדר״נ ל״ה (52 ע״ב). 22) ערכין ב ו׳, שהיה מוציא מים כבאיסר, אמרו: נרחיבנו כדי שירבו מימיו, והרחיבוהו ונתמעטו מימיו וסתמוהו והזר לתחילתו.

23) תוס׳ ערכין א׳ ט״ו (בבלי ערכין י׳ ע״ב). 24) תוס׳ סנהדרין ז׳ ע״א.
25) תוס׳ סוף גיטין. 26) תוס׳ סוטה ט״ו ו׳. אין כל צרה שבאה על הצבור שאין בית דין מבטלין שמחה כנגדה. 27) משנה סוטה ט׳ י״א, תוס׳ ט״ו ב׳. ע׳ לעיל כ״א ח״א 94 הע׳ 8. בתנחומא ב׳ תצוה בסוף באה רק התהלת המאמר בשם רשב״ג עצמו ואולם הוספה יש שם אסמכתא מהכתוב תה׳ ז׳ י״ב, הלקוחה מן הירושלמי סוטה 24 ע״ב. ומה שבא שם בתנחומא ע״ד ימות המשיח אינו אלא סיום המלקט כמנהגו בכל פרשה.

28) תוספתא ט״ו ב׳; ירוש׳ סוטה 24 סוף ע״ב. 29) תענית ל׳ ע״ב. וכן הורה, שאפילו מי שאינו תלמיד חכם לא יעשה מלאכה בתשעה באב, משנה פסחים ד׳ ה׳.
30) שבת י״ג: „מחבבין את הצרות" והו מלשון „חביבין יסורין" (כלומר מקבלים באהבה).
31) שהש״ר, ג׳ א׳. איכה ר׳ ה׳ ט׳. 32) מכילתא י״ד ז׳ (27 ע״א). ע׳ כ״י ה״ג 360.
33) אדר״נ סוף פל״ה (53 ע״ב).

34) מכילתא שמות מ״ז ד׳ (47 ע״א). מטאמרי ההלכה של רשב״ג אנו רואים שהיתה לו ידיעה רבה במדע הטבע וביחוד בחקלאות. בתוספתא שביעית ז׳ י״א (בבלי פסחים נ״ג ע״א) הוא נותן סימנים של ארצות שונות: סימן להרים – מילין (עפצין – רש״י), ע׳ Löw אראמייאישע פפלאנצעננאמען 218. סימן לעמקים – דקלים, סימן לנחלים – קנים, סימן לשפלה – שקמים, ואעפ״י שאין ראיה לדבר, זכר לדבר, שנא׳ (מ״א, י׳ כ״ז) ואת הארזים נתן כשקמים אשר בשפלה לרוב. – ע׳ עוד תוספ׳ שביעית ג׳ ט״ו: בתולת אדמה – כל שאין בה חרס. בתולת שקמה – שלא נקצצה מימיה. – בתוספתא מעשר ראשון ג׳ י״ד: מי שאין לו אלא קליפה אחת [אלו הן נדיסין חקלקין אלו גסין המרובעים] רשב״ג אומר: אין לך מרובע מששת ימי בראשית. עדשים המצרים – אבל שאין בו צרור. תוספתא שבת י״ד (ט״ו) ח׳: מטלטלין שברי זכוכית (בשבת) מפני שהן מאכל לנעמיות (בנות יענה). תוספתא שבת ט״ו (ט״ז) ז׳ – כל ששהא שלשים יום באדם אינו נפל, שנא׳ (במדבר, י״ח י״ז): ופדויין מבן חדש תפדה, וכל ששהא שמונה ימים בבהמה אינו נפל, שנא: ומיום השמיני והלאה ירצה לקרבן אשה לה׳ (ויקרא, כ״ב כ״ז). – תוספתא מו״ק א׳ ה׳. ע״ד חורי נמלים ארשב״ג: ניטל עפר מחורו של זה ונותן לתוך חורו של זה, והן מחנקין זה את זה. – תוספתא יבמות י׳ ז׳ (בבלי נדה מ״ח): ע״ד אילונית אומר רשב״ג: כל שאין לה שפולי מעים כנשים. תוספ׳ נדרים ד׳ ב׳: – ענבים בכלל הקיץ (כלומר בכלל פירות שנקראים בשם הכולל קיץ). תוספתא חולין ג׳ (ד׳) כ״ב: כל שיש לו אצבע יתרה בעוף טהור. עוף הדורס טמא (בחולין ס״ה ע״א – ר׳ גמליאל). – כריתות ו׳ ע״א (שם צ״ל רשב״ג. השוה מכלול של הרד״ק ערך צרה). – הצרי אינו אלא שרף הנוטף מעצי הקטף. סדר עולם סוף פרק ד׳; ב״ר ל״ג בסוף: כל מי שהוא רוצה לרעת שימות החמה יתרים על ימות הלבנה אחד עשר יום יסרוט לו סריטה בכותל בתקופת תמוז ולשנה הבאה באותו הזמן אין השמש מגעת לשם עד י״א יום. ב״ר י״ג, ע״ד ארבע התקופות שבשנה וארבעה שמות של הארץ, ע׳ לעיל סוף 44.

35) משנה אבות א׳ י״ח. 36) שם א׳ ב׳.

37) הראיה שהובאה שם אח״כ מהכתוב זכריה ח׳ ט״ז אינה מהמאמר גופא. ע׳ הע׳ פרנקל, מאנאטסשריפט 1861, וויטע 431. השוה לעיל הע׳ 26. בדברים ד׳ ריש פ׳ ה׳, יש פתגמו של רשב״ג: אל תהי מלגלג בדין שהוא אחד משלשה רגלי העולם, למה? ששנו הכמים: על שלשה דברים העולם עומד: על הדין ועל האמת ועל השלום. תן דעתך שאם המיתה את הדין שאתה מזעזע את העולם שהוא אחד מרגליו.

38) ויק״ר ט׳, בב״ר ק׳ (ומשם בפרק השלום) בשנוי: [שאף השבטים דברו דברים בדוים בשביל להטיל שלום וכו׳... והיכן צוה? לא מצינו שצוה] בירוש׳ פאה פ״א (16 ע״א) ארשב״ג: בוא וראה כמה קשה הוא אבק של לשון הרע, שדברו הכתובים דברי בדאי כדי להטיל שלום בין יוסף לאחיו וכו׳, ולא אשכחן דפקד כלום (כמו בויק״ר בסופו). בתנחומא ב׳ צו 10 מתחיל: ארשב״ג גדול השלום שכתב הקב״ה דברים בתורה שלא היו, אלא בשביל השלום, אלו הן: שכשמת יעקב ויראו אחי יוסף כי מת אביהם וכו׳ מה עשו? הלכו אצל בלהה ואמרו לה: הכנסי אצל יוסף ואמרי לו: אביך צוה לפני מותו לאמר. ומעולם לא צוה יעקב מכל הדברים האלו כלום, אלא מעצמן אמרו דבר זה. ארשב״ג: ראה, כמה דיות משתפכות וכמה קולמוסין משתברין, וכמה עורות אבודין *), וכמה ינוקין מתרצעין (כלומר כמה תינוקות מקבלים מכות ברצועה) ללמד דבר שלא היה (בתורה) [בעולם – כצ״ל – ואולי צריך לסרס המלות: ללמוד בתורה דבר שלא היה. המתרגם]. וכן אתה מוצא בשרה, שאמרה (בר׳ י״ח י״ב) ואדוני זקן, והקב״ה לא אמר לאברהם אלא: ואני זקנתי (שם שם י״ג), וכל כך למה? בשביל השלום **). הבטוי „כמה דיות משתפכות" נמצא גם במאמרו של ר׳ אלעזר בן פדת (ב״ר נ״ז קרוב לסוף, מדרש שמואל פכ״ז בסוף) ע״ד „בני חת" שנשנו בתורה הרבה פעמים בבראשית כ״ג. 39) פרק השלום, אחר הפתגם שהובא לעיל. השוה סנהדרין ו׳ ריש ע״ב מאמרו של ר׳ אליעזר בנו של ריה״ג, לעיל 20 קרוב לסוף.

---

*) מה שתקן בובר „עבודין" לא נראה לי, אלא צ״ל „אבודין" בהקבלה אל „משתפך" – המתרגם.

**) בפרק השלום נאמר זה בשם בר קפרא. המתרגם.

40) אדר"נ פכ"ח (43 ע"א). 41) ספרי דברים (פסקא ט"ז) ע' לעיל כרך א' ח"ב 1.

42) ספרי דברים (פסקא י"ז). ע"ד השם „ביצוע" ע' לעיל 31 ובהערה שם 28. אין צריך להבדיל בין הוראת ביצוע ופשרה, שעליה ארשב"ג תוספתא סנהדרין, סוף פ"א (ב. סנהדרין ו' סוף ע"א סתם), שגם היא צריכה להיות, כמו דין תורה, בשלשה דיינים. 43) ע' לעיל כ"א ח"ב 31.

44) ב"ר ריש ע"ד; פסיקתא 34 ע"א; תנחומא חקת; תנחומא ב' ויצא 24, חקת 11; קה"ר ז' כ"ג. 45) תוספתא פסחים א' (ב') ט"ו; ירוש' פסחים 27 ע"ב; ב' גיטין י'. השוה מאמרו: כותי כישראל לכל דבר, ירוש' ברכות 11 ריש ע"ב, ירוש' דמאי 25 ע"ד.

46) ספרי דברים י"ב י"ג (פסקא ע"ו) שם האומר „רבי", ואולם בילקוט לאותו פסוק (תתפ"ד) ר' שמעון. בבבלי שבת ק"ל ע"א: רשב"ג אומר. ומביא דוגמא ממצות מילה. בספרי בא אח"כ מאמר בשם רשב"ג מעין מאמר זה, שלפי בבלי שבת שם אמרו ר' שמעון בן אלעזר.

47) תוספתא סוטה ט"ו י'. החצי האחרון אמרו גם ר' יהושע בן חנניה (ע' לעיל כרך א' ח"א 116) נגד הנזירות היתרה. הכלל שאין כ"ד גוזרין גזרה על הצבור אלא אותן דברים שהן יכולין לעמוד בהן מובא גם בתלמוד הוריות ג' ע"ב, ע"ז ל"ו ע"א, בשם רשב"ג יחד עם ר' אלעזר בר' צדוק (ע' לעיל כרך א' ח"א 39). הסוף של המאמר „הנח להם לישראל מוטב שיהו שוגגין ואל יהו מזידין" (שבזה השתמשו לענין אחר בבבלי שבת קמ"ח ע"ב, ביצה ל' ע"א) השוה למאמר הלל בפסחים ס"ו ע"א (בירוש' פסחים 33 ע"א: הניחו לישראל). בברייתא ב"ב ס' ע"ב בא כל המאמר בשנוי בשם ר' ישמעאל בן אלישע, ע' לעיל כרך א' ח"ב 19.

48) ירוש' ברכות פ"ג (6 ריש ע"א), ירוש' מו"ק 82 ע"ד. ע"ד הבטוי חיי עולם – חיי שעה ע' לעיל ח"א פרק ב' 57 ובכ"א ח"א 78. 49) אדר"נ פכ"ג (38 ע"ב) [ע"פ גירסת ילקוט המכירי ומדרש הגדול]. 50) קה"ר א' ט"ו בתור הוספה על דברי רשב"י לעיל ח"א, סוף 57 ר' יהודה בן לקיש בשמו, ואולם בבבלי חגיגה ט' ע"ב ובתוספתא חגיגה א' ח' אומר זאת ר' יהודה בן לקיש לבדו. ע' לעיל הע' 13. 51) בבלי חגיגה ה' ע"ב וש"נ.

52) ירוש' שקלים 47 ע"א, ב"ר פפ"ב. 53) ספרי דברים א' כ"ח (פסקא כ"ה). המאמר בא על הכתוב א' כ"ח ערים גדולות ובצורות בשמים. בחולין צ' ע"ב מביא ר' אמי את הפסוק הזה לראיה שדברה תורה לשון הבאי.

54) ב"ר כ"ב. במקום הכתוב האחרון שמשופטים י"א ל"ה, צ"ל כדברי הרזו"ו הכתוב מדברים י"א ו': אשר פצתה הארץ את פיה. ובאופן שכזה כל שלשת הכתובים מדברים ע"ד האדמה שפצתה את פיה. הפעל „פצה" בא להקטנה לעמת „פתח". ולפי זה יוצא שלשון מועט שבא להקטנה הוא ההפך מלשון הבאי שבא להגדלה ולהגזמה. המפרשים שלשון מועט הוא לשון קצרה – אין להם יסוד.

55) שבת קט"ז ע"א, אדר"נ ל"ד 50 ע"א [כאן התחלת הטכסט ע"פ אדר"נ ובשבת נאמר בלשון זה: פרשה זו הקב"ה עשה לה סימוניות מלמעלה ולמטה וכו']. השוה לעיל ח"א 92.

56) ב"ר כ"ב. 57) ב"ר מ"ב, חולק על ר' יוסי בן חלפתא, שאמר שסך הכל עשרים וחמש שנה. ע' לעיל ח"א, 119. 58) ב"ר ס"ה, פסיקתא ר' סוף פכ"ג (124 ע"א). תנחומא ב' דברים הוספה ד'. 59) ב"ר ע"ו קרוב לסוף, ר' ברכיה בשמו; בירוש' כתובות ל' ע"ב, ר' ברכיה בלבדו. 60) פסחים נ"ד.

61) ב"ר צ' קרוב לסוף. ויק"ר כ"ג, אלא בסדר אחד*). אגדה זו היא מאותן האגדות שדרשן ריב"ז כמין חומר (ע' כ"א ח"א 24) ושר' גמליאל השני אמרן בשמו (ע' לעיל שם). בפסחים נ"ד ע"א בא אחרי הערתו של רשב"ג לבר' ל"ו כ"ד – דורשי חמורות אמרו וכו' (ע' לעיל כ"א ח"א 24). הנוטריקון של אברך נאמר במקום אחר בשם ר' יהודה בר אלעאי (ע' לעיל כ"א ח"ב, 113 הע' 7).

*) במדרש הגדול פ' מקץ ע' 627 הסדר כמו בויק"ר, אלא שהאומר הוא ר' יודן בשם ר' בנימין בן לוי. – המתרגם.

62) מכילתא שמות י״ח ג׳ (58 ע״א); ירו׳ נדרים 38 ע״ב; ב. נדרים ל״ב. נגד דעת ד׳ יהושע בן קרחה, ור׳ יוסי בן חלפתא, לעיל ח״א 122. אבן ג׳נאח (ספר השרשים 257, 11) מביא זה בשם ר׳ נחמיה.

63) מכילתא לאותו פסוק (27 ע״א). השוה תרגום ירושלמי לאותו פסוק.

64) בתנחומא בשלח קרוב לסוף כמה מופלאין, ע׳ הערתי במאנאטסשריפט 1871 ע׳ 383.

65) מכילתא לאותו פסוק (45 ע״ב). ולזה באו אח״כ עוד שתי דוגמאות. כיוצא בו אתה אומר (ישעי׳ ל״ח כ״א) ישאו דבלת תאנים. והלא בשר חי כשאתה נותן עליו דבלת תאנים מיד נסרחת. הא כיצד? נתן דבר המחבל לתוך דבר המתחבל כדי לעשות בו נס. כיוצא בו: ויצא אל מוצא המים (מ״ב ב׳ כ״א) וגו׳ מהו רפואתו? והלא המים היפין שתתן בהם מלח מיד הם נסרחין, הא כיצד? נותן דבר וכו׳. בתנחומא ב׳ בשלח 18 בא זה בלשון קצרה, ומתחיל: ראה מה גדולים נסים של הקב״ה... והאומר הוא ר׳ ישמעאל בנו של ר׳ יוחנן בן ברוקה. ע׳ לעיל הע׳ 11.

66) ספרא לאותו פסוק 107 ע״ד, ע׳ לעיל ח״ג 143. 67) ספרי לאותו פסוק (פסקא י״ג) *).

68) ספרי לאותו פסוק (פסקא קמ״ד), תוספתא סנהדרין סוף פ״ג, ב. סנהדרין י״ז:

69) ספרא י״ח ג׳ (85 ע״ג) ר׳ יהודה בן נקיש בשמו, ע׳ לעיל הע׳ 14.

70) איכה ר׳ לאותו פסוק. בבבלי שבת כ״ה ע״ב א״ר יוחנן מעין זה.

71) ב״ר י״ג. ע״ד „מתבלת׳ ע׳ לעיל ע׳ 63. ע׳ ג״כ באורו לרביעה – שהיא רובעת את הארץ, ירוש׳ תענית 64 ע״ב וש״נ.

פרק אחד עשר.

דבי רבי ישמעאל.

כבר נאמר 1) שיש מאמרים רבים, כמו באגדה כך גם בהלכה, שנאמרו בשם דבי ר׳ ישמעאל, שמקצתם אפשר שהם של ר׳ ישמעאל עצמו. המאמרים האגדיים של דבי ר׳ ישמעאל, הנפוצים לרוב בתלמוד הבבלי יבואו כסדרם בפרק הזה, ובפרק הסמוך לו יבואו דברי ר׳ יאשיה ור׳ יונתן, אלה השנים שהם לבדם ידועים לנו בשמותיהם, שהיו מחברי בית מדרשו של ר׳ ישמעאל. ממאמרי דבי ר׳ ישמעאל נמצאים רבים מאד במדרשי התנאים שנשארו לנו לחמשה חומשי תורה 2). והמדרש, שנקרא בשם מכילתא, לספר שמות הוא במקצת פרי בית מדרשו של ר׳ ישמעאל, וממנו רב ברכה לחומר של הפרק הזה. ואולם כל המאמרים שהובאו במכילתא סתם, בלא הזכרת שם בעליהם, לא נכנסו לתוך ספרי „אגדות התנאים“ ורק מפני זה נתקבלו לכאן מאמריהם של דבי ר׳ ישמעאל, מפני שהם לכל הפחות מאמרים של בית מדרש ידוע, ומפני שיש הצרך לשער, שאומרם הוא ר׳ ישמעאל בעצמו או אחד מראשי תלמידיו, ר׳ יאשיה ור׳ יונתן 3).

הרב הגדול ממאמריהם של דבי ר׳ ישמעאל הם מימרות קצרות ואמרות מוסר או סמיכות איזה רעיון כללי בדרך דרוש על הכתובים. להרחבת הדרוש הם משתמשים במשלים קצרים וגם ארוכים. הם מזהירים על המחשבות הרעות

*) ע״ד הישיבה בבית המדרש, שזהו מנוי של כבוד, ע׳ ספרי דברים פסקא ס״ז. המתרגם.

ועל הדבור הרע במאמריהם אלה: מפני מה אזן כלה קשה והאליה רכה? שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון יכוף אליה לתוכה 4). — לעולם יספר אדם בלשון כבוד, שהרי בזב קראו (ויקרא, ט״ו ו׳) מרכב, ובאשה קראו (שם, פסוק כ״ו) מושב; ואומר (איוב, ט״ו ה׳): ותבחר לשון ערומים; ואומר (שם, ל״ג ג׳): ודעת שפתי ברור מללו 5). — כל המספר לשון הרע מגדיל עונות כנגד שלש עברות: עבודה זרה, גלוי עריות ושפיכות דמים, כתיב הכא (תה׳, י״ב ד׳): לשון מדברת גדולות וכתיב בעבודה זרה (שמות, ל״ב ל״א): אנא חטא העם הזה חטאה גדולה, ובגלוי עריות כתיב (בר׳, ל״ט ט׳): ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת, ובשפיכות דמים כתיב (בר׳, ד׳ י״ג): גדול עוני מנשוא 6). — אם ראית תלמיד חכם שעבר עברה בלילה, אל תהרהר אחריו ביום, שמא עשה תשובה 7). — אם פגע בך מנוול זה (היצר הרע), משכהו לבית המדרש, אם אבן הוא נימוח, אם ברזל הוא מתפוצץ; אם אבן הוא נימוח, דכתיב (ישעי׳, נ״ה א׳): הוי כל צמא לכו למים, וכתיב (איוב, י״ד י״ט): אבנים שחקו מים; אם ברזל הוא מתפוצץ, דכתיב (ירמי׳, כ״ג כ״ט): הלא כה דברי כאש נאם ה׳ וכפטיש יפוצץ סלע 8). — דברי תורה לא יהו עליך חובה (שאתה עושאה ונפטר הימנה) ואי אתה רשאי לפטור עצמך מהן 9). — עברה מטמטמת לבו של אדם, שנא׳ (ויקרא, י״א מ״ג): ולא תטמאו בהם ונטמתם בם אל תיקרי ונִטְמֵתֶם, אלא ונטמטם 10). — עד שלא יחטא אדם נותנין לו אימה ויראה, וכיון שהוא חוטא נותנין עליו אימה ויראה, שהרי עד שלא חטא אדם הראשון, היה שומע את הקול אימירון (תרבותי — רגיל בו), כיון שחטא היה שומע אגריון ἄγριον (פראי, חסר תרבות), עד שלא חטא היה שומע הקול ועומד על רגליו וכיון שחטא, היה שומע את הקול ומתחבא, שנא׳ (בר׳, ג׳ ה׳): ויתחבא האדם ואשתו. וכן עד שלא חטאו ישראל, מה כתיב תמן? ומראה כבוד ה׳ כאש אוכלת בראש ההר לעיני כל ישראל (שמות, כ״ד י״ז)... והיו ישראל רואים ולא מתייראים, ולא מתפחדים; וכיון שחטאו אפילו בפני הסרסור לא היו יכולים להסתכל, שנאי (שמות, ל״ד ל׳): וירא אהרן וכל בני ישראל את משה והנה קרן עור פניו וייראו מגשת אליו. עד שלא אירע אותו מעשה (של בת שבע) לדוד מה כתוב? (תה׳, כ״ז א׳): ה׳ אורי וישעי ממי אירא, ומשאירע אותו מעשה כתיב (ש״ב, י״ז ב׳): ואבוא עליו והוא יגע ורפה ידים. וכן עד שלא חטא שלמה היה רודה בשידה ושידות, שנא׳ (קהלת, ב׳ ח׳): עשיתי לי וכו׳ שדה ושדות; וכיון שחטא הביא ששים גבורים שהיו משמרים מטתו (שה״ש, ג׳ ז׳); וכן עד שלא חטא שאול, מה כתיב ביה? (ש״א, י״ד מ״ז):

וילהם בפלשתים ובכל אשר יפנה ירשיע. מהו בכל אשר יפנה ירשיע? — ניצחן; וכיון שחטא מה כתיב ביה? וירא שאול את מחנה פלשתים ויירא ויחרד לבו מאד 11). — אלמלא העליתי את בני ישראל ממצרים אלא שאין מטמאין בשרצים דיי 12). — אלמלא זכו בני ישראל להקביל את פני אביהם שבשמים אלא פעם אחת בחדש דיים *) 13). — שמות, י״ח ב׳. ויבוא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם עם חותן משה לפני האלהים. וכי לפני האלהים אכלו? אלא מיכן, שהמקבל פני חברו כילו (= כאלו) מקבל פני שכינה 14). — גדול השלום, שאף הקב״ה שינה בו, דמעיקרא כתיב (בר׳, י״ח י״ב): ואדוני זקן, ולבסוף כתיב ישם, פסוק י״ג) ואני זקנתי 15). — ויקרא, כ״ה מ״ח. או לעקר משפחת גר. [זה הנמכר לעבודה זרה עצמה]. הואיל והלך זה ונעשה כומר לעבודה זרה, אימא (הייתי אומר) לידהי (לזרוק) אבן אחר הנופל? ת״ל (שם): אחרי נמכר גאלה תהיה לו אחד מאחיו יגאלנו 16). — אין אדם מקנא לאשתו, אלא אם כן נכנסה בו רוח, שנא׳ (במדבר, ו׳ י״ד): ועבר עליו רוח וכו׳ וקנא את אשתו 17). — עד עשרים שנה יושב הקב״ה ומצפה לאדם מתי ישא אשה? כיון שהגיע עשרים ולא נשא, אמר: תיפח עצמותיו 18).

גלגל הוא שחוזר בעולם (גלגל ההצלחה פעם מרים את זה ופעם את האחר) 19). — כל שעברו עליו ארבעים יום בלא יסורין, קיבל עולמו (כלומר שכר עולם הבא קבל בעוה״ז). במערבא אמרי (בארץ־ישראל אומרים): פורענות מזדמנת לו 20). — דברים, כ״ב ה׳. כי יפול הנופל ממנו. ראוי זה ליפול מששת ימי בראשית (כלומר רשע היה וחייב מיתה), שהרי (עדיין) לא נפל, והכתוב קראו „נופל“, אלא שמגלגלין זכות ע״י זכאי וחובה ע״י חייב 21). — בארבעה פרקים העולם נידון: בפסח על התבואה, בעצרת על פירות האילן, בחג נידונים על המים, ואדם נידון בראש השנה, ונגזר דינו נחתם ביום הכפורים 22) — איוב. כ״ד י״ט. ציה גם חום יגזלו מימי שלג שאול חטאו. בשביל ארבעה דברים שצויתי אתכם בימות החמה (תרומה ותרומת מעשר, מעשר ראשון ומעשר שני) ולא עשיתם, יגזלו מכם מימי שלג בימות הגשמים 23). — בשכר שלשה ראשון **) זכו לשלשה ראשון: להכרית זרעו של עשו, לבנין בית המקדש ולשמו של משיח. להכרית זרעו של עשו, דכתיב (בר׳, כ״ה כ״ה): ויצא הראשון אדמוני; לבנין בית המקדש, דכתיב (ירמיהו, י״ז כ״ה): מרום מראשון מקום מקדשנו; ולשמו של משיח, דכתיב (ישעי׳, מ״א כ״ז): ראשון לציון הנה הנם 24). — דומה

---

*) ע״פ הנוסח שבסידור התפלה. בתלמוד סנהדרין: להקביל פני אביהן שבשמים בכל חדש וחדש.

**) שלשת החגים שנאמר בהם ביום הראשון, ויקרא כ״ג ז׳, ל״ה מ׳. המתרגם.

לזה בצורתו הוא מאמרם: בשכר שלשה זכו לשלשה. בשכר חמאה וחלב (שנתן אברהם למלאכים, בר', י״ח ח׳) זכו למן; בשכר ,והוא עומד עליהם׳ (שם) זכו לעמוד הענן; בשכר ,יוקח נא מעט מים׳ (שם, פסוק ד׳) זכו לבארה של מרים 25. — דומה לזה מאמרם: תבוא הרב יד שעשה אברהם אבינו (בר׳, כ״ב י׳, ויקח את המאכלת) ותעמוד על יד חרב יד שאמר פרעה (שמות, ט״ו ט׳): אריק הרבי 26. — על מה קטרת מכפרת? על לשון הרע. יבוא דבר שבהשאי (קטרת שמובאה לפני ולפנים בקדשי הקדשים) ויכפר על דבר שבחשאי (לשון הרע שנאמר בסוד) 27.

המשלים שבאו בשם דבי ר׳ ישמעאל מתכונים לבאר את המקראות. בר׳, א׳ ב׳. והארץ היתה תהו. מכדי בשמים אתחיל ברישא מאי טעמא דקא חשיב מעשה ארץ (הלא התורה בפסוק הראשון הקדימה שמים לארץ ומפני מה מתחיל כאן ,והארץ׳)? משל למלך בשר ודם שאמר לעבדיו: השכימו לפתחי. השכים ומצא נשים ואנשים. למי משבח? למי שאין דרכו להשכים והשכים 28. — בשעה שיצאו בני ישראל ממצרים למה היו דומין? ליונה שברחה מפני הנץ ונכנסה לנקיק הסלע ומצאה שם הנחש מקנן, להכנס לפנים אינה יכולה, שעדיין הנחש מקנן, תחזור לאחורה אינה יכולה, שהנץ עומד בחוץ. מה עשתה היונה התחילה צווחת ומטפחת באנפיה, כדי שישמע לה בעל השובך ויבוא ויצילה. כך היו דומים ישראל על הים: לירד לים לא היו יכולין, שעדיין לא נקרע להם הים, לחזור לאחוריהם לא היו יכולים, שכבר פרעה הקריב. מה עשו? ויצעקו בני ישראל אל ה׳ 29. — למה המשכן דומה? לאשה שמהלכת בשוק ושיפוליה מהלכין אחריה (כך הוא סרח העודף, שמות, כ״ו י״ב) 30. — מפני מה נאמרו יותרת ושתי כליות בפר כהן משיח (ויקרא, ד׳ ט׳), ולא נאמר בפר העלם דבר של צבור (שם, שם י״ג)? משל למלך בשר ודם שכעס על אוהבו ומיעט בסרחונו מפני אהבתו 31. — מפני מה נאמרה פרכת הקדש בפר כהן משיח (שם, פסוק ו׳) ולא נאמר בפר העלם דבר של צבור? משל למלך בשר ודם שסרחה עליו מדינה, אם מיעוטה סרחה — פמליא שלו מתקיימת, אם רובה סרחה — אין פמליא שלו מתקיימת (כביכול אין שם קדושה — רש״י) 32. — ויקרא, ו׳ ד׳. ופשט את בגדיו ולבש בגדים אחרים והוציא את הדשן, למדך תורה דרך ארץ: בגדים שבישל בהן קדרה לרבו אל ימזוג בהן כוס לרבו 33. — נחום, א׳ י״ב. וכן נגוזו ועבר. כל הגוזז מנכסיו ועושה מהן צדקה ניצול מדינה של גיהנם. משל לשתי רחלות שהיו עוברות במים, אחת גזוזה ואחת אינה גזוזה, גזוזה עברה ושאינה גזוזה לא עברה 34. — תה׳ קל״ט ג׳. ארחי ורבעי זרית.

[מלמד שלא נוצר אדם מכל הטפה אלא מן הברור שבה. תנא דבי ר״י:] משל לאדם שזורה בבית הגרנות נוטל את האוכל ומניח את הפסלת 35). — [אמר ריש לקיש מאי דכתיב (משלי, ג׳ ל״ד): אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן? בא לטמא — פותחין לו. בא לטהר — מסייעין אותו. תנא דבי ר׳ ישמעאל:] משל לאדם שהוא מוכר נפט ואפרסמון, בא למדוד נפט אומר לו: מדוד אתה לעצמך, בא למדוד אפרסמון, אומר לו: המתן עד שאמדוד עמך, כדי שנתבסם אני ואתה 36). — משלי, ט״ז י׳. תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה. למלך שאמר לעבדו: צא והבא לי דג מן השוק, והלך והביא לו דג מבאיש. א״ל: חייך! חדא מן תלת לא פלטה לך (מעונש אחד מאלה השלשה לא תנצל) או סיריות (דג נסרח) אתה אוכל, או מאה כורדולין (מקלות) אתה לוקה, או ממון אתה נותן. אמר: אני אוכל סיריות. לא הספיק לאכל סיריות עד שנקטה נפשו עליו. אמר: אני לוקה. לא הספיק ללקות חמש כורדולין, עד שאמר: אני פורע את הממון, נמצא אוכל סיריות ולוקה ומשלם ממון, כך אמר הקב״ה לפרעה הרשע: חייך! עשר קטפרס (καταφορα = מכות) אתה לוקה אלו עשר מכות, וממונך אתה נותן, שנא׳ (שמות, י״ב ל״ו): וינצלו את מצרים. דישראל אתה משלה, לכך נאמר: ויהי בשלח פרעה (שהיה לפרעה „וי־הי״) 37). — איוב, כ״ד כ״ד. וכראש שבלת ימלו. משל לאדם שנכנס לתוך שדהו, גבוהה, גבוהה הוא מלקט (כלומר השדה שמהר להגמל אותו הוא קוצר) 38). — [ומה היא השבועה שמשביעין אותו (את הילד קודם לידתו)?... הוי יודע שהקב״ה טהור ומשרתיו טהורים ונשמה שנתן בך טהורה היא. אם אתה משמרה בטהרה מוטב, ואם לאו — הריני נוטלה ממך]. תנא דבי ר׳ ישמעאל: משל לכהן שמסר תרומה לעם הארץ, אמר לו: אם אתה משמרה בטהרה מוטב, ואם לאו — הריני שורפה לפניך 39). — [על דבר תחית המתים] קל והומר מכלי זכוכית. ומה כלי זכוכית שעמלן ברוח בשר ודם, נשברו יש להן תקנה, בשר ודם שברוחו של הקב״ה על אחת כמה וכמה! *) 40).

לספורי המקרא ונושאיהם: בר׳, ו׳ ז׳. ונח מצא חן בעיני ה׳. אף על נח נחתך גזר דין, אלא שמצא חן בעיני ה׳ 41). — בר׳, ל״ט י״א. ואין איש בבית. וכי אפשר בית גדול כביתו של אותו רשע לא היה בו איש? — אותו

*) במנחות צ״ט ע״ב על המאמר: כל המשכח תורתו נשמתו משתמרת וכל שאינו משכח את התורה אין נשמתו משתמרת. תנא דבי ר׳ ישמעאל: משל לאדם שמסר לעבדו צפור דרור, אמר: כמדומה אתה שאם אתה מאבדה שאני נוטל ממך איסר ברמיה, נשמתך אני נוטל ממך. באדר״נ פכ״ד אומר זה אלישע בן אבויה, ע׳ לעיל ח״א 142.

היום יום הגם היה והלכו כולם לבית עבודה זרה שלהם, והיא אמרה להם: חולה היא. אמרה: אין לי יום שנזקק לי יוסף כיום הזה 42). — שמות, כ״ד ו׳. ויקח משה חצי הדם. בקי היה משה בהלכות דם והלקו 43). — שמות, ל״ד א׳. הלוחות הראשונים אשר שברת. הקב״ה אמר לו שישבר, שנאמר: אשר שברת — יפה עשית ששברת 44). — במדבר, כ״ז י״א ושם ל״ו י״א. [בנות צלפחד פעם נכתבו בסדר זה ופעם בסדר אחר]. בנות צלפחד שקולות היו, שנא׳: ותהיינה — הויה אחת לכולן 45). — מפני מה הוצרכו בני ישראל שבאותו הדור (שהלכו למלחמת מדין, במדבר, ל״א נ׳) כפרה? מפנו שזנו עיניהם מן הערוה 46). — ראויה היתה לדוד בת שבע בת אליעם, אלא שאֲכָלָהּ פגה 47). — איוב מעבדי פרעה היה ומגדולי פמלייא שלו היה, הה״ד (שמות, ט׳ כ׳): הירא את דבר ה׳. (ובאיוב, א׳ א׳ נאמר וירא אלהים) 48).

עוד באו הערות ובאורים שונים בשם דבי ר׳ ישמעאל לאיזה מקראות. — שמות, י״ד כ״ז. וינער ה׳ את מצרים בתוך הים. מלמד שהסוס היה זורק את רוכבו למעלה והוא יורד למטה, והסוס למעלה מ..נו 49). — שמות, ט״ז כ״א. וחם השמש ונמס. בארבע שעות. אתה אומר בארבע שעות או אינו אלא בשש שעות? כשהוא אומר „כחום היום” הרי שש שעות אמור, הא מה אני מקיים „וחם השמש”? בארבע שעות 50). — שמות, כ״ד י״ח. בתוך הענן. נאמר כאן בתוך הענן ונאמר להלן (שמות, י״ד כ״ב) בתוך הים, מה להלן שביל, דכתיב (שם, פסוק כ״ט): והמים להם חומה מימינם ומשמאלם, אף כאן שביל 51). — ויקרא, י״א ד׳. ואת הגמל כי מעלה גרה הוא. שליט בעולמו יודע שאין לך דבר בעולם מעלה גרה וטמא אלא הגמל [והשפן והארנבת], לפיכך פרט בו הכתוב. — שם, פסוק ז׳. ואת החזיר כי מפריס פרסה הוא. שליט בעולמו יודע שאין לך דבר בעולם שהוא מפריס פרסה וטמא אלא החזיר, לפיכך פרט בו הכתוב 52). — כל דג שיש לו קשקשת יש לו סנפיר. ולכתוב רחמנא קשקשת ולא לכתוב סנפיר? א״ר אבהו וכן תנא דבי ר׳ ישמעאל (ישעי׳, מ״ב כ״א): יגדיל תורה ויאדיר 53). — ויקרא, י״א י״ה. ואת הקאת. — זה קיק 54). — ויקרא, י״ח ב׳. כמעשה ארץ מצרים וכמעשה ארץ כנען לא תעשו וכו׳ ואם לאו — אני ה׳ אלהיכם [נאמן ליפרע] 55). — ויקרא, י״ט ט״ז. רכיל — זו רכילות, לשון הרע 56). — במדבר, ט״ו כ״ג. מן היום אשר צוה ה׳ והלאה לדורותיכם. איזוהי מצוה שנאמרה בתחלה? הוי אומר זה עבודה זרה 57). — במדבר, י״ד כ׳. ויאמר ה׳ סלחתי כדבריך. כדבריך — עתידים אומות העולם לומר כן: אשרי תלמיד שרבו מודה לו 58). — במדבר, כ״א כ״ד. ויקח את כל ארצו מידו. וכי מידו לקח? אלא מהו

מידו — מרשותו 59). — דברים, ג׳ כ״ו. רב לך. — לפום גמלא שיחנא (לפי הגמל כך משאו) 60). — דברים, י״ב ט׳. המנוחה — הנחלה — זו וזו שילה 61). — דברים, ל׳ י״ט. ובחרת בחיים — זו אומנות 62). — דברים, ל״ג ב׳. מימינו אש דת למו. ראויין הללו שתנתן להן דת אש 63). — ישעי׳, ל״א ט׳. אשר אור לו בציון — זו גיהנם, ותנור לו בירושלים — זו פתחה של גיהנם 64). — ירמי׳, כ״ג כ״ט. כפטיש יפוצץ סלע 65). מה פטיש זה נחלק לכמה ניצוצות, אף כל דבור ודבור שיצא מפי הקב״ה נחלק לשבעים לשונות 66).

לפעמים מוצאים אותם דורשים באתימולוגיה או בדרך נוטריקון או גם בלא זה. — ויקרא, ב׳ י״ד וכ״ג י״ד. כרמל — כר מלא (כלומר שהשבלת מלאה בגרגרים) 67). — מלקוש — שממלא את התבואה בקשיה 68). — עזאזל — שמכפר על מעשה עזא ועזאל (שני מלאכים שנפלו משמים ונכשלו בזנות. בר׳, ו׳ ב׳) 69). — דרור — שדרה בבית כבשדה 70). — אסתר, ה׳ ו׳: ודר — שקרא דרור לכל בעלי סחורה 71). — למה נקרא שמן קשואים? מפני שהן קשין לגוף כחרבות 72). — איוב, ל״ז כ״א. בהיר הוא בשחקים. אפילו בשעה שהרקיע נעשה בהורין, בהורין (כתמים מלשון „בהרת״) רוח עברה ותטהרם 73). — ביחוד ראוי לתשומת לב אפן דרשותיהם על ידי שנוי הקריאה: בראשית — ברא שית 74). ונטמתם (ויקרא, י״א מ״ג) — ונטמטם 75); ושחט (ויקרא, א׳ ח׳) — ושחט = „שח־חט״ 76). — מי כמוכה באלים (שמות, ט״ו י״א) — מי כמוכה באלמים (שומע חרפתו ושותק) 77).

מדה לדרשת האגדה נאמרה בשם דבי ר׳ ישמעאל: כל מקום שנאמר השחתה אינו אלא דבר ערוה ועבודה זרה. דבר ערוה, שנא׳ (בר׳, ו׳ י״ב): כי השחית כל בשר; עבודה זרה, שנא׳ (דברים, ד׳ ט״ז): פן תשחיתון ועשיתם פסל 78). אל הכלל ע״ד האות ה׳ שנאמר בשם ר׳ נחמיה תלמידו של ר׳ עקיבא, הביאו דבי ר׳ ישמעאל דוגמאות מהכתובים 79). מדות אחרות של דבי ר׳ ישמעאל נזכרו כבר לעיל 80).

בסיום הפרק הנני להביא דוגמאות אחדות ממדרשי ההלכה של דבי ר׳ ישמעאל. שמות, י״ב י״ט. לילי ארבעה עשר בודקין את החמץ לאור הנר, אעפ״י שאין ראיה לדבר זכר לדבר, שנא׳ (שמות, י״ב י״ט): שאור לא ימצא בבתיכם, ונאמר (בראשית, מ״ד י״ב): ויחפש בגדול החל ובקטן כלה וימצא, ואומר (צפניה, א׳ י״ב): בעת ההיא אחפש את ירושלים בנרות, ואומר (כ׳ כ״ח): נר ה׳ נשמת אדם חופש 81). — שמות, כ״א י״ט. ורפא ירפא. מכאן שנתנה רשות לרופא לרפאות 82). — ויקרא, ט״ז כ״ט. ועניתם את נפשותיכם. נאמר כאן ענוי ונאמר להלן (דברים, ח׳ ג׳) ענוי (= ויענך וירעיבך) מה להלן ענוי רעבון,

אף כאן עניי רעבון 83). במדבר, ה׳ י״ח. ופרע את ראש האשה. אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפריעת ראש 84). — שמות, ל״ד כ״ז. כתב לך את הדברים האלה. אלה אתה כותב, אבל אין אתה כותב הלכות 85). — כבשים שצמרן קשה פטורין מראשית הגז, שנא׳ (איוב, ל״א כ׳): ומגז כבשי יתחמם 86).

הערות לפרק י״א:

1) ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב 3. 2) ע׳ רשימתו של איש שלום בהוצאת המכילתא שלו. p. LV. 3) כדאי לשים לב לזה שמאמרם של דבי ר׳ ישמעאל ע״ד מספרי לשון הרע, ערכין ט״ו ע״ב, נמצא בשו״ט י״ב ד׳ והאומרו הוא בר קפרא בשם ר׳ יונתן.

4) כתובות ה׳: 5) פסחים ג׳. כך היא הגירסא ע״פ דקדוקי סופרים, והיא העקרית כנראה. הגרסא הרגילה היא: לעולם יספר אדם בלשון נקיה. בכתוב ויקרא ט״ו כ״ו לא נאמר „מושב״, אלא „וכל הכלי אשר תשב עליו״. רש״י. 6) ערכין ט״ו: שו״ט – ע׳ לעיל הע׳ 3 – בר קפרא בשם ר׳ יונתן אומר: קשה הוא לשון הרע מע״ז, ג״ע וש״ד (שבהן כתוב גדולה וכאן גדולות).

7) ברכות י״ט. בשו״ט תה׳ קכ״ה בסוף מביא את המאמר ביחד עם הבאור שנאמר עליו בתלמוד ומתחיל: תניא ר׳ ישמעאל אומר. יש גרסא אחרת בתלמוד: אם ראית ת״ח עובר עברה ביום אל תהרהר אחריו בלילה. ע׳ ד״ס ח״א 45. 8) סוכה נ״ב: קרושין ל׳: (בני! אם פגע בך...) על הכתוב כפטיש יפוצץ סלע דורשים דבי ר׳ ישמעאל: מה פטיש זה נחלק לכמה ניצוצות, אף כל דבור ודבור שיצא מפי הקב״ה נחלק לשבעים לשונות. שבת פ״ח: השוה לזה מאמרו של ריב״ל ור׳ יוסי ב״ר חנינא, שו״ט צ״ב א׳ (השוה ילקוט תה׳ ס״ח י״ב. שניהם כנראה, ביחד עם המאמר הסתמי שבא קודם להם, הם מסרת בבלית מדברי דבי ר׳ ישמעאל.

9) מנחות צ״ט. ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב 18. 10) יומא ל״ט. השוה לוי ח״ב 165 ע״ב. בספרא אין מזה כלום. 11) פסיקתא 44 ע״ב. פסיקתא ר׳ פט״ו (68 ע״ב). בשהש״ר ג׳ ז׳ בא זה בתור ברייתא סתמית. בבמדבר ר׳ י״א קרוב לראש בשם רשב״י [ע׳ ספרי במרבר סוף פסקא א׳]. במדרש שמואל פי״ז חסר עיקר המאמר כלו, ובשהש״ר מיוחס הראיה הראשונה שמארה״ר לר׳ יהודה הנש א. ע״ד שאר החלופים עין בהע׳ איש שלום לפסיקתא ר׳ שם ולעיל כרך ב׳ ח״א 54 הע׳ 13.

12) ב״מ ס״א: רבינא בשמם. גם המאמר „ונטמתם = ונטמטם״ דלעיל ע׳ 54. מוסב ג״כ על מאכלות אסורות. 13) סנהדרין י״ב ע״א. פרידמן במבוא למכילתא מהדורה שלו LV משוה לזה את המאמר הסתמי שבמכילתא לי״ב ב׳: לא דיים לישראל (שהן מונים ללבנה) אחד לשלשים יום מגביהים עיניהן לאביהן שבשמים. 14) ירוש׳ ערובין פ״ה (22 ע״ב). במכילתא לאותו פסוק (59 ע״א) סתם ובמקום פני חברו – פני חכמים.

15) יבמות ס״ה: סתם ובקצור בספרי במדבר פסקא מ״ב (12 ע״ב). בב״ר סוף מ״ח, ויק״ר ט׳, דרך ארץ זוטא פרק א׳ הוא אחד משלשה מאמריו של בר קפרא (השוה לעיל הע׳ 3) ע״ד השלום. בירוש׳ פאה 16 ע״א אומר זה ר׳ הנינא בלשון אחרת. בתנחומא סוף שופטים ובבמדבר י״א קרוב לסוף – סתם. 16) קדושין ז׳: בערכין ל׳ ע״ב: ומכר עצמו לעבודה זרה (ע׳ ספרא לאותו פסוק 109 ע״א. שם נאמר בקצור: אל תניתנו שיטמע). 17) סוטה ג׳.

18) קידושין כ״ט: 19) שבת קנ״א: מובא ע״י התנאים ר׳ אליעזר הקפר ור׳ חייא לבאר בזה את הכתוב (דברים ט״ו י׳) כי בגלל ר בר הזה. בספרי לאותו פסוק אין דרשה זו. בוי״ק״ר ל״ד קרוב לראש האומר הוא ר׳ נחמן: כי נג:ל הדבר הזה – אהן עלמא מדמי לגלגלא דאנטילא (αντλιον) דמלייא מתרוקן *), דמתרוקן מתמלא. וביתר באור בתנחומא משפטים לכ״ב כ״ז (סימן ט״ו) ג״כ ר׳ נחמן ב״ר (?) בשמו״ר לאותו פסוק – סתם [למה העוה״ז דומה? לגלגל

*) לפי הנראה זהו המקור היותר עתיק, והוא משל ההמון.

שבגנה, כלי חרס שבו התחתונים עולים מלאים, והעליונים יורדים ריקנין, כך לא כל מי שהוא עשיר היום הוא עשיר למחר, ולא מי שהוא עני היום עני למחר]. ברות ר' ב' י"ט (פ' ד') כמו בויק"ר ומתחיל: גלגל הוא שחוזר בעולם על הכל. 20) ערכין ט"ז סוף ע"ב ולהלן.

21) שבת ל"ב. ע' לעיל כרך א' ח"ב 15 ושם 151. השוה מאמר דומה לזה של דבי ר' ישמעאל, שבועות י"ד ע"א: כך היא מדת הדין נוהגת: מוטב יבוא זכאי ויכפר על חייב, ואל יבוא חייב ויכפר על זכאי. 22) ר"ה ט"ז. רבא מביא זה בתור הקבלה אל המשנה ר"ה א' ב'. במשנה מובא בסדר כרונולוגי ולפיכך נזכר החג (של סכות) בסוף. גם ע"ד ראש השנה שם נאמר: כל באי עולם עוברין לפניו כבני מרון, שנא' (תה', ל"ג ט"ו): היוצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם. השוה תוספתא ר"ה א' י"ג. ולעיל כרך א' ח"ב 70 – 71. 23) שבת ל"ב: תענית ז':

24) פסחים ה'. בב"ר ס"ג מובא מאמר בשם האמורא ר' יצחק, שהוא לקוח ממאמר הזה של דבי ר' ישמעאל. אולם הוא שם מוסב רק על מצות ד' מינים שכתובה בויקרא כ"ג מ': ולקחתם לכם ביום הראשון. בויק"ר סוף ל' נאמר בשם האמורא ר' לוי ובפסיקתא 185 בשם ר' אבא בר כהנא. שנוי שמות האומרים מעיד שזוהי קבלה יותר עתיקה. השוה את המאמר השונה הרבה ושנאמר סתם בשמו"ר ט"ו קרוב לראש.

25) בבא מציעא פ"ו: א"ר חמא בר חנינא וכן תנא דבי ר' ישמעאל. ע' לעיל הע' 15. 26) ב"ר נ"ה קרוב לסוף. במכילתא י"ד ו' (27 ע"א) בשם רשב"י. ע' לעיל כרך ב' ח"א 85. ע' מבוא של פרידמן למכילתא, LVIII, 14 N *). 27) יומא מ"ד. ושם נסמן. גם זה דומה להמאמר הקודם. 28) חגיגה י"ב ריש ע"ב. 29) שהש ר ב' י"ד, סתם וקצת בשנוי במכילתא י"ד י"ב (28 ע"ב). 30) שבת צ"ח סוף ע"ב. 31) זבחים מ"א ע"ב.

32) שם. 33) שבת קי"ד. ר' יוחנן מביא מזה ראיה שחייב אדם להחליף את בגדיו לשבת כמו שהכהן היה משנה בגדיו שהרים בהם את הדשן בשעה שנגש לעבודה אחרת. השוה שבת קי"ט א' ויומא כ"ג ב'.

34) גטין ז' סוף ע"א. השוה לבטוי „גוזז מנכסיו" מאמרו של ריב"ל, שהש"ר ו' י"א: כל מה שישראל נגזזין מעמלן ונותנים לעמלי תורה, אלא ששם בא משל אחר מקטיפת הפרי מעץ התפוח. 35) נדה ל"א. בויק"ר י"ד אומר ר' יוחנן את המשל הזה [ז ריש לקיש, ע"ש].

36) יומא ל"ח סוף ע"ב רשב"ל בשמו. 37) פסיקתא 81 ע"ב בארמית [במקצת]. במכילתא י"ד ה' (26 ע"ב) סתם ובעברית. האחרונה שהיא יותר פשוטה, היא המקורית, והראשונה שיש בה הוספות וקשוטים היא המאחרת. 38) סוטה ה'. רב אסי וכן תנא דבי רי ישמעאל. 39) נדה ל' סוף ע"ב.

40) סנהדרין צ"א ריש ע"א. ע"פ קשר המאמרים מוכיח רש"י שקל וחמר זה אמרה בת ר' גמליאל למין, ע' לעיל כרך א' ח"א 61. המשל של דבי ר' ישמעאל ע"ד העונש שבא על הגוף והנשמה ביחד, ע' לקמן פי"ז בסוף ההקדמה. 41) סנהדרין ק"ח ע"א. בב"ר אומר ר' אבא בר כהנא (בר' סוף כ"ח): אפילו נח שנשתייר מהם, לא שהיה כדאי, אלא שמצא חן.

42) סוטה ל"ו: ע' לעיל כרך ב' ח"א 188 הע' 31. 43) ויק"ר ו'. במחלקת עם חכמים רבים. 44) ירושי' תענית 68 ריש ע"ג, בבבלי (שבת פ"ז, מנחות צ"ט:) אומר ריש לקיש: אשר שברת – יישר כחך ששברת. 45) ב"ב ק"כ ע"א. דומה לבטוי זה שקולין במובן שוים, ע' אצל רשב"י לעיל כרך ב' ח"א 74 הע' 22. 46) שבת ס"ד סוף ע"א וריש ע"ב.

---

*) בב"ר שם לפני המאמר של דבי ר' ישמעאל, בא מאמרו של רשב"י דומה לזה: תבוא חבשה ותעמוד על יד חבשה. תבוא חבשה שחבש אברהם אבינו (את חמורו) לילך ולעשות רצונו של מקום ותעמד על יד חבשה שחבש בלעם לילך ולקלל את ישראל, תבוא אסרה שאסר יוסף (מרכבתו) לקראת אביו, ותעמוד על אסרה של פרעה, שהיה הולך לרדף את ישראל (כמ"ש: ויאסור את רכבו, שמות י"ד ו').

47) סנהדרין ק"ז [וכך גם אמר רבא שם: ראויה היתה בת שבע לדוד מששת ימי בראשית, אלא שבאה אליו במכאוב]. 48) ירוש' סוטה פ"ה (20 ע"ג), בשמו"ר י"ב, סתם.
49) שהש"ר א' ט', וע"ז בא באורו של ר' לוי: כזה שנער בקדרה: תחתון עולה למעלה ועליון יורד למטה. במכילתא (שהיא מיוחסת לר' ישמעאל) נמצא מאמרו של ר' לוי סתם. אפשר שגם זה הוא מדבי ר' ישמעאל ור' לוי אומר זה בשמם. השוה לעיל הע' 24.

50) ירו' ברכות 7 ריש ע"ב, ב. ברכות כ"ז. מכילתא לאותו פסוק, סתם. בב"ר מ"ח קצת משבש. הראיה שבשעה הרביעית בשמש חם והצל צונן נאמרה בבבלי ברכות בשם ר' אחא בר יעקב ובמכילתא שם (50 ע"א) בא זה בתור חלק מהמאמר הסתמי. 51) יומא ד':
52) חולין נ"ט. כנראה למאמרים הללו יש אותה הכונה שישנה למאמרו של ר"ע לעיל כרך א' ח"ב 46. 53) חולין ס"ה: נדה נ"א: כונתם בפסוק "יגדיל תורה" היא כנראה אותה מה שבמאמרו של חנניה בן עקשיה סוף מסכת מכות. 54) ירוש' שבת פ"ב (4 ע"ג). קורב לזה באה הערתו של רב יהודה שקיק הוא עוף. בחולין ס"ג ע"א אומר רב יהודה שקאת הוא קיק. ע"פ הבבלי שבת כ"א ע"א נאמר, ששמואל רבו של רב יהודה שאל לנחותי ימא ומהם נודע לו שקיק הוא עוף. ע' לוינזון צאאלאגיא דעם תלמודים 175.

55) ויק"ר כ"ג (סי' ט'). 56) ירוש' פאה (16 ע"א) פ"א. ר' לָא (אמורא מא"י) בשמו. בספרי לאותו פסוק בא באור אחר. 57) הוריות ח' סוף ע"א וריש ע"ב. השוה ספרי פסקא קי"א. 58) ברכות ל"ב. בספרי במדבר כ"ז ז' (פסקא קל"ד) סתם: עתידין אוה"ע לומר: אשרי אדם שהמקום הודה לדבריו. במכילתא כ' י"ט (72 ע"א): אשרי בני אדם שהמקום הודה לדבריהם. 59) ירוש' גטין ריש פ' ח' (49 ע"ב). 60) סוטה י"ג: השתמשות במשל המוני אצל דבי ר"י, לעיל כרך א' ח"ב 152. 61) זבחים קי"ט סוף ע"א. הולק על רשב"י שאומר זו וזו ירושלים. גם בספרי לאותו כתוב (פסקא ס"ו) וכן בתוספתא סוף זבחים אין מחלקת זו, וכן גם המחלקת שבין ר' שמעון ובין ר' יהודה. 62) ירו' פאה פ"א (15 ריש ע"ג), ירוש' קדושין 61 ע"א. 63) ביצה כ"ה:

64) ערובין י"ט. ר' ירמיה ב"ר אלעזר בשמו. במכילתא שמות כ' י"ח מבאר ר' נתן תנור (בר' ט"ו י"ז) – גיהנם ע"י היקש מישעי' ל"א ט'. בב"ר מ"ר אומר זה ר' שמעון בר אבא בשם ר' יוחנן.
65) ע' לעיל הע' 8. 66) שבת פ"ח: סנהדרין ל"ר. במקור הראשון ר' יוחנן בשמו, נבשני – בתור ראיה לדברי אביי, מאמרם של דבי ר' ישמעאל, שכונתם די ברורה שהתורה יצאה ללמד את כל האומות העולם – נתבאר בזמן מאוחר, שלכל דבור ודבור יש שבעים טעמים, ומזה יצא שדברי דבי ר' ישמעאל מסייעים לדברי אביי. השוה מאמרי: מבואו של ר"א אבן עזרא לבאורו לחמשה חומשי תורה (בגרמנית) ע' 76 הע' 2. ע"ד שבעים טעמי תורה, שיוצאים ממקור אגדה זו, ע' צונץ, די ריטוס דעם זינאג. נאטטעסדיענסט, ע' 205 ולהלן.

67) שבת ק"ה. מנחות ס"ו: בספרא ויקרא ב' י"ב (12 ע"ב) אין דרשה זו.
68) תענית ו'. את המלה קש הוא תופס במובנה הרחב. 69) יומא ס"ז: ע' רש"י שם.
70) ביצה כ"ד. החוכחה מן "דור' – שָׁכֵן, אינה, כמו שכתב לוינזון בצאאלאגיע דעם תלמודים ע' 208, מרש"י, כי רש"י רק אומר בלשון התלמוד. 71) מגילה י"ב א'. באסתר ר' לאותו פסוק מפרש ר' יוחנן ודר – מרגלית שמוציאה את בעלה לחירות (דר־דרור) ור' ביבי בר אבינא מפרש שם "סוחרת" – פרקמטיא נפקת. 72) ברכות נ"ז: ע"ז י"א. במכילתא ט"ז ג' (47 ע"א) מפרש ר' יוסי (שם בטעות נתוסף "המודעי") את הקשואים, שהיו קשים למעיהם. 73) תענית ז':
74) סוכה מ"ט. ר' יוחנן בשמם לראיה לדבריו שהשתין (שבמזבח) נבראו מששת ימי בראשית. 75) ע' לעיל ע' 49. 76) חולין כ"ז. כלומר שצריך לשחט מן הצואר ממקום שמשם יוצאה השיחה – הקול. 77) גטין נ"ו: במכילתא לאותו פסוק, סתם.
78) סנהדרין נ"ז ריש ע"א. בחולין כ"ג: תמורה כ"ח: מביא ראיה מויקרא כ"ב כ"ה.
79) יבמות י"ג: (ע' לעיל כרך ב' ח"א 161) במקורות הארץ־ישראליים ירוש' יבמות 3 ע"א, בר' ס"ח (השוה שו"ט תה' ט') באו הדוגמאות של דבי ר' ישמעאל סמוך למאמרו של ר' נחמיה.

80) ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב ע׳ 4 ולהלן. 81) פסחים ז׳:
82) ברכות ס׳. ב״ק פ״ה. מכילתא לאותו פסוק, סתם: בא הכתוב ללמדך דרך ארץ מן התורה. אולם ע״ש הערתו של פרידמן. 83) יומא ע״ד: בספרא לאותו פסוק (83 ע״א), ומזה בירוש׳ יומא 44 ע״ד: משום ר׳ ישמעאל אמרו. 84) כתובות ע״ב. בספרי לאותו פסוק (פסקא י״א) סתם: לימד על בנות ישראל שהן מכסות ראשיהן (וג״כ רק זכר לדבר) עפ״י הכתוב ש״ב י״ג י״ט.
85) גטין ס׳: תמורה י״ד: 86) בכורות י״ז.

פרק שנים עשר.

ר׳ יאשיה ור׳ יונתן.

ר׳ יאשיה ור׳ יונתן, שהם בלבדם ידועים בשמותיהם, שהיו תלמידי ר׳ ישמעאל, נזכרים בספרותנו המסורתית בתור בני פלוגתא במדרש הכתובים, וביחוד בדרשות הנוגעות להלכה. בדוגמאות אחדות נשמר גם הדיאלוג שהיה ביניהם ע״ד איזה פירושים, כמו אם פסח דוחה שבת, ע״פ במדבר, כ״ח ב׳ וט׳ ב׳ [1], על הכתוב שמות, י״ב כ״א [2], על הכתוב שמות, י״ב מ״ד [3], על הכתוב ויקרא, ט״ז י״ח [4]. רב המהלקות שבין ר׳ יאשיה ובין ר׳ יונתן הן על שמות, י״ב, כ״א וכ״ג והרבה מקראות בבמדבר, ואותן אפשר למצוא במדרש התנאים אשר על הספרים הללו — במכילתא ובספרי [5]. ר׳ יאשיה היה הגדול בין השנים, ולפיכך הוא תמיד נזכר ראשון. מה שנוגע אל היחס שהיה בינו ובין שאר החכמים נודע המשא ומתן שהיה לו עם ר׳ מתתיהו בן חרש, שהיה חברו וידידו [6], ועם ר׳ יהודה בן בתירה שיצא ביחד עם ר׳ מתתיהו בן חרש לחוץ לארץ. ר׳ יאשיה הלך אליו — בודאי בימי גזרות אדריאנוס — לנציבין, ואולם ר׳ יונתן יצא קודם, בזמן אחד עם ר׳ מתתיהו, מארץ ישראל. כששב ר׳ יאשיה למולדתו הודיע ע״ד המשא ומתן שהיה בינו ובין ר׳ יהודה בן בתירה. שתי הודעות נשמרו מאלה. באחת ספר [7] שהוא קבל איזה מאמר של הלכה מפי זעירא [8] משום אנשי ירושלים [9], והרצה אותו לפני ר׳ יהודא בן בתירה, אבל זה הודה לו רק במקצת. בהודעה האחרת [10] מספר שעל פי שאלתו של ר׳ יאשיה ענהו ר׳ יהודה בן בתירה ובאר לו מקרא אחד [11].— גם בשם אביו אמר ר׳ יאשיה על דבר אילו של אברהם אבינו וע״ד השמיר שבקע את האבנים לבנין בית המקדש של שלמה, והוא אחד מהדברים שנבראו בערב שבת בין השמשות [12]. — על דבר ר׳ יונתן אנו יודעים, שהוא יצא מארץ ישראל יחד עם ר׳ מתתיהו בן חרש ור׳ חנניה בן אחי ר׳ יהושע ור׳ יהודה בן בתירה [13], ואולם לא נמצא כל ידיעה מישיבתו בחוץ לארץ. על דבר שיחתו עם בן עזאי, שנצטער על שלא שמש את ר׳ ישמעאל כבר נזכר למעלה [14]. — על דבר

יחוסם של ר׳ יאשיה ור׳ יונתן למורם אין כל ידיעה. ואולט צריך לציין שר׳ יונתן לפרקים לא רחוקים היה חולק על ר׳ ישמעאל, וכנגד דעתו של ר׳ ישמעאל הוא בא ומעמיד את דעתו, כמו שהוא נוהג נגד דעתו של ר׳ יאשיה 15), לפעמים באו שתי הדעות של ר׳ יאשיה ור׳ יונתן אחרי דעת רבם ר׳ ישמעאל 16). לסביבתו של ר׳ יאשיה ור׳ יונתן היה, כנראה, שייך גם אבא חנין, שמסר הרבה דברים בשם ר׳ אליעזר בן הורקנוס. בקובצי המדרשים שיצאו מבית מדרשם של תלמידי ר׳ עקיבא, כמעט שלא נזכר שמם של תלמידי ר׳ ישמעאל אלה 17). — ר׳ יוחנן האמורא, שהיה ראש למוסרי דברי הקדמונים, מזכיר את ר׳ יאשיה רק בתור תלמידו של ר׳ ישמעאל 18), וזה נמצא גם במקומות אחרים 19). — ממחלוקתם של ר׳ יאשיה ור׳ יונתן בבאורי המקרא נביא כאן את האמורים להלן. — שמות, י״ב י״ג. ר׳ יאשיה אומר: אל תיקרי ופסחתי אלא ופסעתי, שהקב״ה מדלג על בתי בני ישראל במצרים, שנא׳ (שה״ש, ב׳ ה׳): קול דודי הנה זה בא מדלג על ההרים, ואומר (שם, להלן): הנה זה עומד אחר כתלנו וגו׳. ר׳ יונתן אומר: ופסחתי עליכם, עליכם אני חס ואין אני חס על המצרים. הרי שהיה מצרי בתוך ביתו של ישראל, שומע אני ינצל? ת״ל: ופסחתי עליכם, עליכם אני חס ולא על המצרים. הרי שהיה ישראל בבית המצרי, שומע אני ילקה בגללו? ת״ל: ולא יהיה בכם נגף, בכם איני הווה אבל הווה על המצרים 20). — שמות, כ״א י׳. שארה, כסותה, ועונתה. שארה — אלו מזונותיה, וכן הוא אומר (מיכה, ג׳ ג׳): ואשר אכלו שאר עמי, וכתיב (תהלים, ע״ח כ׳): וימטר עליהם כעפר שאר; כסותה — כמשמעו; ועונתה — זו דרך ארץ, שנא׳ (בר׳, ל״ד ב׳): וישכב אותה ויענה, דברי ר׳ יאשיה. ר׳ יונתן אומר: שארה כסותה, כסות שהוא נופל לשארה, אם היתה ילדה, לא יתן לה של זקנה, זקנה לא יתן לה של ילדה, ועונתה — שלא יתן של ימות החמה בימות הגשמים, ולא של ימות הגשמים בימות החמה, אלא נותן כל אחד ואחד בעונתה. מזונה מנין? אמרת קל והומר: ומה דברים שאינן קיום נפש, אי אתה ראוי למנוע ממנה, דברים שהם קיום נפש, דין הוא שלא תהא רשאי למנוע הימנה. דרך ארץ מנין? אמרת קל וחמר: ומה דברים שלא נשאת עליהם מתחילה אינו רשאי למנוע הימנה, דברים שנשאת עליהם מתחילה, דין הוא שלא יהא רשאי למנוע הימנו 21). — שמות, כ״ב ז׳. ונקרב בעל הבית אל האלהים — הרי אחד; עד האלהים יבא דבר שניהם (שם, פסוק ח׳) הרי שנים; אשר ירשיעון אלהים (שם) הרי שלשה, מכאן אמרו: דיני ממונות בשלשה, דברי ר׳ יאשיה. ר׳ יונתן אומר: הראשון תהלה נאמר, ואין דורשין תחלות. (אלא) עד האלהים יבוא דבר

שניהם — הרי אחד. אשר ירשיען אלהים — הרי שנים. ואין בית דין שקול. מוסיפין עליהם עוד אחד. הרי כאן שלשה 22). — שמות, כ״ב י״ב. אם טרף יטרף יבאהו עד. זה עדר (עור הנבלה) 23), דברי ר׳ יאשיה; אעפ״י שאין ראיה לדבר זכר לדבר, שנא׳ (עמוס, ג׳ י״ב): כאשר יציל הרועה מפי הארי שתי כרעים או בדל אזן. ר׳ יונתן אומר: יביאהו עד הטרפה. יוליך הבעלים אצל טרפה ויהא פטור מלשלם 24). במדבר, ה׳ כ״ט, ו׳ כ״א. זאת תורת. אין לי אלא לשעה, לדורות מנין? ת״ל: זאת תורת, דברי ר׳ יאשיה. ר׳ יונתן אומר: כהותם הדברים (כלומר זהו רק צורה של התימת הדברים) 25). — שמות, כ״א ט״ו. מות יומת. בחנק. אתה אומר בחנק, או אינו אלא באחת מכל מיתות האמורות בתורה, אמרת זו מדה בתורה 26): מיתה האמורה בתורה סתם אין אתה רשאי למושכה להחמיר עליה, אלא להקל עליה, דברי ר׳ יאשיה. ר׳ יונתן אמר: לא מפני שהיא קלה, אלא מפני שנאמרה סתם, וכל מיתה שנאמרה סתם הרי זו בחנק 27). — במדבר, י׳ ב׳. עשה לך — משלך 28), ויקחו אליך — משל צבור 29), דברי ר׳ יאשיה. ר׳ יונתן אומר: אחד זה ואחד זה משל צבור הכתוב מדבר. ומה ת״ל עשה לך? קח לך — בשלך אני רוצה מבהם 30). — כתוב אחד אומר (שמות, י״ט ט״ז): ויהי קולות וברקים, וכתוב אחד אומר (מ״א, י״ט י״ב): קול דממה דקה. כיצד יתקיימו שני כתובים (הללו)? כשהקב״ה מדבר, הכל שותקים, שנא׳ (ישעי׳, כ״ג ב׳): דומו יושבי אי וכו׳, ואומר (ויקרא, י׳ ג׳): וידם אהרן, דברי ר׳ יאשיה. ר׳ יונתן אומר: כתוב אחד אומר (דברים, ה׳ י״ט): קול גדול ולא יסף, וכתוב אחד אומר (מ״א, י״ט י״ב): ואחר האש קול דממה דקה. כיצד יתקיימו שני כתובים הללו? כשהקב״ה מדבר, מדבר בקול גדול ומלאכי השרת בקול נמוך, שנא׳ (ישעי׳, ס״ב ו׳): לא יחשו המזכירים את ה׳ אל דמי לכם 31). —

בין באורי המקראות של ר׳ יאשיה יש שורה שלמה של באורים בדרך „סרס המקרא ודרשהו״. במדבר, ט׳ ו׳. ויקרבו לפני משה ולפני אהרן. שאלו את משה ולא היה יודע, אהרן היה יודע? אלא סרס המקרא ודרשהו, דברי ר׳ יאשיה 32). וכן הוא אומר על הכתוב במדבר, ט״ו ל״ג: אל משה ואל אהרן ואל כל עדת ישראל. אם משה לא היה יודע, אהרן היה יודע? אלא סרס המקרא ודרשהו 33). וכן במדבר, כ״ז ב׳. ותעמודנה לפני משה ולפני אלעזר הכהן. אם משה לא היה יודע, אלעזר היה יודע? אלא סרס המקרא ודרשהו 34). — שמות, כ׳ כ״ה. בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך. בכל מקום סלקא דעתך? אלא מקרא זה מסורס הוא: בכל מקום אשר אבוא

וברכתיך, שם אזכיר את שמי. והיכן אבוא אליך וברכתיך — בבית הבחירה, שם אזכיר את שמי — בבית הבחירה (כלומר ששם צריכים הכהנים לברך בשם המפורש) 35. — עוד צריך להביא כאן דרשתו של ר' יונתן בשם ר' יאשיה לתה', ל"ו ז', צדקתך כהררי אל משפטך תהום רבה. ר' יונתן בשם ר' יאשיה מסרס קרא: צדקתך על משפטך כהררי אל על תהום רבה — [מה ההרים הללו אין להם סוף, אף הצדיקים אין להם סוף למתן שכרן]. מה ההרים הללו כובשין את התהום שלא יעלה ויציף את העולם, כך הם הצדיקים כובשים על הפורענות שלא יצאו וישרפו את העולם 36.

דרשה אחת על פי מדת נוטריקון ישנה מר' יאשיה לבמדבר, ל"ה ל"ג: כי הדם הוא יחניף את הארץ. ר' יאשיה היה אומר לשון נוטריקון: כי הדם יחן אף (כלומר משכין אף) על הארץ 37. וכן מצאנו אותו דורש במדת „אל תקרי" לשמות, י"ב י"ז: ושמרתם את המצות — אל תקרא כן אלא „ושמרתם את המצות", כדרך שאין מחמיצין את המצה, כך אין מחמיצין את המצוה, אלא אם באה מצוה לידך עשה אותה מיד 38. — פעם באר מלה אחת על פי הסורית: את המלה „תכוסו" (שמות, י"ב ד') — לשון סורסי הוא זה, כאדם שאומר להברו: כוס לי (שחוט לי) טלה זה 39. — ר' יאשיה משתמש בכלל לקסיקלי בשביל ענין של הלכה: כל מקום שנאמר „צפור" בטהור הכתוב מדבר 40. — עוד כלל לקסיקלי יסד ר' יאשיה לבאור הפועל „נגף": בכלל נגיפה, נגיחה, דחיה, רביצה, בעיטה, נשיכה 41. ר' יאשיה משתמש במשל המוני לבאר את הכתוב שמות, י"ז ג': וילן העם על משה. מכאן היה ר' יאשיה אומר: נפל ביתא אבל לכוותא (כשנופל הבית, אוי ואבוי לחלונות) 42. — שמות, כ"ג ד'. אויבך — זהו גוי עובד אלילים. וכן מצינו שעובדי אלילים קרוים אויבים לישראל בכל מקום, שנא' (דברים, כ"ג י'): כי תצא מחנה על אויביך 43. — במדבר, ל"א כ"א. ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא. — שהיה אומר דבר בשם אומרו (בשם משה), שנא' (אסתר, ב' כ"ב): ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי 44.

ע"ד הענן שהגן על ישראל במדבר אומר ר' יאשיה: ארבעה עננים היו, אחד לפני המחנה ואחד מאחריו, אחד למעלה ואחד למטה 45. — שמות, ט"ז י"ט. ותעל השלו ותכס על המחנה. ר' יאשיה אומר: ויטש על המחנה שלש פרסאות לכל רוח ורוח. ומה תלמוד לומר: כדרך יום כה? שלשה כלפי מעלה ושלשה כלפי מטה שלשה על שלשה הרי תשעה, ותשעה ותשעה הרי שמונה עשר 46. — על דבר המקום שבו עמדו הלוים לברך את ישראל בהר גריזים (דברים, כ"ז) אומר ר' יאשיה: כל (בן לוי) הראוי לשרת — למטה,

והשאר למעלה 47). — בסיום צריך להביא את מאמרו של ר׳ יאשיה על הכתוב דברים, ו׳ ו׳, על לבבך. מכאן היה ר׳ יאשיה אומר: צריך להשביע יצרו, שכן אתה מוצא בכל הצדיקים, שהשביעו את יצרם. באברהם הוא אומר: הרימותי ידי לאל עליון וכו׳ (בראשית, י״ד כ״ב); בבועז הוא אומר (רות, ג׳ י״ג): חי ה׳ שכבי עד הבקר; בדוד הוא אומר (ש״א, כ״ו י׳): חי ה׳ כי אם ה׳ יגפנו; באלישע הוא אומר (מ״ב, ה׳ ט״ז): חי ה׳ אשר עמדתי לפניו אם אקח. וכשם שהצדיקים המשביעין יצרן שלא לעשות, כך הרשעים משביעין יצרן לעשות, שנא׳ (שם, פסוק כ׳): חי ה׳ כי אם רצתי אחריו 48).

מר׳ יונתן נשארו ביחוד פתגמים או מעין זה. בראשונה נביא את פתגמו: כל המקיים התורה מעני סופו לקיימה מעשר, וכל המבטל את התורה מעשר סופו לבטלה מעני 49). — תנחומי אבלים ובקור חולים וגמילות חסדים מביאים טובה לעולם 50). — כל העובר עברה בשוגג מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה במזיד. כיצד? שוגג שהרג את הנפש וגולה לעיר מקלטו ומצאו גואל הדם (בדרך) והרגו פטור, [הרגו במזיד ומצאו גואל הדם והרגו, הרי זה הגואל נהרג עליו]. *) וכי איזו מדה מְרֻבָּה? מדת הטוב או מדת הפורענות? הוי אומר: מדת הטוב. ואם מדת פורענות מעוטה העובר עברה בשוגג מעלין עליו כאלו עשאה במזיד, קל וחמר למדת הטוב מרובה 51). — הביבין יסורין, כשם שברית ברותה לארץ, כך ברית כרותה ליסורין, שנא׳ (דברים, ח׳ ה׳): ה׳ אלהיך מיסרך. וכתיב (שם, פסוק ז׳): כי ה׳ אלהיך מביאך אל ארץ טובה 52). — איזהו עם הארץ? כל שיש לו בנים ואינו מגדלם לתורה 53). — חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה 54). — נגד דעתו של ר׳ יוסי האומר: כשהמזלות לוקין במזרה, סימן רע ליושבי מזרח, במערב סימן רע ליושבי מערב, אומר ר׳ יונתן: אלו ואלו נתנו לגוים, שנאמר (ירמי׳, י׳ ב׳): אל דרך הגוים אל תלמדו ומאותות השמים אל תחתו 55). —

גם ר׳ יונתן משתמש בדרשת נוטריקון באופן מחדד. את המלה בכושרות (תה׳, ס״ח ז׳) הוא דורש — בכי ושירות, אלו בוכים ואלו שוחקים, שבמצרים בוכים, שנא׳ (במדבר, ל״ג ד׳): ומצרים מקברים, וישראל משוררים (תה׳, קי״ח ט״ו): קול רנה וישועה באהלי צדיקים ימין ה׳ רוממה, שהקב״ה מתרומם על מצרים 56). וכן משתמש ר׳ יונתן במדת „אל תקרא״ בענין הלכותי: מנין לתבואה שהביאה שליש לפני ראש השנה כונסה אותו בשביעית? תלמוד לומר ויקרא, כ״ה כ״א: ועשת את התבואה לשליש השנים — לשלש השנים 57). — דברים, כ״א כ״ד.

*) הדברים הללו שבסוגרים לא הביא המחבר וע׳ בהערת שכטר שהתקשה בפירושם.

לא תתעמר בה — לא תשתמש בה 58). — שמות, י״ב ל״ז. לבד מטף. לבד מנשים, טף וזקנים. [נגד דעת ר׳ ישמעאל שאמר: לבד נשים וקטנים] 59). שמות, כ״ד ט״ז. ויכסהו הענן ששת ימים. מפני מה נתעכב משה כל ששת ימים ולא שרה עליו דיבור? בשביל שימרק מכל אכילה ושתיה שהיה במע״ד עד שעה שנתקדש ויהא כמלאכי השרת 60). — במדבר, ל״ה י׳. כי אתם עוברים את הירדן ארצה כנען. מכאן היה ר׳ יונתן אומר: אין הירדן מארץ כנען. [חולק עליו רשב״י] 61). — לא הלך יונה (הנביא) אלא לאבד עצמו בים, שנא׳ (יונה, א׳ י״ב): שאוני והטילוני אל הים. וכן אתה מוצא באבות ובנביאים שנתנו נפשם על ישראל. במשה מהו אומר? ועתה אם תשא חטאתם ונו׳ (שמות, ל״ב ל״ב). ואם ככה אתה עושה לי הרגני וכו׳ (במדבר, י״א ט״ו); בדוד הוא אומר (ש״ב, כ״ד י״): הנה אנכי חטאתי. ואלה הצאן מה עשו. נמצא כל מקום האבות והנביאים נתנו נפשם על ישראל 62). —

הספרות המדרשית הפסידיפיגרפית המיחסת ביחוד לר׳ ישמעאל רבם לא הזכירה את שמות ר׳ יאשיה ור׳ יונתן. ורק ילקוט אחד קטן העוסק בעניני ימות המשיח 63), מתחיל ר׳ יאשיה אומר ונקרא בשם „פרק ר׳ יאשיה״ 64).

הערות לפרק י״ב:

1) בשלשה מקומות: במכילתא י״ב ו׳ (5 ע״ב), ספרי לשני הכתובים המובאים בפנים (פסקא ס״ה וקמ״ב). בספרי פסקא קמ״ב בא גם בקושיתו של ר׳ יונתן וגם בתשובתו של ר׳ יאשיה המלה השגורה אצל התנאים „גם״ (מקצר מן נאם). ואולם המקורות שנזכרו כאן בראשונה כתוב אמר לו ר׳ יונתן״. במכילתא כתוב ר׳ „נתן״, שם שלפעמים נתקצר או נשתבש מר׳ „יונתן״. ע׳ פסחים ע״ח: (השוה ירוש׳ פסחים 34 ע״ב): ר׳ נתן, קדושין מ״א ע״ב: ר׳ יונתן (במכילתא י״ב ו׳ – סתם). ע׳ עוד הערותיו של פרידמן למכילתא: 3 ע״א, הע׳ 4; 4 ע״ב הע׳ 8; 20 ע״א, הע׳ 6; 83 ע״א הע׳ 3; 125 ע״א, הע׳ 21; וכן בספרי 36 ע״א הע׳ 20. ע׳ ג״כ כרך א׳ ח״ב, ע׳ 106 הע׳ 7, וע׳ 110 הע׳ 3.

2) מכילתא לאותו פסוק (11 ע״א): ויקרא משה לכל זקני ישראל – מלמד שעשאן בית דין ואמר אליהם הדבר יצא מפי משה לישראל, דברי ר׳ יאשיה. ר׳ יונתן אומר: הדבר מפי משה לאמר לזקנים, והזקנים לכל ישראל. גם לו ר׳ יאשיה: אחד זה ואחד זה (מפי משה נאמר לישראל), מה נשתנה הדבר הזה מכל הדברות שבתורה שכולן היו מפי משה לאמר לישראל. אף כאן הדבר מפי משה לאמר לכל ישראל, ומה תלמוד לומר: „ויאמר אליהם״? אלא שמשה חלק כבוד לזקנים. וכן הקב״ה אמר למשה: חלק כבוד לזקנים, שנא׳: לך ואספת את זקני ישראל.

3) מכילתא לאותו פסוק (16 ע״ב) גם כאן מתחיל בתשובתו „גם לו ר׳ יאשיה״ 4) יומא נ״ז: ששם ר׳ יאשיה משיב על דברי ר׳ יונתן ור׳ יונתן משיב גם כן. בספרי לאותו פסוק (דף פ״א ע״ד), רק דעתו של ר׳ יאשיה באה סתם „בזמן שהם מעורבים״ 5) ע׳ וויס ח״ב, 126.

6) ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב, ע׳ 106. 7) ההודעה באה בשלש גירסאות: בבבלי (סוטה ב״ה. סנהדרין פ״ח ע״א וב׳), בירושלמי (סנהדרין 26 ע״ב וסוטה 19 ע״ג) ובספרי כ״א י״ח (פסקא ר״יח). במקור הראשון יש שנוי שבזה, שלא הרצה לפני ר׳ יהודה בן בתירה אלא „לפני חבריו

בדרום׳; בספרי: וכשבאתי והרציתי הדברים לפני ר׳ יהודה בן בתירה; ובירושלמי: וכשבאתי אצל ר׳ יהודה בין בתירה בנציבין. שתי הנוסחאות האחרונות השוות מראות שהן הנכונות.

8) זעירא או זעירה; בספרי לא נכון – ר׳ זעירה. בודאי מפני שנתחלף למעתיק עם ר׳ זעירא האמורא של המאה הרביעית. זעירה זה הקדמון לא נזכר עוד בשום מקום, והשם הארמי הזה בין שמות התנאים הוא אמנם מוזר מאד.

9) כך הוא בספרי ובירושלמי; ובבבלי – מאנשי ירושלים. רש״י מפרש שזעירא היה מאנשי ירושלים (בסוטה כ״ה.) ולא שהוא שמע זאת מאנשי ירושלים. דומה להודעתו זו של ר׳ יאשיה היא הודעתו של בן דורו הצעיר ממנו, ר׳ יוסי בן חלפתא, בבלי כתובות ע״ז ע״ב: שח לי זקן אחד מאנשי ירושלים. בתוספתא כתובות סוף פ׳ ז׳ וירוש׳ כתובות 7 בסוף הדף באה במקום הודעתו של ר׳ יוסי (ע״ד מוכי שחין) הודעה מר׳ שמעון בן גמליאל: „מצאתי זקן אחד ממוכי שחין בצפרי״. 10) ספרי במדבר י״ט כ׳ (פסקא קכ״ג, 42 ע״א). 11) הנוסח שרמא״ש רוצה לתקן הוא דוקא הנכון יען כי רק לפי הנוסח הקיים באה ההודעה במקומה. אחרי מאמרו של ר׳ יהודה בן בתירה באה ההודעה של ר׳ יאשיה: נאמתי לפני ר׳ יהודה בן בתירה כיצד... והראני...

12) ספרי דברים ל״ג כ״א (פסקא שנ״ה) ע׳ לעיל כרך ב׳ ח״א 163 הע׳ 8. 13) ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב 102. 14) ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב ע׳ 125.

15) ע׳ מכילתא י״ב ט״ו (8 ע״ב); שם י״ב ל״ז (15 ע״א); שם י״ב מ״ח (18 ע״א); שם כ׳ כ״ד (73 ע״א) ששם במקום ר׳ נתן צ״ל בודאי ר׳ יונתן. לפעמים באות שלש רעות חלוקות: אחת של ר׳ ישמעאל, השניה של ר׳ יונתן והשלישית של ר׳ יצחק – תנא שלא נתפרסם הרבה (עי׳ פ׳ י״ג סימן י״ח), כך הוא במכילתא י״ב ז׳ (6 ע״א, ע״ש הערה ג׳); שם י״ב י׳ (7 ע״א); י״ב כ״ב (11 ע״ב); שם י״ג ג׳ (19 ע״ב). השוה ג״כ מכילתא כ״א ט״ו (81 ע״א) ששם מביע ר׳ יצחק את רעתו, אחרי הביעו את דעותיהם של ר׳ יאשיה ור׳ יונתן. בספרי דברים ה׳ ח׳ (פסיקתא ד׳) נמצא ר׳ נתן בין ר׳ ישמעאל ובין אבא חנין, וכנראה צ״ל ר׳ יונתן.

16) ע׳ מכילתא י״ב י״ג (8 ע״א); שם כ״א י״ח (82 ע״ב). השוה 84 ע״א ו־85 ע״א.

17) ע״ד הזכרת שמותם בספרי ע׳ פרנקל 147 הע׳ 9, ווייס ה״ב 126 ולהלן. במשנה הובא פתגמו של ר׳ יונתן ע״ד התורה באבות ד׳ ט׳. אין כל ראיה לחשב – כמו שחושב ב. שטרק בבטחון גמור, שר׳ יונתן זה אינו תלמירו של ר׳ ישמעאל (שטרק בספרו די שפריכע רער פאֶטער ע׳ 35) וסומך שלא בצדק את דבריו על דברי פרנקל 147, ששם בהערה 7 מראה דוקא את היוצא מן הכלל. הגירסא שמביא Taylor, Sagings of the Jewish Fothers p. 26 של הטכסט וע׳ 83 של התרגום – ר׳ יוחנן, הוא רק שבוש מר׳ יונתן, שגירסא זו מוכחה ע״פ ראיות יותר חזקות. ראיה לזה היא גם הגירסא שמביא Taylor בעצמו ע״פ כ״י – ר׳ נתן, כמו שמובא גם כן באדר״נ פ״ל, שהוא נקרא שם ר׳ נתן בן יוסף, אבל הוא לא אחר אלא ר׳ יונתן בן יוסף, כמו שנקרא בנוסח ב׳ (41 ע״ב): ר׳ יונתן בן ר׳ יוסי (ע׳ יוחסין ערך ר׳ יונתן ס״ס ע״ב; ובאבות דר״נ – ר׳ יונתן בן יוסף). בשם מלא זה הוא נקרא גם בתוספתא נדה ב׳ ב׳ (מה שנעלם מעיני פרנקל, בבבלי כתובות ס׳ ריש ע״ב מאמר של ר׳ נתן בר יוסף ובירוש׳ סוטה 19 סוף ע״ג; ר׳ יונתן בן יוסי) ושם ח׳ י״ב (ברייתא נדה ס״א ע״ב: ר׳ נתן בן יוסף). בתוספתא תרומות ח׳ ח׳ ר׳ נתן בן יוסף וכן בכלים ב״מ ג׳ ח׳. פעם אחת נזכר גם ר׳ יאשיה בתוספתא שבועות א׳ ז׳, שגם משם אין ראיה שזה לא היה תלמידו של ר׳ ישמעאל אחרי שבר פלוגתיה הוא שם ר׳ נתן, ואולי צ״ל גם שם ר׳ יונתן.

18) מנחות נ״ז: 19) ע׳ מכילתא כ״א י״ד (ל׳ ע״ב) אמר תלמיד אחד מתלמידי ר״י. וכן בספרי במדבר ט״ו ב׳ (פסקא ק״ז); ברייתא במלאכת המשכן פי״ד. בית המדרש ח״ג 154: תלמידו של ר״י. 20) מכילתא לאותו פסוק (8 ע״א).

21) מכילתא לאותו פסוק (78 ע״ב). בברייתא כתובות מ״ז ע״ב מובאה דעת ר׳ יאשיה סתם ואחריה באה דעת (שבמכילתא מיוחסת לרבי) ר׳ אליעזר (בן שמוע), ואח״כ ד׳ ר׳ יונתן בשם ר׳ אליעזר בן יעקב. 22) מכילתא לאותו פסוק (98 ע״א). סנהדרין ג׳ ע״ב. ירוש׳

ריש סנהדרין. 23) בברייתא הגירסא אדורה ויש גורסים שם „ארורה׳ (ע׳ ערוך ע׳ אדר). ואולם יש להוכיח כי בברייתא צ״ל עדורה כמ״ש שם רש״י, וכמו שמצינו באהלות ח׳ א׳. מה שמפרש ר״ב מוספיא ואחריו לוי, ה״א 31 ע״ב מהמלה δορά עור, מוטל בספק עדין, שאין המלה עדורה עושה רושם של מלה זרה. בטוח הוא שמובנו עור של חיה. את פירושו של רפפורט ערך מלין מ״ז ואחריו קאהוט ערוך השלם ח״א 39 ע״א, שסומך על צורה יחירה של המלה הרומית cadaver צריך להרחיק לגמרי. בכל אפן ר יאשיה בא לדרש את המלה „עדי מלשון עדר בררך אתימולוגי, ולפיכך הגירסא עדר בע׳ היא הנכונה יותר מאשר בא׳.

24) מכילתא לאותו פסוק (93 א׳) בברייתא ב״ק י׳ ב׳ ולהלן באה מתהילה הדעה, שבמכילתא נאמרה ע״י ר׳ אחי ב״ר יאשיה, עד כמשמעו ;אח״כ בא בשם אבא שאול הדעה של ר׳ יאשיה (ע׳ הערה הקודמת). דעתו של ר׳ יונתן נשמטה לגמרי. ואולם זהו מיוסד על מה שאמר רב כהנא שם בב״ק י׳ ב׳, כי עד הוא כמו עד. 25) ספרי לשני הכתובים פסקא כ׳ ול״ח. לבטוי „כהותם הרברים׳ השוה „חותמי ברכות״ משנה סוף ברכות. 26) לשון זו רק במכילתא.

27) מכילתא לאותו פסוק (81 ע״ב), ספרא לויקרא כ׳ י׳ וברייתא סנהדרין נ״ב:

28) ע׳ במדבר י׳ ב׳, שם כ״א ט׳; שמות ל׳ כ״ג; שם ל׳ ל״ר; ויקרא ט׳ ב׳.

29) שמות כ״ז כ׳; ויקרא כ״ד ב׳; במרבר י״ט ב׳.

30) ספרי לאותו פסוק (פסקא ע״ב) ביותר פרטיות ביומא ג׳ ב׳, מנחות כ״ט:

31) ספרי לאותו פסוק (פסקא נ״ח), ע׳ ג״כ המחלקת על הכתוב בר׳ י״ז י״ד בבלי שבת ק״ח, ששם נתקצר מר׳ יונתן לר׳ נתן. 32) ספרי במדבר פסקא ס״ה. לבטוי „סרם המקרא ודרשהו׳ השוה „מופלא שבב״ד שהוא מסרם את ההלכה׳ ב״ר ע׳, ועוד „שלא יסתרסו שלשה רגלים ממקומן׳, מכילתא כ״ג ט״ז (101 ע״ב). מחבר עתיק מתימן גורם: סרם המקרא הזה והפכהו. ע׳ דרנבורג Manuel du lecteur p. 51, ib. p. 157.

33) ספרי לאותו פסוק (פסקא קי״ג). 34) ספרי לאותו פסוק (קל״ג) ב״ב קי״ט: [בשלשה המקומות הללו חולק אבא חנין בשם ר׳ אלעזר: בבית המדרש היו ובאו ועמדו לפניהם].

35) ברייתא סוטה ל״ה ע״א. בספרי ו׳ כ״ג (פסקא ל״ט) אומר זה ר׳ יונתן ור׳ יאשיה יליף זה באופן אחר, שרק בבית הבחירה מברכים בשם המפורש. בברייתא יש ג״כ ילפותא זו, אבל סתם, לפני מאמרו של ר׳ יאשיה. אבל אחרי שתמיד אנו מוצאים שזוהי מדתו של ר׳ יאשיה, יותר נכון לומר שהגירסא הנכונה היא בברייתא שבבבלי, ולהחליף את שמות האומרים בספרי. אולי צ״ל בברייתא „דברי ר׳ יונתן׳ לפני ר׳ יאשיה אומר. במכילתא לאותו פסוק (73 ע״ב) בא רק הסיום של מאמרו של ר׳ יאשיה: בכל מקום שאני נגלה עליך בבית הבחירה.

36) ב״ר ל״ג, קרוב לראש, ויק״ר כ״ז, פסיקתא 73 ע״ב, תנחומא אמור, שו״ט לאותו פסוק, אגדת בראשית פ׳ ד׳. בפסיקתא נשתבש מר׳ יאשיה לר׳ אושעיא, בשו״ט מסיים: כך הצדקות כובשות את העונות שלא יאבדו אותם מן העולם. ר׳ יאשיה נקרא שם ר יאשיה הגדול כדי להבדילו מהאמורא ר׳ יאשיה. בויק״ר ובתנחומא נשמט שם האומר. באגדת בראשית המאמר בא בשנוי והאומרו - רשב״י. ר׳ יונתן שאמר בשם ר׳ יאשיה הוא אמורא מהמאה השלישית. המלות שבאו בסכסט בסוגרים כנראה אינן מרברי ר׳ יאשיה. 37) ספרי במדבר פסקא קס״א.

38) מכילתא לאותו פסוק (10 ע״א). השוה אל תקרא ופסחתי אלא ופסעתי, לעיל 59.

39) מכילתא לאותו פסוק. ירוש׳ פסחים 32 ע״ב בסוף. בבבלי פסחים ס״א ע״א - ר׳ יהודה.

40) ע׳ ספרי לדברים, י״ד י״א (פסקא ק״ג) ולרברים, כ״א ו׳ (פסקא רכ״ח).

41) מכילתא שמות, כ״א ל״ה (88 ע״א). 42). מכילתא לאותו פסוק (52 ע״א). במקום ר׳ הושעיה צ״ל ר׳ יאשיה וכן הוא בשמו״ר כ״ו (השוה לעיל הש׳ 36) בילקוט לאותו פסוק - ר׳ יהושע. במקום „אבלי צ״ל „חבלי (וכן הוא בשמו״ר). בילקוט - „ווי לה׳.

43) מכילתא לאותו פסוק (99 ע״א). 44) ספרי לאותו פסוק (פסקא קנ״ז, 60 ע״א).

45) מכילתא יג כ״א (25 ע״א), ספרי במדבר, י׳ ל״ד (פסקא פ״ג).

46) מבילתא לט״ז י״ג. ע׳ שם הערת פרידמן. 47) סוטה ל״ז. בתוספתא סוטה ד׳ פ״ מיוחס מאמר ר׳ יאשיה לר׳ יהודה הנש״א. ודברי ר׳ יהודה הנאמרים בברייתא נשמטו שם לגמרי. 48) ספרי דברים, ו׳ ו׳ (פסקא ל״ג). ר׳ יאשי׳ מפרש כך: והיו הדברים האלה להשב״ע אותך כנגד לבבך - יצרך הרע. השוה מאמרו של ר׳ יוסי בן חלפתא בויק״ר כ״ג, רות ר׳ ו׳. וע׳ עוד מאמרם של רבי ר׳ ישמעאל, לעיל 49. – המאמר שבפתיחא למכילתא על הכתיב יחזקאל פ׳ י״א ע״ר היחס של הקב״ה לישראל בעת צרתם ובעת רוחתם הוא לפי גירסת הילקוט (ע׳ פרידמן ב׳ ע״א 40) של ר׳ יאשיה. 49) אבות, ד׳ ט׳; אדר״נ פ״ל. ע׳ לעיל הע׳ 17. בהרחבת דברים נמצא הפתגם הזה באדר״נ נו״ב ל״ה 41 ע״ב. 50) אדר״נ שם.

51) אדר״נ שם. שם במקום ר׳ נתן בן יוסף צ״ל ג״כ ר׳ יונתן. השוה מאמרו של ר״א בן עזריה, לעיל ברך א׳ ח״א ע׳ 164 52) מכילתא ב׳ כ״ג (72 ע״ב). בספרי דברים, ו׳ ב׳ (פסקא ל״ב): ר׳ נתן ב״ר יוסף אומר שגם כן צ״ל ר׳ יונתן. שו״ט צ״ר א: ר׳ נתן ב״ר יוסי.

53) סוטה כ״ב. בברכות מ״ז ע״ב נמצא אחר מאמר בן עזאי מאמרו של ר׳ נתן.

54) מכילתא ל״א י״ג (103 ע״ב) האומר הוא ר׳ נתן, אבל צ״ל ר׳ יונתן, כמו שנראה מיומא פ״ה: ששם מיוחס לר׳ יונתן בר׳ יוסף מה שבמכילתא מיוחס שתי פעמים לר׳ שמעון בן מנשיא (ע׳ לקמן פי״ח סימן ב׳) ולר׳ שמעון בן מנשיא מה שנאמר כאן בשם ר׳ יונתן.

55) מכילתא לשמות, י״ב ב׳ (3 ע״א). גירסת הילקוט ר׳ יאשיה במקום ר׳ יוסי נראית יותר נכונה. 56) מכילתא י״ג ר׳ (19 ע״ב). האומר ר׳ נתן, אבל צ״ל ר׳ יונתן, כמו שגם וייס חושב, ולו רק מפני זה שאח״כ בא שם פירוש אחר מר׳ נתן, הוא ר׳ נתן הבבלי. – את הראיה מן ימין ה׳ רוממה כנראה צריך להשלים מהכתיב „ביד רמה״, שבא לפני הכתוב „ומצרים מקברים״. וביד רמה זו הוא מבאר ביד ה׳ הרוממה, שהיא גורמת שמחה לצריקים.

57) ספרא לאותו כתוב. בשנוי בר״ה י״ג סוף ע״א וריש ע״ב. בשני המקורות ר׳ **יונתן** בן יוסף. ירושלמי מעשרות קרוב לסוף מביא מהספרא וכותב ר׳ יונתן בי ר׳ יוסי וגם ר׳ **יונתן** בן יוסי. 58) ספרי לאותו פסוק (פי׳ רי״ד). 59) מכילתא לאותו פסוק (66 ע״א).

60) יומא ד׳: אדר״נ ריש פ״א, ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב 106 הע׳ 7.

61) ספרי במדבר (פסקא קנ״ט). בתוספתא ב״ק סוף פ׳ ח׳ שם האומר הוא ר׳ **יהודה** בר אלעאי. 62) פתיחה למכילתא. מה שכתוב „האבות״ מוסב על דור, ע׳ הערת **פרידמן**, בילקוט יונה ר׳ נתן במקום ר׳ יונתן. 63) פרק ר׳ יאשיה. ביהמ״ר ח״ו – 112 – 116.

64) בהמשך הפרק הזה נאמר כמה פעמים שר׳ יונתן בן יוסף הוא הוא ר׳ יונתן תלמידו של ר׳ ישמעאל, ביחור על יסוד העובדה שבמקורות אנו מוצאים ששמות אלו מתחלפים זה בזה. ע׳ לעיל 94 הע׳ 17 וע כאן הע׳ 56.

אולם לא צריך להעלים כי זֶהות (אינטירֶנט) זו איננה למעלה מכל ספק. אמורא **אחד** ארצי ישראלי קורא לר׳ יונתן בן יוסף הנזכר לעיל הע׳ 57 בשם תלמידו של ר׳ עקיבא, ירוש׳ סוף מעשרות (51 ע״ר); ואולם אפשר שבאמת הוא היה גם תלמידו של ר׳ עקיבא, אעפ״י שבעיקר היה תלמידו של ר׳ ישמעאל, אם מוצאים את ר׳ יונתן במשא ומתן עם בן עזאי שהיה ממקורביו של ר׳ עקיבא. ע׳ לעיל סוף ע׳ 58. מאמרי הלכה של ר׳ יונתן בן יוסף נמסרו בתור מאמרי תלמידי ר׳ עקיבא בתוספתא נדה ב׳ ב׳ וכל המקורות שנרשמו לעיל הע׳ 17; ברייתא ברכות כ״ב ע״א, אחרי ר׳ יוסי, שמאמרו כלבר נמצא בתוספתא ברכות ב׳ י״ב. – בברייתא סוטה כ״ב ע״א וכן בברייתא מגלה ל״א ע״ב נמצא מאמרו של ר׳ יונתן וסמוך לו של „אחרים״. – ואולם מכל המקורות אין גם אחד שיכריחנו לומר שהיה ר׳ יונתן אחר, תלמידו של ר׳ עקיבא, ולהיפך יש שורה שלמה של מאמרים שהם של ר׳ יונתן והוא ר׳ יונתן בן יוסף בוראי. גם היוחסין חושב כי ר׳ יונתן ור׳ יונתן בן יוסף אחר הוא, אלא שחושב גם את האמורא ר׳ יונתן (בן אלעזר) מהמאה השלישית שנזכר בתנחומא ריש בחקתי ג״כ אחר עם ר׳ יונתן התנא. השם המלא ר׳ יונתן בן יוסף לא צריך להפליא שכך מצינו גם בר׳ יהודה (שלפעמים נקרא בשם מלא ב״ר אלעאי) ור׳ שמעון (= ר׳ שמעון בן יוחאי).

פרק שלשה עשר.

תנאים אחרים של התקופה הראשונה שאחרי גזרות אדריאנוס.

סימן א.

ר׳ יוחנן הסנדלר.

התנא הזה שמולדתו היתה אלכסנדריה, היה בתקופת גזרות אדריאנוס לתלמיד מצֻין של ר׳ עקיבא, כמו שהעיד על עצמו באמרו לר׳ מאיר 1): שימשתי את ר׳ עקיבא עומדות מה שלא שימשת ישיבות. הוא הלך ביחד עם ר׳ אלעזר בן שמוע לרי יהודה בן בתירה לנציבין 2). מאמריו בהלכה הם מועטים במספר 3). כאן הננו מביאים את פתגמו שהובא במשנה 4): כל מחלקת שהיא לשם שמים סופה להתקיים, וכל מחלקת שאינה לשם שמים אין סופה להתקיים. לפי הנראה נתכון בזה לחזק את ידי החברים ולהזהירם ממחלקת סתם, אחרי שבאו להקים את היהדות ממפלתה בימי הגזרות.

הערות לסימן א׳:

1) ירוש׳ חגיגה 78 ריש ע״ד. כמו״כ אומר ר׳ אליעזר בר׳ שמעון לר׳ יהודה הנשיא שימשתי את אבא עומד מה שלא שימשת את רבך יושב. ירוש׳ שבת 10 ע״ג בסוף. השוה ג״כ מה שנאמר ע״ד אלישע ביחס לנביא אחיה: כל עמידות שעמד לפני אחיה השילני רבו. ירוש׳ עירובין 22 ע״ב. 2) ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב 102. פתגמו הוא ע״י פתגמו של ר׳ אלעזר בן שמוע. ע׳ ג״כ לעיל ע׳ 6 הע׳ 8. 3) גם ר׳ שמעון בן גמליאל אסר בשמו. ע׳ לעיל ע׳ 40. השוה פרנקל 175, ויים ח״ב 166. 4) אבות ד׳ י״א.

סימן ב.

אבא שָאול.

אעפ״י שאבא שאול נחשב בין התנאים המפורסמים, לא נשאר כלום לזכרון מהייו ומיחסו אל שאר חכמי דורו. בכל אופן גם הוא היה מבני הדור ההוא ומצאנוהו אומר בשם ר׳ עקיבא 1) וכן מסר מחלקות שהיו בין ר׳ עקיבא ובין אחרים 2). והוא בעצמו מצאנוהו חולק עם ר׳ יהודה בר אלעאי 3). הוא מסר איזו עובדה מזמנו של ר׳ יהושע בן הנניה, שבמקור אחר ספר זאת ר׳ יוסי בן חלפתא 4). לפי דברי אמורא מאוחר היה אבא שאול גבל (אופה) של בית רבי (כלומר של בית ר׳ שמעון בן גמליאל השני, לא של ר׳ יהודה הנשיא) 5). עליו אמרו שהיה (גבה הקומה) בדורו 6). הוא ספר בעצמו: קובר מתים הייתי והייתי מסתכל בעצמות של מתים [והושב שם שלשה מינים בהם] 7). באגדה נמצא ממנו, מלבד הספורים המנֻטסטים הללו, עוד מאמרות מצינות בתכנן ובצורתן, את הכתוב

(שמות, ט״ו ב׳): זה אלי ואנוהו הוא דורש: נדמה לו: מה הוא רחום וחנון, אף אתה רחום וחנון 8). — במובן שכזה, אבל יותר מתאים למשמעות המלה. דרש אבא שאול את הכתוב ויקרא, י״ט ב׳: קדושים תהיו כי קדוש אני ה׳ אלהיכם. פמליא של המלך מה עליה להיות? מחקה למלך 9). את הכתוב (תה׳, פ״א ה׳): אענך בסתר רעם הוא דורש: אתה קורא בסתר ואני אענך בגלוי ומרעים את כל העולם 10). בכתוב אחר בתהלים (י׳ י״ז) הוא מוצא סימן שהתפלה נשמעת: תכין לבם תקשיב אזנך (כלומר כשהקב״ה מכין את הלב להתפלל אליו בכונה אז הוא שומע את התפלה 11). — יש שתי נוסחאות ממאמר של אבא שאול ע״ד הדרכת הבנים. נוסחא א׳: לא ילמד אדם את בנו חמר, גמל, ספר, ספן, רועה והנוני, שאומנתן אומנות לסטים 12). נוסחה ב׳: החמרין רובן רשעים, הגמלין רובן כשרים, הספנין רובן הסידים, טוב שברופאים לגיהנם והכשר שבטבחים שתפו של עמלק 13). — פתגם קצר, שבודאי התכון בו למאורעות זמנו, נשאר ממנו במקור מאחר: מהלקת בתי דינין הרבן העולם 14). — משלי, כ״ה א׳. גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה [לא שהעתיקו אלא שהמתינו. אבא שאול אומר:] לא שהמתינו אלא שפירשו. בראשונה היו אומרים משלי ושיר השירים וקהלת גנוזים היו, שהם היו אומרים משלות ואינן מן הכתובים, ועמדו וגנזו אותן, עד שבאו אנשי כנסת הגדולה ופירשו אותם 15). — דוגמא חשובה אחת ממדרש ההלכה של אבא שאול נשמרה במשנה: שם (ברוה שבין סדר לסדר בעריכת לחם הפנים) היו נותנין שני בזיכי לבונה של לחם הפנים. אמרו לו: והלא כבר נאמר (ויקרא, כ״ד ד׳): ונתת על המערכת לבונה זכה? אמר להן: והלא כבר נאמר (במדבר, ב׳ כ׳): ועליו מטה מנשה (ואין „על׳ אלא אצל) 16).

הערות לסימן ב׳:

1) ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב 78 הע׳ 4. - מה שאמר אבא שאול באבות ב׳ ח׳, נראה מאדר״נ פ״ב״ט (30 ע״א) שקבל זאת מר׳ עקיבא. 2) תוספתא כלאים ד׳ י׳; תוספתא אהלות ו׳ ו׳.

3) ילקוט במדבר ה׳ ב׳ (רמז תרצ״ט) ע״פ ספרי זוטא. Isr. Lewy. Ueber einige Fragmente aus der Mischna des Abba-Saul, S. 21 oben. כמו ר׳ יהודה בר אלעאי מסר גם אבא שאול הרבה ענינים מבית המקדש ועוד ידיעות מהזמן הקדום. ע׳ פרנקל 177, לוי שם ע׳ 24 הע׳ 58. 4) ברייתא נדה ס״א ע״א. השוה תוספתא נדה ח׳ ז׳.

5) פסחים ל״ד ע״א. ע׳ לוי שם, ע׳ 21 הע׳ 42.

6) נדה ל״ד: עפ״י הסדר הכרונולוגי היה צ״ל שם ר׳ טרפון קודם לאבא שאול. ע׳ לוי שם.

7) נדה כ״ה: שלשה ספורים המתחילים במלות „קובר מתים הייתי׳. הראשון נוגע לצבע העצמות של המתים שתלו בשתיית יין. השני (השוה התנחומא ב׳ דברים בהוספה בסימן ז׳): קובר מתים הייתי. רצתי אחר צבי ונכנסתי לתוך קולית של מת, ורצתי אחריו שלשה פרסאות

והצבי לא הנעתי, וקולית המת לא כלתה ושאלתי מי הוא זה? ואמרו לי: קולי׳ עוג מלך הבשן. השלישי: פעם אחת נפתחה מערה תחתי ועמדתי בגלגל עינו של מת עד חוטמי. כשהזרתי לאחור, אמרו: עין של אבשלום היתה. הכונה של הספור השלישי בולטת, שאבשלום היה „גבה עינים׳ כלומר מבקש מה שאינו ראוי לו.

8) מכילתא לאותו פסוק (37 ע״א), ירוש׳ פאה 15, ב. שבת קל״ג ע״ב. מסכת ספר תורה ג׳ י׳ (מהדורת קירכהיים, ע׳ ו׳), סופרים ג׳ קרוב לסוף. בירוש׳ ובמס׳ ספר תורה הגירסא „אֱדמה לו׳, שזוהי העקרית. בסופרים בצווי: הִדָּמֵה; בבבלי הוי דומה; במכילתא - נדמה. לפי פירש״י בשבת קל״ג ע״ב דורש אבא שאול ו„אנוהו׳ נוטריקון: אני והוא, כלומר אני רוצה להיות כמ״ה.

9) ספרא לאותו פסוק (86 ע״ג). הגירסא „מחכה׳ אינה נכונה. הבטוי „מחקה׳, השוה משנה חולין ב׳ ט׳ שלא יחקה את המינין. וזהו מתאים למלת „הדמה׳ שבמאמר הקודם. האתימולוגיה של המלה „מחקה׳ אינה ברורה לגמרי. השוה לוי ח״ב 102 ע״א, גינר יודישע צייטשריפט IX, 19. אולי אפשר להשותה ל„תתחקה׳ שבאיוב י״ג כ״ה.

10) מכילתא שמות י״ט ב׳, אחרי מאמרו הדומה לזה של ר״א בנו של ריה״ג, ע׳ לעיל 21.

11) תוספתא ברכות ג׳ ד׳, ב. ברכות ל״א ע״א. השוה פסיקתא ר׳ מהדורת איש שלום 195 ע״ב שמבארת תכין לכם - כַּוֵּן לב. 12) משנה קדושין ד׳ י״ד, אבא גוריון מצידון (ע׳ לעיל כרך א׳ ח״א 68) בשמו. כך היא הגירסא במשנה שבירושלמי. במשנה שבבבלי נשתבש מאבא שאול לאבא גוריון (ומזה בסופרים ט״ו י׳). בבבלי חסר „ספר׳, בברייתא ירוש׳ קדושין 66 ע״ג סתם. 13) משנה שם. (ר׳ יהודה אמר משמו). בירושלמי, כמו שהוא בהערה הקודמת, אמר משמו אבא גוריון מצידון, שם ישנה עוד הוספת דברים: רוב ממזרין פקחין, רוב עבדים גאים. רוב בני אבות ביישנים, רוב בנים דומים לאחי האם. במס׳ סופרים שם באו ארבעה אלה האחרונים בסוף.

14) דרך ארץ זוטא ט׳ בסוף. ע׳ לוי שם ע׳ 24 הע׳ 54.

15) אדר״נ ריש פ״א. 16) מנחות י״א ה׳.

סימן ג.

ר׳ ישמעאל בנו של ר׳ יוחנן בן ברוקה.

הוא היה קרוב ביהוד אל הנשיא ר׳ שמעון בן גמליאל השני 1) ונשא ונתן עם ר׳ יהודה בר אלעאי 2), ובהלכה נשארו ממנו מספר מסוים של מאמרים 3). במשנה אבות בא מאמרו אחר מאמרו של אביו 4): הלומד על מנת ללמד, מספיקין בידו ללמוד וללמד, והלומד על מנת לעשות — מספיקין בידו ללמוד וללמד לשמור ולעשות. זולת זה נשאר ממנו רק מאמר אחד 5): אוי לרשע, או לשכנו! 6), כלומר חטאי הרשע גורמים שגם כותל הצדיק נהרס, בשביתו של הרשע לוקה בנגעים, והכתל מפריד בינו ובין הצדיק 7).

הערות לסימן ג:

1) ע׳ לעיל ע׳ 40. 2) ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב 5 הע׳ 6. 3) ע׳ פרנקל 185, ווים ח״ב 198.

4) אבות ד׳ ה. 5) אדר״נ ריש פ״ט (20 ע״א). 6) זהו החלק הראשון ממאמרו של אביי בענין אחר, סוכה נ״ו: 7) המאמר שהובא לעיל ח״א כרך א׳ ח״ב 128 הע׳ 1 בשם בן עזאי, נתיהם באדר״נ נו״ב פל״ב (34 ע״ב) לר׳ ישמעאל בנו של ר״י בן ברוקה ובאותה צורה שבאה בתוספ׳ יומא ב׳ ז.

סימן ד.

חנניה בן עקביא[1].

היה ידידו של ר׳ יהודה בר אלעאי[2] ומוצאים אותו הולק בהלכה על ר׳ יהודה[3] ועל ר׳ מאיר ועל ר׳ יוסי[4]. שבתו היה, כנראה, בטבריה[5]. הוא היה אומר: הניעור בלילה מתוך דברי תורה סימן יפה לו, מתוך דברי שיחה סימן רע לו[6]. — חביבה ראיתו של אברהם אבינו יותר מראייתו של משה, שאברהם לא לבטוהו (כלומר לא עלתה לו בטרחה יתרה) ומשה לבטוהו. באברהם מה הוא אומר? (בר׳, י״ג י״ד): שא נא עיניך וראה, ובמשה מה הוא אומר? (דברים, ג׳ כ״ז): עלה ראש הפסגה ושא עיניך וכו׳[7].

הערות לסי׳ ד:

1) במקים עקביא נמצא לפעמים עקיבא ובאדר״נ פכ״ט יעקב. במקום חנניה בא ג״כ חנינא.
2) מועד קטן כ״א. ה״א לא היה מתורגמנו של ר׳ יהודה, כמו שחושב פרנקל 186 (ע״פ היוחסין וסדר הדורות) להוציא מן המקור הזה. 3) משנה כתובות ה׳ א׳. (תוספ׳ כתו״בות ה׳ א).
4) תוספתא ערכין א׳ ג׳ (במשנה ערכין א׳ ג׳ באו דברי ר׳ מאיר פתם). 5) עירובין פ״ז:
6) אדר״נ כ״ט. אח״ז בא מאמרו של ר׳ יעקב בן חנניה שהתחלתו דומה לזה המאמר. אולי זהו בנו של ר׳ חנניה שלנו. 7) מכילתא שמות י״ז י״ד (55 ע״ב). - השוה למלה „לבטוהו״ מאמרו של רשב״י לעיל ח״א 92 (ספרי במדבר י״א ל׳, פסקא פ״ד).

סימן ה.

איסי בן עקביא[1].

איסי — שם שנשתנה מן יוסי, יוסף — בלא שם הכבוד רבי — ונקרא לפי המכרת[2] בשמות שונים: יוסף איש הוצל, יוסף הבבלי, איסי בן גור אריה, איסי בן יהודה, איסי בן גמליאל, איסי בן מהללאל, ומה שמו? איסי בן עקביא שמו. הדעה הזאת שנתקבלה בבתי המדרש שבבבל לאמת מחלטת, אי אפשר לחשוב שהיא מבֻססת על עובדות. אולם לא קשה למצוא שאחדים מהשמות השונים שנאספו בזה, הם באמת של איש אחד, או, לכל הפחות, למצוא טעם לאפשרות הנחה שכזו[3]. אך איסי בן עקביא ואיסי בן יהודה הם בלי ספק שני תנאים שונים. הראשון אולי היה אחיו של חנניה בן עקביא — נשארו ממנו איזה דרשות לחמשה חומשי תורה, ולפיכך צריכים אנו לקבוע לו כאן מקום מיוחד.

את הכתוב שמות, כ׳ כ״ד: מזבח אדמה, הוא מבאר: מזבח נחשת מלא אדמה, שנא׳ (מ״א, ח׳ ס״ד): כי מזבח הנחשת וכו׳[4]. — שמות, כ״א י״ג. ושמתי לך מקום. למה נאמר? לפי שה״א אומר שבו איש תחתיו אל יצא איש

ממקומו — אלו אלפים אמה. אתה אומר אלו אלפים אמה או אינו אלא ארבע אמות. הרי אתה דן: נאמר כאן מקום ונאמר להלן מקום. מה מקום האמות להלן אלפים אמה, אף מקום האמור כאן אלפים אמה 5). — שמות, כ״א י״ד. וכי יזיד איש על רעהו להרגו. [רעהו להוציא את הנכרים] איסי בן עקיבא אומר: קודם מתן תורה היינו מוזהרים על שפיכות דמים (של נכרי) לאחר מתן תורה תחת שהוחמרו הוקלו (וכי אפשר שאחרי מתן תורה שהחמירה בכל, הוקל איסור שפיכות דמים)? באמת אמרו פטור מדיני בשר ודם ודינן מסור לשמים 6). — במדבר, ט״ו ל׳. את ה׳ מגדף. כאדם שאומר להברו: גרפתה את כל הקערה כולה ולא שיירתה ממנה כלום 7). — דברים, י״א י״ט. ולמדתם אותם את בניכם — בניכם ולא בנותיכם 8). — דברים, כ״ג כ״ו. כי תבוא בקמת רעך וכו׳ [נגד דעת תנא קמא האומר בפועל הכתוב מדבר, אומר איסי בן עקביא:] בשאר כל אדם הכתוב מדבר, ומה תלמוד לומר (שם) והרמש לא תניף? מיכן שאין לו רשות לאכל אלא בשעת הנפת מגל 9). — גבהו של מן המשים אמה [וראוהו כל האומות, שנא׳ (תה׳, כ״ג ד׳): תערך לפני שלחן נגד צוררי] 10). —

הערות לסי׳ ה׳:

1) גם כאן אנו מוצאים במקום עקביא - עקיבא ויעקב. במקום איסי בן עקביא, נמצא בספרי דברים י״א י״ט (פסקא מ״ו) יוסי בן עקביה. 2) פסחים קי״ג ע״ב (תנא), יומא נ ע״ב. וע״ז בנוים דברי דב אסי בנדה ל״ו ע״ב.

3) גם הירושלמי ב״ק 3 ע״ד אומר כי איסי הבבלי הוא איסי בן יהודה. שניהם הם שמות של החסיד האחרון. יוסי (בן) קטנותא, משנה סוטה ט׳ ט״ו (ע׳ לוי ח״ד 285 ע״א וב׳). באבות ד׳ כ׳ איסי בן יהודה איש כפר הבבלי, שמשם יצא גם נחמיה בן אליונתן (משנה עדיות ו׳ ב׳). זו היתה בודאי מושבה באי״ שבה התיישבו בבלים ואחרי שהוצל הוא שם מקום בבבל, לכן אפשר שיוסי בן הוצל ואיסי הבבלי הוא אחד. אולם היה גם הוצל בחלקו של בנימין, שנקראה גם כן בשם בבל, ע׳ כתובות קי״א ע״א. השם איסי בן גור אריה, שאינו נזכר במקום אחר, אפשר ע״פ הכתוב בר׳ מ״ט ט׳ (יהודה גור אריה) לחברו עם איסי בן יהודה, אבל יותר נראה איסי בן גור אריה ה״א איסי בן גוריה, שבמכילתא שמות כ״ב ל׳ (98 ע״א) פליג על איסי בן יהודה. איסי בן מהללאל וכמו כן איסי בן גמליאל לא נזכרו עוד בשום מקום. השם מהללאל ידוע לנו מתקופת התנאים רק מעקביא בן מהללאל, אך אי אפשר לומר שמהללאל זה הוא אבי איסי שלנו, כמו שחושב דרנבורג Essai p. 483. - יש הוכחות שהסופרים השתמשו בברייתא זו המאחדת את השמות השונים ונתנו לאיש אחד פעם שם זה ופעם שם אחר. למשל מה שכתוב בירושלמי כלאים 31 ע״ג בשם איסי בן עקביא, נמצא בתוספתא כלאים ה׳ ו׳ בשם איסי הבבלי. במקום איסי בן עקביה שבא בספרי לבמדבר ט״ו ל׳ (פסקא קי״ב) בא בברייתא כריתות ז׳ ב׳ איסי בן יהודה. במקום שבשו״ט כ״ג ד׳ נאמר בשם איסי בן עקביא, נאמר במכילתא שמות ט״ז י״ד בשם איסי בן שמיי וביומא ע״ו ע״א - איסי בן יהודה. מה שבתוספתא ב״ק ב׳ י״א נאמר בשם איסי הבבלי (בירוש׳ 3 ע״ד: יוסי הבבלי) מובא בברייתא ב״ק ל״ב ע״א בשם איסי בן יהודה. ע׳ ג״כ לקמן הע׳ 10. השוה ג״כ הופמן, מבוא למדרש ההלכה (בגרמנית) ע׳ 38.

4) מכילתא לאותו פסוק (73 ע״א), קודם לזה בא באורו של ר׳ ישמעאל ור׳ יונתן. מה שבא שם אח״כ לבאר את הכתוב מ״א ח׳ ס״ד אינו מדברי איסי, אלא כמו שנראה מזבחים נ״ט ע״א וב׳ זהו של ר׳ יוסי בן חלפתא. 5) מכילתא לאותו פסוק (80 ע״א). ע׳ ילפותא של ר׳ חסדא ערובין נ״א ע״א. 6) מכילתא לאותו פסוק (80 ע״ב).

7) ספרי (פסקא ק״ב) ע׳ לעיל הע׳ 3 וע׳ כרך א׳ ח״א 174 הע׳ 2.

8) ספרי (פסקא מ״ו).

9) ירוש׳ מעשרות 50 ע״א. בבבלי ב״מ צ״ב מספר רב שמצא במגלת סתרים בדבי ר׳ חייא שר׳ איסי בן יהודה אומר בביאת כל אדם הכתוב מדבר. במגלת סתרים זו מצא רב עוד הלכה אחת מאיסי בן יהודה, שבת ו׳ ע״ב וצ״ו ע״ב.

10) שו״ט לאותו פסוק [ההוספה שבאה שם: „ומי שאינו מאמין אל יראה באותה הטובה״, היא לפי ד׳ הרא״מ הוספה מאיזה מעתיק. ובאמת מצינו שר״א המודעי אמר ששים אמה (במכילתא בשלח) וחבריו אמרו: מודעי עד מתי אתה מתמה עלינו. – המתרגם]. במכילתא ט״ז י״ד (49 ע״ב) איסי בן שמיי, יומא ע״ו ע״א איסי בן יהודה ע׳ לעיל הע׳ 3. מאיסי בן שמיי נמצאו עוד במכילתא שמות ט״ו ע״א (36 ע״ב, בילקוט איסי בן עזאי): נאמר כאן (שמות, ט״ו א׳) סוס סתום ונאמר להלן (זכריה, י״ב ד׳; י״ח, י״ב - ט״ו) סוס מפורש. מה מפורש מכה בחמשים מכות אף סתום בחמישים מכות.

סימן ו.

איסי בן יהודה.

את איסי בן יהודה צריך להבדיל מרבי יוסי בן יהודה, שהיה בנו של ר׳ יהודה בר אלעאי. לא רחוק הוא שאיסי זה הוא איסי (יוסי) הבבלי וגם הוא הוא ר׳ יוסי בן יהודה איש כפר בבלי שממנו נשאר פתגם באבות 1). בשם איסי בן יהודה נשאר לנו קודם כל הערכה של גדולי הדור של ר׳ עקיבא ותלמידיו 2), ור׳ שמעון בן יוחאי שלא היה מרוצה מהערכה זו נער בו 3). בעיני איסי בן יהודה היה גדול כבוד החכמים ושם לבו לזה ביהוד, ולפיכך כשהספיד את אחד מצעירי תלמידי חכמים שמת קרא 4): מפני מה תלמידי חכמים מתים בלא זמנן? לא מפני שמנאפים ולא מפני שגוזלין, אלא מפני שהן בוזין בעצמן. גם הפתגם הנזכר לעיל שבאבות 5) שייך אל אותו הרעיון: הלומד מן הקטנים למה הוא דומה? לאוכל ענבים קהות ושותה יין מגתו; והלומד מן הזקנים למה הוא דומה? לאוכל ענבים בשולות ושותה יין ישן. [על מאמרו של ר׳ עקיבא 6): ומה מי שנתכוין לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה אמרה תורה: צריכה כפרה וסליחה, מי שנתכוין לאכל בשר חזיר ועלה בידו בשר חזיר על אחת כמה וכמה! ע״ז הוסיף איסי בן יהודה:] ולא ידע ואשם ונשא עונו (ויקרא, ה׳ י״ז), על דבר זה ידוו כל הדווים 7). — אבא אומר השקני מים, ומצוה לעשות (כלומר ויש לו בזמן ההוא מצוה אחרת לעשות), אם אפשר למצוה לעשות ע״י אחרים תיעשה על ידי אחרים וילך הוא (לעסוק)

בכבוד אביו 8). — ויקרא, י״ט ל״ב. מפני שיבה תקום. כל שיבה (ואפילו שאינו חכם) במשמע 9). — שמות, כ״ב ל׳. ואנשי קֹדש תהיון לי. כשהמקום מחדש מצוה על ישראל, הוא מוסיף להם קדושה 10). שמות, ל״ד כ״ד. ולא יחמד איש את ארצך. כלפי שאמרה תורה: ולא יחמד וכו׳ מלמד שתהא פרתך רועה באפר ואין חיה מזיקתה, תרנגלתך מנקרת באשפה ואין הולדה מזיקתה. והרי דברים קל וחמר: ומה אלו שדרכן לזוק, אינן נזוקין, בני אדם שאין דרכן לזוק על אחת כמה וכמה! — אין לי אלא בהליכה. בחזרה מנין? תלמוד לומר (דברים, ט״ז ז׳): ופנית בבקר והלכת לאהליך. מלמד שתלך ותמצא אהלך בשלום 11). — דברים, י״ד י״ג. ואת הראה. מאה עופות יש במזרח וכולן מין איה הן, איה ודיה וראה אחת הן. למה נשנו במשנה תורה (אחרי שנכתבו בויקרא)? בבהמה מפני השסועה ובעוף מפני הראה 12). —

על דבר עסקו המרובה בכתבי הקדש מוכיח מאמרו שהובא גם כן במסורה: חמשה דברים יש בתורה שאין להם הכרע (כלומר שאפשר להברם אל מה שלפניהם ואפשר להברם אל מה שלאחריהם 13). ואלו הן: שאת (בר׳, ד׳ ז׳. הלא אם תיטיב שאת ואם לא תיטיב וכו׳ ולא ידוע היכן שאת נוטה, אם: הלא אם תיטיב שאת ולשון סליחה הוא, או: „שאת ואם לא תיטיב" ולשון נשיאות עון הוא); ארור (בר׳, מ״ט ז׳. וברצונם עקרו שור ארור אפם כי עז. ולא ידוע היכן נוטה ארור, אם שור ארור של שכם 14) שהוא מארור כנען, או ארור אפם); מחר (שמות, י״ז ט״ו. וצא הלחם בעמלק מחר אני נצב על ראש הגבעה. ולא ידוע היכן נוטה: הלחם בעמלק מחר, או „מחר אני נצב" וכו׳); משקדים (שמות, כ״ה ל״ד. ארבעה גביעים משקדים כפתוריה ופרחיה. ולא ידוע היכן נוטה: ארבעה גביעים משקדים או משקדים כפתוריה ופרחיה) 15); וקם (דברים, ל״א ט״ז. הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה וכו׳ ולא ידוע להיכן „וקם" נוטה. אם הנך שוכב עם אבותיך וקם — רמז לתחיית המתים, או „וקם העם הזה וזנה") 16).

הערות לסי׳ ו׳:

1) ע׳ לעיל ע׳ 71 הע׳ 3. ע״ד איסי (יוסי) הבבלי, שר׳ יהודה הנשיא אמר עליו שהיה תלמידו של ר׳ אלעזר בן שמוע (תוספתא זבחים ב׳ י״ז, ב. מנחות י״ח ע״א). ע׳ פרנקל 174 ולהלן

2) גטין ס״ז. אדר״נ פ׳ כ״ח, שחלק מההערכה נאמר גם ע״י ר׳ יהודה הנשיא. ע׳ בפרטיות לעיל כרך א׳ ח״א 162 הע׳ 6 3) ע׳ לעיל ח״א 48 הע׳ 8.

4) אדר״נ סוף פכ״ט (44 ע״ב). 5) אבות ד׳ כ׳, השלמה לפתגמו של אלישע בן אבויה (לעיל כרך א׳ ח״ב 140) ואח״ז בא דברו של ר׳ יהודה הנשיא לבטל את שני הפתגמים יחד.

6) ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב 68. 7) קדושין פ״א: בנזיר כ״ג ע״א מאמרו של ר״ע ביחד עם ההוספה מיוחס הכל לאיסי בן יהודה. לפי פי׳ רש״י ידוו כל הדויים – יתאבלו כל

האבלים, אבל אין דויים מל׳ אבלות אלא סגופים, מעֻנים, כלומר בני ישראל. ע׳ לוי. השוה הדוגמאות אצל לוי שם ולעיל ע׳ 19. 8) קדושין ל״ב ע״א. חולק על ר׳ אלעזר בן מתיא שאומר שהוא ואביו חייבים במצוה וכפיכך צריך להניח כבוד אב ולעסוק במצוה. ע״ד האחרון, ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב הע׳ 6. הוא פליג על ר׳ יהודה בר אלעאי, תוספתא פסחים ו׳ ב׳; ר׳ יהודה בר אלעאי אומר בשמו, תוספתא סוטה ב׳ ג׳, שם ח׳ ו׳ [הוא ואבא חלפתא וחנניה בן חכינאי עמדו על האבנים שנשאו מתחת רגלי הכהנים בירדן ושיערום לכל אחת ואחת ארבעים סאה]. על הכתוב (ויקרא ה׳ א׳) ונפש כי תחטא ושמעה קול אלה וכו׳. אין אדם מתחייב לשמוע אלא אם כן חטא (כלומר חטאו גרם לו שהיה צריך לשמוע אלה). וכן היה ר׳ אלעזר בן מתיא אומר הרואה עוברי עברה – נתחייב לראות, הרואה עושה מצוה זכה לראות, תוספתא שבועות ג׳ ד׳. פרנקל 133 מביא ראיה מכלים ב״ב ב׳ ב׳ שר׳ אלעזר היה בנו של ר׳ מתיא בן חרש.

9) קדושין ל״ב: חולק על ר׳ יוסי הגלילי (לעיל כרך א׳ ח״ב 97). השוה עפשטין ביימראַגע ח״א 39. בספרא (91 ע״א) אין דברי איסי בן יהודה.

10) מכילתא לאותו פסוק (98 ע״א). הילקוט והרמב״ן (ע׳ הע׳ איש שלום למכילתא שם) גורסים איסי בן עקביא. ע׳ לעיל ע׳ 71 הע׳ 3. במימוני ספר המצות שרש ד׳ (מהדורת בלוך ע׳ 18) איסי בן יהודה. 11) פסחים ח׳ ע״ב.

12) ספרי לאותו פסוק (פסקא ק״ג). חולין ס״ג ע״ב.

13) מכילתא שמות י״ז ט׳ (54 ע״א). באדר״נ נוסח ב׳ ריש פ׳ מ״ד (62 ע״א): חמשה דברים בתורה צריכים הכרע. בברייתא דמלאכת המשכן פ״י (ביהמ״ד ח״ג 151): ה׳ דברים בתורה אין להם הכרעה. תנחומא בשלח קרוב לסוף: ה׳ פסוקים יש בתורה ויש בהן ה׳ תיבות שאין להם הכרע. בבלי יומא נ״א ע״א: חמשה מקראות בתורה אין להם הכרע. ב״ר פ׳ קרוב לראש: ארבעה מקראות אין להם הכרע (שם חסר שמות י״ז ט׳). בירוש׳ ע״ז 41 ע״ג בסוף (פרק ב׳) אמורא אחד מזכיר את המאמר מבלי להזכיר שם אומרו: והיה לו להשיא בחמש הסיאות שבתורה. בשהש״ר א׳ ב׳: היה לו להפליגו מחמשה הכרעות שבתורה. באבלה ואבלה, הוצ׳ פרנסדורף 144 §, וכן במסורה finalis נמע: ה׳ פסוקים באורייתא שיש להם ה׳. – מסירה הגדולה לדברים ל״א ט״ז: ד׳ פסוקים בתורה דאית בכל הד וחד מלה חדא דלית ליה הכרע (ומזה בנוסח התנחומא). ע״ד סדר הכתובים שסודרו בסימן יפה לזכירה, ע׳ הע׳ פרנסדורף שם.

14) כך מחברים השומרונים אלא שבמקום ארור הם גורסים „אדיר״.

15) לזה נוטה בעל הטעמים. 16) ע׳ לעיל כרך א׳ ח״א 62.

סימן ז.

חנניה בן עקשיא.

התנא הזה שבהלכה נמצא רק פעם אחת 1), נשאר ממנו באגדה רק מאמר אחד, שבהרו בו לסיים על ידו את המשניות 2): הקב״ה רצה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות, שנא׳ (ישעי׳ מ״ב כ״א): ה׳ חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר 3).

הערות לסי׳ ז׳:

1) תוספתא שקלים ג׳ י״ח. ע׳ פרנקל 187. היוחסין מבלי להראות על המקור אומר ונזכר ג׳ פעמים בתוספתא על דברי ר״ע. 2) סוף מכות וכן בסוף אדר״נ. נוהגין לומר את המאמר הזה אחר כל פרק מפרקי אבות. 3) ברור הוא שר״ח בן עקשיא קורא צַדְקוֹ (במקום צִדְקוֹ) והכנוי מוסב על עבד ה׳ (ישראל) האמור שם בפסוק הקודם. ומבאר זה במלות אחרות „לזכות את ישראל״. השוה תרגום שם והערתי ב׳ Z. d. M. G. Bd. 28 S. 44.

סימן ח.

ר׳ נהוראי.

הוראת השם נהוראי, שהוא בעברית „מאיר" גרמה שבמסרת אחת של בית המדרש כפרו לגמרי במציאות תנא שכזה. יש שאמרו על ר׳ נחמיה, תלמידו של ר׳ עקיבא, שהוא נקרא בשם נהוראי, ויש שאמרו — ר׳ אלעזר בן ערך, תלמידו של ר׳ יוחנן בן זכאי 1). הדעה האחרונה בטלה מפני הוכחות כרונולוגיות, כי מה שמסֻפר על דבר ר׳ נהוראי אי אפשר בשום אופן ליחס לר׳ אלעזר בן ערך 2). וגם הדעה שר׳ נהוראי הוא ר׳ נחמיה, אינה נכונה, כמו שהוכחנו לעיל 3). ידיעות הזמנים, שהן למעלה מכל ספק, מספיקות לנו לברר מתי חי ר׳ נהוראי. מדברי הלכה שלו לא נשאר כלום. אבל לא מעט הן המחלקות שנמצאו בינו ובין ר׳ יוסי בן חלפתא 4), שמזה אפשר להחליט שמושבו היה בצפרי. כנראה משם הלך פעם בשבת לאושא להעיד עדות החדש, ולא שהיו צריכין לו, אלא עילה בקש להקביל פני חבריו 5).

פתגמו היה: הוי גולה למקום תורה ואל תאמר שהיא תבוא אחריך שחבריך יקיימוה בידיך. ואל בינתך אל תשען (משלי, ג׳ ה׳) 6). — מניח אני כל אומניות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה, שכל אומנות שבעולם אינן עומדות לו אלא בימי ילדותו, אבל בימי זקנותו הרי הוא מוטל ברעב, אבל תורה אינה כן — עומדת לו בימי ילדותו ונותנת לו אחרית ותקוה בעת זקנותו. בעת ילדותו מהו אומר? (ישעי׳, מ׳ ל״א): וקווי ה׳ יחליפו כח וכו׳ ובזקנותו מהו אומר? (תהלים, צ״ב ט״ו): עוד ינובון בשיבה דשנים ורעננים יהיו. [וכן אתה מוצא באברהם אבינו ששימר את התורה עד שלא באת לעולם, שנא׳ (בר׳, כ״ו ה׳): עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרתי מצותי חקותי ותורותי, גידלו ובירכו בנערותו ונתן לו אחרית ותקוה בזקנותו. בנערותו מהו אומר? ואברם כבד מאד במקנה וכו׳ (בר׳, י״ג ב׳) ובזקנותו מהו אומר? ואברהם זקן בא בימים וה׳ ברך את אברהם בכל (שם, כ״ד א׳) 7). — כל שאפשר לו לעסוק בדברי תורה ואינו עוסק, עליו נאמר (במדבר, ט״ו ל״א): כי דבר ה׳ בזה 8).

משאר מאמריו של ר׳ נהוראי נביא בתחלה אותם שבהם הוא מגנה את הדורות הראשונים: במדבר, י״א י׳. בוכה למשפחותיו. מלמד שהיו ישראל מצטערים בשעה שאמר להם משה לפרוש מן העריות (דורש „למשפחותיו" על עסקי משפחותיו 9). דברים י״ז, י״ד. ואמרת אשימה עלי מלך. הפסוק בגנאי ישראל מדבר, שנא׳ (ש״א, ח׳ ז׳): כי לא אותך מאסו כי אותי מאסו ממלך עליהם 10). —

[את הכתוב שמות, י"ג י"ח, וחמושים עלו בני ישראל יש אומרים אחד מחמשה, ויש אומרים אחד מחמשים, ויש אומרים אחד מחמש מאות ור' נהוראי אומר:] העבודה! (שבועה) לא אחד מחמש מאות עלו, שנאמר (יחזקאל, ט"ז ז'): רבבה כצמח השדה נתתיך וכתיב (שמות, א' ז'): ובני ישראל פרו וישרצו וירבו וכו' שהיתה אשה יולדת ששה בכרס אחד, ואתה אומר: אחד מחמש מאות עלו, העבודה! לא אחד מחמש מאות עלו, אלא שמתו הרבה מישראל במצרים, ואימתי מתו? בשלשת ימי אפלה, שנאמר (שמות י' כ"ג): לא ראו איש את אחיו, שהיו קוברים מתיהם והודו ושבחו להקב"ה, שלא ראו אויביהם וששו במפלתם 11). — עוד שני מאמרים יש ממנו, שבהם, כמו במאמר הקודם, הוא מגדיל את ציור הנסים הכתובים בכתבי הקדש, כמו שנהוג באגדה: — היתה בת ישראל עוברת בים ובנה בידה ובוכה, ופושטה ידה ונוטלת תפוח או רמון מתוך הים ונותנת לו, שנא' (תה', ק"ו ט'): ויוליכם בתהומות כמדבר, מה במדבר לא חסרו כלום, אף בתהומות לא חסרו כלום, הוא שמשה אמר להם (דברים ב' ז'): זה ארבעים שנה ה' אלהים עמך לא חסרת דבר. — שלא היו חסרים אלא להזכיר דבר, והוא נברא לפניהם 12). — דומה לזה הוא החזון ששם ר' נהוראי בפי משה על הכתוב שמות, ג' י"א. אמר משה לפני הקב"ה: אתה אומר לי: לך והוצא את ישראל, היכן אני משכינם בקיץ מפני החמה ובחרף מפני הצנה? מנין לי לספק במאכל ובמשתה? כמה חיות (יולדות) יש בהן, כמה מעוברות יש בהן, וכמה תינוקות יש בהן, כמה מיני מזונות התקנת להן לחיות שבהם, כמה מיני רְכִוכין התקנת למעוברות, כמה קליות ואגוזין התקנת לתינוקות? והיכן פירושו של דבר זה? בשיר השירים, שנא' (שה"ש, א' י"ז): הגידה לי שאהבה נפשי איכה תרעה איכה תרביץ בצהרים. אמר לו הקב"ה: מן הרהר שהיא יוצאתעמהן ממצרים ומספיק להן שלשים יום, אתה יודע איך אני עתיד להנהיגן 13).

— נזיר היה שמואל, שנא' (ש"א, א' ח'): ומורה לא יעלה על ראשו. נאמר בשמשׁון (שופטים, י"ג ה'): ומורה לא יעלה על ראשו, ונאמר בשמואל מורה, מה מורה האמור בשמשון נזיר, אף מורה האמורה בשמואל נזיר. א"ר יוסי: והלא אין מורה (כלומר מורא) אלא בבשר ודם? *) אמר לו ר' נהוראי: והלא כבר נאמר (ש"א, ט"ז ב'): איך אלך ושמע שאול והרגני? שכבר היה עליו מורא בשר ודם 14). — [אבשלום היה נזיר עולם והיה מגלח] פעם אחת לשלשים יום, כדרך שהכהנים מגלחים, שנאמר (יחזקאל, מ"ד כ'): וראשם לא יגלחו וכו' 15). —

*) ממה שנאמר ונתתיו לה' כל ימי חייו ומורה לא יעלה על ראשו משמע שהוא יהיה רק ירא ה' ולא ירא מבני אדם – ספרי התוספות יום טוב.

אליהו הנביא משל גד היה, שנא׳ (מ״א, י״ז א׳): ואליהו התשבי מתושבי גלעד 16).

כמו מהברו שהיה קרוב אליו ביהוד, מר׳ יוסי בן חלפתא 17), כך מספר מר׳ נהוראי שהיה אליהו הנביא נגלה אליו והשיב לו על איזו שאלות. איזה מאמרים אפשר שר׳ נהוראי בעצמו הלבישם בצורה של שיחה בינו ובין אליהו המתהלך בארצות החיים 18). — אליהו זכור לטוב שאל את ר׳ נהוראי: אמר מה דין דכתיב (דה״א, ח׳ ח׳) ושחרים הוליד בשדה מואב? אמר לו: גדול שהוליד בשדה מואב מן „שלחו אותם״ — שהיו משבט בנימין דכתיב (שופטים, כ׳): וישלחו שבטי ישראל בכל שבטי בנימין לאמור 19).— אליהו זכור לטוב שאל לר׳ נהוראי: מפני מה באין זועות לעולם? אמר לו: בעון תרומות ומעשרות; כתוב אחד אומר (דברים, י״א י״ב): תמיד עיני ה׳ אלהיך בה, וכתוב אחד אומר (תהלים, ק״ד ל״ב): המביט לארץ ותרעד. הא כיצד יתקיימו שני כתובים הללו? בשעה שישראל עושין רצונו של מקום ומוציאין מעשרותיהן כתקנן — תמיד עיני ה׳ אלהיך בה מראשית השנה ועד אחרית השנה, ואינה ניזוקת כלום; בשעה שאין ישראל עושין רצונו של מקום ואינן מוציאין מעשרותיהן כתקנן — המביט לארץ ותרעד. אמר לו: בני, חייך כך היא סברא דמילתא, אבל עיקרו של דבר, אלא בשעה שהקב״ה מביט בבתי תיטריות ובבתי קרקיסיות [ואומות העולם] יושבות בטח ושאנן ושלוה, ובית מקדשו חרב [ובניו בצער מהרה אפו בעולמו להחריבו], הה״ד (ירמי׳, כ״ה ל׳): שאג ישאג על נוהו — בשביל נוהו 20). — אליהו זכור לטוב שאל את ר׳ נהוראי: מפני מה ברא הקב״ה שקצים ורמשים בעולמו? אמר לו: לצרך נבראו. שבשעה שהבריות הוטאין, הוא מביט בהן ואומר: מה אלו שאין בהן צרך אני מקיימן, אלו שיש בהן צרך על אחת כמה וכמה. אמר לו: עוד יש בהן צרך—זבוב לצרעה (כלומר זבוב מרפא מנשיכת צרעה), פשפש לעלוקה, נחש לחפפית, שבלול להזזית, סממית לעקרב 21).

משל יחידי נשאר ממנו. על דברי ר׳ יוסי שאומר שהקהל צריך לענות אחר הקורא „ברכו״ — „ברוך ה׳ המבורך״, אמר לו ר׳ נהוראי: השמים! דרך ארין היא: גוליירים (galearü=החלוץ) מתגרים במלחמה וגבורים נוצחין 22).

— דור שבן דוד בא בו נערים ילבינו פני זקנים וזקנים יעמדו לפני נערים ובת קמה באמה וכלה בחמותה 23), ופני הדור כפני כלב ואין הבן מתביש מאביו 24).

מאמר אפוקריפי הובא ממנו במדרש מאוחר 25). ר' נהוראי משיב על השאלה: למה נתן הקב"ה את התורה בחדש השלישי. התשובה היא לפי שהוא מזל אדם (תאומים); מכל מזלות אין בהן מזל אדם אלא תאומים בלבד. ונרמז בפסוק שה"ש. ד' ה' 26). — עוד מאמר אגדי אחד מענין אסטרולוגי מיוחס לר' נהוראי בפרקי דר' אליעזר 27).

הערות לסי' ח':

1) שבת קמ"ז, ערובין י"ג: 2) ע' לעיל כרך א' ח"א 63.

3) ע' לעיל כרך ב' ח"א ע 160. 4) ע' סוף משנה נזיר; תוספתא שבת ז' (ח) כ"ד. ע' לעיל כרך ב' ח"א 111. תוספתא סיטה ג' ט"ז. ברכות נ"ג ע"ב. ספרי דברים ל"ב ג' (פסקא ש"ו), פסיקתא 85 ע"ב. ר'. נהוראי בשם ר' יהושע בן חנניה, בסדר עולם, ע' לעיל כרך א ח"א 139. – במחלקת עם ר' יהודה בר אלעאי, ע' לעיל כרך ב' ח"א 141 הע' 13. עם ר' אליעזר בן שמוע, לעיל ע' 7 הע' 8. 5) ירוש' ר"ה 57 ע"ד. בקצרה בבבלי ר"ה כ"ב ע"ב. למלה „חבריי' השוה „חברים' במאמרותיו של ר' נהוראי.

6) אבות ד' י"ד, סמוך לפתגמי תלמידי ר' עקיבא. אדר"נ פכ"ג (השוה לעיל כרך א ח"ב 126 הע' 2. אדר"נ נו"ב פל"ג (37 ע"א). 7) משנה סוף קדושין; תוספתא קדושין ה' ט"ז; בבלי ברייתא קדושין בסוף המסכת; ירוש' סוף קדושין [הדברים שבאו בטכסט בסוגרים אינם בבבלי], סופרים ט"ו א'. המאמר כנראה בא כהמשך אל מאמרו של ר' מאיר (לעיל ח"א 8) ושל אבא שאול (לעיל סי' ב'). 8) סנהדרין צ"ט ע"א. בספרי (פסקא קי"ב): זה היכול ללמד ואינו לומד. אבל שם האומר הוא ר' נתן ור' נהוראי שם אומר: זה שלא השגיח על דברי תורה כל עיקר. בבבלי אומר זה ר' נתן. 9) ספרי (פסקא צ) ע' לעיל 42.

10) ספרי לאותו פסוק (פסקא קנ"ו) חולק על ר' יהודה בר אלעאי, ע' לעיל ח"א 144.

11) מכילתא לאותו פסוק (24 ע"א) ול"ב כ"ו (13 ע"א). פסיקתא 85 ע"ב. תנחומא ריש בשלח. כאן הוא מתחיל דברו ב„העבודה' ולעיל במאמרו ע"ד אמן (ע' 77) מתחיל „השמים' שזהו ג"כ לשון שבועה. בבטוי „העבודה' היה משתמש ביחוד ר' טרפון, שבשמו אמר ר' נהוראי (ע' כרך א' ח"ב 85 הע' 7, ואדר"נ נו"ב מ' הוצ' שכטר 56 ע"ב) בסגנונו המיוחד.

12) שמו"ר סוף פכ"א. דרש ר' נהוראי. וע"ז בא מאמרו של רשב"י [שאפילו דבר לא היו חסרים, אלא מהרהר בלבו והוא נעשה, שנא' (תה' ע"ה י"ח): וינסו אל בלבבם].

13) שמו"ר ג'. בשהש"ר א' הפרפרזה של שאלת משה מיוחסת לר' יהודה בר סימון (ואולי ע"ז סמך בעל סדר הדורות ע' ר' נהוראי באמרו: ר' יהודה בר סימון משום ר' נהוראי). תשובתו של הקב"ה היא בשהש"ר בשם ר"א בן הורקנוס (ע' לעיל כרך א' ח"ב 58). ע"ד החשבון של שלשים יום ע' סדר עולם סוף פ"י. 14) משנה סוף נזיר, ומזה במדרש שמואל א'.

15) תוספתא סוטה ג' ט"ז. ב. נזיר ה' ע"א, חולק על ר' יוסי בן חלפתא, ע' לעיל כרך ב' ח"א 121 הע' 20. במכילתא לשמות ט"ו א' (36 ע"א) מיוחסים דברי ר' נהוראי לר' יוסי הגלילי. בתוספתא שהו"ל מכ"י ערפורט נחלפה השיטה. הנוסח שבמדרש שמואל כ"ז ובבמדבר ר' י' קרוב לסוף לקוח מהבבלי נזיר. 16) ב"ר ע"א קרוב לסוף. חולק על ר' אלעזר (בן שמוע). ע' לעיל ע' 5. וע"ז באה שאלתו של ר' פיליפי (Philippos) שלא נזכר במקום אחר: נהוראי מאי חזית למימר כן? א"ל: דכתיב (יהושע י"ג כ"ה): והיה להם הגבול יעזר וכל ערי הגלעד. אפשר מאד שר' פיליפי זה היה אמורא אחרון, ובשגיאה נעשה למתוכח פנים אל פנים עם ר' נהוראי. 17) ע' לעיל כרך ב' ח"א ריש 110. 18) כדאי לציין שגם המחלקת ע"ד מוצאו של הנביא אליהו ג"כ מקושרה עם אגדת־אליהו. הנביא בעצמו נגלה לפני החולקים ואמר להם: למה אתם חולקים, ואני מבני בניה של רחל. 19) רות ריש פ' ד'. [המאמר לא נתבאר

כל צרכו, וע' „יפה ענף' - המתרגם]. 20) ירוש' ברכות פ"ט (13 ע"ג), שו"ט י"ח ח'. גם לר' יוסי בן חלפתא אמר אליהו מעין זה, ע' לעיל כרך ב' ח"א ריש 110.

21) ירוש' ברכות שם, שו"ט שם. ע' ב"ר פ"י. 22) ספרי דברים ל"ב ג' (פסקא ש"ו קרוב לסוף), ברכות נ"ג ע"ב, נזיר ס"ו ע"ב. 23) לקוח ממיכה ז' ו'. גם במאמרו לע"ל 109, הע' 9 הוא לקוח מהכתוב ע"ש. 24) כך הוא בסנהדרין צ"ז ע"א. בפסיקתא 51 ע"ב, פס"קתא ר' פט"ו (75 ע"ב) אחרי הדברים הלקוחים ממיכה באה הוספה „אויבי איש אנשי ביתו". מהבבא השלישית נשאר שם רק הסוף: בן לא יבוש מאביו (ההתחלה נמצאת גם במאמר ר' יהודה שם, ע' לעיל כרך ב' ח"א 155 בסוף העמוד). ובסוף באו שם עוד שתי בבות: חכמת סופרים תסרח (מברייתא סוטה מ"ט ע"א וב' ע' לעיל, שם) והגפן תתן פריה והיין ביקר, מה שכתוב בדברי ר' נחמיה, ע' לעיל כרך ב', ח"א ע' 163. בשהש"ר ב' י"ג כמו בפסיקתא, ורק שתי הבבות האחרונות חסרות. 25) פס"קתא חדתא, בביהמ"ד יילינק VI, 40; א"צר מדרשים, הוצ' איזנשטין, ח"ב 488. 26) סתם וב"הרחבת דברים בא בפסיקתא ר' פ"כ (95 ע"א).

27) פרקי דר' אליעזר פ' ז' קרוב לסוף.

סימן ט'.

ר' ראובן בן איסטרובלי[1].

בספור הלגנדרי ע"ד נסיעתו של ר' שמעון בן יוחאי לרומא[2] מספר בתחילה ע"ד ר' ראובן בן איסטרובלי שהלך לרומא ובדרכי ערמה הצליח לבטל את הגזרות שרצו לגזור על ישראל. ר' ראובן זה אינה אישיות בדויה[3], אלא הוא אחד מהתנאים שהיו אחרי תקופת אדריאנוס, אעפ"י שלא מצאנו כלום מיחוסו אל שאר חכמי דורו. הוא בודאי אותו ר' ראובן, שנזכר בלא שם אביו ועליו מספר[4] ששבת פעם אחת בטבריה ושם מצאו פילוסופוס אחד שנכנס עמו בוכוח, ושאלו: איזה הוא שנאוי בעולם? אמר לו זה הכופר במי שבראו. אמר לו: היאך? אמר לו: כבד את אביך ואת אמך, לא תרצח, לא תנאף, לא תגנב, לא תענה ברעך עד שקר ולא תחמוד. הא אין אדם כופר בדבר עד שכופר בעיקר, ואין אדם הולך לדבר עבירה, אלא אם כן כפר במי שצוה עליה. — גם שני המאמרים שנאמרו בשמו, ושעליהם נקרא שמו המלא, ר' ראובן בן איצטרובילי, הם מתכן מוסרי. המאמר האחד הוא: אין אדם נחשד בדבר אלא אם כן עשאו. ואם לא עשה כולו עשה מקצתו, ואם לא עשה מקצתו הרהר בלבו לעשותו, ואם לא הרהר בלבו לעשותו, ראה שאחרים שעשו ושמח[5]. המאמר השני הוא: (ר' ראובן בן איצטרובלי אומר:) היאך אדם מתרחק מיצר הרע שבמעיו? לפי שטפה ראשונה שאדם מטיל באשה הוא יצר הרע ויצר הרע אינו שרוי אלא בפתחי הלב, שנא' (בר', ד' ז'): לפתח חטאת רובץ, אמר לו לאדם בשעה שהתינוק מוטל בעריסה, האיש מבקש להורגך הוא רוצה שיתלש ממנו בשערו, תינוק מוטל בעריסה, הניח ידו על גבי נחש

או על גבי עקרב ועקצתו לא גרם לו אלא יצר הרע שבמעיו. הניח ידו על גבי גחלים ונכוה, לא גרם לו אלא יצר הרע שבמעיו. לפי שיצר הרע זורקו בבת ראש (צ״ל באש). אבל בוא וראה בגדי או בטלה, כיון שהוא רואה את הבאר, הוא חוזר לאחוריו. לפי שאין יצר הרע בבהמה 6. — בני ר׳ ראובן בן איסטרובלי היו תלמידיו של ר׳ יהודה הנשיא וגם המה היו לענין של לנגדה 7. [מאמר אחד של ר׳ ראובן בן איצטרובלי נשמט אצל המחבר והוא: מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים מה׳ אשה לאיש. מן התורה, דכתיב (בר׳, כ״ד נ): ויען לבן ובתואל ויאמרו מה׳ יצא הדבר. מן הנביאים, דכתיב (שופטים, י״ד ד׳): ואביו ואמו לא ידעו כי מה׳ היא. מן הכתובים, דכתיב (משלי, י״ט י״ד): בית והון נחלת אבות ומה׳ אשה משכלת. את המאמר הזה אמר ג״כ רב בשמו. מעילה י״ז].

הערות לסי׳ ט׳:

1) בספרו של גרץ IV, 208 ראובן בן סטרובילוס אבל אחרי כי Στροβιλος איננו שם העצם, ע״כ צ״ל שאיצטרובולי (או איסטרובולי, איסטרובלי) הוא השם הרגיל אצל היהודים אריסטובולוס, ונשמטה הרי״ש. אצל שכטר אדר״נ 32 ע״ב: איסטרובולוס.

2) מעילה י״ז ע״א וב׳, ע׳ לעיל ה״א 50 הע׳ 33.

3) נגד דעת לֶבְרֶכט (יידישע צייטשריפט גייגר XI, 277) שאומר שלא היה כלל בעולם תנא שנקרא בשם זה, וראיותיו אינן מספיקות. המעשה שמסופר על אודותו אפשר שאינו הסטורי, ודומה לשאר המעשיות שממין זה, אבל בכל זאת שם הגבור של המעשה אינו בדוי.

4) תוספתא שבועות ג׳ ו׳. 5) מו״ק י״ח ע״ב, רב בשמו. לפי גירסא אחרת בא זה בת״ר ברייתא, אדר״נ נו״ב פל״ד (39 ע״ב). 6) אדר״נ פט״ז (32 ע״א וב׳). פרטים אחדים במאמר הזה אינם מובנים כל צרכם. ע׳ שכטר שם. 7) ירוש׳ כלאים קרוב לסוף (32 ע״ג בסוף). אחר משני הבנים היה אולי אבטוליום [אבטולמוס] (?) Ptolomaeus בן ראובן שעליו נאמר בסוטה מ״ט ע״ב וב״ק פ״ג ע״א שהיה קרוב למלכות. המקום שתפס, כנראה מהספור שבמעילה י״ז ע״א, ר׳ ראובן בין גדולי רומי, עבר בירושה לבנו שנקרא בשם יוני, כמו אביו הזקן.

סימן י׳.

ר׳ ינאי.

מהתנא הזה שנתפרסם ביחוד ע״י בנו ר׳ דוסתאי נשאר רק פתגם אחד במשנה 1), שממנו נשמע הד רוח היאוש של זמן הגזרות: אין בידינו לא משלות הרשעים ואף לא מיסורי הצדיקים 2).

הערות לסי׳ י׳:

1) אבות ד׳ ט״ו. אחרי פתגמו של ר׳ נהוראי. גרץ ה״ד 231 ושטרק חושבים שלא בצדק שזהו האמורא ר׳ ינאי. בנו״ב שבאדר״נ פל״ג (37 ע״א) נאמר: לשלות רשעים לא נכנסנו, בייסורי צדיקים לא נגענו. 2) ר׳ ינאי זה הוא בודאי שאמר בשם ר׳ שמעון בן גמליאל הראשון, תוספתא סנהדרין ב׳ ה׳.

סימן י״א.

ר׳ דוסתאי ב״ר ינאי.

ר׳ דוסתאי (Dositheos) ב״ר ינאי, אמר בשם ר׳ מאיר 1), ר׳ יוסי 2), **ר׳ אליעזר** 3) יחד עם ר׳ יוסי בן כיפר, שהלך במלאכות החכמים להנניה בן אחי ר׳ יהושע שנחשד בהתבדלות 4), היה בנהרדעא 5), ששם היתה להם פגישה לא נעימה עם איזה אלים. בדברים מליציים אֶפיגרמיים הוא מתאר את היהודים שהיו קרובים למלכות הפרתים ומצטדק בזה על שלא עמד לרעהו בשעת דהקו: .אותן בני אדם הן אמה וכובען אמה ומדברים מחצייהן 6) [ושמותיהן מבוהלין: ארדא וארטא, ופילי בריש] 7); אומרין כפותו — כופתין, אומרין הרגו — הורגין, אילו הרגו לדוסתאי, מי נתן לינאי אבא בר כמותי?״ 8). על ההומר שלו תעיד התשובה שהשיב לתלמידיו על ההבדלים שבין זכר לנקבה 9).

הוא היה אומר: אם בכרת וזרעת ברביעה ראשונה שוב ולך וזרע ברביעה שניה, שמא ירד ברד לעולם וילכדו ראשונים ויתקיימו אחרונים, כי אינך יודע איזה יכשר הזה או זה, או שניהם יתקיימו בידך, ואם שניהם כאחת טובים, שנא׳ (קהלת, י״א ו׳): בבקר זרע זרעך ולערב אל תנח ידך. אם בכרת וזרעת ברביעה ראשונה ושניה, שוב לך וזרע ברביעה שלישית שמא יבוא שדפון לעולם וישדפו ראשונות ויתקיימו אהרונות, כי אינך יודע איזה יכשר, הזה או זה או שניהם כאחד טובים, שנא׳: בבקר זרע זרעך וכו׳ 10). — מנין שאם לא עשה מלאכה כל ששה, שיעשה כל שבעה (כלומר שסופו לעשות מלאכה גם ביום השבת)? הרי שישב כל ימות השבת ולא עשה מלאכה ולערב שבת אין לו מה לאכל, הלך ונפל בין הגייסות וחפשוהו ואהזו אותו בקולר ועשו בו מלאכה בשבת, כל זאת שלא עשה כל ששה 11). — מפני מה אין חמי טבריה בירושלים? כדי שלא יהו עולי רגלים אומרים: אלמלי לא עלינו אלא לרחוץ בחמי טבריה דיינו, ונמצאת עליה שלא לשמה 12). — בא וראה שלא כמדת הקב״ה מדת בשר ודם. בשר ודם מביא דורון גדול למלך ספק מקבלין אותו הימנו, ספק אין מקבלין אותו הימנו, ואם תימצי לומר מקבלין אותו הימנו, ספק רואה את פני המלך, ספק אינו רואה פני המלך, והקב״ה אינו כן, נותן פרוטה לעני זוכה ומקבל פני שכינה, שנא׳ (תה׳ י״ז ט״ו): אני בצדק אחזה פניך 13).

במדרש נמצאה לנגדה אפוקריפית נפלאה שהכהנים ששלה סנהריב ללמד את הגוים שהתישבו בארץ ישראל לדעת את דרכי אלהי הארץ היו ר׳ דוסתאי בר׳ ינאי ור׳ סבייא 14). כנראה גרם לזה השם דוסתאי הדומה לשם הכתה השומרונית הדוסתאיים 15).

הערות לסי׳ י״א:

1) ע׳ לעיל ח״א 15 הע׳ 14. ע׳ שם 29 הע׳ 25, 30 הע׳ 43.
2) תוספתא טהרות, ה׳ ח. 3) תוספתא שבת, י״ד (ט״ו) י״ז.
4) ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב 189.

5) ע״פ גירסת הירושלמי גטין פ״א (43 סוף ע״ד) וקדושין פ״ג (64 ע״א) ירדו ר׳ דוסתאי בר׳ ינאי ור׳ יוסי בר׳ כיפר בבלה לגבות צדקה בשביל הישיבה (נחתון מיגבי לחבריה תמן) – הדוגמא הזאת של שדריי ארץ ישראל נעלמה מעיני גרץ IV, 2 478 – ושלטה בהם לשון הרע ולפיכך דרשו מהם את הכסף בחזרה. לפי הנוסח שבבבלי גטין י״ד א׳ ב׳ היה הדבר בשביל ירושה של אחי בר יאשיה שהיה להם לקבלה בשבילו. בכלל שתי הנוסחאות נבדלות זו מזו בהרבה. לפי גירסת הירושלמי הצטדק ר׳ דוסתאי לפני ר׳ ינאי ולפי גירסת הבבלי – לפני אחי בר יאשיה. הסיום של הספור מוכיח שהאלמים הללו היו „קרובים למלכות והיו להם סוסים ופרדים שרצים אחריהם״. [זה חסר בגירסת הירושלמי].

6) מרברים מחצים אחרי שכובעם גבוה נראה כאלו מדברים מחצי גופם, כך לפי פי׳ הערוך ורש״י מפרש אחרת. 7) רק בבבלי גטין, ע׳ רפפורט כרם חמד VII, 199. ארדא וארטא הם שמות פרתיים־פרסיים, רק השם פילי אינו ידוע ואולי זהו שם לואי מהיונית φιλο·

8) כך הוא בבבלי. בירושלמי: ויוסי אחי כפות ורצועה עולה ויורדת. ואמרית: שמא דוסתאי אחר יש לאבא?

9) נדה ל״א: שאלו תלמידיו את ר׳ דוסתאי ב״ר ינאי: מפני מה איש מחזר אחר אשה ואין אשה מחזרת אחר איש? משל לאדם שאבד לו אבדה. מי מחזר על מי? בעל אבדה על אבדתו. ומפני מה איש פניו למטה ואשה פניה למעלה כלפי האיש? זה ממקום שנברא וזו ממקום שנבראת. ומפני מה האיש מקבל פיוס, ואין האשה מקבלת פיום? זה ממקום שנברא (אדמה רכה) וזו ממקום שנבראת (עצם קשה). מפני מה אשה קולה ערב, ואין איש קולו ערב? זו ממקום שנבראת (עצם כשמקישין בה, משמיעה קול), וזה ממקום שנברא (אדמה כשמקישין בה אינה משמיעה קול). ע׳ לעיל כרך ב׳ ח״א 73 הע׳ 11 ותמצא התשובה על השאלה הראשונה בשם רשב״י.

10) אדר״נ ג׳, ע׳ לעיל כרך א׳ ח״א 111 הע׳ 5. בויק״ר ל״ה נמצאה דעת ר׳ דוסתאי ע״ד מספר הגשמים והולך על ר״מ ור׳ יוסי ורבנן [ה״א מוכיח מהכתוב איוב, ל״ו ו׳ וגשם מטר וגשם – הרי שלשה, מטרות – שנים הרי חמשה]. 11) אדר״נ י״א, ששם נאמר רק ר׳ דוסתאי, ואולם צריך לחשב שזהו ר דוסתאי שלנו. 12) פסחים ח׳ ע״ב. בספרי דברים י״א ט׳ ר׳ דוסתאי ב״ר יוסי. כנראה זה בא מפתרון לא נכון ר״ת – ר״י. 13) ב״ב י׳ ע״א. דרש ר״ד בר ינאי, את המלה „בצדק״ הוא דורש ע״פ המלה הלקוחה מהעברית המאוחרת „צדקה״.

14) תנחומא וישב קרוב לראש. בילקוט מלכים ב׳, י״ז (רמז רל״ד), פרקי דר״א פל״ת, ששם השני נקרא ר׳ זכריה. 15) השוה לעיל כרך ב׳ ח״א 23 הע׳ 32.

סימן י״ב.

אבא יוסי בן דוסתאי.

בשם תנא זה אומר ר׳ יהודה הנשיא 1). הוא בעצמו אמר דברי הלכה בשם תנאים קדמונים, כמו בשם ר׳ אליעזר 2) ובשם ר׳ יוסי הגלילי 3). באגדה כנראה עסק ביחוד למצוא פשרה בין הכתובים המכחישים זה את זה. אנו מוצאים ארבע פשרות כאלה שר׳ יהודה הנשיא אמרן בשמו. א. ש״ב, כ״ד כ״ט, שקלים

חמשים, ובדהי״א, כ״א כ״ה, שקלי זהב משקל שש מאות. כיצד יתקיימו שני כתובים הללו? שנים עשר שבטים היו ונטל המשים שקל מכל שבט ושבט, נמצא שש מאות שקלים מכל השבטים 4). ב. כתוב אחד אומר (תה׳, קמ״ז ד׳): מונה מספר לכוכבים לכלם שמות יקרא, וכתוב אחד אומר (ישעי׳, מ׳ כ״ו): המוציא במספר צבאם לכלם בשם יקרא. כיצד יתקיימו שני כתובים הללו? מגיד שאין שם שֵם שאין בו שנוי, לא השם שנקרא עכשיו, נקרא לאחר זמן, וכן הוא אומר (שופטים, י״ג י״ח): למה זה תשאל לשמי והוא פלאי, איני יודע לאיזה שם אני מתהלך 5). ג. כתיב (הושע, ב׳ א׳): והיה מספר בני ישראל כחול אשר על שפת הים (דבר שאפשר למוד ולספור) 6) וכתיב (שם): אשר לא ימד ולא יספר? לא קשיא: כאן בידי אדם (לא ימד ולא יספר), כאן בידי שמים 7). — ד. כתוב אחד אומר (איוב, כ״ה ג׳): היש מספר לגדודיו, וכתוב אחד אומר (דניאל, ז׳ י׳): אלף אלפין ישמשוניה וכו׳. כיצד יתקיימו שני כתובים הללו? אלף אלפין ישמשוניה, זה גדוד אחד, וכמה הן גדודיו — היש מספר לגדודיו? 8). מלבד אלה המאמרים שאמרם רבי בשמו, אנו מוצאים עוד דבר על מיתת שני בני אהרן נדב ואביהוא: שני הוטין של אש יצאו מבית קדשי הקדשים ונחלקו לארבעה ונכנסו שנים בחוטמו של זה ושנים בחוטמו של זה 9). — אולי זהו ר׳ יוסי בן דוסא שאמר: כנען הוא אליעזר (עבד אברהם) ועל ידי ששרת אותו צדיק באמונה יצא מכלל ארור לכלל ברוך (בר׳, ט׳ כ״ה, שם כ״ד ל״א) 10).

הערות לסי׳ י״ב:

1) ע׳ לקמן הערות 4, 5, 7, 8. 2) תוספתא פאה ד׳ ב׳.
3) תוספתא תענית ב׳ ו׳, ב״ק ז׳ כ״א.
4) ספרי במדבר ו׳ כ״ו (פסקא מ״ב) ר׳ יהודה הנשיא בשמו. בזבחים קט״ז ב׳ נשתבש שם האומר, רש״י מגיה שם עפ״י הספרי ורק מה שהוא כותב שם „תורת כהנים״ זהו טעות סופר, כי לא מהספרא הוא זה אלא מהספרי. סתם, בספרי דברים י״ב ה׳ (פסקא ס״ב) ולדברים ל״ג י״ב (פסקא שנ״ב). בספרי באה קודם לזה דעה סתמית, מקום הגרן בשש מאות ומקום המזבח בחמשים, ואח״ז באה דעתו של ר״א בן שמוע (לעיל ע׳ 4). במדרש שמואל ריש פל״ב אמר הדעה הסתמית שבספרי - רבי בשם אבא יוסי בן דרוסאי. ומאמרו של אבא יוסי בא שם בראשונה - תני ר׳ שמעון בן יוחאי (כזה הוא בודאי מתכון לספרי שהוא מיוחס לרשב״י). ע לעיל 11. - הדעה השלישית היא של ר״א בן שמוע, אך עם הקדמה לא רגילה: א״ר אלעזר בן שמוע: אני לא שמעתיה מפומיה דאבא, חברייא שמעונה מפומיה דאבא. כנראה צ״ל שם ר׳ אלעזר ב״ר שמעון במקום „בן שמוע״. 5) ספרי שם. ר׳ יהודה הנשיא בשמו. בב״ר ע״ח: רב בשם ר׳ יוסי בן דוסתאי. בשמו״ר מ״ח - סתם. 6) ע׳ לעיל סוף ע׳ 42.
7) יומא כ״ב ע״ב. ר׳ יהודה הנשיא בשמו. 8) ספרי שם. ר״י הנשיא בשמו. וכן חגיגה י״ג ע״ב. בויק״ר ל״א רק „רבי אומר״. 9) ספרא לאותו פסוק (45 ע״ב) סנהדרין נ״ב ע״ב. 10) ב״ר ס׳, ויק״ר י״ז קרוב לסוף. מה שבשו״ט ק״ג י״ד נאמר בשם אבא יוסי בן דוסתאי נאמר בב״ר ל״ד בשם אבא יוסי התורתי, בברייתא קדושין ל׳ ע״ב - סתם.

סימן י״ג.

ר׳ דוסא.

משום ר׳ דוסא שנקרא פעם 1) הגדול (כלומר הזקן) נאמרו איזה מאמרי אגדה. ר׳ דוסא זה היה בודאי בתקופה שאחרי אדריאנוס, לא דוסא בן הרכינס שהיה בימי ר׳ יוחנן בן זכאי. אולם קשה להחליט בזה דבר ברור, מפני שמצינו שגם דוסא בן הרכינס נקרא לפעמים דוסא סתם 2). אבל אנו מוצאים כי היה ר׳ דוסא שאמר משום ר׳ יהודה בר אלעאי 3). כאן אנו מביאים את מאמרי האגדה שלו: — הרי הוא אומר (שמות, ל״ג כ׳): כי לא יראני האדם וחי, בחייהם אינם רואים, אבל רואים במיתתן, וכן הוא אומר (תה׳, כ״ב ל׳): לפניו יכרעו כל יורדי עפר 4). — זכריה, י״ב י׳. וספדו עליו כמספד על היחיד. האי הספדא מאי עבידתיה? (כלומר על מה בא ההספד הזה). ר׳ דוסא ורבנן, חד אמר על משיח בן יוסף שנהרג 5), וחד אמר על יצר הרע שנהרג 6). — במהלקת שהיתה כמה יארכו ימות המשיח נמצא גם דעתו של ר׳ דוסא 7).

הערות לסי׳ י״ג:

1) ע׳ פסיקתא ר׳ א׳ קרוב לסוף (4 ע״א). השוה לקמן הע׳ 7.

2) ע׳ ביחוד הפלוגתות שבעדיות ג׳ א׳-ו׳, ששם פעם נאמר השם המלא ופעם ר׳ דוסא בלבד חולק על חכמים. 3) זבחים פ״ח ע״ב, ע׳ פרנקל 72 הע׳ 5.

4) ספרא א׳ א׳ (4 ע״א) לפני דבריו של ר״ע (ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב 76 הע׳ 3). בספרי במדבר י״ב ח׳ (פסקא ק״ג) בשם ר׳ אלעזר בן יוסי.

5) ע׳ כפורו של ר׳ יהודה ע״ד המתת יצר הרע, לעיל ח״א 556. 6) סוכה נ״ב.

7) ע׳ לעיל כרך א׳ ח״א 103. בפסיקתא ר׳ א׳ (4 ע״א) א״ר ברכיה בשם ר׳ דוסא הגדול לא כמו בברייתא סנהדרין צ״ט ע״א. בשו״ט צ׳ ט״ו אומר זאת ר׳ ברכיה בלבד. בב״ר א׳ קרוב לסוף נמצא מאמר בשם ר׳ דוסא - דוסאי - על הכתוב משלי ג׳ כ״ו, שם פ׳ נ״ט קרוב לסוף לבר׳ כ״ד ז׳, בפסיקתא 131 ע״ב לתה׳ קל״ז ה׳; בודאי זהו אמורא שנקרא בשם זה. אולי זהו דוסתאי שאמר משום ר׳ שמואל בן נחמן, ע׳ ב״ר מ״ד בסוף; שם פ״א קרוב לס״ף.

סימן י״ד.

ר׳ דוסתאי ב״ר יהודה.

מהתנא הזה, שאמר בשם ר׳ שמעון בן יוחאי 1), נשארו לנו ארבעה דברים על דברים פרשה ל״ב, לפסוק ב׳, יערף כמטר לקחי, אם כנסת דברי תורה כדרך הכונסים מטר לבור, לסוף שאתה מנזל ומשקה לאחרים, שנא׳ (משלי ה׳, ט״ו): ונוזלים מתוך בארך 2). — שם, פסוק ו׳. הוא עשך ויכוננך, עשאך כנונים, כנונים מכפנים, שאם תעלה אחד מהם על גבי חברתה אין אתה יכול לעמוד 3). — שם, פסוק ט״ו, וינבל צור ישועתו. אל תיקרי וַיְנַבֵּל אלא

תְּנַבֵּל, שנא׳ (ירמי׳, י״ד כ״א): אל תנאץ למען שמך ואל תנבל כסא כבודך 4). — שם, פסוק כ׳, אל תיקרי לא אֵמֻן בם, אלא לא אָמֵן בם, שלא היו רוצים לענות אמן אחר הנביאים בשעה שמברכים אותם, וכן הוא אומר (ירמי׳, י״א ה׳): למען הקים את השבועה אשר נשבע ה׳ לאבותיכם לתת לנו ארץ זבת חלב ודבש. ולא היה אחד מהם שפתח פיו ועונה אמן, עד שבא ירמיהו וענה אמן, שנא׳: ואען ואומר: אמן ה׳! 5). — עוד מאמר אחד נמצא בשם ר׳ דוסתאי ב״ר יהודה, שנאמר ג״כ בשם ר׳ שמעון בן יוחאי: מותר להתגרות ברשעים בעולם הזה, שנא׳ (משלי, כ״ח): עוזבי תורה יהללו רשע ושומרי תורה יתגרו בם. ואם לחשך אדם לומר: והא כתיב (תה׳, ל״ז א׳): אל תתחר במרעים? אמור לו: מי שלבו מנקפו אומר כן. אלא אל תתחר במרעים — להיות כמרעים, אל תקנא בעושי עולה — להיות כעושי עולה 6). — אפשר שגם הביאור לשם קיני הותן משה הוא של ר׳ דוסתאי זה: קיני היה שמו (של יתרו) ולמה נקרא שמו קיני? שפירש ממעשה קנאי שמקנאים בו (כלומר פירש מעבודה זרה שבה מקנאים להקב״ה), שנא׳ (דברים, ל״ב כ״א): הם קנאוני בלא אל, ואומר (יחזקאל, ה׳ ב׳): אשר שם סמל הקנאה 7).

הערות לסי׳ י״ד:

1) ע׳ תוספתא חולין ח׳ י״ט (ב. חולין קכ״ג ע״ב). מחלקת בינו ובין ר׳ יוסי בן כיפר (לעיל סי׳ י״א) ע׳ תוספתא שביעית ב׳ י״ח. בינו ובין ר׳ יהודה הנשיא, ערכין ל׳ ע״א.

2) ספרי לאותו פסוק (פסקא ש״ו).

3) ספרי לאותו פסוק (פסקא ש״ט). את המלה „בנונים׳ יותר טוב לפרש מן „כַּנַּן׳ שענינו סבב בחבל, משנה פרה ז׳ ז׳, מכשירין ד׳ א׳ (ע׳ לוי ח״ב 352). בחולין נ״ו ע״ב, ששם הדורש דרשה זו הוא ר׳ שמואל בן יצחק, הגירסא היא „בונניות׳ שהיא מלשון כן וכסים. אבל הוראה זו אינה מתאימה על המעים שעליהם מְדַבר שם, ויותר מתאימה הגירסא הראשונה „בנונים׳.

4) ספרי לאותו פסוק (פסקא שי״ח) השוה המגיד שנה ט״ו ע׳ 38. ד. אפנהיים בישרון של קבק ח״ה (בעברית) 31 ולהלן. עפשטיין, מקדמוניות היהודים I, 96.

5) ספרי לאותו פסוק (פסקא ש״כ), ר׳ טוביה בן אליעזר; בלקח טוב לאותו פסוק מיחס המאמר לר״א ב״ר יוסי הגלילי.

6) ברכות ז׳ ע״ב (השוה מגילה ו׳ ע״ב), אחרי דרשה דומה לה של רשב״י על הכתוב משלי כ״ח ד׳, בברייתא ששם האומר הוא ר׳ דוסאי בר מתון. אבל אחרי שר״ד בר מתון היה אמורא מאוחר שהיה אומר בשם ר׳ יוחנן (ע׳ יומא ל׳ ע״ב, זבחים צ״ט ע״א), צריך להגיה באן ע״פ דרך ארץ רבה פ״ב קרוב לסוף ר׳ דוסתאי ב״ר יהודה.

7) ספרי לבמדבר י׳ כ״ט (פסקא ל״ח).

סימן ט״ז.

ר׳ שמעון בן יהודה מכפר עכו.

ר׳ יהודה אבי ר׳ שמעון (שלפעמים נוסף על שמו גם שם מקומו, ולפעמים בלא שם המקום) פנה פעם בשאלה לר׳ גמליאל השני 1). ר׳ שמעון

בעצמו בא תמיד כמעט רק בתור מוסר דברי רשב״י 2). ממאמריו בעצמו נשארו רק שני באורי מקרא. לכתוב שמות, י״ד ט״ו. מה תצעק אלי. כבר צעקתם קדמה לצעקתך, שנא׳ (שם, י״ד י׳): וייראו מאד ויצעקו בני ישראל אל ה׳ 3). — דברים, ל״ב ו׳. ויכוננך. הושיבך על בסיסך (מלשון כן ובסים) הלעיטך בזה שבעת עממים ונתן לך מה שנשבע לך והורישך מה שהבטיחך 4).

הערות לסי׳ ט״ו:

1) ע׳ לעיל כרך א׳ ח״א 70 הע׳ 5. ר׳ יהודה זה אינו אחר אלא ר׳ יהודה בן אגרא א״ש כפר עכו, שבשמו אמר ר׳ גמליאל השני, תוספתא כלאים א׳ י״ב (ע׳ לעיל כרך ב׳ ח״א 45 הע׳ 14) וגם פשוט ר״י בן אגרא, תוספתא כתובות א׳ ב׳. בתוספתא נדה ג׳ ג׳ צ״ל ר׳ יוסי אומר משום ר׳ יהודה בן אגרא. – פרנקל 199 חושב ר׳ שמעון בן יהודה – ר׳ יהודה בר אלעאי. אולם בעצמו הטיל ספק בהנחה זו, ע׳ שם הע׳ 4. 2) ע׳ לעיל כרך ב ח״א 50 הע׳ 36. 3) מכילתא לאותו פסוק (29 ע״ב). 4) ספרי לאותו פסוק (פסקא ש״ט).

סימן ט״ז.

ר׳ אחי ב״ר יאשיה.

ר׳ יאשיה, אחי ר׳ אחי, צריך להשוב כי הוא הוא ר׳ יאשיה, תלמידו של ר׳ ישמעאל בן אלישע, שעליו מְדֻבר קודם 1). בברייתא אחת 2) נמצא דרשתו של ר׳ אחי ב״ר יאשיה לדברים כ״ג ט״ז סמוך לדברי ר׳ יאשיה שאמר ג״כ כדבריו. במכילתא באה פעם 3) דרשה של ר׳ אחי ב״ר יאשיה אחרי דרשתו הדומה לה של ר׳ ישמעאל. הוא גמר את אחרית ימיו לא בארץ ישראל אלא בבבל, ששם נִדָּה את בני העיר בעד חלול שבת עוד בימי ר׳ יהודה הנשיא 4). ושאחר כךְ נוצרה אגדה על דבר קברו [אנשים הפרו באדמת רב נהמן, נהר בהם רב אהאי בר יאשיה. באו ואמרו לרב נחמן: נחר בן־אדם. בא ושאלו: מי אתה, אדוני? א״ל: אני אהאי בר יאשיה. א״ל: ולאו אמר רב מרי: עתידים הצדיקים שיהיו עפר? א״ל: ומי הוא זה מרי זה שאיני מכיר אותו? א״ל: והלא המקרא אומר (קהלת, י״ב): וישוב העפר אל הארץ כשהיה. א״ל: מי שלמדך קהלת לא למדך משלי, דכתיב (משלי, י״ד): ורקב עצמות קנאה. כל מי שיש לו קנאה בלבו עצמותיו מרקיבין, כל שאין לו קנאה בלבו אין עצמותיו מרקיבין. משש בו וראה שיש בו ממש. א״ל: יקום נא אדוני וילך עמי הביתה. א״ל: מדבריך ניכר שאפילו נביאים לא קראת, דכתיב (יחזקאל, ל״ז): כי אני ה׳ בפתחי את קברותיכם. א״ל: והלא כתיב (בר׳ ג׳): כי עפר אתה ואל עפר תשוב, א״ל: ההוא שעה אחת קודם תחיית

המתים] 5). במדרשי הכתובים שנשארו ממנו נראה דרך החריפות השורר בכלל במדרש התנאים. — שמות, י"ב ג'. דברו אל כל עדת בני ישראל. וכי שניהם מדברים היו? והלא כבר נאמר (דברים, ה' כ"ד): ואתה תדבר אל בני ישראל? אלא כיון שמשה היה מדבר היה אהרן מימינו ואלעזר משמאלו ואיתמר מימינו של אהרן, והדבור יוצא מביניהם כאילו השלשה מדברים 6). — בדרשתו האמורה להלן על הפסוק הזה שבשמות י"ב ג' ר' אהא מגביל את הזמנים השייכים לעשית פסח מצרים. הדיבר (היה) בראש הדש ולקיחה בעשור ושחיטה בארבעה עשר. אתה אומר כן או אינו אלא הדיבר ולקיחה בראש הדש ושהיטה בי"ד? ת"ל: דברו אל כל עדת בני ישראל לאמר. שאין ת"ל "לאמר", אלא להפסיק הענין, הא אין לך לדון כלשון האחרון, אלא כלשון הראשון: הדיבר בראש הדש ולקיחה בעשור ושהיטה בי"ד 7). — שמות, כ' י'. ויום השביעי וכו'. למה נאמר? לפי שהוא אומר (שמות, ל"ה ב'): כל העושה בו מלאכה יומת, ענש שמענו, אזהרה מנין? ת"ל ויום השביעי לא תעשה כל מלאכה. אין לי אלא ענש ואזהרה על מלאכת היום, ענש ואזהרה על מלאכת הלילה מנין? ת"ל (שמות, ל"א י"ד): מחלליה מות יומת. ענש שמענו ואזהרה לא שמענו, ת"ל: ויום השביעי שבת לה' אלהיך, שאין ת"ל שבת, אלא להביא את הלילה בכלל 8). במדבר, י"ב י"ג. ואביה ירוק ירק בפניה. שתי נזיפות נזפה. אלו אביה בשר ודם נזף בה, צריכה שתהא מוכלמת שבעה. והלא דברים קל והמר: ומה אביה בשר ודם שבעה, קל והומר למי שאמר והיה העולם ארבעה עשר. אלא דיו לבא מן הדין להיות כנדון: מה אביה בשר ודם שבעה, אף מי שאמר והיה העולם שבעה (ולפיכך רק שבעה ימים תסגר) 9). — הכתוב דברים כ"ג ט"ז, לא תסגיר עבדאל אדוניו, מדבר בעבד, שברה מהוץ לארץ לארץ 10) — כל הצופה בנשים סוף בא לידי עברה וכל המסתכל בעקבה של אשה הויין ליה בנים שלא מהוגנין 11). — הלוקח תבואה מן השוק למה הוא דומה? לתינוק שמתה אמו ומהזירין אותו על פתחי מיניקות אחרות ואינו שבע. הלוקח פת מן השוק למה הוא דומה? כאלו הפור וקבור. האוכל משלו דומה לתינוק המתגדל ע-שדי אמו 12).

הערות לסי' ט"ז:

1) ע' הופמן, צור איינלייטונג אין דער הלכ'שען מדרש, ע' 39.

2) גסין מ"ה. 3) מכילתא שמות י"ב ג' (3 ע"ב). 4) ע' קדושין ע"ב סוף ע"א.

5) ע' שבת קנ"ב ע"ב. רב נחמן זה הוא רב נחמן בר יצחק (ע' ד"ס שם VII 372).– ע"ד היחס של ר' אחי ב"ר יאשיה לנהרדעא, שהיה לו עוד בזמן שבתו בא"י, ע' לעיל 82 הע' 5.

6) מכילתא לאותו פסוק (3 ע״ב). 7) מכילתא לאותו פסוק (3 ע״ב). הנגינה של המסרת מושכת „העשור לחדש הזה׳ אל „דברו׳. גם בדרשתו של ר׳ אחי במקום „הדיבור והלקיחה בראש חדש׳ צ״ל „הדבור והלקיחה בעשור לחדש׳ (כי כתוב מפורש הוא, שמו׳ י״ב ג׳, ובעשור לחדש הזה ויקחו וכו׳). וכן במאמר הסתמי שבא שם במכילתא קודם. 8) מכילתא לאותו פסוק (69 ע״ב).

9) ספרי לאותו פסוק (פסקא ק״ו). השוה הברייתא הסתמית בב״ק כ״ה ע״א, כ״ב קי״א.

10) גטין מ״ה. 11) נדרים כ׳. 12) אדר״נ פ ל (45 ע״ב).

סימן י״ז.

ר׳ יעקב.

התנא שנזכר בשדה ההלכה לעתים קרובות בשם ר׳ יעקב בלנה, בלא שם לְוָי, נמצא אותו במשא ומתן עם ר׳ יהודה 1) ור׳ נחמיה 2). עוד מצאנו מחלקות בינו ובין תלמידים אחרים של ר׳ עקיבא, ר׳ שמעון 3), ר׳ יוסי 4), ר׳ מאיר 5). הוא גם אמר דבר בשם ר׳ מאיר 6). מהמאוחרים נמצא עמו במחלקת את ר׳ שמעון בן אלעזר 7) ור׳ נתן 8). ר׳ יהודה הנשיא אומר בשמו 9). וכן ר׳ יהודה בן נקוזא 10), ור׳ זכיי 11). שני פתגמיו שבאו במשנה 12) מדברים ע״ד היחס שבין העולם הזה והעולם הבא: העולם הזה דומה לפרוזדור בפני העולם הבא, התקן עצמך בפרוזדור כדי שתכנס לטרקלין (triclinium). הוא היה אומר: יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא, ויפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה. לענין עולם הבא מתיהס גם פתגמו הנפלא ע״ד מתן שכרן של מצות: אין לך מצוה בתורה שאין מתן שכרה בצדה ותהיית המתים תלויה בה, בכבוד אב ואם כתיב (דברים, כ״ה ט״ז): למען יאריכון ימיך ולמען ייטב לך, ובשלוח הקן כתיב (שם, כ״ב ז׳): למען ייטב לך והארכת ימים. הרי שאמר לו אביו עלה לבירה והבא לי גוזלות, ועלה לבירה ושלח את האם ונטל את הבנים ובהזירתו נפל ומת, היכן היא טובת ימיו של זה והיכן אריכות ימיו של זה? אלא למען ייטב לך לעולם שכלו טוב, והארכת ימים לעולם שכלו ארוך. על זה אמר ר׳ יוסף, האמורא המצוין בקבלותיו מהדורות הקדמונים: אלמלי דרשיה אחר להאי קרא כר׳ יעקב בר ברתיה לא חטא (אם היה אחר — אלישע בן אבויה — יודע לדרוש את הכתוב הזה כר׳ יעקב בן בתו, לא היה בא לידי כפירה) 13). זוהי הקבלה היחידה, אמנם החשובה מאד, שאנו יודעים ע״ד מוצאו של התנא ר׳ יעקב 14). ממנהגיהם של עובדי האלילים בא ר׳ יעקב לספר ע״ד אכזריותם הנוראה 15): אני ראיתי גוי אחד שכפתו לאביו והניחו לפני כלבו ואכלו. —

הרואה נחש ועקרב בתוך ארבע אמות, ראוי היה שימות בהם, אלא שרחמים של מקום מרובין 16). — כל שאין לו אשה, שרוי בלא טובה, בלא עזר, בלא שמחה, בלא ברכה, בלא כפרה; בלא טובה — לא טוב היות האדם לבדו (בר׳ ב׳ י״ח); בלא עזר (שם, שם): אעשה לו עזר כנגדו; בלא שמחה, שנא׳ (דברים, י״ד כ״ו): ושמחת אתה וביתך; בלא כפרה (ויקרא, ט״ז ו׳): וכפר בעדו ובעד ביתו; בלא ברכה (יחזקאל, מ״ד ל׳): להניח ברכה אל ביתך 17). — אור שברא הקב״ה ביום ראשון אדם צופה ומביט בו מסוף העולם ועד סופו 18).

הערות לסי׳ י״ז:

1) תוספתא תמורה א׳ י״ז. ר׳ יעקב מש״ב שתי תשובות כנגד מאמרו של ר׳ יהודה בר אלעאי. אולם במשנה תמורה ב׳ א׳ באה התשובה הראשונה בשם ר׳ מאיר, ורק השניה באה בשם ר׳ יעקב בברייתא יומא נ׳ ע״א. 2) תוספתא זבחים י״ב ח׳, ויכוה שלם.

3) תוספתא זבחים י׳ ט׳ וי״א; תוס׳ אהלות י״ג י׳; תוס׳ נגעים ח׳ ח׳; שם ט׳ ה׳; תוס׳ טהרות י׳ ב׳. השוה תוס׳ ידים ב׳ ט׳. 4) תוס׳ אהלות ה׳ ב׳, תוס׳ טהרות ז׳ ה׳ ו׳.

5) תוס׳ תרומות ט׳ ט׳. 6) תוס׳ מעשר שני ב׳ י׳; תוספתא יבמות י״ב י״א, ע׳ לעיל כרך ב׳ ח״א ע׳ 164 הע׳ 13. 7) תוס׳ חולין ג׳ א׳. 8) תוס׳ ב״ב י׳ י״א.

9) תוס׳ ע״ז ה׳ (ו) ד׳. 10) תוס׳ אהלות ד׳ ח׳.

11) תוס׳ ידים ב׳ ט׳. זכיי ע״פ תוס׳ ברכות ב׳ ט״ז. 12) אבות ד׳ ט״ז י״ז. השוה קה״ר ד׳ ו׳, ויק״ר נ׳ קרוב לראש. 13) תוספתא סוף חולין (מקוצר); ב׳ חולין קמ״ב ע״א, ב׳ קדושין ל״ט ע״ב 14) ר׳ יהודה הנשיא היה תומך בידי בנותיו של אלישע בן אבויה, ע׳ ירוש׳ חגיגה 77 ע״ג, ב׳ חגיגה ט״ו: 15) ספרי דברים י״ב ל״א (פסקא פ״א בסוף) ברש״י ובלקח טוב - ר׳ עקיבא. 16) ירוש׳ שבת 14 ע״ב וג׳. תני ר׳ יעקב אומר. בסגנון אחר וסתם בברייתא בבלי שבת קכ״א ע״ב.

17) ב״ר ריש י״ז, תני ר׳ יעקב. קה״ר ז׳ ה׳, סתם. בשלשת הכתובים האחרונים קורא ר׳ יעקב לאשה „בית" (ע׳ לעיל כרך ב׳ ח״א ע׳ 108 הע׳ 7). בבבלי יבמות ס״ב ע״ב נמצא המאמר הזה בקצור בשם ר׳ תנחומא בר חנילאי. בשו״ט נ״ט ג״כ בשנוים ומתחיל „אמרו רבותינו".

18) ברייתא חגיגה י״ב ע״א.

סימן י״ח.

סומכוס (Symmachos) בן יוסף.

מהתנא הזה תלמידו החריף של ר׳ מאיר 1) נשאר מאמר אגדי אחד: כל המאריך באחד (בקריאת שמע „ה׳ אחד") מאריכין לו ימיו ושנותיו בטובה 2).

הערות לסי׳ י״ח:

1) ע׳ פרנקל 198, גרץ IV, 193.

2) ירוש׳ ברכות 4 ע״א; ב׳ ברכות י״ג ע״ב. הראיות שמביא ניגר שסומכוס זה הוא אותו סומכוס שתרגם את התורה, אינן מספיקות אפילו להשערה בעלמא.

סימן י״ט.

ר׳ יצחק.

התנא הזה שמאמריו — ע״פ הרוב במדרש ההלכה — נמצאים כמעט רק במכילתא ובספרי 1) היה כנראה מבית מדרשו של ר׳ ישמעאל 2), אולם היה לו משא ומתן גם עם תלמידי ר׳ עקיבא 3). ממדרשי המקרא שלו נביא פה את אלה שאינם שייכים להלכה: שמות, י״ב ז׳. ולקחו מן הדם ונתנו על שתי המזוזות ועל המשקוף [מבפנים, דברי ר׳ שמעון ור׳ נתן. ר׳ יצחק אומר:] לעולם מבחוץ, כדי שיהו המצרים רואין ומעיהן מתהתכין 4). — שמות, ט״ו כ״ו. כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה׳ רופאך. הא אם אין בהם מחלה, מפני מה הם צריכין רפואה? אלא כל המחלה וכו׳ בעולם הזה, ואם אשים — כי אני ה׳ רופאך בעולם הבא 5). — שמות, כ׳ ב׳. אלהים אחרים. אלו נפרט להם כל שם עבודה זרה לא היה מספיק כל העורות שבעולם 6). — שמות, כ׳ ז׳. זכור את יום השבת. לא תהא מונה (את ימי השבוע) כדרך שאחרים מונין, אלא תהא מונה לשם שבת (ראשון בשבת, שני בשבת וכו׳) 7). — שם, כ׳ י״א. על כן ברך ה׳ את יום השבת ויקדשהו. ברכו במן וקדשו במקושש (במדבר, ט״ו ל״ב) 8). — שמות, כ״ג ד׳. כי תפגע שור אויבך. בישראל משומד הכתוב מדבר (כי את ישראל הלא אסור לשנוא) 9). — במדבר, ו׳ כ״ד. יברכך ה׳ וישמרך. מיצר הרע, וכן הוא אומר (משלי, ג׳ כ״ו): כי ה׳ יהיה בכסלך ושמר רגלך מלכד 10). — דברים, י״א כ״ג. והוריש ה׳ את כל הגוים מלפניכם. שתהיו אתם גדולים והולכים, והם מתמעטים והולכים, וכן הוא אומר (שמות, כ״ג ל׳): מעט מעט אגרשנו מפניך 11). — דברים, י״ד י״א. כל צפור טהורה. עוף טהור נקרא עוף ונקרא צפור, והטמא אין נקרא אלא עוף בלבד 12). — מנין לברכת המזון מן התורה? שנאמר (שמות, כ״ג כ״ה): וברך את לחמך, אל תקרי וּבֵרַךְ אלא וּבָרֵךְ 13). — [היתר נדרים פורחין באויר ואין להם על מה שיסמכו], ר׳ יצחק אמר יש להם על מה שיסמכו, שנא׳ (שמות, ל״ה כ״ב): כל נדיב לב 14). — אבן ירה הקב״ה בים וממנו נשתת העולם, שנא׳ (איוב, ל״ח ו׳): או מי ירה אבן פנתה 15). — עד היכן מעשה המרכבה? — עד החשמל (יחזקאל, א׳ כ״ז) 16). — איכה, ב׳ י״ג. מה אעידך. נביאים העדתי בך 17). — יפה צעקה (כלומר תפלה) לאדם בין קודם גזר דין ובין לאחר גזר דין 18).

הערות לסי׳ י״ט:

1) ע׳ הופמן, צור איינלייטונג אין דען הלכ״ישען מדרש ע׳ 89, 87. בתוספתא הוא אומר פעמים בשם ר׳ אליעזר (בן הורקנוס): תרומות א׳ א׳ וב׳ ה׳; הלכה א׳ ממנו בתוס׳ תרומות

א׳ ס״ו. 2) ע״פ הרוב באו מאמריו במכילתא ובספרי אחרי מאמריהם של ר׳ ישמעאל ותלמידיו, ר׳ יאשיה ור׳ יונתן (במקום ר׳ יונתן בא לפעמים בטעות ר׳ נתן).

3) פעם הוא נזכר בספור אחד יחד עם ר׳ נתן, ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב 111, ופעם אמרו ביחד דבר הלכה, מכילתא י״ב ב׳ (2 ע״ב). בספור שבב״ר פל״ה ישב איזה זמן יחד עם ר׳ יונתן (כצ״ל ולא ר׳ יוחנן, כמו שמוכח ממועד קטן ט׳ ע״א, ששם אמנם לא נזכר ר׳ יצחק ור׳ יונתן נקרא שם בן עכמאי) ויהודה בן גרים (זה היה מיוצאי חלצי הגרים שנזכרו לעיל כרך ב׳ ח״א 49 הע׳ 22) בבית מדרשו של רשב״י. הנוסח של הספור בפסיקתא 87 ע״ב (ע״פ כ״י אוקספורד וכרמולי) ר׳ יהודה בן גיורי ור׳ יצחק ור׳ נתן, שכמובן, צ״ל שם ר׳ יונתן. הנוסח שבתנחומא סוף בראשית נוסד על זה שבמו״ק. 4) מכילתא י״ב ז׳ (6 ע״א) וי״ב כ״ב (11 ע״ב). 5) מכילתא לאותו פסוק (46 ע״א). 6) מכילתא לאותו פסוק (67 ע״ב) חולק על ר״א בן הורקנוס, לעיל כרך א׳ ח״א 86, וכן בספרי דברים י״א י״ז (פסקא מ״ג).

7) מכילתא לאותו פסוק 69 ע״א). 8) מכילתא לאותו פסוק (69 ע״ב). ב״ר י״א. קודם לזה דעותיהם של ר׳ ישמעאל ור׳ עקיבא (בב״ר - ר׳ נתן) ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב 10, ואחריהן של רשב״י, לעיל כרך ב׳ ח״א 59. 9) מכילתא לאותו פסוק (99 ע״א). קודם לזה באוריהם של ר׳ יאשיה ור״א בן הורקנוס ואח״כ של ר׳ נתן.

10) ספרי לאותו פסוק (פסקא מ״א). קודם לזה באורו של ר׳ נתן.

11) ספרי לאותו פסוק (פסקא נ׳). 12) ספרי לאותו פסוק (פסקא ק״ג). קודם לזה ר׳ יאשיה. 13) מכילתא י״ג ג׳ (19 ע״ב), ברכות מ״ח ע״ב. בירוש׳ ברכות 11 ע״א. ירוש׳ מגילה 75 ע״א (מדרש שמואל פי״ג) מיוחס מדרש זה לר׳ נתן, וזה של ר׳ נתן משמואל א׳ פ׳ י״ג - לר׳ יצחק. 14) ברייתא חגיגה י׳ ע״א. קודם לזה מאמריהם של ר״א בן הורקנוס ור׳ יהושע בן חנניה, ואח״כ חנניה בן אחי ר׳ יהושע.

15) יומא נ״ד: קודם לזה מחלקת שבין ר׳ אליעזר ובין ר׳ יהושע, לעיל כרך א׳ ח״א 95.

16) חגיגה י״ג. קודם לזה דעתו של ר׳ יהודה הנשיא.

17) פסיקתא קכ״ד ע״ב, איכה ר׳ לאותו פסוק (שם במקום רבי צ״ל ר׳ יצחק). ע׳ הערת של בובר שם. חולק עליו ר׳ נתן על יסוד הכת״ב ירמי׳ ז׳ כ״ה.

18) ראש השנה י״ח ע״א (ט״ז ע״א).

פרק ארבעה עשר.

בני תלמידיו של ר׳ עקיבא.

סימן א.

ר׳ אלעזר בר׳ שמעון.

חייו של ר׳ אלעזר נעשו כמו חיי אביו, ר׳ שמעון בן יוחאי, לנושא של אגדות רבות ומעשיות 1). כל זמן שגורל אחד היה לשניהם היתה אגדה אחת נרקמת בשביל שניהם ביחד 2). הפלא הזה, שלמרות שר׳ שמעון אביו היה כל כך שונא את הרומאים, נעשה ר׳ אלעזר בנו אצלם בזמן מאוחר לפקיד 3), היה למקור לספורים בישיבות בבל וכן בדרשות של הכמי האגדה שבארץ ישראל. מפני עמדתו אי ההגונה הזאת אפשר היה שתתרקם אחר כך אניקדוטה שכזו 4), שאחרי מות אביו שכח את תלמודו. ראה אותו ר׳ יוסי בן הלבתא,

א״ל: אתה משרש צדיקים ואין אתה בן תורה! א״ל: ומה אעשה? א״ל: מבקש אתה לשנות? א״ל: הן. התחיל מלמד אותו פרק אחד, שני ושלישי. הכניסו לבית הוועד. ראה אותו רבי, א״ל: לזה הכנסתה עמך? א״ל מכירתו (?) של ר׳ שמעון בן יוחי הוא בא. העלה אותו ר׳ יוסי לצפורי והיה משנה אותו, בשנה האחרת הורידו עמו ונכנס לבית הוועד. התחיל משיב דברים שם וקרא עליו רבנו הקדוש: פרי צדיק עץ חיים (משלי, י״א ל׳). 5). באמת למד ר׳ אלעזר תורה מפי רשב״י אביו 6). וכשהיה בבית מדרשו של ר׳ שמעון בן גמליאל התרועע עם ר׳ יהודה, בנו של ר׳ שמעון, שהיה אחר כך לנשיא 7). בהלכה היה על פי הרב בן מחלקתו של ר׳ יהודה הנשיא 8). אחרי מותו של ר׳ אלעזר שלח ר׳ יהודה לדבר באשתו והיא השיבה לו: כלי שנשתמש בו קדש לא ישתמש בו חול 9). כשמת ר׳ אלעזר ב״ר שמעון היה דורו קורא עליו: מי זאת עולה מן המדבר כתמרות עשן מקטרת מור ולבונה מכל אבקת רוכל (שה״ש, ג׳ ו׳): מהו מכל אבקת רוכל? דהוה קרי ותניי ופייטן ודרשן 10). —

הירושה האגדית של ר׳ אלעזר בר״ש אינה כל כך עשירה לפי התהלה שהללוהו בני דורו. כנראה הוא היה יותר מאסף ומוסר דבריהם של אחרים וכמו כן של אביו. על זה מעיד מאמרו שבו העריץ את דבריו של ר׳ אליעזר ב״ר יוסי הגלילי 11). מאמרו זה מסר ר׳ יוחנן שהוא אמר עוד דברים בשמו וכן עוד אמורא של המאה השלישית, ר׳ שמלאי.

בפלוגתא שבין ר׳ יוסי ור׳ שמעון בן יוחי ע״ד השפעת הצדיקים שר׳ יוסי אומר שהיא פוסקת לאחר מותם ורשב״י אומר שהיא קיימת גם אחר כך, א״ר אלעזר ב״ר שמעון: רואה אני את דברי ר׳ יוסי מדברי אבא: שזה קדוש השם, שכל זמן שהצדיקים בעולם ברכה בעולם, נסתלקו צדיקים מן העולם, נסתלקה ברכה מן העולם 12). וכך הוא אומר על דברי אביו, שהתפלא למה נחלקו בית שמאי ובית הלל מי נברא קודם שמים או ארץ 13), ועל זה אומר ר׳ אלעזר בר״ש: אם כדעת אבא, למה פעמים שהוא מקדים ארץ לשמים ופעמים שהוא מקדים שמים לארץ? אלא מלמד ששניהם שקולין זה כזה 14). — מהמלה „קוממיות" (ויקרא, כ״ו י״ג) דורש ר״א בר״ש - קומתם של ישראל בימות המשיח תהיה שלש מאות אמה, קוממיות — „מאה, מיות" — מאתים (וביחד שלש מאות) 15). — נגד פתגמו של רשב״י: הספר והמקל ירדו כרוכין מן השמים 16) אומר ר׳ אלעזר: ספר וסייף ירדו כרוכים מן השמים. אמר להם: אם עשיתם את התורה הכתובה בזה, אתם ניצולים מזה, ואם לאו, הרי אתם לוקים בו. והיכן פירושו של דבר? הרי הוא אומר ויגרש את האדם וישכן

מקדם לגן עדן את הכרובים ואת להט החרב המתהפכת לשמר את דרך עץ החיים (בר', ג' כ"ד) 17). — אביו אמר שהעובד עבודה זרה ניתן להצילו בנפשו: ומה פגם הדיוט ניתן להצילו בנפשו (כלומר אם בא אחד להרג את חברו או לאַנֵס אשה מותר להרגו), פגם גבוה (הבא לפגום בקדושת הקב"ה) לא כל שכן. וכי עונשין מן הדין (ממה שלומדים מקל וחמר ולא כתוב מפורש בתורה)? קא סבר עונשין מן הדין. ור' אלעזר אמר: המחלל את השבת ניתן להצילו בנפשו. סבר לה כאבוה, דאמר: עונשין מן הדין, ואתיא שבת בחלול חלול (כלומר לומד שבת בגזרה שוה) מעבודה זרה 18). — מותר לו לאדם לשנות בדבר השלום 19), שנא' (בר', נ' י"ז): אביך צוה וגו' כה תאמרו ליוסף וכו' (ויעקב באמת לא צוה מאומה) 20).

— כשם שמצוה על אדם לומר דבר הנִשְׁמָע (דבר שהשומעים יקבלוהו), כך מצוה על אדם שלא לומר דבר שאינו נשמע 21). — בעון נדרים בנים מתים 22). — נוח לו לאדם לגדל לגיון אחד משל זיתים בגליל ולא לגדל תינוק אחד בארץ ישראל 23). — צריך אדם להטפל בבנו עד שלש עשרה שנה, מיכן ואילך צריך שיאמר: ברוך שפטרני מעונשו של זה 24). — [האיש מְצֻוה על פריה ורביה, אבל לא האשה], אמר קרא (בר', א' כ"ח): ומלאו את הארץ וכבשוה. איש דרכו לכבוש ואין אשה דרכה לכבוש 25).

מדרשי כתובים בודדים שנשארו מר' אלעזר בר"ש הננו לסדרם כאן ע"פ סדר הכתובים. בר', ב' כ"ב. [עפר — עופר — עוּלָם (עֶלֶם, בארמית עולם) על מליאתו נברא] א"ר אלעזר ב"ר שמעון: אף חוה על מליאתה נבראה (כלומר בכל קומתה) 26). — בר', ה' ט"ז. ויצא קין מלפני ה'. יצא כמערים וכמרמה בבוראו 27). — בר', י"א ב'. ויהי בנסעם מקדם. הסיעו עצמן מקדמונו של עולם. אמרו: אי אפשינו לא בו ולא באלהותו 28). — לא מצינו שדיבר המקום עם אשה אלא עם שרה בלבד (בר', י"ח ט"ו) 29). — למדינה שהיתה מכתבת ענקמון למלך (כלומר רשמו בה כל גבוהי הקומה שיבואו לגדוד המלך, להיות שומרי ראשו), והיתה שם אשה אחת והיה לה בן ננס, והיתה קוראה אותו מקרילפרוס (Makrelaphros גדול־זריז). אמרה: בני מקרילפרוס ואין אתם מכתיבין אותו. אמרו: אם בעיניך הוא מקרילפרוס, בעינינו הוא ננס שבננסים. כך אביו קורא אותו (את עשו) גדול (בר', כ"ז א'): ויקרא את עשו בנו הגדול; אמו קוראת אותו גדול (שם, פסוק ט"ו): ותקח רבקה את בגדי בנה הגדול. אמר להן הקב"ה: אם בעיניכם הוא גדול, בעיני הוא קטן, שנאמר (עובדיה א' ב'): הנה קטן נתתיך בגוים 30). — בר', כ"ז כ"ג. הצד ציד. ציידא

היך צדוק! פכור תרעיא (מי שמנפץ את השערים), היך תרעך פכור ומקולקל! 31). — בר׳, כ״ח י״ב. ויחלם והנה סולם. הראה לו [כבש של] מזבח; מוצב ארצה — זה מזבח, שנא׳ (שמות, כ׳ כ״ב): ואם מזבח אדמה תעשה לי; וראשו מגיע השמימה — זה ענן (נ״א: ריח) הקטרת; והנה מלאכי אלהים — אלו כהנים [גדולים]; עולים ויורדין בו — עולין בכבש ויורדים בו 32). — שמות, א׳ י״א. וישימו עליו. עליהם לא נאמר אלא עליו. מלמד שהביאו מלבן ותלו בצוארו של פרעה, שאם היה אחד מישראל שאומר איסטניס אני, אומר לו: כלום אתה איסטנים מפרעה 33). — ויקרא, י״ט כ׳. נחרפת לאיש. בכתושה לפני איש, כמה דתימר (משלי כ״ז כ״ב): אם תכתש את האויל בעלי בתוך הריפות 34). — דברים, ב׳ כ״ג. עוים — שהיו בקיאין בעפרות כנחשים, בגלילא צווחין (קורין) להויא (נחש) איויא 35). — יהושע, ז׳ כ׳. כזאת וכזאת עשיתי. חמשה (חמש פעמים חטא) ארבעה בימי משה ואחד בימי יהושע. ומפני מה לא נענש עד כאן? לפי שלא ענש על הנסתרות עד שעברו את הירדן 36). — תה׳, פ״ט ז׳. כי מי בשחק יערוך לה׳. מהו יערוך? מי עורך למעלן לפני קרבן [כמה שנא׳]: וערך הכהן אותם (ויקרא, א׳ י״ב) 37). — שה״ש, ב׳ ט״ו. אחזו לנו שועלים. [כשהוא מושל את המצרים הוא מושלן בשועלים]. ערומין היו המצרים לפיכך הוא מושלם בשועלים. מה שועל זה מביט לאהוריו, כך היו המצרים מביטים לאחוריהם, והיו אומרים: במה נדונם? נדונם באש, והלא כבר נאמר (ישעי׳, ס״ו ק״ז): כי באש ה׳ נשפט. נדונם בחרב? והלא כתיב (שם) ובחרבו את כל בשר. אלא נדונם במים. שכבר נשבע הקב״ה שאינו מביא מבול לעולם עוד, שנא׳ (ישעי׳, נ״ד ט׳): כי מי נח זאת לי וכו׳. א״ל הקב״ה: הייכם שכל אחד ואחד מכם אני גוררו למבולו, שנא׳ (תה׳, ס״ג י״א): מנת שועלים יהיו 38). — הרוצה שיתקיימו נכסיו יטע בהן אדר, שנא׳ (תה׳, צ״ג ה׳): אדיר במרום ה׳ 39). — נחמיה, ח׳ י׳. כי הדות ה׳ מעזכם. אמר להם הקב״ה לישראל: בניי, לוו עלי וקדשו קדושת היום והאמינו בי, ואני פורע 40). — דהי״ב, ל״ג י״ג. ויעתר לו. בערבייא צווחין להתרתה עתרתה (בַּעֲרָב קורין להתירה עתירה) 41).

— אין בן דוד בא עד שיכלו כל שופטים ושוטרים מישראל, שנא׳ (ישעי׳, א׳ כ״ו): ואשיבה ידי עליך ואצרף כבור סיגיך וכו׳ ואשיבה שופטיך כבראשונה 42). — בדברים יותר חריפים אומר זה תנא אחד, ר׳ יוסי בר אלישע, שלא נזכר בשום מקום עוד: אם ראית דור שצרות רבות באות עליו צא ובדוק בדייני ישראל, שכל פורעניות שבאה לעולם לא באה אלא בשביל דייני ישראל... ואין הקב״ה משרה שכינתו על ישראל עד שיכלו שופטים ושוטרים

דעים מישראל 43. — ישעי', י"ד ה'. שבר ה' מטה רשעים אלו הדיינין שנעשו מקל לחזניהן, שבט מושלים — אלו תלמידי חכמים שבמשפחות הדיינין 44.

הערות לסי' א':

1) ע' פסיקתא 90 ע"ב עד 94 ע"ב. ב. ב"מ פ"ג ע"ב ופ"ר ע"ב. ירוש' מעשרות 50 ע"ד. קהלת ר' י"א ב', תנחומא ב' וירא 38. 2) ע' לעיל כרך ב' ח"א 46.

3) ע' לעיל ע' 30. השוה גרץ IV, 227 ; 185, 1882 Iostrow in Monatsschrift,

4) תנחומא ב' שם. האניקדוטה היא אנכרונית לגמרי, כי ר' יוסי בן חלפתא לא היה מבית מדרשו של ר' יהודה הנשיא, אלא של אביו ר' שמעון בן גמליאל.

5) מהמקור היותר נאמן, מב"מ פ"ה ע"א, נראה שזה אמר ר' יהודה הנשיא על בנו של ר' אלעזר בר"ש כשהוא בא לבית מדרשו. 6) ע' ירוש' שבת י"ב ע"ג.

7) ב"מ פ"ד סוף ע"ב. ע' לעיל סוף ע' 39. 8) ע' פרנקל 199, וויס ח"ב 185.

9) ב"מ פ"ר ע"ב. פסיקתא 94 ע"ב. 10) ויק"ר ל' קרוב לראש. בשהש"ר ג' ו' במקום דרשן — קריבו — עובר לפני התבה. 11) ע' לעיל ע' 14. 12) ספרי דברים י"א י' (פסקא ל"ח). ע' לעיל כרך ב' ח"א 55 הע' 21. 13) ע' לעיל כרך ב' ח"א 68.

14) ב"ר סוף א', ירוש' חגיגה 77 ע"ד. בב"ר הוא מביא שם אח"כ עוד דוגמאות, שהכתוב מקדים לפעמים זה ולפעמים אחר, ללמדך ששניהם שקולין [משה ואהרן, יהושע וכלב, תורים ובני יונה, כבוד אב ואם], ע' לעיל כרך ב' ח"א 68.

15) ב"ר י"ב. בספרא לאותו פסוק ובסנהדרין ק' ע"א אין דרשה זו. — ר"א בר"ש משיב על דברי ר' יהודה בר אלעאי שאמר שנים עשר מיל על שנים עשר מיל היה גובהן של מים (בירדן). א"ר אלעזר בר"ש: וכי מים קלים או בני אדם קלים? הוי אומר מים קלים מבני אדם. מלמד שהיו המים נגדשין למעלה כיפין על כיפין שלש מאות מיל וראו אותן כל מלכי האומות. ע' לעיל כרך ב' ח"א 150, תוספ' סוטה ח' ג'. 16) ע' שם 57. 17) ספרי דברים י"א י"ב (פסקא סוף מ'), ויק"ר ל"ה: תני בשם ר' אלעזר, דברים ר' ריש ב', א"ר אלעזר.

18) סנהדרין ע"ד ע"א. ע' לעיל כרך ב' ח"א 52. 19) ע' לעיל 42 הע' 42.

20) יבמות ס"ה ע"ב ר' אילעא בשמו. שם הוא אומר בשמו עוד איזה מאמרים. ר' אילעא היה מבית מדרשו של ר' יוחנן.

21) יבמות ס"ה ע"ב, ר' אילעא בשמו. בירוש' סוטה 22 ע"ב בא המאמר בצורה אחרת: כשם שמצוה לומר על דבר שהוא נעשה, כך מצוה על אדם שלא לומר דבר שאינו נעשה, אחא בשם ר' יוחנן. במקום ר' יוחנן כתוב ר' יונתן בירוש' תרומות 43 ע"א, וירוש' חגיגה 76 ע"ד. — המאמר מתענית כ' ע"ב שפרנקל וויס מביאים זה בשם ר' אלעזר ב"ר שמעון, הוא באמת של ר' שמעון בן אלעזר. ע' לקמן פרק ט"ו. 22) שבת ל"ב: 23) ב"ר כ'.

24) ב"ר ס"ג. שם רק ר' אלעזר, ואולם בילקוט בראשית כ"ה כ"ז (רמז ק"י): בר' שמעון

25) יבמות ס"ה ע"ב, ר' אילעא בשמו. 26) ב"ר י"ד.

27) ב"ר כ"ב קרוב לסוף; ויק"ר י'; פסיקתא 160 ע"א, ר' ברכיה בשמו. ע' הערתו של בובר שם. באורו של לוי ח"ר 122 למלה מפרים שנשתבשה מן מערים (כגי' הערוך וכמ"ש בויק"ר י') אינו נכון. 28) ב"ר ל"ח. 29) ירוש' סוטה ריש פ' ז' (21 ע"ב), ר' יוחנן בשם ר' לעזר בי ר' שמעון; בב"ר כ' ר' יוחנן ור' יהורה בר סימון בשמו שונה במקצת, ובמקום ר' שמעון-סימון. בשו"ט ד' ע"ד ו' כמו בב"ר. אך האומר שם הוא ר' אלעזר בשם ר' יהושע, ואולי זה נשתבש מרי"ו (ר' יוחנן) בשם ר"א.

30) ב״ר ס״ה; בשהש״ר ב׳ ט״ו שם האומר ר׳ שמעון בן אלעזר. באגדת בראשית פ״מ (ביהמ״ד IV, 57) סתם ובשנויים. במקום מכתבת ענקמון כתוב בשהש״ר מגדלה איספהרין (ע׳ לוי I, 150 ע״ב) באגדת בראשית „מכתבת טירוניא״. [וע׳ פסיקתא נ״ה ע״ב, פסיקתא ר׳ פ״ו (79 ע״א)].

31) ב״ר ס״ז קרוב לראש. וזהו אולי מטירה ארמית עממית.

32) תנחומא ב׳ ויצא 7, בב״ר ס״ח סתם. השוה לעיל כרך ב׳ ח״א 85.

33) סיטה י״א א׳. שמו״ר א׳: תנא דבי ר׳ אלעזר בר״ש.

34) ירוש׳ קדושין פ״א (59 ריש ע״א), ר׳ יוחנן בשמו (ר׳ חייא בר אבא בשם ריו״ח) ומתחיל „כך פירשה ר״א בר״ש לפני חכמים״. קודם לזה נאמר שעקילס תרגם כך לפני ר׳ עקיבא-כתושה. 35) ב״ר כ״ו קרוב לסוף. 36) סנהדרין מ״ג ע״ב, ר׳ יוחנן בשמו. השוה מחלקת שבין ר׳ יהודה ובין ר׳ נחמיה על הכתוב דברים כ״ט כ״ח, לעיל כרך ב׳ ח״א 168.

37) פסיקתא ר׳ הוצ׳ איש שלום בהוספה 193 ע״א. 38) שהש״ר ב׳ ט״ו.

39) ביצה ט״ו: ר׳ יוחנן בשמו. ע׳ לוי ח״א 32 ע״א. 40) שם. ר׳ יוחנן בשמו.

41) ר׳ לוי בשמו. זה בא לסייע ללגנדה ע״ד תשובתו של מנשה. מילא של נחשת עשו לו ונתנו אותו בתוכה והיו מסיקין תחתיו. כיון שראה שצרתו צרה, לא הניח עבודה זרה בעולם, שלא הזכירה; כיון שלא הועיל לו כלום, אמר: זכור אני שהיה אבי מקריא אותי את הפסוק הזה בבית הכנסת: בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבת עד ה׳ אלהיך וגו׳ (דברים ד׳ ל׳), הרי אני קורא אותו. אם עונה אותי מוטב, ואם לאו הא כל אפיא שוין (כל הפנים דומים זה לזה, כלומר שאין יתרון מזה על זה). והיו מלאכי השרת מסתמין את החלונות, שלא תעלה תפלתו של מנשה לפני הקב״ה, והיו מלאכי השרת אומרים לפני הקב״ה: רבש״ע! אדם שעבד עבודה זרה והעמיד צלם בהיכל - אתה מקבלו בתשובה! אמר להן: אם איני מקבלו בתשובה הרי אני נועל את הדלת בפני כל בעלי תשובה. מה עשה לו הקב״ה: חתר לו חתירה מתחת כסא הכבוד שלו ושמע תחנתו. וכך אמר זה ר׳ לוי בב״ר ס״ג לב״ה כ״א. ע׳ ג״כ ויקרא ר׳ פ׳ ל׳. בפסיקתא 162 ב׳ הוא כמו בירוש׳ סנהדרין ואולם האומר הוא ר׳ לוי בר חייתא וע׳ ברות ר׳ פרשה ה׳. הלגנדה נאמרה בשם ר״ש בן יוחאי. ע׳ כרך ב׳ ח״א 48.

42) בבלי סנהדרין צ״ח ע״א. ר׳ שמלאי בשמו. יש גורסין „ר׳ מלאי״. וזה בא ע״י השפעת המאמר שבשבת קל״ט ע״א, שמתחיל א״ר מלאי א״ר אלעזר בר״ש. ואולם רבינוביץ מביא מכ״י כי גם שם גורסים ר׳ שמלאי. ע׳ ד״ס VII, 326. 43) שבת 139 ע״א. 44) שם.

סימן ב.

ר׳ ישמעאל בן ר׳ יוסי.

כמו ר׳ אלעזר בר׳ שמעון כך היה גם ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי (בן חלפתא) פקיד אצל הממשלה ולפיכך נתרקמה עליו אגדה לא יפה 1). שניהם היו בעלי בשר וספרו ע״ז איזה אגדות 2). ר׳ יהודה הנשיא התיחס לר׳ ישמעאל בידידות יותר מאשר לר׳ אלעזר בר׳ שמעון 3). בספרות ההלכית נשארו ממנו כמעט רק מה שמסר בשם אביו 4). ביחוד מסר ר׳ ישמעאל לר׳ יהודה הנשיא על שאלות שונות ובאורי מקרא שקבל מפי אביו 5). — הוא היה בקי גדול בתנ״ך ואמר על עצמו: יכול אנא כתב כל קריא מן פומי (אפשר לי לכתב את כל המקרא על פה) 6), והיה מבאר את התנ״ך לפני ר׳ יהודה הנשיא. ומסופר שהיו עוסקים יחד במגילת איכה 7) ופעם היו שניהם קורין בתהלים 8). ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי עלה

לדתפלל בירושלים, כשעבר על יד נבלוס (שמרון), ראהו שומרוני אחד ואמר לו: רבי, להיכן אתה הולך? א"ל: עולה אני ירושלימה להתפלל. א"ל: ולא טוב לך יותר להתפלל בהר הזה (גריזים) המברך, ולא על ההר המקולל ההוא? א"ל: אומר לכם למה אתם דומים, לכלב שהוא להוט אחר הנבלה, כך לפי שאתם יודעים שעבודה זרה טמונה תחתיו, דכתיב (בר', ל"ה ד'): ויטמון אותם יעקב, לפיכך אתם להוטים אחריו 9). עוד מְספר שכותי (שומרוני) אחד פותר חלומות רצה להתלוצץ בו, אבל ר' ישמעאל בר' יוסי נצחו 10). עוד מְספר על אדותיו בשעה ששהה בירושלים, שאחד התלמידים הלך אחריו בשוק של ציון, ראהו ר' ישמעאל שהוא מפחד. א"ל: חוטא אתה, שנא' (ישעי', ל"ג י"ד): פחדו בציון חטאים. א"ל: והכתיב (משלי, כ"ח י"ד): אשרי אדם מפחד תמיד? א"ל: ההוא בדברי תורה כתיב (שמפחד פן ישכח תלמודו ולפיכך הוא חוזר עליו תמיד) 11). — כנראה היה ר' ישמעאל מתוכח עם הנוצרים. — מין אחד (נוצרי) אמר לר' ישמעאל בר' יוסי: כתיב (בר', י"ט כ"ד): וה' המטיר על סדום ועמורה גפרית ואש מאת ה' — „מאתו" מיבעי ליה (היה צריך לכתוב „מאתו")? א"ל ההוא כובס: תן ואני אשיבנו. דכתיב (בר', ד' כ"ג): ויאמר למך לנשיו עדה וצלה שמען לקולי נשי למך וכו', נָשי היה צריך לאמור? אלא כן דרך הלשון, וגם בזה כך הוא. שאלהו ר' ישמעאל: מנין לך זה? א"ל: מדרשתו של ר' מאיר 12). — ר' ישמעאל בר' יוסי אומר: תלמידי חכמים כל זמן שמזקינים חכמה ניתוספת בהם, שנא' (איוב, י"ב י"ב): בישישים חכמה וארך ימים תבונה; ועמי הארץ כל זמן שמזקינין טפשות ניתוספת בהם, שנא' (איוב, י"ב כ'): מסיר שפה לנאמנים וטעם זקנים יקח 13). — בעי מיני רבי מר' ישמעאל בר' יוסי: עשירים שבארץ ישראל במה הן זוכין? א"ל בשביל שמעשרין, [שנא' (דברים, י"ד כ"ב): עשר תעשר — עשר בשביל שתתעשר]. בבבל במה הן זוכין? בשביל שמכבדין את התורה. ושבשאר ארצות במה הן זוכין? א"ל: בשביל שמכבדין את השבת 14). את ר' ישמעאל שבחו מאד על שבתור שופט נזהר מקבל מתנות ועליו קראו את הכתוב (ישעי', ל"ג י"ד): נוער כפיו מתמוך בשחד, ואת הכתוב (תה', ט"ו ה'): ושחד על נקי לא לקח 15). — אריסו של ר' ישמעאל, כ"ר יוסי היה רגיל להביא לו בכל ערב שבת סל פירות, פעם הביא לו בחמישי בשבת. א"ל: למה הקדמת היום להביא? א"ל: יש לי דין ואמרתי: אגב אביא לו את הפירות. לא קבל ממנו וא"ל: אני פסול מלדון אותך. כשהרגיש כמה משפיעה ההנאה להטות לבו לצד בעל הדין, קרא: תיפח נפשם של מקבלי שוחד: ומה אני שלא נטלתי, ואם נטלתי שלי נטלתי — כך, מקבלי

שהד על אחת כמה וכמה! 16). — ר' ישמעאל בר' יוסי בעא קמיה רבי, אמר ליה: מה דין דכתיב (ישעיה, כ"ג י"ח): כי ליושבים לפני ה' יהיה סחרה וכו'? א"ל: כגון אתה וחבריך, שני עטופי סדינים כיוצא בך, שאין אתם השובים בעצמכם כלום 17). — דוגמה מההומור שלו אפשר לראות בספור הזה: אחד אמר לאשתו: קונם שאי את נהנית לי עד שתראי מום יפה שביך לר' ישמעאל בר' יוסי. אמר להם (כלומר לתלמידיו): שמא ראשה נאה? א"ל: סגלגל. שמא שערה נאה? דומה לאניצי פשתן. שמא עיניה נאות? טרוטות הן. שמא אזניה נאות? כפולות הן. שמא הוטמה נאה? בלום הוא. שמא שפתותיה נאות? עבות הן. שמא צוארה נאה? שקוע הוא (כלומר שקוע בין כתפותיה). שמא כריסה נאה? צבה הוא. שמא רגליה נאות? רחבות כשל אווזא. שמא שמה נאה? לכלוכית שמה. א"ל: יפה קוראין אותה לכלוכית שהיא מלוכלכת במומין ושריה (והתירה לבעלה מנדרו) 18). —

רק מעט דרשות על הכתובים נשארו ממנו. בר', ו' ג'. לא ידון רוחי באדם. איני נותן רוחי בהם, בשעה שאני נותן מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבוא, שנא' (יחזקאל, ל"ו כ"ג): ואת רוחי אתן בקרבכם 19) — במדבר, י' כ"ט. רעואל המדיני חותן משה. יתרו היה שמו ולמה נקרא שמו רעואל שריעה לאל, שנא' (משלי, כ"ז י'): רעך ורע אביך אל תעזב 20). — כל זמן שישראל פרוצין בעריות שכינה מסתלקת מהן, שנא' (דברים, כ"ג ט"ו): ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך 21). — מאי דכתיב (יחזקאל, א' ח'): וידי אדם תחת כנפיהם — וידו כתיב? זה ידו של הקב"ה שפרוסה תחת כנפי החיות כדי לקבל בעלי תשובה מפני מדת הדין (המקטרגת שלא לקבל) 22). — תה', ד' ה'. למנצח מזמור לדוד. זמרו למי שמנצחין אותו ושמח. בא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם. בשר ודם מנצחין אותו והוא עצוב, אבל הקב"ה נוצחין אותו ושמח, שנא' (תה', ק"ו כ"ג): ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו 23).

הערות לסי' ב':

1) ב"מ פ"ג ע"ב. שהוא לא היה רצוי נראה מתוך הספור הזה: כשבא בפעם הראשונה לבית מדרשו של ר' יהודה הנשיא, א"ל המשניח: וכי אתה הגון ללמוד תורה מפי רבי [וע"ז ענהו: וכי משה הגון היה ללמוד תורה מפי הגבורה? א"ל: וכי משה אתה? א"ל: וכי רבך אלהים הוא?], יבמות ק"ה ע"ב. 2) ב"מ פ"ד. 3) ע' סנהדרין כ"ד ע"א; ב"ר ל"ג; פסחים קי"ב ע"ב (שלשה דברים מסר לר' יהודה), תוספתא אהלות י"ח י"ח.

4) ע' בתוספתא: תרומות ד' ב'; שם ד' ו'; מעשר ראשון א' א'; חלה א' א'; שבת ד' (ה') א'; סוכה א' י'; תענית ד' (ג') י"א; יבמות ט' א'; כלים ב"ק ד' י"ח; נדה י"ד י"ב;

טהרות י׳ י״ב. בקשר עם מאמר אביו, תוספתא שבת י״ג (י״ד) י״ז; תוספתא נדרים ה׳ א׳. הוא אמר לר׳ חייא, שהחמיר בענין ערוב: בבלאי, כל כך אתה מחמיר בערובין! כך אמר אבא: כל שיש לך להקל בערובין הקל; ערובין פ׳ ע״א. 5) ע׳ שבת ט״ו ע״א; ע״ז ח׳ ע״ב; פסחים ק״ח ע״ב; יבמות ק״ה ע״ב; נדה י״ד ע״ב; ב״ר י׳ קרוב לסוף.

6) ירו׳ מגילה 74 ע״ד. 7) איכה ר׳ ד׳ כ׳; ויק״ר ט״ו (ג). בירוש׳ שבת 15 ע״ג היה עמהם גם ר׳ חייא. 8) שו״ט ג׳ א׳. 9) ב״ר פ״א. בירוש׳ ע״ז 44 ע״ד בנוסח אחר.

10) ירוש׳ מעשר שני 55 ע״ג; איכה ר׳ א׳ א׳. משם נראה שר׳ ישמעאל כאביו ר׳ יוסי היו פותרים חלומות. ושם יש עוד ספורים מפתרוני חלומות שלו.

11) ברכות ס׳ ע״א. 12) סנהדרין ל״ח סוף ע״ב. ע׳ לעיל כרך ב׳ ח״א ע׳ 3. עוד ספור מכובס אחה, שיש בזה שייכות לחיי ר׳ ישמעאל בנדרים כ״ג ע״א.

13) שבת קנ״ב ע״א. בסוף קנים אומר דומה לזה ר׳ שמעון בן עקשיא, שאינו נזכר במקום אחר (אולי הוא אחי ר׳ חנניה בן עקשיא שנז״ל פי״ג סי׳ ו׳), עמי הארץ כל זמן שמזקינים דעתן מטורפת עליהן... אבל זקני תורה אינו כן, אלא כל זמן שמזקינים דעתן מתיישבת עליהן.

14) שבת קי״ט ע״א. בב״ר י״א ובפסיקתא ר׳ פכ״ג (119 ע״ב) השואל הוא ר׳ ישמעאל ב״ר יוסי ור׳ יהודה הנשיא הוא המשיב. בפסיקתא ר׳ שם: בני בבל בזכות מה חיים? א״ל: בזכות תורה. בני א״י בזכות מה הם חיים? א״ל: בזכות תרומות ומעשרות. בני סוריא בזכות מה חיים? א״ל: בזכות שהם מכבדים ימים טובים ושבתות. הדרוש „עשר בשביל שתתעשר״ הוא כנראה הוספה. דרוש זה בא בתענית ט׳ ע״א בשם ר׳ יוחנן. 15) מכות כ״ד ע״א.

16) כתובות ק״ה ע״ב. 17) קהלת ר׳ א׳, סוף ז׳. ברור הוא, כי בזה התכון רבי לשבח את ר׳ ישמעאל בעד ענותו ושעליו נאמר בסנהדרין כ״ד ע״א „והיה כפוף ויושב לפני רבי״ – וזהו פי׳ „ליושבים לפני ה׳. שאר חבריו הם כמו ר׳ יוסי ב״ר יהודה ועוד שהיו בני גדולים ומצוינים בחכמה ואעפ״כ היו כפופים לפני החכם הצעיר שנשא משרת נשיא. בבבלי פסחים ק״ח סוף ע״ב נשתבש הספור, ע״ש. קרוב לשער ששם אחרי המלות „הני למאן״ נשמטו המלות „אמר ליה״.

18) נדרים ס״ו ע״ב. ע״ד המשא ומתן שהיה לר׳ ישמעאל עם בני ההמון ע׳ ב״מ ל׳ ע״ב, שעזר לאיש להרים משאו אעפ״י שבעצמו היה זקן ולא לפי כבודו, אלא שעשה לפנים משורת הדין.

19) ב״ר כ״ו. בירוש׳ סנהדרין 29 ע״ב: ר׳ שמעון וזה נשתבש, כמו בעוד איזה מקומות, מר׳ ישמעאל. 20) ספרי לאותו פסוק (פסקא ע״ח).

21) במדבר ר׳ ז׳ קרוב לסוף. הוא דורש „ערות דבר״ כמו שדורשים בית שמאי על הכתוב דברים כ״ד א׳.

22) פסחים קי״ט ע״א, רב כהנא בשמו, ור׳ שמעון בן לקיש אמר זאת בשם ר׳ יהודה הנשיא. [המאמר ברוחו מתאים למאמרו שהקב״ה חתר חתירה מתחת כסא הכבוד לקבל את תשובתו של מנשה, לעיל 96 הע׳ 41. – המתרגם].

23) שם. רב כהנא בשמו.

סימן ג׳.

ר׳ אלעזר בר׳ יוסי.

ברשימה שהובאה לעיל 1) בא ר׳ אלעזר שני אחרי ר׳ ישמעאל הבכור. כנראה עוד בימי עלומיו עזב את אביו והלך אל הדרום ללמוד תורה מדבי ר׳ ישמעאל 2). ומשום כך אולי אנו מוצאים את אביו ר׳ יוסי אומר בשם בנו 3), אם לא נרצה להחליט שר׳ אלעזר מת בחיי אביו. המומנט היותר השוב

בהיי ר׳ אלעזר היה נסיעתו לרומא בלוית ר״ש בן יוחאי, שעי״ז נתקרב אל איש לויתו זה וכן אל ר׳ מתיא בן חרש, שישב ברומא 4). שם ברומא ראה את כלי בית המקדש, שטיטוס שללם והוליכם רומאה. הוא ראה את הפרוכת שעליה עוד נשארו עקבות הדם שנזרק עליה ביום הכפורים 5), ושברי הציץ שעליו היה חרות בשורה אחת „קדש לה׳״ 6). אם אנו מוצאים שמסופר עליו שראה דברים שאי אפשר שהוא ראם 7), צריך לומר שבעלי האגדה המאֻחרים ברצותם להזק את הרשם תלו בר׳ אלעזר שהוא כביכול ראה ברומא את הדברים היקרים שראו בחזון לבם. אף על פי כן אין לפקפק במה שהוא מסר בעצמו בתור עד ראיה. הוא גם כן מספר משהייתו באלכסנדריה, שאולי היתה בזמן נסיעתו לרומא, שמצרי אחד זקן אמר לו: בא ואראך מה עשו אבותי לאבותיך; הלך והראה לו עצמות משֻקעות בבנין 8) (והם מאלה שבימי פרעה נשקעו שם). והזקן המצרי אמר לו: מהם טבעו בים, מהם הרגו בחרב, מהם מעכו בבנין. ועל דבר זה נענש משה רבנו — מסיים ר׳ אלעזר — שנאמר (שמות, ה׳ כ״ג): ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה 9). — שבתו ברומא כנראה השפיעה עליו בדרשו את המלה „וישטם״ (בר׳, כ״ז מ״א) [נעשה לו] סַנַטְרוֹ — שונא ונוקם ונוטר, עד כדין קריין סנטרי דרומי (עד הנה קורין סנטורים של רומי. דורש את המלה הרומאית „סנטור״ נוטריקון על דרך העברית) 10).

מר׳ אלעזר בר׳ יוסי לא נשארו הרבה יותר מאמרים באגדה, מאשר מאחיו ר׳ ישמעאל. על דברי ר׳ עקיבא שאמר וָחָי (שמות, ל״ג כ׳) אלו מלאכי השרת (שגם הם אינם יכולים לראות פני השכינה) 11), אמר ר׳ אלעזר: לא (לבד) שאינן רואין, אלא אף שאינן שומעין ואינן יודעין היכן שכינה, שנא׳ (יחזקאל, ג׳ י״ב): ותשאני רוח ואשמע אחרי וכו׳ ברוך כבוד ה׳ ממקומו 12). — ישעיה, ס״ג ח׳. בכל צרתם לו צר ויאמר אך עמי המה. וכי לא היה גלוי לפניו שעתידין לשקר? תלמוד לומר „אך״: גלוי היה, ומה תלמוד לומר: ואהי להם למושיע? אלא לא הושיען כבני אדם שהם עתידין להכעיס, אלא כבני אדם שאינם עתידין לבגוד בו עולמית, וכן הוא אומר (תה׳, ע״ה ל״ו): ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו ולא נאמנו בבריתו, ואף על פי כן — והוא רחום יכפר עון, ואומר (ישע׳, ו׳ י׳): השמן לב העם הזה וגו׳, ושב לתשובה ושב ורפא לו 13). — מנין שהצדקה וגמילות חסדים פרקליטין גדולים ושלום גדול לאביהן שבשמים, שנא׳ (ירמי׳, ט״ז ה׳): חסד — זו גמלות חסדים, ורחמים — זו צדקה 14). — ירמי׳, י״ט ה׳. אשר לא צויתי — בתורה, ולא דברתי — בעשרת הדברות, ולא עלתה על לבי — שיקריב אדם

בנו על גבי המזבח15. — ש״א, ב׳ ה׳. שבעים בלחם נשכרו. — לאה שהיתה שבעה בבנים נשכרה; ורעבים הדלו — רחל שהיתה רעבה לבנים הדלה16. ש״א, ח׳ ה׳ — כ׳. זקנים שאלו כהלכה, שנא׳: תנה לנו מלך לשפטנו, אבל עמי הארץ הזרו וקלקלו, שנא׳: והיינו גם אנחנו ככל הגוים ושפטנו מלכנו17. — תה׳, י״א ז׳. כי צדיק ה׳ צדקות אהב. אין לך אדם אוהב בן אומנותו, אבל החכם אוהב בן אומנותו, והקב״ה אוהב את בן אומנותו, שנאמר: כי צדיק ה׳ צדקות אוהב18. — משה וישראל אמרוהו (את ההלל) בשעה שעלו מן הים19. שה״ש, ג׳ ז׳. הנה מטתו וכו׳. רב ביבי בשם ר׳ אלעזר בר׳ יוסי פתר קרייה בברכת כהנים. הנה מטתו הנה מטותיו ושבטיו, ההד״א (חבקוק, ג׳ ט׳): שבעות מטות; שלשלמה — של מלך שהשלום שלו; ששים גבורים סביב לה, אלו ששים אותיות שבברכת כהנים; מגבורי ישראל — שהן מְגַבְּרִין את ישראל20.

עוד מאמר אחד על דבר התשובה נאמר בשם ר׳ אלעזר בר׳ יוסי21: החוטא ושב והולך לתמו אינו זז ממקומו עד שמוהלין לו. והאומר: אחטא ואשוב, מוחלין לו עד שלש פעמים22.

הערות לסי׳ ג׳:

1) ע׳ כרך ב׳ ח״א 103. 2) ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב 108, הע׳ 1. אל המאמר שהובא שם מנדה נ״ח ע״א צריך להשוות תוספתא נדה ז׳ א׳, ששם במקום „חכמים שבדרום׳ נאמר „חברי׳ וכן בתוספתא מקואות ד׳ ו׳: וכשבאתי אצל חברי.

3) ע׳ ספרי דברים י״ז ב׳ (פסקא קמ״ח): ר׳ יוסי אומר אלעזר בני אומר שלשה דבריב. אולם שם הובא רק דבר אחד הדרוש לירמי׳ י״ט ה. ע׳ עוד ירושלמי יומא 43 ריש ע״ד: כן אמר לי אלעזר בני. בתוספתא סנהדרין ב׳ א׳: פעם אחת הלכתי אני ואלעזר בני. בבבלי פסחים קי״ג ע״א (ע״ד ההלל) אלעזר בני אומר... וחלוקין עליו חבריו ונראין דבריו מדבריהם. החברים הם בודאי חכמי הדרום. 4) ע׳ לעיל ע׳ 47 וע׳ כרך א׳ ח״ב ע׳ 107.

5) תוספתא יומא ג׳ (ב) ח׳; ירוש׳ יומא 42 ריש ע״ד, ב. יומא נ״ז ע״א, מעילה י״ז ע״ב. שמו״ר סוף פ״נ. 6) ירוש׳ יומא 41 ע״ג. 7) שברי כסא של שלמה שאחרי שהעבירוה ממקום למקום לסוף הובא לרומא. אסתר ר׳ א׳ ב׳. ע״ד יתושו של טיטוס שגדל ונעשה כגוזל, ב״ר י׳, קה״ר ה׳ ח׳. 8) המלות „הלך והראה לו עצמות משוקעות בבנין׳ מצא רבינ׳ביץ בשני כ״י, ד״ס ט׳ עמוד 358. וכנראה זהו הנוסח העקרי אהרי שנאמר תחלה: בא ואראך מה עשו אבותי לאבותיך. 9) סנהדרין ק״א ע״א. אפשר שגם השאר מה שנאמר שם בברייתא הוא מר״א ב״ר יוסי. 10) ב״ר ס״ז קרוב לסוף. השוה ע״ז 39 ע״ג. 11) ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב 76.

12) ספרי במדבר י״ב ח׳ (פסקא ק״ג).

13) מכילתא י״ט ב׳ (61 ע״ב). לפני זה באו דברי ר׳ יוסי בן דורמסקית לשמות ב׳ ב״ה, שנמסרו ע״י ר׳ אלעזר. ר׳ אליעזר זה אינו ר״א בנו של ר׳ יוסי הגלילי, אלא ר׳ אלעזר ב״ר יוסי (בן חלפתא), שגם בתוספתא ערלה א׳ ח׳ אמר בשם התנא ההוא.

14) תוספתא סוף פאה. ב. ב״ב י׳ ע״א. 15) ספרי דברים י״ז ב׳ (פסקא קמ״ח). ע׳ לעיל הע׳ 3. 16) מדרש שמואל פ״ה קרוב לסוף, בילקוט לאותו פסוק - סתם.

17) תוספתא סנהדרין ד׳ ה׳, ב. סנהדרין כ׳ ע״ב.

18) ב״ר ל״ב קרוב לראש. ר׳ טנחמא בשמו, ור׳ תנחומא אמר זאת בשם ר׳ יהודה בר סימון, בשו״ט לאותו פסוק האומר הוא ר׳ יהודה בר סימון בלבד.
19) פסחים קי״ז ע״א. ע׳ לעיל הע׳ 3. 20) שהש״ר לאותו פסוק.
21) אדר״נ פ״מ קרוב לראש. 22) אפוקריפית היא הלגנדה שמביא ר׳ אברהם בר נתן ירחי במנהיג (הוצ׳ ברלין ע׳ 8) מאיזה מדרש מפגישת ר׳ אלעזר ב״ר יוסי עם אליהו הנביא. שם הוא מתכון ליסר את מי שמפסיק בתפלה בשביל שיחת חולין.

סימן ד׳.

ר׳ מנחם ב״ר יוסי.

ר׳ מנחם נזכר לאהרונה ברשימת בני ר׳ יוסי 1). בהלכה נאמרו איזה דברים בשמו וביניהם אחד שמסר אביו בשמו 2), וכמו כן מסר הוא דברים בשם אביו 3). — לבראשית, ו׳ ג׳ אמר הוא איזה דבר דומה למה שנאמר במקום אחר 4) בשם אחיו, ר׳ ישמעאל 5). — ממנין עשרה מאמרות הוא מוציא „ורוח אלהים מרחפת״ ומביא „ויאמר ה׳ אלהים לא טוב היות האדם לבדו״ וכו׳ (בר׳, ב׳ י״ח) 6). — תה׳, נ׳ כ״ג. ושם דרך אראנו בישע אלהים. אלו הנוגין שהן מוכרין פירותיהן מעושרין לרבים 7). — משלי, ו׳ כ״ג. כי נר מצוה ותורה אור. תלה הכתוב את המצוה בנר ואת התורה באור. את המצוה בנר לומר לך, מה נר אינה מגינה אלא לפי שעה, אף המצוה אינה מגינה אלא לפי שעה; ואת התורה באור, לומר לך מה אור מגין לעולם, אף תורה מגינה לעולם. [ואומר (שם, פסוק כ״ב): בהתהלכך תנחה אותך וגו׳. בהתהלכך תנהה אותך זה העולם הזה. בשכבך תשמור עליך — זו מיתה. והקיצות היא תשיחך — לעתיד לבוא. משל לאדם שהיה מהלך באשון לילה ואפלה והיה מתירא מן הקוצין ומן הפחתים ומן הברקנים ומחיה רעה ומן הליסטין ואינו יודע באיזה דרך מהלך. נזדמנה לו אבוקה של אור — ניצל מן הקוצים ומן הפחתים ומן הברקנים, ועדיין מתיירא מחיה רעה ומן הליסטין ואינו יודע באיזה דרך מהלך. כיון שעלה עמוד השחר ניצל מחיה רעה ומן הליסטין, ועדיין אינו יודע באיזה דרך מהלך. הגיע לפרשת דרכים ניצל מכולם *)] 8). צריך להזכיר כאן שר׳ מנחם ב״ר יוסי יליף מדהי״ב כ״ו כ״ג דבר של הלכה 9).

הערות לסי׳ ד׳:

1) ע׳ לעיל כרך ב׳ ח״א 103. 2) תוספתא ב״מ י״א ג׳. ר׳ יוסי אומר: מנחם בני אומר. במשנה ב״מ י׳ ב׳ רק ר׳ יוסי אומר. 3) ע׳ תוספתא טבול יום ב׳ ח׳.

*) סוף המשל מכון לכתוב: ודרך חיים תוכחות מוסר (שב). המחבר חושב כנראה את המובא בסוגרים לא מדברי ר׳ מנחם. ואולם לי נראה שהמשל הוא שלו, ובלעדו אין מאמרו מובבר למדי.

4) ע׳ לעיל ס׳ ב׳. 5) בשתי נוסחאות תוספתא סנהדרין י״ג ו׳ ובבלי סנהדרין ק״ח ע״א.
6) ב״ר ריש י״ז. 7) ויק״ר ט׳ ר׳ יוסי בר יהודה בשמו. אולי ר׳ מנחם ב״ר יוסי הוא ר׳ מנא מעכו שאכְסֵן בתוך ביתו את ר׳ יהודה הנשיא ואת ר׳ יוסי ב״ר יהודה, ירוש׳ שביעית 37 ריש ע״א. 8) סוטה כ״א ע״א. במדרש לחנוכה (ביהמ״ד ח״א 132): דרש מרי בר מר (השוה ערובין כ״א סוף ע״א וריש ע״ב). 9) תוספתא כלים ב״ק, א׳ י״ד. במשנה כלים א׳ ז׳ באה ההלכה בלא שם אומרה ובלא ראיה מהכתוב.

סימן ה.

ר׳ אוורידימוס (Eurydemos) ב״ר יוסי 1).

ממנו נשאר דרוש נחמד, שבו הוא מגדיל את מעלת הצדקה: על הכתוב (ויקרא, כ״ג כ״ב): ובקצרכם את קציר ארצכם לא תכלה פאת שדך וכו׳. ופי׳ מה ראה הכתוב ליתנה באמצע הרגלים פסח ועצרת מיכן, וראש השנה ויום הכפורים מיכן? אלא ללמדך שכל מי שהוא מוציא לקט שכחה ופאה ומעשר עני, מעלים עליו כאלו בית המקדש קיים, והוא מקריב קרבנותיו לתוכו. וכל מי שאינו מוציא לקט שכחה ופאה ומעשר עני, מעלים עליו כאלו בית המקדש קיים ואינו מקריב קרבנותיו לתוכו 2). עוד מאמר אחד שאולי הוא גם כן שלו 3), והוא פרפרזה לכתוב משלי ג׳ כ״ה, וענינו גם כן מעשה הצדקה. כ׳ ה׳ יהיה בכסלך 4), אם נתת מכיסך צדקה הקב״ה הוא משמרך מן הפיסן ומין הזמיונות מן הגולגלאות ומן הארנונית (כלם מיני מסים ששמו הרומאים על הארץ). — עוד נאמר בשמו בשתי נוסחאות דרש אחד על הכתוב בתור ראיה לענין הלכה 5).

הערות לסי׳ ה׳:

1) ע״ד השם הזה ע׳ לעיל כרך ב׳ ח״א 105, הע׳ 32.

2) ספרא לאותו כתוב (ק״א ע״ג). 3) ב״ר א׳ קרוב לסוף - א״ר אבדימוס, ואולם בירוש׳ פאה 15 ע״ב - א״ר אבא. 4) דריש בכסלך - בכים שלך.

5) בבבלי נדרים פ״א ע״א השואל היה איסי בן יהודה (ע׳ לעיל פרק י״ג סי׳ ג׳). אחרי ששלשה ימים לא בא וורדימוס בנו של ר׳ יוסי אל בית מדרשו של ר׳ יוסי בן חלפתא, שאלהו איסי למה לא בא. ועי״ז ענהו שלא הבין את דברי ר׳ יוסי. וורדימוס שאלהו שיאמר לפניו אולי ימצא ליישב דברי אביו. ואיסי ענהו שאינו יודע מנין יליף ר׳ יוסי שכביסתן קודמין לחיי אחרים? וורדימוס הביא לו ראיה מבמדבר ל״ה ג׳ „חַיָּתָם״, שהוא רמז לכביסה. בירושלמי שביעית פ״ח ה״ה (38 ע״ב) מספר שר׳ יוסי בן חלפתא שאלהו להשיב על דבר שיהודה איש הוצא ישב במערה שלשה ימים ולחנם יגע למצא תשובה (כלומר למצוא ראיה מהכתוב שצרכי עירך קודמין לצרכי עיר אחרת). אברודימס הוכיח מהכתוב יהושע כ״א מ׳: תהיינה - תחיינה. מתחלה תחיינה הערים ואח״כ מגרשיה. אולי יהודה איש הוצא נשתבש מיוסי א״ש הוצל (ע׳ לעיל 72), שהוא הוא איסי בן יהודה.

סימן ו.

ר׳ יוסי בן יהודה.

ר׳ יוסי בן יהודה (בר אלעאי) 1) נודע ביחוד בהלכה בשביל הפלוגתות שהיו בינו ובין ר׳ יהודה הנשיא 2). שלשה דברים צוה ר׳ יוסי ב״ר יהודה את רבי, בודאי לפני מותו (כמו כן צוהו ר׳ ישמעאל ב״ר יוסי) 3). — ממדרשי המקרא שלו נשארו אחדים שיש בהם משום למוד מוסרי. על הכתוב ויקרא, י״ט ל״ו: איפת צדק והין צדק. והלא ההין בכלל איפה היה, שנאמר (יחזקאל, מ״ה י״): ואיפת צדק? אם כן למה נאמר „והין" צדק יהיה לך? — לאו צדק והן צדק 4). — חביבים יסורים לפני המקום, שכבודו של מקום חל על מי שיסורים באים עליו. שנא׳, (דברים, ח׳ ה׳): ה׳ אלהיך מיסרך 5). — אדם עובר עברה פעם ראשונה מוחלין לו, שניה מוחלין לו, שלישית מוחלין לו, רביעית אין מוחלין לו, שנא׳ (עמוס, ב׳ ו׳): כה אמר ה׳ על שלשה פשעי ישראל ועל ארבעה לא אשיבנו. ואומר (איוב, ל״ג כ״ט): הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר 6). — תה׳, ל״ב ב׳. אשרי אדם לא יחשב לו ה׳ עון. שאם עשה תשובה שלמה, שלבו עקור עליו (כלומר שעזב את החטא לגמרי), הקב״ה מרחמו ומוחל לו 7). — אסתר, ד׳ ב׳. כי אין לבוא אל שער המלך בלבוש שק. לפני ליחה סרוחה כן, על אחת כמה וכמה לפני שער המקום 8). — ע״ד השבת הזה ר׳ יוסי ב״ר יהודה הזון שכזה: שני מלאכי השרת מלוין לו לאדם מבית הכנסת לביתו. אחד טוב ואחד רע. וכשבא לביתו ומצא נר דלוק ושלחן ערוך ומטתו מוצעת, מלאך טוב אומר: יהי רצון שתהא לשבת אחרת כך, ומלאך רע עונה אמן בעל כרחו; ואם לאו, מלאך רע אומר: יהי רצון שתהא לשבת אחרת כך, ומלאך טוב עונה אמן בעל כרחו 9).

לספורי המקרא: כתיב (שמות, י״ט ח׳): וישב משה את דברי העם אל ה׳, וכתיב (שם, פסוק ט): ויגד משה את דברי העם אל ה׳. מה אמר לו הקב״ה למשה? ומה אמר להם משה לישראל? ומה אמרו ישראל למשה? ומה השיב משה לפני הגבורה? — זו מצות הגבלה 10). — בו ביום (של מתן תורה) נעשו כל המעשים (שנכתבו בשמות כ״ד) 11). — כ״ד ז׳. ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם. מהיכן קרא באזניהם? מתחלת בראשית ועד כאן 12). — במדבר, ז׳ א׳. ויהי ביום כלות משה. [מגיד הכתוב שכל שבעת ימי המלואים היה משה מעמיד את המשכן מושחו ומפרקו ואותו היום משחו ולא פרקו. ר׳ יוסי ב״ר יהודה אומר:] אף ביום השמיני משחו ופרקו 13). — איוב בימי שפוט השופטים היה.

ההי״ד (איוב, כ״ז י״ב): הן אתם כלכם הזיתם ולמה זה הבל תהבלו — הזיתם מעשי ומעשה דורי, הזיתם מעשי — מצות ומעשים טובים; מעשה דורי — שהם מבקשים ליתן שכר לזונות מן הגרנות 14. — משמות כ״ה מ׳ יליף ר׳ יוסי בר יהודה, שארון של אש ושלחן של אש ומנורה של אש ירדו מן השמים וראה משה ועשה כמותן 15. — שלשה פרנסים טובים עמדו להם לישראל: משה ואהרן ומרים ובזכותם נתנו להם לישראל שלש מתנות טובות: באר ועמוד ענן ומן. באר בזכות מרים, מתה מרים, נסתלקה הבאר וחזרה בזכות משה ואהרן. מת אהרן, נסתלק עמוד הענן וחזרו שניהם בזכות משה. מת משה נסתלקו שלשתן ולא חזרו, שנא׳ (זכריה, י״א ח׳): ואכחיד שלשת הרועים בירח אחד 16.

עוד צריך להביא כאן דוגמא ממדרש המקרא שלו בהלכה. במדבר, כ״ב כ״ג. והיו לכם לזכרון לפני אלהיכם וכו׳. שאין תלמוד לומר: אני ה׳ אלהיכם. ומה תלמוד לומר: אני ה׳ אלהיכם? זה בנה אב לכל מקום שנאמר בו זכרונות יהיו מלכיות עמהן 17. — [גר שקבל עליו כל דברי תורה חוץ מדבר אחד אין מקבלין אותו. ר״י ב״ר יהודה אומר:] אפילו דבר אחד מדקדוקי סופרים 18.

כמו אביו, כך היה ר׳ יוסי (אולי למד זאת מפי אביו) מוסר זכרונות עתיקים, והובאו בשמו במדרשים שונים 19.

הערות לסי׳ ו׳:

1) פרנקל 99 אומר - בתור שמא - שגם ר׳ שמעון בן יהודה (שעליו מדבר לעיל פרק י״ג סי׳ ט״ו) ור׳ אלעזר בן יהודה שהם בני ר׳ יהודה בר אלעאי. ואולם ר׳ אלעזר בן יהודה הוא הוא יהודה איש ברתותא, ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב 147. 2) ע׳ פרנקל 198, וייס ח״ב 187.

3) פסחים קי״ב ע״ב: אל תצא יחידי בלילה, ואל תעמוד בפני הנר ערום ואל תכנס למרחץ חדש, שמא הפחת (תשבר הרצפה). 4) ספרא קדושים לאותו פסוק (91 ע״ב). בב״מ מ״ט ע״א: שיהא הן שלך צדק ולאו שלך צדק *). 5) ספרי דברים (פסקא ל״ב).

6) יומא פ״ו ע״ב. בתוספתא יומא ה׳ (ד) י״ג מובא זה ג״כ בשם ר׳ יוסי בן יהודה אך עם ראיות ממקראות אחרים. 7) שו״ט לאותו פסוק. 8) ירוש׳ ברכות פ״ט (14 ע״ג), אסתר רבה לאותו פסוק. בתוספתא ברכות ז׳ י״ט בשנוי. 9) שבת קי״ט ע״ב.

10) שבת פ״ז ע״א. וע״ז בא באורו של ר׳ יהודה הנשיא. במכילתא לאותו פסוק האומר הוא לא ר׳ יוסי ב״ר יהודה, אלא ר׳ יוסי הגלילי. השוה לעיל כרך א׳ ח״ב 95 הע׳ 5.

11) מכילתא לשמות י״ט י׳ (63 ע״ב).

12) מכילתא לשמות י״ט י׳ (63 ע״ב). במקום ר׳ יוסי בר איסי צ״ל ע״פ גירסת לקח טוב לאותו פסוק - ר׳ יוסי בר יהודה. ולזה מתאים מאד שהבאור בא ע״ז מר׳ יהודה הנש״א. בילקוט כאן (רמז שס״א): ר׳ ישמעאל ב״ר יוסי.

13) ספרי במדבר ז׳ א׳ (פסקא מ״ד), סדר עולם פ״ז. השוה פסיקתא 6 ע״ב. מאמרו של ר׳ יהושע בן קרחה ע״ד כהונתו של משה (בימי המלואים) נאמר ע״י ר׳ יודן בשם ר׳ יוסי ב״ר יהודה, ע׳ לעיל כרך ב׳ ח״א 37 הע׳ 40. 14) ירוש׳ סוטה פ״ה ה״ח (20 ע״ד), ב״ר קרוב לסוף. בב״ב ט״ו ע״ב אומר זאת ר׳ אלעזר בן שמוע, ע׳ לעיל ע׳ 5.

*) כלומר שתהא זהיר לקיים דבורך ואל תשנהו.

15) מנחות כ״ט ע״א. לעיל כרך א׳ ח״ב 62 א״ר עקיבא דומה לזה.

16) תוספתא סוטה י״א י׳. בתענית דף ט׳ ע״א אחרי שהביא הכתוב מזכריה הוא מוסיף: וכי בירח אחד מתו? והלא מרים מתה בניסן, אהרן באב ומשה באדר? אלא מלמד שנתבטלו ג׳ מתנות טובות שנתנו על ידן ונסתלקו בירח אחד. בסדר עולם פרק י׳ בא סתם. להמשל מרועים לפרנסים כדאי להביא שהתרגום במקום שבא רועה במובן נשיא, רועה העם, שם הוא מתרגם פרנס. ע׳ כוי מלון לתרגום ח״ב 292 ע״ב. 17) ר״ה ל״ב ע״א. 18) תוספתא דמאי ב׳ ה׳. בספרא לויקרא י״ט ל״ד (91 א).

19) שורת החכמים שקבלו זה מזה חכמת הנסתר ע׳ לעיל כרך א׳ ח״א 30. מאמר של ר׳ אליעזר בן הורקנוס, לעיל כרך א׳ ח״א ריש פרק ו׳. שיחה שבין אדריאנוס ובין הגר עקילס, לעיל כרך א׳ ח״א 132. ע״ד מעשה מנורתו של בית המקדש, ירוש׳ שקלים 50 ע״ב. ע״ד מנורת הזהב שעשה משה במדבר והיתה יתרה דינר זהב והכניסהו לכור שמונים פעם ולא חסרה כלום (שם). אפשר שגם המסרת ע״ד ארבעה שנכנסו לפרדס (ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב 74) היא ג״כ מר׳ יוסי בר יהודה, שמסרת זו באה סמוכה למסרת אחרת (שלשה הרצו תורתן לפני רבן וכו׳) שהיא מר׳ יוסי בן ר׳ יהודה.

פרק חמשה עשר.

ר׳ שמעון בן אלעזר.

כמו שכבר נאמר לעיל 1) אפשר שר׳ שמעון בן אלעזר שאנו מוצאים אותו בהלכה בר פלוגתיה דר׳ יהודה הנשיא 2) היה בנו של ר׳ אלעזר בן שמוע, אעפ״י שדבר תמוה הוא שלא נמצא בשום מקום שום דבר מיחס הבן אל אביו 3). נגד זה יש לנו ידיעות למדי מיחסו של ר׳ שמעון אל חברו של ר׳ אלעזר בן שמוע, אל ר׳ מאיר. הוא אמר בשמו בתור תלמידו 4) מאמרים בהלכה ובאגדה 5). גם הפתגם המובא ממנו במשנה 6) נאמר מתחלה על ידו בשם ר׳ מאיר. הוא גם אמר איזה מאמרים בשם ר׳ יהודה בר אלעאי 7) ור׳ יוסי בר חלפתא 8). ועוד גם בשם ר׳ עקיבא9) (שבודאי שמע מפי ר׳ מאיר), בשם ר׳ יוסי הגלילי 10), בשם ר׳ אליעזר בן הורקנוס 11), בשם ר׳ אליעזר בן פרטא 12). את יחסו של ר׳ עקיבא לרבותיו ר׳ אליעזר ור׳ יהושע הוא מבאר ע״י משל שיבוא להלן. מחיי ר״ש בן אלעזר צריך לציין את משאו ומתנו עם השמרונים, שכמו רבו ר׳ מאיר, נכנס גם הוא עמהם בשיחה של פולמוס. על הכתוב במדבר ט״ו ל״א: הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה, א״ר שמעון בן אלעזר: מכאן זייפתי כותיים, שהיו אומרים אין מתים חיים; אמרתי להם: הרי הוא אומר: הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה, שאין תלמוד לומר עונה בה? אלא שעתידים ליתן את החשבון ליום הדין 13). בפעם אחרת אמר ר׳ שמעון בן אלעזר לסופרי כותים: זייפתם את התורה ולא הנחתם בה כלום, שכתבתם אצל אלוני מורה שכם. אף אנו מודים שזה הוא הר גריזים

והר עיבל שבין הכותים; אבל אנו למדנו מגזרה שוה, שנאמר (דברים, י״א ל׳): הלא המה בעבר הירדן וכו׳ אצל אלוני מורה, ולהלן (בר׳, י״ב ו׳) הוא אומר: עד מקום שכם עד אלוני מורה, מה אלון מורה האמור להלן — שכם, אף אלון מורה האמור כאן שכם, אתם במה למדתם? (כלומר אתם שאינכם מודים במדות שהתורה נדרשת איך תלמדו אתם?) 14. —

אניקדוטה אחת מחיי ר׳ שמעון בן אלעזר 15, הלבושה במעטה יפה של עברית טהורה, נותנת לנו את האפשרות להדור אל תוך נשמתו, שבקשה תמיד השתלמות מוסרית, וזוהי: מעשה שבא ר׳ שמעון ב״ר אלעזר ממגדל גדור 16) מבית רבו, והיה רוכב על החמור ומטייל על שפת הנהר, ושמח שמחה גדולה והיתה דעתו גסה עליו מפני שלמד תורה הרבה. נזדמן לו אדם אחד שהיה מכוער ביותר. א״ל: שלום עליך, רבי! ולא החזיר לו (שלום. אלא) אמר לו: ריקה כמה מכוער אותו האיש! שמא כל בני עירך מכוערין כמותך? אמר לו: איני יודע, אלא לך ואמר לאותו שעשאני: כמה מכוער כלי זה שעשית. כיון שידע (ר״ש) בעצמו שחטא, ירד מן החמור ונשתטח לפניו ואמר לו: נעניתי לך, מחול לי 17. א״ל: איני מוחל לך עד שתלך לאומן שעשני ותאמר לו: כמה מכוער כלי זה שעשית! היה מטייל אחריו עד שהגיע לעירו. יצאו בני עירו לקראתו והיו אומרים לו (לר״ש): שלום עליך רבי, רבי, מורי, מורי! אמר להם: למי אתם קורין רבי, רבי? אמרו: לזה שמטייל אחריך. אמר להם: אם זה רבי, אל ירבו כמותו בישראל. אמרו לו: מפני מה? אמר להם: כך וכך עשה לי. אמרו לו: אעפ״כ מחול לו, שאדם גדול בתורה הוא. אמר להם: בשבילכם הריני מוחל לו ובלבד שלא יהא רגיל לעשות כן. מיד נכנס ר׳ שמעון ב״ר אלעזר ודרש: לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז. ולפיכך זכה קנה ליטול הימנה קולמוס (calamus) לכתוב בו ספר תורה, תפלין ומזוזות. — אבל ארז אינו עומד במקומו, אלא כיון שנשבה רוח דרומית עוקרתו והופכתו על פניו. ומה סופו של ארז? באים סתתין ומסתתין אותו ומסככין ממנו בתים, והשאר משליכין אותו לאור 18.

הירושה האגדית שהשאיר לנו ר״ש בן אלעזר היא עשירה ביחוד בפתגמים, ובמקצוע זה הוא אחד מהתנאים היותר פוריים. הפתגמים הללו הם כולם, כמו שתמיד נהוג אצל המרגליות הללו של היצירה האגדית, סמוכים על המקראות, ולפעמים נלמדים ע״י דיוק הלשון. הוא מזכיר לאדם שהיו לא יעברו בבטלה אלא במעשה הטוב: עשה עד שאתה מוצא ומצוי לך ועודך בידך, ואף שלמה אמר בחכמתו (קהלת, י״ב א׳): וזכור את בוראך בימי

בהורותיך 19). — גדול העושה מאהבה יותר מן העושה מיראה, שזה תלוי לאלף דור וזה תלוי לאלפים דור, הכא כתיב (שמות, כ׳ ז׳): ועושה חסד לאלפים לאוהבי, והתם כתיב (דברים, ז׳ ט״ו): ולשומרי מצותיו לאלף דור 20). — אם יאמרו לך ילדים: בנה! וזקנים — סתור! שמע לזקנים ואל תשמע לילדים, שבנין ילדים סתירה, וסתירת זקנים בנין, וסימן לדבר רחבעם בן שלמה (מ״א, י״ב ז׳) 21). — אפילו קטן בן יומו מחללין עליו את השבת, ואפילו דוד מלך ישראל מת אין מחללין עליו את השבת, שכל זמן שהוא חי עוסק במצות, לפיכך דוחין עליו את השבת 22). — קטן בן יומו אין משמרין אותו ואין מטמרין אותו לא מפני חולדין ולא מפני עכברין, שהכלב רואה אותו ובורח, נחש רואה אותו ובורח; עוג מלך הבשן מת משמרין אותו מפני הולדין ומפני עכברים, שכל זמן שאדם חי מוראו מוטל על הבריות, שנא׳ (בר׳, ט׳ ב׳): ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ ועל כל עוף השמים. מת — ניטל מוראו מן הבריות 23). — ראית מימיך חיה ועוף שיש להם אומנות והן מתפרנסין שלא בצער, והלא לא נבראו אלא לשמשני 24), ואני נבראתי לשמש את קוני, אינו דין שאתפרנס שלא בצער, אלא שהרעותי את מעשי וקפחתי את פרנסתי 25). — משלי, ו׳ ו׳, לך אל נמלה עצל וכו׳. עלוב הוא אדם זה שצריך ללמוד מן הנמלה; אלו למד ועשה עלוב היה, אלא שצריך ללמד מדרכיה ולא למד 26). — אף אדם הראשון לא טעם כלום עד שעשה מלאכה, שנאמר (בר׳, ב׳ ט״ז ט״ז): ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה וגו׳ מכל עץ הגן אכל תאכל 27). — אם יושב אדם במקומו ושותק היאך רודף שלום בישראל בין כל אחד ואחד? יצא ממקומו ויחזור בעולם וירדוף שלום בישראל, שנאמר (תה׳, ל״ד ט״ו): בקש שלום ורדפהו. הא כיצד? בקשהו במקומך, רדפהו למקום אחר 28).

— יש לך חברים, מקצתן מוכיחין אותך ומקצתן משבחין אותך, אהוב את המוכיחך ושנא את המשבחך, מפני שמוכיחך מביאך להיי העולם הבא והמשבחך מוציאך מן העולם 29). — בכל מקום שאדם הולך לבו הולך, עומד לבו עומד, יושב דברים מיושבים כנגדו 30). — לעולם יהא אדם זהיר בתשובותיו, שמתוך תשובה שהשיב אהרן למשה פקרו המערערים, שנא׳ (שמות, ל״ב כ״ד): ואשליכהו באש ויצא העגל הזה (העיזו פניהם לאמר יש ממש בעבודה זרה שיצא מאליו) 31). — יצר, תינוק ואשה תהא השמאל דוחה והימין מקרבת 32). — אף על מספרי לשון הרע נגעים באין, שכן מצינו בגחזי שספר לשון הרע ברבו ודבקה בו צרעת עד יום מותו, שנא׳ (מ״ב, ה׳ כ״ז): וצרעת נעמן תדבק

בן וכו' ויצא מלפניו מצורע כשלג 33). — בשעה של גדולה 34) נאמר דבר זה: ואהבת לרעך כמוך אני ה', אני ה' בראתיו, אם אתה אוהבו, אני נאמן לשלם שכר טוב, ואם לאו — אני דיין לפרוע 35). — יותר על מה שהם (מלוי ברבית) מרויחין הם מתחייבין, שהן עושין את התורה פלסטר ואת משה טיפש. אמרו: אילו היה משה יודע שכך אנו מרויחין לא היה כותבה (למצוה זו של איסור לקיחת רבית) 36). — כל שיש לו מעות ואין מלוה אותן ברבית עליו הכתוב אומר (תה', ט"ו ה'): כספו לא נתן בנשך וכו' עושה אלה לא ימוט לעולם. הא למדת שמלוי ברבית מתמוטטין והולכין מן העולם. מיטוט זה איני יודע מה הוא, כענין שנאמר (משלי, כ"ד י"א): הצל לקוחים למות מטים להרג אם תחשוך 37). —

שבעה הבלים שאמר קהלת (א', ב') כנגד שבעה עולמות שאדם רואה: בן שנה דומה למלך, נתון באיפקרפסטי (עריסה) והכל מחבקין ומנשקין אותו; בן שתים ושלש דומה להזיר שפושט ידיו בביבין; בן עשר קופץ כגדי; בן עשרים כסוס, נהים, משפר גרמיה ובעי אתתא (צוהל, מתיפה ומבקש אשה); נשא אשה הרי הוא כחמור; הוליד בנים מעיז פניו ככלב להביא להם מזונות; הזקין הרי הוא כקוף 38). — ע"ד שלשה הכתרים 39): כתר תורה, כתר כהונה, כתר מלכות — מי גדול משלשתם? א"ר שמעון בן אלעזר: מי גדול הממליך או המלך? הוי אומר: הממליך; העושה שרים או השרים? הוי אומר: העושה שרים. כל עצמן של שני כתרים אין באים אלא מכחה של תורה, וכן הוא אומר (משלי, ח' ט"ו): בי מלכים ימלוכו, בי שרים ישורו 40). — השונה לתלמיד רשע מהו אומר? (משלי, כ"ו כ"ח) כצרור אבן במרגמה, כשם שהוא זורק אבן למרקולים (תל האבנים של Hermses) עובד עבודה זרה, כך כל השונה לתלמיד רשע עובד עבודה זרה 41). —. הלומד תורה בילדותו דומה לרופא שהביאו לפניו מכה ויש לו איזמל לחותכה וסמים לרפאותה. הלומד תורה בזקנותו דומה לרופא שהביאו לפניו מכה ויש לו איזמל לחותכה ואין לו סמים לרפאותה 42). — על שני דברים עמי הארצות מתים: על שקורין לארון הקדש ארנא ועל שקורין לבית הכנסת בית עם 43).

— כשישראל עושין רצונו של מקום, אז מתגדל שמו בעולם, שנא' (יהושע, ה' א'): ויהי כשמוע כל מלכי האמורי וכו', וכן אמרה רהב לשלוחי יהושע (שם, ב' י'): כי שמענו את אשר הוביש ה' וכו' ונשמע וימס לבנו וכו' כי ה' הוא האלהים. ובזמן שאין עושין רצונו, כביכול שמו מתחלל בעולם, שנא' (יחזקאל, ל"ו כ"ב): ויבא אל הגוים אשר באו שם ויחללו את שם קדשי,

ואומר (שם): קדשתי את שמי הגדול המחולל בגוים 44). — אין לי חביב בכל הגוף כעין, ומשל בה את ישראל. אדם לוקה על ראשו אינו אומץ 45) אלא עיניו, הא אין לך חביב בכל הגוף כעין ומשל בה את ישראל — הנוגע בכם כנוגע בבבת עינו (זכרי', ב' י"ב) 46). — כל מצוה שמסרו ישראל עצמן עליה למיתה בשעת גזרת המלכות, כגון עבודה זרה ומילה עדיין היא מוחזקת בידם, וכל מצוה שלא מסרו ישראל עצמן עליה כגון תפילין עדיין היא מרופה בידם 47). — ישראל שבחוצה לארץ עובדי עבודה זרה הן. כיצד זה? גוי שעשה משתה לבנו והלך וזימן את כל היהודים היושבים בעירו. אף על פי שהן אוכלין ושותין משלהן ושמש שלהן עומד ומשמש עליהן עובדי עבודה זרה הן, שנא' (שמות, ל"ד ט"ו): וקרא לך ואכלת מזבחו 48). — הכם הדר בארץ ישראל ויוצא הוצה לארץ פגם. הדר בה משובה הימני. ואף על פי שפגם משובח הוא יותר מכל המשובחים שבמדינות. משלו משל למה הדבר דומה? לברזל הנדואי, שבא ממדינת הים, שאעפ"י שנפחת ממה שהיה, הוא משובח יותר מכל המשובחים שבמדינות 49).

— בכל מקום שאתה מוצא כתב רבה על הנקודה, אתה דורש את הכתב; נקודה רבה על הכתב, אתה דורש את הנקודה (כלומר האותיות שיש בהן על פי המסרת נקדות מלמעלה) 50). על פי זה דורש רשב"א את המלה „אֵלָ֗יו" (בר', י"ח ט') — שהמלאכים שאלו לשרה איו אברהם 51) ואת המלה „וַיִּשָּׁקֵ֗הוּ" (בר', ל"ג ד') הוא דורש: מלמד שנכמרו רחמיו (של עשו) באותה שעה ונשקו (ליעקב) בכל לבו 52). — בר', א' ל"א. והנה טוב מאד — זו שינה (כלומר שהשינה היא משלימה את טוב העולם) 53). זה המאמר סמוך למאמרו של ר' מאיר שרשב"א דרש בשמו: הנה טוב מאד — הנה טוב מות 54). — כך יש דמיון לדרשתו של ר' מאיר דרשתו של רשב"א על הכתוב (בר', ג' כ'): אם כל חי, שדורש אֵם כמו עִם, כמו ששנינו בברייתא: הֶעָשִׁיר (אם הבעל נעשה עשיר) עולה (אשתו) עמו, הֶעָנִי אינה יורדת עמו 55). — את הכתוב בר' ו' ג' דורש רשב"א מעין מה שדרשו חכמי דורו ר' ישמעאל ב"ר יוסי ור' מנחם ב"ר יוסי 56): הרי הוא אומר: לא ידון רוחי באדם לעולם; אמר הקב"ה: איני דן אותם עד שאשלם שכר לצדיקים, אימתי בעולם הזה אבל בעולם הבא אמר הכתוב (תה', קמ"ו ב'): תצא רוחו ישוב לאדמתו 57). — שמות, כ' כ"ה. כי חרבך הנפת עליה ותחללה. המזבח נברא לאריכות ימיו של אדם, והברזל לקצר ימיו, אינו דין שיניף את המקצר על המאריך 58). — על דרשת הנוטריקון העתיקה של המלה שעטנז (ויקרא, י"ט י"ט) שוע — טווי —

זנוז (נוז לדעת רש״י ארג). א״ר שמעון בן אלע׳ר: נוז־נלוז ומליז ה׳א את אביו שבשמים 59. מנין לזקן שלא יטריח (את העולם להלך לו כבוד)? תלמוד לומר (ויקרא, י״ט ל״ב): זקן ויראת (כלומר שגם זקן צריך לירוא מפני המקום ולחוס על טרח הצבור 60). — במדבר, י״א כ״ג. עתה תראה היקרך דברי אם לא. (אפילו על דברים אלו) שבסתר לא הסך עליו הכתוב, שנא׳: עתה תראה וכו׳ 61). — למה נקרא שמה תכלת (במדבר, ט״ו ל״ח)? על שם שנתכלו המצרים בבכורות, שנא׳ (שמות, י״ב כ״ט): וה׳ הכה כל בכור 62). — אף משה ואהרן בהטאם מתו, שנא׳ (במדבר, כ׳ י״ב): יען אשר לא האמנתם בי וכו׳ 63). — יהושע, ב׳ א׳. הרש. מתוך שאתם עושים עצמכם חרשים אתם עומדים על אפיים שלהם 64). — תה׳, כ״ב ל״ב. יבואו ויגידו צדקתי. יבואו דורות האחרונים ויגידו צדקתו של הקב״ה לדורות הראשונים 65). — אין לך טפה היורדת מלמעלה שאין הארץ פולטת כנגדה טפחיים (מלמטה), שנא׳ (תה׳, מ״ב ה׳): תהום אל תהום קורא וכו׳ 66). —

מפני מה נתעקרה רבקה? כדי שלא יהיו אומות העולם אומרים: תפלתנו עשתה פירות, שאמרו לה (בר׳, כ״ד ס׳): אחותנו את היי לאלפי רבבה, עד שהתפלל עליה יצחק ונפקדה, הה״ד (בר׳, כ״ה כ״א): ויעתר יצחק לה׳ לנכח אשתו 67). — ניצל אותו צדיק (ראובן) מאותו עון (הכתוב בבר׳, ל״ה כ״ב ומ״ט ד׳) ולא בא מעשה זה לידו, אפשר עתיד זרעו לעמוד על הר עיבל ולומר: ארור שוכב עם אשת אביו (דברים, כ״ז כ׳) ויבוא הטא זה לידו? אלא מה אני מקיים: וישכב את בלהה פלגש אביו? עלבון אמו תבע. אמר: אם אחות אמי היתה צרה לאמי, שפחת אחות אמי תהא צרה לאמי? עמד ובלבל את מצעה 68). — מנין אתה אומר: כל אותם ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא נצרכו לנר, אלא אפילו נכנס אדם חדר לפנים מן החדר, כמו פנס נכנס עמו עד שעה שהוזר? תלמוד לומר (שמות, מ׳ ל״ח): לעיני כל ישראל בכל מסעיהם. הא אפילו אדם נכנס חדר לפנים מן ההדר עמוד אש מאיר לפניו 69). — בשביל „והטוב בעיניך עשיתי״ (מ״ב, כ׳ ב׳) (ששבח את עצמו) — מה אות (שם, פסוק ה׳) (כלומר: נענש להיות חולה עד שהיה צריך לומר מה אות כי אעלה בית ה׳). בשביל „מה אות״ עובדי עבודה זרה אכלו על שלחנו (הבבלים שבאו לבקרו, שם, פסוק י״ג), בשביל שעע״ז אכלו על שלחנו גרם גלות לבניו 70). —

מרשב״א נשארה שורה של משלים יפים שיסדרו כאן בסיום הפרק. — למה הדבר דומה? דומה לסתת שהיה מסתת בהרים. פעם אחת נטל קרדמו בידו.

והלך וישב על ההר והיה מכה ממנו צרורות דקות ובאו בני אדם ואמרו לו: מה אתה עושה? אמר להם: הריני עוקרו ומטילו בתוך הירדן. אמרו לו אי אתה יכול לעקור את כל ההר. היה מסתת והולך עד שהגיע אצל סלע גדול נכנס תחתיו, סתרו ועקרו והטילו אל הירדן, ואמר לו: אין זה מקומך, אלא מקום זה. כך עשה להם ר׳ עקיבא לר׳ אליעזר ולר׳ יהושע (שלמד מהם תורה) 71). — אמשול לך משל, למה אדם הראשון דומה? לאדם אחד שנשא את הגיורת, היה יושב ומפקדה, אמר לה: בתי! אל תאכלי פת בשעה שידיך טמאות ואל תאכלי פירות שאינן מעושרין, אל תחללי שבתות ואל תפרצי בנדרים, ואל תלכי עם איש אחר. הא אם עברת על אחת מהן הרי את מתה. מה עשה האיש ההוא? עמד ואכל פת בפניה שידיו טמאות ואכל פירות שאינן מעושרין וחלל שבתות ופרץ בנדרים והושיט לה בידיו. מה אמרה הגיורת ההיא בלבה? כל הדברים שפקדני בעלי מתחלה שקר הם. מיד עמדה ועברה על כולם 72). — ע״ד הרעבון שהיו בזמנים שונים ונזכרו בתנ״ך. — לוגג שהיתה בידו קופה מלאה כוסות דיוטראן, כיון שהיה מבקש לתלות קופתו היה מביא יתד ותוקעה ואחר כך תולה קופתו. כך כולם לא באו בבני אדם שפופין, אלא בבני אדם גבורים 73). — משל למלך שמנה לו שני אפטרופסין אחד ממונה על אוצר של תבן ואחד ממונה על אוצר של כסף ושל זהב. וזה שהיה ממונה על הכסף ועל הזהב, אמר לו: ריקה! 74) בתבן כפרת, בכסף וזהב על אחת כמה וכמה! והלא דברים קל והמר: ומה בני נח בשבע מצות בלבד לא יכלו לעמוד בהם בשש מאות ושלש עשרה מצות — עאכו״כ! 75). — למלך שבנה פלטרין גדולים וישב בכולם, וביב של בורסקי עובר בתוכה ונופל על פתחה. כל עובר ושב אומר: כמה נאה ומשובח פלטרין זו, אלמלא ביב של בורסקי לא היתה עוברת בתוכה. אף כך אדם דומה. ומה אם עכשיו שמוציא ממעיו מעין סרוח כך מתגאה על הבריות, אם היה מוציא מעין של שמן טוב אפרסמון ופלייטון על אחת כמה וכמה שיתגאה על הבריות 76). — יצר הרע דומה לברזל שהטילוהו בתוך האור, כל זמן שהוא בתוך האור עושין ממנו כל כלים שירצה, אף כך יצר הרע אין לו תקנה אלא בדברי תורה בלבד שהן כאש, שנא׳ (משלי, כ״ה כ״ב): אם רעב שונאך וכו׳ כי גחלים אתה חותה על ראשו וה׳ ישלם לך — אל תקרי ישלם, אלא ישלימני לך 77).

הערות לפרק ט״ו:

1) ע׳ לעיל ע׳ 1. 2) ע׳ פרנקל 200, וויס ח״ב 185.

3) ר׳ יוסי בן אלעזר שמאמרו בספרי במדבר י׳ ל״ה (פסקא פ״ד) קשור למאמרו של ר״ש בן אלעזר אינו אחיו של ר׳ שמעון, אלא הוא ר׳ יוסי שנזכר בב״מ פ״ה ע״א, בן ר׳ אלעזר בן ר׳ שמעון (ע׳ לעיל 95 הע׳ 5). 4) ע׳ חולין ו׳ ריש ע״א; תוספתא שבת י״ב (י״ג) י״ב (ב. שבת קל״ד ע״א); תוספתא ערובין ט׳ (ו׳) י״ד (בבלי ערובין כ״ט ע״א): פעם אחת היינו יושבין לפני ר׳ מאיר בבית המדרש בעַרְדִסְקָם. שם בערדיסקום בקר גם ר׳ אלעזר בן שמוע את ר׳ מאיר, ע׳ לעיל 6, הע׳ 4. 5) השוה לעיל כרך ב׳ ח״א 3.

6) אבות ד׳ י״ח, ע׳ לעיל כרך ב׳ ח״א 11 הע׳ 25. 7) תוספתא חולין ג׳ ט״ו (ב. חולין נ״ו ע״א). 8) תוספתא מעשר שני ג׳ י״א; תוספתא כלים ב״מ ג׳ י״ג.

9) תוספתא מעשר ראשון ב׳ כ׳; תוספתא גטין ב׳ ו׳ (ב. גטין כ״ג ע״ב).

10) תוספתא חולין ד׳ (ה׳) ו׳. 11) תוספתא שבת ט׳ (י׳) י״ג.

12) ע׳ לעיל כרך א׳ ח״א 146 הע׳ 1. 13) ספרי לאותו פסוק (פסקא קי״ב). בסנהדרין צ׳ ע״ב מיוחס דבר זה לר׳ אלעזר בר׳ יוסי.

14) ספרי לאותו פסוק (פסקא נ״ו), ששם וגם בירושלמי סוטה 21 ע״ג במקום ר׳ אלעזר בר׳ יוסי צ״ל ר׳ אלעזר בר׳ שמעון. צורה אחת ישנה לשתי השיחות ושתיהן סְפרו ע״י ר״א בר״ש.

15) תענית כ׳ ע״א (כך היא הגירסא הנכונה במקום ר״א בר״ש, ע׳ ד״ס), אדר״נ מ״א (66 ע״א), ד״א זוטא פ״ד. 16) יש נידסאממגדל עדר. והוא איננו זה הסמוך לירושלים אצל בית לחם (ע׳ בר׳ ל״ה כ״א, משנה שקלים ז׳ ד׳), אלא זהו מגדלא הסמוכה לטבריה ושנקרא בשם תנכ״י מגדל עדר (ע׳ בדקר Palestina2 Auflage S. 802) ועי״ז מכוון „סמיל על שפת הים״. גם בתענית בכ״י מינכן נאמר „הים״, ע׳ ד״ס שם, ולא שפת הנהר.

17) ע׳ לעיל כרך א׳ ח״א 118 הע׳ 4. 18) הסיום בא באדר״נ. [בתענית בא שם מאמרו של ר׳ שמואל בר נחמני אמר ר׳ יונתן, כמו שנראה נתפתח מהספור הזה ומדרשת ר״ש בן אלעזר - המתרגם]. 19) שבת קנ״א ע״ב. אחרי „עשה״ יש גורסין „צדקה״. אולם הפעל „עשה״ גם בלא מַשְׁלִים יש לו גם כן אותה ההוראה, כמו שנראה מתוך הפתגם הסמוך: גדול העושה מאהבה יותר מהעושה מיראה. 20) סוטה ל״א ע״א. והגמרא מסיימת שם: התם נמי כתיב לאוהביו ולשומרי מצותיו לאלף דור? ומשיבה: האי לדסמיך ליה והאי לדסמיך ליה (כלומר: מדייקים מהסמיכות כי לשומרי מצותיו לאלף דור ולאוהביו לכל הדורות).

21) מגילה ל״א ע״ב, נדרים מ׳ ע״א; בתוספתא ע״ז א׳ י״ט בא המאמר מפורש יותר: אם יאמרו לך ילדים בנה בית המקדש אל תשמע להן, ואם יאמרו לך זקנים סתור בית המקדש שמע להן מפני וכו׳ וראיה לדבר רחבעם. במגלה „נערים״ במקום „ילדים״.. „סתור ואל תבנה״.

22) תוספתא שבת י״ז (י״ח) י״ט. בבלי שבת קנ״א ע״ב (שם נשתבש מרשב״א לר׳ שמעון בן גמליאל, ע׳ ד״ס שם), ב״ר ל״ד קרוב לסוף. מה שבא אח״כ בשבת שם: אמרה תורה חלל וכו׳ אין בשני המקורות האחרים, והוא לקוח מדברי ר׳ שמעון בן מנסיא, יומא פ״ה ע״א. השוה לעיל 66 הע׳ 54.

23) במקורות שנרשמו בהערה הקודמת. בבבלי שבת שם בא בטעות רשב״ג במקום רשב״א, ע׳ ד״ס שם. 24) ע׳ תוספתא ב״ק ח׳ י״ז, ב. ב״ק פ״א ע״ב ששם מונה רשב״א כמה חיות שראוי לגדלן בבית להשמיד את המזיקין.

25) משנה קדושין ד׳ י״ג, תוספתא קדושין ה׳ ט״ו, ב. קדושין בסוף, ירוש׳ קדושין בסוף. בשלשת המקורות האחרונים נוספו עוד: ארי סבל, צבי קיץ, שועל חנוני וזאב קדר. לפי הירוש׳ אמר זאת רשב״א בשם ר׳ מאיר. הדוגמאות הללו מזכירות שר׳ מאיר, רבו של ר׳ שמעון ב״א, היה ממשל משלים איזופיים, ע׳ לעיל כרך ב׳ ח״א 3.

26) ספרי דברים (פסקא ט"ו קרוב לראש). 27) אדר"נ פי"א (23 ע"א).
28) אדר"נ פי"ב (26 ע"א). בנוסח ב' פכ"ד (25 ע"א), אומר זאת בשנוי קצת ר' יוסי.
29) אדר"נ פ' כ"ט. מתחיל הוא היה אומר, אחרי המאמר שאמר בשם ר"מ (מובא לעיל כרך ב' ח"א ע' 8 ובהע' 25), ע' לעיל כרך ב' ח"א 10 הע' 4.

30) אדר"נ שם. המובן אינו כל כך ברור. לב מיושב פירושו דעה מיושבת. הוא רוצה כנראה להגיד בזה, כי בשביל דעה מיושבת יותר מתאים מצב של ישיבה. תנועת הגוף גורמת לתנועת המחשבה, ועמידה – לעמידת המחשבה, שאינה נותנת אפשרות להתעמק. 31) מגילה כ"ה ע"ב. לבטוי „פקרו" השוה: פקרו המינים, ירוש' ברכות 12 סוף ע"ב. 32) סוטה מ"ז ע"א, סנהדרין ק"ז ע"ב. הש"ה מאמר דומה לזה של ר"ש בר"א בחולין צ"ה ע"ב: בית תינוק ואשה אע"פ שאין נַחַשׁ, יש סימן.

33) אדר"נ פ"ט. בספרא לויקרא י"ד ל"ד (73 ע"א) ובתנחומא ב' מצורע 8, חסר החלק הראשון מהמאמר הזה. 34) יש גורסין: בשבועה של גדולה.

35) אדר"נ סוף פט"ז. 36) תוספתא ב"מ ו' י"ז. מתחייבין פי' הפסדם הרוחני של החוטאים מכריע את השבר הגשמי שלהם. בברייתא בבלי ב"מ ע"ה ע"ב (שם נשמט בן אלעזר) במקום „מתחייבין" בא „מפסידין" – כלומר הפסד גשמי. ואח"כ בא שם: „ולא עוד אלא שמשיאין..." בירוש' ב"מ 10 ריש ע"ד מתחיל מאמרו של רשב"א סמוך לדברי ר' יוסי בן חלפתא: „יותר ממה שכופרין בעיקר כופרין". בבבלי נחלפו המלים הגסות „פלסתר" ו„טיפש" בלשון „סני נהור" – „אמת" ו„חכם". 37) תוספתא ב"מ ו' י"ח. שבמקום ר' שמעון יש גורסין שמעיה. בירוש' ב"מ 10 ע"ד בא הסיום ע"י ר' שמואל בר אמי, והבבא – הא למדת וכו' שבתוספתא, נשמט. בבבלי ב"מ ע"א ע"א: הא למדת שכל המלוה ברבית נכסיו מתמוטטין.

38) קה"ר א' ב'. ר' שמואל בר יצחק בשמו. האמורא הזה מבאר בנדה מ"ה ע"ב את הטעם של דבר ההלכה שאמר ר"ש בן אלעזר. – השוה לעיל 35. צריך לציין שרשב"א היה אוהב לדבר מהחיות. ע' לעיל כרך ב' ח"א 88. וכדאי לציין שרשב"א היה מתעסק בחפץ לב עם החיות. ע' לעיל הערות א' ג' וד'. 39) ע' לעיל כרך ב' ח"א 51.

40) ספרי במדבר פסקא קי"ט. 41) תוספתא ע"ז ו' (ז') י"ח. השוה אגדת אמוראי בבל ע' 24 הע' 152. 42) אדר"נ סוף פכ"ג.

43) שבת ל"ב ע"א. במקום ר' ישמעאל צ"ל ר' שמעון, ע' ד"ס. השוה לעיל כרך א' ח"א 14 הע' 1. 44) מכילתא שמות ט"ו ב' (37 ע"ב).

45) עפי"ז צריך להשלים במלונו של לוי ח"א 99, שמביא רק דוגמה מבנין פיעל. רשב"א בעצמו אומר בתוספתא שבת י"ז (י"ח) י"ט: הרוצה לאמץ עיניו של מת (בבבלי שבת קנ"א ע"ב האומר הוא ר"ש בן גמליאל והלשון היא: הרוצה שיתעמצו עיניו של מת. ואולם בכ"י מינכן – שתאמץ, בדפוסים – שיתעצמו).

46) ספרי במדבר י' ל"ה (פסקא פ"ד). [ע"פ הגהת הגר"א – המתרגם].

47) שבת ק"ל ע"א. בספרי דברים י"ב כ"ג (פסקא ע"ו) האומר הוא ר"ש בן גמליאל. ע' לעיל 57 הע' 79. 48) תוספתא ע"ז ד' (ה') ו'; אדר"נ פכ"ו (41 ע"ב); ב. ע"ז ה' ע"א ששם בנדפס האומר הוא ר' ישמעאל, ע' לעיל הע' 43.

49) אדר"נ פכ"ח (43 ע"א). 50) ב"ר מ"ח וע"ח. בשהש"ר ו' ריש ד': את תפיס את הכתב ומניח הנקודה. בירוש' פסחים 35 ע"ד אומרים זאת רבנין, והלשון: בשעה שהכתב רבה על הנקודות אתה דורש הכתב ומסלק את הנ', ובשעה שהנקודה רבה על הכתב, אתה דורש את הנ' ומסלק את הכתב. 51) ב"ר מ"ח. ע' לעיל כרך ב' ח"א הע' 2.

52) ב"ר ע"ח. באדר"נ ל"ד (50 ע"ב): נשיקה זו של אמת. בנוסח ב' של אדר"נ פל"ז (49 ע"א): כל מעשיו של עשיו בתחלה של שנאה חוץ מזו שהיא של אהבה. בשהש"ר עפ"י מ"ס מיוחס לרשב"א דעה הפכית מזו: שלא בא לנשקו אלא לנשכו ונעשה צוארו של יעקב אבינו של שיש וקהו שניו של אותו רשע ונמסו כדונג, ומה תלמוד לומר ויבכו? אלא זה בוכה על

צוארו וזה בוכה על שניו [בב״ר ע״ח אומר זאת ר׳ ינאי]. ע׳ לעיל כרך כ׳ ה״א 82 הע׳ 6. באדר״נ נו״ב פל״ז אומר רשב״א על הנו״ן תלויה שבשופטים י״ח ל׳: עתידה היא הנו״ן הזאת ליעקר ממקומה לעתיד לבוא.

53) בר׳ ט׳. מה שכתוב אח״כ: „וכי שינה טובה מאד אתמהא. לא כן תנינן: יין ושינה לרשעים נאה להן ונאה לעולם? אלא מתוך שאדם ישן קימעא הוא עומד ויגע בתורה הרבה״ – אין זה מדברי רשב״א. 54) ע׳ לעיל כרך ב׳ ה״א 7 הע׳ 42.

55) בר׳ כ׳ קרוב לסוף. בכתובות מ״ח ע״א וס״א ע״א בקצרה: עולה עמו ואינה יורדת עמו. להבנת המאמר הזה צריך להזכיר את המאמר העתיק שבע״ז ה׳ ע״א ונדרים ס״ד ע״ב שעני חשוב כמת. ואי״כ חי – הוא עשיר. בכתובות ס״א ע״א דורש ר׳ אלעזר (האמורא) את הכתוב הזה: לחיים ניתנה ולא לצער ניתנה. ואינו דורש אם – עם.

56) ע׳ לעיל 97. 57) אדר״נ פל״ב (47 ע״א).

58) מכילתא לאותו פסוק (74 ע״א). בתנחומא סוף יתרו רק „מכאן אמרו״ בלבד.

59) משנה כלאים ט׳ ח׳, ספרא לאותו פסוק (89 ע״א) השוה הע׳ רב האי בתשו׳ הגאונים הוצ׳ הרכבי סימן מ״ט ע׳ כ״ד. 60) ספרא לאותו כתוב (91 ע״א), קדושין ל״ב ע״ב.

61) תוספתא סוטה ו׳ ז׳ בקשר עם מאמרו של ר״ע, לעיל כרך א׳ ה״ב 54.

62) ספרי לאותו פסוק (פסקא קט״ו). ששם צ״ל ר״ש בן אלעזר, כמו שגורס הילקוט.

63) שבת נ״ה ע״ב. בספרי במדבר כ״ז י״ד (פסקא קל״ז) אותו המאמר של רשב״א רק בצורה אחרת על פסך דברים ל״ב נ״א. 64) רות ר׳ ריש פ׳ ב׳. ע׳ לעיל כרך ב׳ ח״א 71.

65) ילקוט רמז תרפ״ה בסוף. הציון הוא מתורת כהנים. בשו״ט לאותו פסוק נתיחס המאמר לר׳ יורן. 66) תוספתא תענית א׳ ד׳; ירוש׳ ברכות י״ד ע״ב; ירוש׳ תענית 64 ע״ב; ב״ר י״ג. בשנוי קצת בבבלי תענית כ״ה ע״ב. אולי הוא דורש „קורא״ מלשון פגישה, קבלת פנים. המאמר „אין הארץ שותה אלא לפי היסומה״ (ע׳ לוי ח״ב 89 ע״ב) מביא הירושלמי (ברכות י״ד ע״א, תענית ס״ד ע״ב, ע״ז מ״ג ע״א) בשם רשב״א. בב״ר סוף פי״ג ר״א בר׳ שמעון.

67) שהש״ר ב׳ י״ה, ר׳ יהודה בר׳ שמעון בשמו.

68) שבת נ״ה ע״ב. בספרי דברים ל״ג ו׳ (פסקא שמ״ז) במקום רשב״א ר׳ שמעון בן גמליאל. וע׳ בבר׳ צ״ח.

69) ספרי במדבר י׳ ל״ד (פסקא פ״ג). סתם ובקצרה בספרא ויקרא כ״ד ג׳ (103 ע״ד), וקצת שונה מזה בבבלי שבת כ״ד ע״ב, מנחות פ״ו ע״ב. השוה ג״כ ברייתא דמלאכת המשכן, ביהמ״ד ח״ג, 154. 70) סנהדרין ק״ד ע״א.

71) אדר״נ ריש פ״ו. בנוסח ב׳ פ״ב (15 ע״א) האומר הוא ר׳ שמעון בן מנסיה.

72) אדר״נ פ״א סמוך לפני מאמרו של רשב״י, שהובא לעיל כרך ב׳ ח״א 94. הנמשל אינו מובן כל צרכו. הוא נמצא בקצרה בנוסח ב׳ של אדר״נ פ״ב (8 ע״ב): למה היתה חוה דומה באותה שעה? לאחד שנשא אשה גיורת ואמר לה: אל תאכלי מן הפת עד שתטילי את ידך, ולא מן הפירות עד שתעשרי אותם. הלכה ואכלה מן הפת ולא נטלה את ידיה ומן הפירות ולא עשרה, ומצא הפתח ליכנס בו (כלומר בזה מצא הבעל עילה לגרש אותה). גם בנוסח הזה המשל הזה, כמו המשל של רשב״י, (לעיל כרך ב׳ ח״א 94) מוסב על חוה, אך תמוה הוא.

73) רות ר׳ א׳, ר׳ חייא בשמו. בשלשה מקומות בא המאמר בשם ר׳ חייא עצמו: ב״ר סוף כ״ה, ריש מ׳, ריש ס״ד. במד׳ שמואל כ״ח – בשם ר׳ שמואל בר יצחק.

74) בשם זה קרא רשב״א את המבוער שפגש. כמו״ש לעיל ריש פט״ו.

75) מכילתא שמות כ׳ ב׳ (67 ע״א). השוה משלו של רשב״י, לעיל כרך ב׳ ח״א 64.

76) אדר״נ פי״ט (35 ע״ב). 77) אדר״נ פט״ז (32 ע״ב). ע׳ מאמרו של רשב״א ע״ד היצה״ר לעיל הע׳ 32. באדר״נ נו״ב פל״ד (38 ע״ב) מיוחס לרשב״א משל מרכיבה, שלעיל כרך א׳ ח״ב 141 נאמר בשם אלישע בן אבויה.

פרק ששה עשר.

ר׳ נתן.

ר׳ נתן שעלה מבבל לא״י תפס מקום חשוב עוד במדרשו של ר׳ שמעון בן גמליאל, הודות לזה, שאביו היה ראש הגולה 1). הוא עמד ביחוסים קרובים לר׳ יהודה הנשיא עוד בחיי אביו, ור׳ יהודה התודה אח״כ בעצמו: ילדות היתה בי והעזותי פני בנתן הבבלי 2). מצינו לעתים קרובות את ר׳ נתן חולק על ר׳ יהודה הנשיא. ע״ד הנוכו אין לנו ידיעות וכן איננו יודעים מי היו רבותיו. ממאורעות חייו אנו יודעים רק ממה שהיה בקפודקיא (Kappadokien), ששם הציל ילד אחד ממות, שצוה לאחר את זמן המילה עד שיבלע בו דמו 3). — בתור איש הבא מחוצה לארץ היה מלא התפעלות ממסירות נפשם של אחיו יושבי ארץ ישראל ודרש: לאוהבי ולשומרי מצותי (שמות, כ׳ ו׳) — אלו ישראל היושבים בארץ ישראל ונותנין נפשם על המצות. מה לך יוצא ליהרג? — על שמלתי את בני. מה לך יוצא לישרף? על שקראתי בתורה. מה לך יוצא ליצלב? על שאכלתי מצה. מה לך לוקה בפרגל? על שנטלתי את הלולב, ואומר (זכרי׳, ג׳ ו׳): אשר הֻכיתי בית מאהבי — אלו גרמו לי לֵיאָהֵב לאבי בשמים 4).

ר״ב מאמריו של ר׳ נתן באגדה הם במדרש התנאים לספר שני, רביעי והמישי של תורת משה (מכילתא וספרי). ואולם לא תמיד אפשר לומר בודאות שהם של ר׳ נתן, אחרי שאנו מוצאים שלפעמים נתקצר השם ר׳ יונתן ונעשה ממנו ר׳ נתן, וכך נתיחס לר׳ נתן לפעמים דברים שהם של ר׳ יונתן, תלמידו של ר׳ ישמעאל 5). מפני מה נמצאים במכילתא כל כך הרבה מאמרים מר׳ נתן? אפשר שאחדים מתלמידיו היו העורכים — אמנם לא האחרונים — של המדרש הזה, ובזה גם מתבאר מה שבמדרש זה מְדֻבר במקום אחד בהערצה מֻפלגת על דבר הכמתו של ר׳ נתן 6): כל זמן שחכם קיים חכמתו מתקיימת, מת חכם אבדה הכמתו, וכן מצינו משמת ר׳ נתן מתה חכמתו עמו 7). עוד אנו מוצאים הערצה לר׳ נתן מהאמורא הבבלי שמואל: „חזי לי ספרא דאדם הראשון וכתיב ביה: רבי ור׳ נתן סוף משנה (כלומר שבהם מסתיימת תקופת התנאים, חכמי המשנה) 8). זה ששמואל מעמיד את ר׳ נתן בשורה אחת עם ר׳ יהודה הנשיא הוא מפני שגם ר׳ נתן ערך קבץ משניות, שהיה דומה למשנתו של ר׳ יהודה 9), וכך גם הוא עזר להתימת המשנה כמו ר׳ יהודה הנשיא; לכל הפחות, כך נראה בעיני האמורא הבבלי, שהיה מתגאה בכבוד ר׳ נתן בן ארצו. מהעבודה הזאת של ר׳ נתן יצא קבץ של פתגמים ומאמרי אגדה, המקבילים אל מסכת אבות

שבמשנה, ונקרא בשם „אבות דרבי נתן", שאולם הגיע אלינו בעריכה מאֻחרת 10). הספר מ"ט מדות של ר' נתן (שנקרא בשם משנה או ברייתא או מדרש) תכנו מַמְמְטי טהור, והוא מעשי ידי מאֻחר 11).

במאמרי אגדה שלו ראוי לציין ביחוד את אלה שמשתמש בהם בכתובים להוציא מהם פתגם מוסרי. שמות, כ"ב כ'. וגר לא תונה ולא תלהצנו כי גרים הייתם בארץ מצרים. מכאן היה ר' נתן אומר: מום שבך אל תאמר לחברך 12). — במדבר, ה' ב'. אל מול פני המנורה. [שלשה נרות כלפי מזרח ושלשה כלפי מערב נמצאו כולם מקבילים את האמצעי] מכאן היה ר' נתן אומר: האמצעי מכובד 13). — [לא רק מותר לשנות מפני השלום, אלא שזהו] מצוה, שנא' (שמואל א', ט"ז ב'): עגלת בקר תקח בידך ואמרת לזבח לה' באתי (ולהסתיר ע"י את כונתו האמתית למשוח מלך) 14). — מנין שלא יושיט אדם כוס יין לנזיר ואבר מן החי לבני נח? תלמוד לומר (ויקרא, י"ט י"ד): ולפני עור לא תתן מכשול 15). במדבר, ט"ו ל"ט. אשר אתם זונים אחריהם. שלא יהא שותה בכוסו ומשמש בכוסו של חברו (שותה בכוס זה ונותן עיניו בכוס אחר) 16). — בשר ודם חימה כובשתו, אבל הקב"ה כובש את החימה, שנא' (נחום, א' ב'): נוקם ה' ובעל חימה 17). — בעון נדרים אשתו של אדם מתה, שנא' (משלי, כ"ב כ"ז): אם אין לך לשלם למה יקח משכבך מתחתיך 18). — הנודר כאלו בנה במה והמקיימו כאלו הקריב עליה קרבן 19). — יפה כח נשים מכח אנשים. אנשים אומרים: נתנה ראש ונשובה מצרימה (במדבר, י"ד ד'), ונשים אומרות (במדבר, כ"ז ג'): תנה לנו אחוזה בתוך אחי אבינו 20). — שמות, כ"ג ח'. ושחד לא תקח כי השחד יעור וכו'. מכאן אמר ר' נתן: כל הנוטל שוחד ומטה את הדין אינו יוצא מן העולם עד שיהא בו אחד משלשה דברים הללו: או טירוף דעת בתורה שיטהר טמא או שיטמא טהור, או יצטרך לבריות או שיחסר מאור עיניו 21). — ירמיה, ט' כ"ג. כי אני ה' עושה חסד ומשפט וצדקה בארץ. נאה לאלהים הדין שהוא שומרו ואינו נושא פנים 22). סימן טוב לאדם שנפרעים ממנו לאחר מיתתו. מת לא נספד ולא נקבר, אכלתו חיה או שירדו עליו גשמים, הרי זה סימן טוב לאדם שנפרעים ממנו לאחר מיתתו, ואעפ"י שאין ראיה לדבר, זכר לדבר, שנא' (ירמי', ה' א'): בעת ההיא נאם ה' יוציאו את עצמות מלכי יהודה וגו' ושטחום לשמש ולירח וכו' 23). — מנין שלא יגדל אדם כלב רע בתוך ביתו ולא יעמיד סולם רעוע בתוך ביתו? שנא' (דברים, כ"ב ח'): ולא תשים דמים בביתך 24).

פתגם אחד או אולי שורה של פתגמים שיש להם אפי מיוחד נשארו מר׳ נתן, שבהם הוא מסמן ארצות שונות כמו במזרח כך במערב — ממדי ועד מצרים, כל אחת בסימניה המיוחדים. שורת הפתגמים נמסרה בשתי נוסחאות: בנוסחא אחת באה בהלבישה גוזמאית של מספרים, שאותה אנו מביאים כאן מראש.

תני בשם ר׳ נתן מעשר מדות אלו: עשרה הלקים של זנות בעולם, תשעה באלכסנדריה ואחד בכל העולם; עשרה חלקים של עשירות בעולם, תשעה ברומי ואחד בכל העולם; עשרה חלקים של עניות בעולם תשעה בלוד וא׳ בכל העולם; עשרה הלקים של כשפים בעולם, תשעה במצרים וא׳ בכל העולם; עשרה חלקים של טפשות בעולם תשעה בישמעאלים ואחד בכל העולם; עשרה חלקים של בריות (=בַּרְיוּת) בעולם, תשעה בישמעאלים וא׳ בכל העולם; עשרה הלקים של כנים בעולם, תשעה בפרסיים וא׳ בכל העולם; עשרה חלקים של נוי בעולם, תשעה במדי וא׳ בכל העולם; עשרה הלקים של כעירות בעולם, תשעה במזרח ואחד בכל העולם; עשרה חלקים של כח בעולם, תשעה בכשדים וא׳ בכל העולם; עשרה חלקים של נבורה בעולם, תשעה ביהודה וא׳ בכל העולם; עשרה הלקים של יופי בעולם, תשעה בירושלים וא׳ בכל העולם; עשרה חלקים של הכמה בעולם, תשעה בארץ ישראל ואחד בכל העולם; עשרה חלקים של תורה בעולם, תשעה בארץ ישראל ואחד בכל העולם 25. — במקום אחר הובא אותו המאמר בהשמטת כל אותן המספרים והידיעות ע״ד שאר הארצות ורק בנוסח שכזה: ר׳ נתן אומר: אין לך אהבה כאהבה של תורה, ואין לך הכמה כחכמה של ארץ ישראל, ואין לך יופי כיופיה של ירושלים, ואין לך עושר כעושרה של רומי, ואין לך נבורה כגבורה של פרס, ואין לך זנות כזנות של ערביים, ואין לך נסות כגסות של עילם, ואין לך הנופה כהנופה של בבל, שנא׳ (זכרי׳, ה׳ י״א): ויאמר אלי לבנות לה בית בארץ שנער; ואין לך כשפים ככשפים של מצרים 26. כמו בתכנן כך גם בסדורן שונות הן במקומות שונים הנוסחאות שבשורת המאמרים הללו 27.

במדבר, ט״ו ל״א. כי דבר ה׳ בזה, כל שאינו משגיה על המשנה 28. — בשעה שהתלמיד הולך אצל רבו ואומר לו: למדני תורה, אם מלמדו — מאיר עיני שניהם ה׳ (משלי, כ״ט י״ג), ואם לאו — עשיר ורש נפגשו עושה כולם ה׳ (שם, כ״ב ב׳), מי שעשה חכם לזה, עושה אותו טפש, טפש לזה, עושה אותו חכם 29. — דהי״א, ד׳ י׳. הוא עתניאל הוא יעבץ, ומה שמו? יהודה אחי שמעון שמו. עתניאל — שענאו אל, יעבץ — שיעץ וריבץ תורה בישראל, ומנין שענאו אל? דכתיב (שם) ויקרא יעבץ לאלהי ישראל אם ברך תברכני — בתורה, והרבית

את גבולי — בתלמידים, והיתה ידך עמי — שלא ישתכח תלמודי מלבי, ועשית מרעה — שיזדמנו לי רעים כמותי, לבלתי עצבי — שלא ישגבני יצר הרע מלשנות. אם אתה עושה כן — מוטב, ואם לאו — אני הולך בנסיסי לשאול (ארד אבל שאולה?) מיד — ויבא אלהים את אשר שאל 30). — את הכתוב תה׳, קי״ט קכ״ו. עת לעשות לה׳ הפרו תורתך הוא מסרס: הפרו תורתך משום עת לעשות לה׳ (כלומר שלפעמים צריך להפר איזו מצוה משום שעת לעשות לה׳) 31). — הרי הוא אומר (איוב, ל״ו ה׳): הן אל כביר לא ימאס, — אין הקב״ה מואס תפלתם של רבים, אבל כאן (אצל משה): ולא שמע אלי (דברים, ג׳ כ״ו) לא קיבל תפלתי (?) 32). — במדבר י׳ י׳. ותקעתם בהצוצרות — הרי שופרות, והיו לכם לזכרון — זה זכרונות, אני ה׳ אלהיכם — זה מלכיות, אם כן מה ראו הכמים לומר מלכות תחלה (בתפלת מוסף של ראש השנה), ואחר כך זכרונות ואחר כך שופרות? אלא המליכהו עליך תחלה ואחר כך בקש מלפניו רחמים, כדי שתזכר לו ובמה? בשופר [שכל מקום שיש שופר סימן יפה הוא], שאין שופר אלא של חירות, שנא׳ (ישעי׳, כ״ז י״ג): והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול; אבל איני יודע מי תוקעו? תלמוד לומר: וה׳ אלהים בשופר יתקע (זכריה, ט׳ י״ד); ועדיין אין אנו יודעים מהיכן התקיעה יוצאה? זה שנאמר ישעי׳, ס״ו ו׳): קול שאון מעיר, קול מהיכל קול ה׳ משלם גמול לאויביו 33). — אין לך כל מצוה קלה שכתובה בתורה שאין מתן שכרה בעולם הזה, ולעולם הבא איני יודע כמה 34). — דברים, י״א י״ד. ונתתי מטר ארצכם בעתו — מלילי שבת ללילי שבת, כדרך שירדו בימי הילני המלכה; וכל כך למה? שלא ליתן פתחון פה לבאי עולם לומר: הרי שכר כל המצות (ויקרא, כ״ו ד׳) 35). —

בתור מדה שהאגדה נדרשת בה יוכל לשמש המאמר הזה: ר׳ נתן אומר: בא הכתוב ללמדך: כל צדיק וצדיק שגדל בחיק רשע לא עשה כמעשיו, להודיע כמה צדיק גדול, שגדל בחיק רשע ולא עשה כמעשיו. וכל רשע שגדל בחיק צדיק לא עשה כמעשיו, להודיע כמה רשע גדול, שגדל בחיק צדיק ולא עשה כמעשיו. עשו גדל בין שני צדיקים, בין יצחק ובין רבקה, ולא עשה כמעשיהם, עובדיה גדל בין שני רשעים, בין אחאב ואיזבל, ולא עשה כמעשיהם; בא עובדיה שגדל בין שני רשעים ולא עשה כמעשיהם ונתנבא על עשו שגדל בין שני צדיקים, בין יצחק לרבקה, ולא עשה כמעשיהם, שנא׳ (עובדיה, א׳): חזון עובדיה כה אמר ה׳ אלהים לאדום וכו׳ 36). — בשורה של מאמרים מציין ר׳ נתן על דבר המלות אלהים, אל, איזה מהם קדש ואיזה חול. בבית אלהיו (הושע, ט׳ ח׳) הרי זה קדש; ואתה באלהיך תשוב (שם, י״ב ז׳) הרי זה קדש;

אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפט (תה׳, פ״ב א׳) משמש קדש וחול (כלומר הראשון קדש והשני חול); יסגירני אֵל אֶל עויל (איוב, ט״ז י״א) הראשון קדש והשני חול; כי אֶל אֵל האמר נשאתי (איוב, ל״ד ל״א), הראשון חול והשני קדש 37).

באורי מקרא בודדים. בר׳, ו׳ י״ד. ת׳בת עצי גפר — תיבותא דאעין דקדרינין 38). — שמות, י״ב ו׳. בין הערבים. מנין ראיה לבין הערבים שהוא משש שעות ולמעלה? אף על פי שאין ראיה לדבר, זכר לדבר: קומו ונעלה בצהרים אוי לנו כי פנה היום כי ינטו צללי ערב (ירמי׳, ו׳ ד׳) 39). — שם, י״ב י״ב. ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים — שפוט שופטי שפטים: נרקבים, נבקקים, נגדעים, נשרפים 40). — שמות, י״ב ל״ד. צרורות בשמלותם על שכמם. וכי לא היתה שם בהמה? והרי כבר נאמר (שם, פסוק ל״ח): וגם ערב רב עלה אתם וצאן ובקר? ומה תלמוד לומר „על שכמם״? אלא שהיו מחבבין את המצות 41). — שמות, י״ב ל״ו. וישאילום. מה שלא שאלו מאתם היו משאילים אותם. היה אומר לו: תן לי חפץ פלוני, והיה אומר לו: טול לך [זה] ואחר כיוצא בו 42). — מלתא עמיקתא היא: ומושב בני ישראל אשר ישבו בארץ מצרים ובארץ כנען ובארץ גושן שלשים שנה וארבע מאות שנה 43). — שמות, י״ג א׳. קדש לי כל בכור. אמר הקב״ה למשה: כשם שעשיתי יעקב בכור, שנא׳ (שמות, ד׳ כ״ב): בני בכורי ישראל, כך אני עושה למלך המשיח בכור, שנא׳ (תה׳, פ״ט כ״ח): אף אני בכור אתנהו, כך קדש לי כל בכור והזהר לישראל: כשם שבראתי את העולם ואמרתי להם לישראל לזכור את יום השבת זכר למעשה בראשית, שנא׳ (שמות, כ׳ ח׳): זכור את יום השבת, כך היו זוכרים את הנסים שעשיתי לכם במצרים וזכרו ליום שיצאתם משם, שנא׳ (שם, י״ג ב׳): זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים, למה? כי בחזק יד הוציאך ה׳ ממצרים 44). — שמות, י״ד כ״ז. וישב הים לפנות בקר לאיתנו. איתן לשון קשה, שנא׳ (ירמי׳, ה׳ ט״ו): גוי איתן הוא 45). — הביב הוא מעשה הארון ככסא הכבוד של מעלה, שנא׳ (שמות, ט״ו י״ז): מכון לשבתך פעלת ה׳ מקדש וגו׳. שמקדש של מעלה מכוון כנגד בית המקדש של מטה, והארון מכוון כנגד כסא הכבוד של מעלה, שנא׳ (ירמיה, י״ז י״ב): כסא כבוד מרום מראשון, ובאיזה מקום היה (?) מקום מקדשנו. הוי — פעלת ה׳ מקדש ה׳ כוננו ידיך. אל תקרי מָכון אלא מְכֻוָן כנגד כסא הכבוד 46). — שמות, ט״ו כ״ה. ויורהו ה׳ עץ. זה עץ קתרום 47). — שמות, כ׳ כ״ב. אתם ראיתם. למה נאמר? לפי שנא׳ (תה׳, קל״ח ד׳): יודוך ה׳ כל מלכי ארץ כי שמעו אמרי פיך, יכול כשם ששמעו כך ראו? תלמוד לומר: אתם

דאיתם, אבל לא ראו אומות העולם 48). שמות, כ' כ"ג. לא תעשון אתי. שלא תאמר עושה אני כמין דמות ואשתחוה לו, ת"ל: לא תעשון אתי (דריש אתי= אותי) 49). — שמות, כ' כ"ד. מזבח אדמה תעשה לי. הלול באדמה נעשה, שנא' (שמות, כ"ז ה'): נבוב לחות תעשה אותו (ורק המקום הנבוב ימלאו אדמה) 50). — שמות ל"ד י"ח. שמור את חדש האביב. חדש הסמוך לאביב אתה מעַבֵר ואיזה זה, הוי אומר זה אדר 51).

במדבר, ו' כ"ד—כ"ו. יברכך — בנכסים, וישמרך בגוף. יאר ה' פניו אליך— זה מאור השכינה, שנא' (ישעי', ס' ב'): כי הנה החשך יכסה ארץ וכו' ועליך יזרח ה' וכו'. [ואומר:] אלהים יחננו ויברכנו יאר פניו אתנו סלה (תה', ס"ז ב') 52). — במדבר, י"ב ב'. וישמע ה'. [מלמד שלא היתה שם בריה, אלא בינו לבין עצמו דברו בו. ר' נתן אומר:] אף בפניו של משה דברו בו, שנאמר: וישמע ה' והאיש משה. אלא שכבש משה על הדבר 53). — במדבר, י"ב ט'. ויחר אף ה' בם וילך. הודיעם סרחונם ואחר כך גזר עליהם נדוי, שלא יאמרו כדרך שאמר איוב (איוב, י' י"ב): הודיעני על מה תריבני 54). — במדבר, ט"ז ה'. בקר ויודע ה' וכו'. אמר הקב"ה אם יתקבצו כל חרטמי העולם וביקשו להפוך את הבקר לערב לא יוכלו; וכשם שהבדלתי בין אור להשך, כך הבדלתי אהרן להקדישו קדש קדשים 55). — במדבר, כ"ב ל"ב. ירט. נוטריקון — יראה, ראתה, נטתה 56). במדבר, ל"א ה'. וימסרו. אחרים מסרום: איש פלוני כשר יצא (למלחמה), איש פלוני צדיק יצא למלחמה 57). — במדבר, ל"א ז'. ויצבאו על מדין. [הקיפוה מארבע רוחותיה. ר' נתן אומר:] נתן להם רוח רביעית כדי שיברחו 58). — במדבר, ל"א ח'. ואת בלעם בן בעור הרגו בחרב. בבית דין הרגוהו, שנא' (יהושע, י"ג כ"ב): ואת בלעם בן בעור הקוסם הרגו 59).

שופטים, ז' י"ט. לראש האשמורת התיכונה. שלש משמרות בלילה, שנא': לראש האשמורת התיכונה. ואין תיכונה אלא שיש לפניה ולאחריה 60). — ש"א, ט' י"ג. כי הוא יברך הזבח אחרי כן יאכלו הקרואים [מכאן שצריך לברך לפני המזון] 61). — ש"א, י"ז ל"ו. גם את הארי גם את הדוב. ארבע אריות ושלש דובין הכה דוד באותו היום, הדא הוא דכתיב: ארי, הארי, את הארי, וגם את הארי; דוב, הדוב ואת הדוב 62). — תה', ס"ח ז'. בכושרות — במעשי הנשים הכשרות שלהן, וכן הוא אומר (שמות, ל"ח ח'): במראות הצובאות 63). — תה', ע"ח מ"ה. ישלח בהם ערוב. — מלמעלה ערוב — נרגזין, ראות ועורבין ועופות; מלמטן — אריות ונמרים וזאבים 64). — תה', קי"ז ב'. ואמת ה' לעולם הללויה. דנים שבים אמרוהו 65). — אדם נידון בכל שעה, שנא' (איוב, ז' י"ח):

לרגעים תבחננו 66). — [שיר השירים] הקב"ה בכבוד גדולתו אמרה, שנא': שיר השירים אשר לשלמה — למלך שהשלום שלו 67). — שה"ש, ד' י"ב. גן נעול וגל נעול — אלו שתי בעילות כדרכה ושלא כדרכה 68). — איכה, ב' י"ג. מה אעידך. כמה נביאים העדתי בכם! שני נביאים בשהרית ושני נביאים בערבית, הה"ד (ירמי', ז' כ"ח): ואשלח אליכם את כל עבדי הנביאים יום השכם ושלוה, השכם בבוקר ושלוח בערב 69).

לספורי המקרא. בר' ג'. שלשה נכנסו לדין, וארבעה יצאו מחוייבין ואלו הן: אדם והוה, ונחש נכנסו לדין ונתקללה הארץ עמהן, שנא' (שם, פסוק י"ז): ארורה האדמה בעבורך 70). — בר', י"א ד'. ונעשה לנו שם. נאמר להלן (שמות, כ"ג י"ג) "ושם" (ושם אלהים אחרים לא תזכירו) ונאמר כאן "שם", מה להלן עבודה זרה, אף כאן עבודה זרה 71). — מנין אתה אומר שהראה המקום לאברהם אבינו גיהנם ומתן תורה וקריעת ים סוף? שנא' (בר', ט"ז י"ז): והנה תנור — זה גיהנם, שנא' (ישעי', ל"א ט'): ותנור לו בירושלים; ולפיד אש זה מתן תורה, שנא' (שמות, י"ח כ'): וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים; בין הגזרים האלה — זה קריעת ים סוף, שנא' (תה', קל"ו י"ג): לגוזר ים סוף לגזרים 72). — מפני מה השביע יוסף את אחיו ולא השביע את בניו? אמר: אם אני משביע את בני, אין המצרים מניחים אותם. ואם אומרים: אבינו העלה את אביו, מיד הם אומרים להם: אביכם מלך היה. לפיכך השביע את אחיו ולא השביע את בניו 73) — קברו של יוסף 74). — יוסף בקיפסולין 75) של מצרים היה קבור, כדרך שהמלכים קבורים. ועשו מצרים כלבים של זהב בכשפים, שאם יבוא אדם לשם יהיו נובחין וקולן הולך בכל ארץ מצרים מהלך ארבעים יום ושתקן משה. שנא' (שמות, י"א ז'): ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו. התחיל משה צווח: יוסף, הגיע השעה שאמרת (בר', נ' כ"ה): פקוד יפקוד אלהים אתכם; מיד נתנדנד 76) הארון ונטלו משה. — שמות, י"ב י"ג. כי אין בית אשר אין שם מת. וכי לא היו שם בתים אשר אין שם בכורות? אלא כיון שהיה הבכור מת לאחד מהן, היו עושין לו איקונין ומעמידין בביתו. ואותו יום היו נשחקות ונידקות וניזורות 77), והיה אותו היום קשה להן כיום הקבורה; ולא עוד אלא שהיו המצרים מקוברין בבתיהם, והיו כלבים באין לשם ומחטטין ומוציאין את הבכורות מתוך כוכיהן ומתעתעין בהם, והיה אותו היום קשה להם כיום הקבורה 78). — י"ז ח'. ויבוא עמלק. לא בא אלא מהררי שעיר, ארבע מאות פרסה פסע עמלק ובא ונלהם עם ישראל 79). — במדבר ז' ג'. ויקריבו נשיאי ישראל. וכי מה ראו נשיאים להתנדב לכתחילה, ובמלאכת המשכן

לא התנדבו בתחילה? אלא כך אמרו נשיאים: יתנדבו ישראל מה שמתנדבים ומה שמחסרים אנו משלימים, כיון שראו נשיאים שהשלימו הצבור את הכל, שנא' (שמות, ל"ו ז'): והמלאכה היתה דים, אמרו הנשיאים מה עלינו לעשות? והנשיאים הביאו את אבני השוהם (שם, ל"ו כ"ז), לכך התנדבו (כאן) תחלה 80). — במדבר, י"ב א'. ותדבר מרים ואהרן במשה. מרים היתה בצד צפורה בשעה שנאמר (שם, י"א כ"ז): וירץ הנער ויאמר אלדד ומידד מתנבאים במחנה. כיון ששמעה צפורה אמרה: או לנשותיהם של אלו! בכך ידעה מרים ואמרה לאחיה (אהרן) ושניהם דברו בו 81). — במדבר, כ"ז י"ח. וסמכת את ידך עליו. כיון שהיה יהושע נכנס היה משה משתיק את המתורגמן עד שנכנס וישב במקומו (כלומר בזה הגדיל משה בהיוו את כבודו של יהושע) 82). — משה היה מתעצב בלבו שלא עמד אחד מבניו. אמר לו המקום: והלא בני אהרן אחיך כאלו הם בניך, ואף מי שאני מעמיד על ישראל ילך ויעמוד על פתחו של אלעזר. משל, למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שלא היה לו בן ראוי למלכות, נטלו המלכות ממנו ונתנו ביד אוהבו. אמר לו: אעפ"י שנתתי לך גדולה, לך ועמוד על פתחו של בני; כך אמר לו הקב"ה ליהושע: לך ועמוד על פתחו של אלעזר, הה"ד (במדבר, כ"ז כ"א): ולפני אלעזר הכהן יעמד. באותה שעה נתגבר כחו של משה והיה מחזיק את יהושע לעיני כל ישראל, שנא' (דברים, ל"א ז'): ויקרא משה ליהושע ויאמר אליו לעיני כל ישראל חזק ואמץ 83). — מגרב לשילה שלשה מילין והיה עשן המערכה (משילה) ועשן פסל מיכה מגרב מתערבין זה בזה. בקשו מלאכי השרת לדוחפו. אמר להם הקב"ה: הניחו לו שפתו מצויה לעוברי דרכים 84). — במדבר, ז' ט'. ולבני קהת לא נתן. מכאן נתעלם מעיני דוד שלא נשאו לוים את הארון אלא בכתף, שנאמר (ש"ב, ו' ג' ז'): וירכיבו את ארון האלהים אל עגלה חדשה, ויחר אף ה' בעזא ויכהו שם על השל. ויחר אף דוד על אשר פרץ ה' פרץ בעזא. א"ל אחיתופל לדוד: לא היה לך ללמוד ממשה רבך שלא נשאו הלוים הארון אלא בכתף, שנא': בכתף ישאו, הרי דוד משלחו ומעלו בכתף, שנא' (דהי"א, ט"ו י"א): ויקרא דוד לצדוק ולאביתר וכו' והעליתם את ארון וכו' ויעלו את ארון אלהי ישראל אשר צוה משה עבד ה' בכתף ובמוטות 85). — איוב בימי מלכות שבא היה, שנא' (איוב, א' ט"ו): ותפל שבא ותקחם 86). — איוב, י"ג ט"ו. גם הוא לי לישועה כי לא לפניו חנף יבוא (מכאן שאיוב היה עובד ה' מאהבה) 87). — לא בא המן אלא לזכר ישראל, שנא' (אסתר, ט' כ"ח): וימי הפורים האלה לא יעברו מתוך היהודים וזכרו לא יסוף מזרעם 88).

ממאמרי ר׳ נתן הקוסמולוגיים נשארו לנו: בימות החמה חמה מהלכת בגובה של רקיע, לפיכך כל העולם כולו רותח ומעינות צוננין; בימות הגשמים המה מהלכת בשפולי רקיע, לפיכך כל העולם כולו צונן ומעינות רותחין 89). — כל הישוב כולו תחת כוכב אחד יושב. תדע שהרי אדם נותן עינו בכוכב אחד, הולך למזרח עומד כנגדו, לארבע רוחות העולם עומד כנגדו. מכלל דכל הישוב כולו תחת כוכב אחד יושב 90). — על הסתכלות פילוסופית נוסדה ההלכה של ר׳ נתן שהחי נושא את עצמו, ולפיכך אין בו משום הוצאה מרשות לרשות בשבת 91). — הוא מסר בשם אליהו הנביא חק אחד הנוגע לזהירות באכילה 92).

במאמר זה יש גם מקוסמולוגיה וגם מהאמונה לימות המשיח. גלגל חמה יש לו נרתק, הה״ד (תה׳, י״ט ד׳): לשמש שם אהל בהם, ובריכה של מים לפניו, ובשעה שהוא רוצה לצאת היא משולהבת, והקב״ה מתיש כחו במים, כדי שלא ישרף את העולם, אבל לעתיד לבוא הקב״ה מערטלו ומנשתקו *) ומנרתקו ומלהט אותו ברשעים, שנא׳ (מלאכי, ג׳): הנה היום בא בוער כתנור וגו׳ 93).

הערות לפרק ט״ז:

1) הוריות י״ג סוף ע״ב. ע״פ באורו של רב שרירא, שהובא בערוך ערך קמר ג׳ **).

2) ב״ב קל״א ע״א. בירושלמי כתובות 29 סוף ע״א, ב״ב 16 ע״א מספר זה באפן אחר.

3) תוספתא שבת ט״ו (ט״ז) ח׳; ירוש׳ יבמות 7 ע״ד; ב. שבת קל״ר; חולין מ״ז ע״ב; שהש״ר ז׳ ב׳.

4) מכילתא שמות כ׳ ו׳ (68 ע״ב). הוא רורש „מאהבי״ שגורמים לי להיות אהוב לפני המקום, בזה שהם מכים אותי ואני סובל מפני שאני נשאר נאמן לו, הלק ממאמרו זה של ר׳ נתן בא במחלקת שבין ר׳ יהודה ובין ר׳ נחמיה, לעיל כרך ב׳ ח״א 169. אין צרך להחליט שהמאמר הזה נאמר גם במכילתא בשם ר׳ נחמיה וזה נשתבש אח״כ לר׳ נתן. ויים במבוא למכילתא ע׳ XXXIV מרייק בצדק שהמלות „שיושבים בארץ ישראל״ מתאימות לזה שיצא מבבל. אולם יותר מן המדה הוא כשבא להסתייע מזה שר׳ נתן בימי גזרות אדריאנוס היה עדיין בבבל. ר׳ נתן מעריץ את א״י גם במאמרו שיובא להלן: עשרה חלקים של חכמה בעולם ט׳ בא״י ואחד בכל העולם. 5) ע׳ לעיל 63 הע׳ 1. 6) מכילתא י״ג כ״ו (ס״ט ע״א) על הכתוב איוב י״ב כ׳.

7) ישנה עוד ראיה להשערה זו שהמכילתא נערכה ע״י תלמידי ר׳ נתן, שהדרש על הכתוב דה״א ד׳ י׳, שבמכילתא שם (ס״ט ע״ב) מובא סתם, נאמר בבבלי תמורה ט״ז ע״א בשם „משנת ר׳ נתן״. ע׳ ג״כ להלן הע׳ 13 והע׳ 47.

8) ב״מ פ״ה סוף ע״ב. ע׳ אגדת אמוראי בבל 44 הע׳ 67.

---

*) ע׳ הגהת הרד״ל. –

**) ואלה הם דברי הערוך: „וזה מעשה בר׳ שמעון בן גמליאל: כשביקש ר׳ נתן לחלוק עליו להיות נשיא, שהיה ר׳ נתן בבלי, ובכמה מקומות אמרינן ר׳ נתן בבלאה הוא, והיה אביו ראש גולה בבבל, והיו ראשי גליות רגילין ללבוש חגורות, דאינון קסרי, ולעמוד לפני מלכי פרסיים עד סוף מלכות פרס; ועלה ר׳ נתן לארץ ישראל והיה אב בית דין, לפיכך אמר לו (רשב״ג): אם הועילו לך חגורו של ראש גלות שלבש אביך להיות אב בית דין, הלא דיי לך זאת, ובקשת להיות גם נשיא. זה פירוש רב שרירא גאון״. עכ״ל. המתרגם.

9) השוה קה״ר ה׳ ה׳: תוספות של בית רבי ותוספות של ר׳ נתן. ע׳ נ. ברילל Begriff und Ursprung der Tosefta A. 8.

10) ע׳ פרנקל 190, וייס ח״ב 224, צונץ Die Gottesdienst. Vorträge 185 f. ש. שכטר הערתו לאדר״נ.

11) ע׳ צונץ בספרו הנזכר לעיל ע׳ 91 ולהלן. גינר Jüd. Zeitschr. II 69, III 248

12) מכילתא לאותו כתוב (95 ע״א) ומזה במס׳ גרים פ׳ ד׳; ב. ב״מ נ״ט ע״ב.

13) ספרי לאותו כתוב (פסקא נ״ט), ב. מנחות צ״ח ע״ב. במגילה כ״א ע״ב אומר זה ר׳ יוחנן, שנשתבש מר׳ יונתן, והוא מר׳ נתן, ע׳ ד״ס.

14) יבמות ס״ה ע״ב, בקשר עם מאמרו של ר״א בר׳ שמעון, לעיל 93.

15) ע״ז ו׳ ריש ע״ב. 16) ספרי לאותו כתוב (פסקא קס״ו). בבבלי נדרים כ׳ ע״ב אומר זאת ר׳ יהודה (בסוגרים כגירסת הגר״א - המתרגם).

17) ב״ר מ״ט. שו״ט צ״ד א׳ יחד עם מאמר דומה לזה מר׳ יהודה הנשיא ולפיכך יותר נכונה הגירסא שבשו״ט ר׳ ור׳ נתן, במקום שבב״ר ר׳ ור׳ יונתן.

18) שבת ל״ב ע״ב. בתוספתא ב׳ י׳ בלא הראיה מהפסוק. דומה לזה דורש ר׳ יוחנן ואיתימא ר׳ אלעזר (בן פדת) בר״ה ו׳ ע״א, זבחים כ״ט ע״ב, סנהדרין כ״ב ע״א. בתנחומא וישלח קרוב לסוף נאמר מאמרו של ר׳ נתן יחד עם הראיה בשם ר׳ שמואל בר נחמן, ואולם בויק״ר ריש ל״ז באה מחלקת . בין רשב״נ ובין רבנן, שהם אומרים את המאמר הזה ומביאים ראיה מפסוק אחר (מבר׳ מ״ח ז׳). 19) נדרים כ״ב ע״א, נ״ט ע״א, גטין מ״ו ע״ב, יבמות ק״ט ע״ב.

20) ספרי במדבר כ״ז ד׳ (פסקא קל״ג).

21) מכילתא לאותו פסוק (לפי גירסת הגר״א). בספרי דברים ט״ז י״ט (פסקא קמ״ד) סתם.

22) שמו״ר ל׳ (סי׳ ט״ז). 23) ספרי במדבר ט״ו ל״א (פסקא קי״ב), ב. סנהדרין מ״ז ע״א בלא הראיה מהכתוב. בלשון „אעפ״י שאין ראיה לדבר וכו׳" משתמש ר׳ נתן גם לעיל ע׳ 117. מכילתא שמות י״ב ו׳ (6 ע״א). 24) כתובות מ״א ע״ב, ב״ק ט״ז ע״ב, מ״ו ע״א.

25) אסתר ר׳ סוף פ׳ א׳, באמת מונה שם לא עשר מדות אלא חמש עשרה. בקדושין מ״ט ע״ב סתם וי״ד מדות. 26) אדר״נ ריש פכ״ח (43 ע״א). יש גירסא: אין לך חכמה כחכמה של דרך ארץ, ואולם יותר נכון הוא כמו שבפנים.

27) ע׳ ע״ד התכן של המאמרים הללו וההשתמשות בהם מצד סופרי הערבים במאמרי Ein culturgeschichtliche Brajta und ihre Wandlungen in Grätz Monatschrift Jahg. 1873, 270—276 בשביל להשלים ולחזק את הנאמר שם צריך כאן להראות כי רק הנומרים שיבאו להלן נמצאים בכל המקורות: 1) חכמת א״י (השוה לעיל הע׳ 4), 2) יופיה של ירושלים, 3) הכשפים של מצרים, 4) הערבים, בקדושין ובאדר״נ - זנות, ובאסתר ר׳ טפשות ובריות, 5) הפרסים בקדושין ובאדר״נ - גבורה, באסתר ר׳ כנים, 6) מדיים (קדושין כנים, אדר״נ עשירות, אסתר ר׳ נוי), בקדושין ובאדר״נ רק לא באסתר ר׳ נמנו, 7) בבל (חנופה באדר״נ, עניות בקדושין), 8) עילם (גאוה), בקדושין ובאסתר ר׳ אבל לא באדר״נ, 9) רומא (עשירות), 10) כשיים (כעירות, באסתר ר׳ כעירות במזרח, ע׳ מאנאטסשריפט שם 273 הע׳ 2). כנראה אלו הן עשר המדות שנמנו במקור הקודם של המאמר.

28) סנהדרין צ״ט ע״א, ע׳ לעיל 78 הע׳ 8. 29) תמורה ט״ז ע״א, מכילתא שמות י״ח כ״ז (ס׳ ע״ב) ע׳ לעיל הע׳ 6. 30) תמורה שם.

31) משנה סוף ברכות, בירוש׳ ברכות 14 ע״ג ור׳ יותר ברור: ר״נ מסרס קראי הפרו... מדרש שמואל ריש פ׳ א׳: תני בשם ר׳ נתן: סרס את המקרא הפרו...

32) ספרי במדבר כ״ז י״ב (ריש פסקא קל״ה), ברכות ח׳ ריש ע״א (הדרשה להה׳ נ״ה י״ט היא מרשב״י, ע׳ לעיל כרך ב׳ ח״א 62 הע׳ 43).

33) ספרי לאותו פסוק (פסקא ע״ז). השוה מאמרו של ר״ע, לעיל כרך א׳ ח״ב 71.

34) מנחות מ״ד ע״א. אח״כ בא: צא ולמד ממצות ציצית. איך שמצות ציצית הצילה את האדם מיד עון חמור והביאה אותו לידי אשר גדול. בספור הזה נוגע המספר בר׳ חייא ובית מדרשו, ומובן שאין ספור זה מר׳ נתן, שהיה כביר מר׳ חייא בשנים.

35) ספרי לאותו פסוק (פסקא מ״ב); ספרא ויקרא כ״ו ד׳ (110 ע״ד) – ועפי״ז בויק״ר ל״ה – בלא שם האומר בעתם „בלילות שבתות״ ומביא דוגמא מימי שמעון בן שטח והמלכה שלמצו, זוהי שלמית אשת אלכסנדר ינאי. דוגמא זו באה גם בתענית כ״ג ע״א: בימי שמעון בן שטח.

36) ספרי במדבר כ״ז א׳ (פסקא קל״ג). הדוגמא מעובדיה ואדום נמצא בבבלי בשם אמוראים; ביומא ל״ח ע״ב אומר זאת ר׳ אלעזר (בן פדת), בסנהדרין ל״ט ע״ב – ר׳ יצחק.

37) סופרים ד׳ ט׳, השוה לעיל כרך ב׳ ח״א 27 הע׳ 29.

38) ב״ר ל״א. כך מתרגמים גם שני התרגומים. השוה ג״כ את ההערה שמביא Field לאותו פסוק (I, 23) ביונית: ἐκ ξύλων κεδρίνων

39) מכילתא לאותו פסוק (6 ע״א) השוה לעיל הע׳ 23.

40) מכילתא לאותו פסוק (7 ע״ב). צריך להשלים ע״פ התרגום הירושלמי, שמביא גם איש שלום נבקקים = „מתעבדין בקיקין״ שנאמר על עבודה זרה שנעשה מחמר, ולפיכך אי אפשר לתרגם נרקב (כמו שמתרגם לוי במלון של התרגום ח״א 109 ע״ב) אלא נבקע; נגדעים תרגום מתגדעין על האלילים שמאבן; נשרפים תרגום מתעבדין קסם – על אלילי עץ; נרקבים תרגום מתכבין על של מתכת. שפט שפטי שפטים, שמזה יליף ר׳ נתן את מאמרו, אינו דומה למלך מלכי מלכים, כמו שחושב איש שלום, אלא דומה למדרש ההלכה בסבת בסכת בסבות הרי כאן ארבע, סיכה ו׳ ע״ב *). 41) מכילתא לאותו פסוק (14 ע״א).

42) מכילתא לאותו פסוק (14 ע״ב).

43) ב״ר ס״ג קרוב לראש. מאמרו זה של ר׳ נתן שבצורתו דומה לזה שנאמר על חבקוק ב׳ ג׳ (סנהדרין צ״ז ע״ב. מקרא זה נוקב ויורד עד תהום) מובא לראיה כי בשם ישראל נקרא גם אברהם. ההוספה שעל הטכסט המקראי היא כידוע אחת מהשנויים ששנו השבעים לפי המסרת בתרגומם היוני. בשורת השנויים שהובאו במכילתא י״ב מ׳ (15 ע״ב) כתוב ג״כ: ובארץ כנען ובארץ גשן, כמו במאמרו של ר׳ נתן (השוה לעיל הע׳ 6) וכן בתנחומא שמות קרוב לסוף. ואולם במגילה ט׳ ע״א ובתנחומא ב׳ שמות (19) נאמר: ובשאר ארצות. בירוש׳ מגילה 71 ע״ד: ובכל הארצות. במסכת סופרים א׳ ח׳ רק „ובארץ כנען״, כמו בתרגום השבעים שלפנינו.

44) שמות רבה י״ט קרוב לסוף. במכילתא שמות י״ג ב׳ (19 ע״א) ר׳ נתן חולק על בן זומא (ע׳ כרך א׳ ח״ב 136), שגם לימות המשיח יזכירו את יציאת מצרים, ומביא ראיה מירמיהו כ״ג ח׳ אשר העלה ואשר הביא, אשר העלה מארץ מצרים ואשר הביא משאר ארצות.

45) מכילתא לאותו פסוק (32 ע״ב).

46) תנחומא ויקהל (ז׳). במדבר ר׳ ד׳, במכילתא שמות ט״ו וי״ז – סתם (43 ע״ב). השוה לעיל כרך ב׳ ח״א הע׳ 54. ההתחלה של המאמר „חביב מעשה הארון״ וכו׳ אינה במכילתא, אלא בהוספה שבאה שם אח״כ סתם: חביב בית המקדש לפני מי שאמר והיה העולם **).

47) מכילתא לאותו פסוק (45 ע״ב). בתנחומא בשלח „קרדינון״ שהוא „קדרינון״ (ע׳ לעיל כרך ב׳ ח״א 65 סוף הע׳ 7) ואולם בתנחומא האומר הוא ר׳ יהושע בן קרחה (ע׳ לעיל 38 הע׳ 54). 48) מכילתא לאותו פסוק (72 ע״א).

49) מכילתא לאותו פסוק (72 ע״ב). 50) מכילתא לאותו פסוק (73 ע״א). השוה זבחים ס״א ע״ב. 51) מכילתא שמות י״ב ב׳ (3 ע״א).

52) ספרי לאותו פסוק (פסקא מ״ב), במדבר ר׳ י״א.

*) וע׳ לעיל 121. דרשת ר׳ נתן לשמואל א׳ י״ז ל״ו: וגם את הארי וכו׳. המתרגם.

**) הנוסח בבמדבר ר׳ ד׳ הוא היותר נכון, ועל פיו צריך להגיה בתנחומא שנשתבש בכמה דברים. המתרגם.

53) ספרי לאותו פסוק (פסקא ק'). 54) ספרי לאותו פסוק (פסקא ק"ד).

55) תנחומא ב' קרח (6), תנחומא ריש קרח (חרט מצרים). סתם ובסגנון אחר במדבר ר' ריש י"ה. 56) שבת ק"ה ע"א: תני דבי ר' נתן.

57) ספרי לאותו פסוק (פסקא קנ"ז) 58) ספרי שם.

59) ספרי שם. 60) תוספתא ברכות א' א'; בבלי ברכות ג' ע"ב; ירו' ברכות 2 ע"ד; איכה ר' ב' י"ט. 61) מכילתא שמות י"ג ג' (19 ע"ב); ברכות מ"ח ע"ב; ע' לעיל 125 הע' 23. 62) מדרש שמואל סוף פ"כ. ילקוט רמז קכ"ז: תני בשם ר' נתן. זה מזכיר את דרשתו לשפט, שפטי שפטים, לעיל הע' 40. לדוגמא ראשונה לםדה שלישית מל"ב מדות (רבוי אחרי רבוי) מובאה כאותה הדרשה לבתוב זה. 63) מכילתא שמות י"ג ד' (19 ע"ב). דריש בַּכֹּשָׁרוֹת = בְּכְשֵׁרוֹת. 64) שו"ט לאותו פסוק,

65) פסחים קי"ח ע"ב; ע"פ נירסא אחרת (רבינוביץ בד"ס): שר של ים אמרו. במקום ר' נתן יש גורסין (שם בד"ס) „יש אומרים", אולי על יסוד מ"ש בהוריות י"ג ע"ב. [ולמה דגים שבים? ע' פסחים קי"ח ע"ב דרשתו של אבא בר מרי - המתרגם].

66) ר"ה ט"ז ע"א. 67) שהש"ר א' ב', תני בשם ר' נתן.

68) מכילתא י"ב ו' (5 ע"א), ויק"ר ל"ב, שהש"ר ב' י"ב, מדרש הלל (ביהמ"ד ח"ה 94). בכל אחד משלשת המקורות באו דברי ר' נתן בשנויים (וע' גם פסיקתא פ"ג ע"ב).

69) איכה ר' לאותו פסוק, פסיקתא 124 ע"ב.

70) ב"ר ה' בסוף. באדר"נ ריש פמ"ב (58 ע"ב) אומר זאת ר' מאיר.

71) מכילתא לשמות כ"ג י"ג (101 ע"א), ב. סנהדרין ק"ט ע"א. בב"ר ל"ח (ומזה סתם באלפא ביתא דר"ע אות ר', ביהמ"ד ח"ג 47), בקצרה: תני ר' ישמעאל. בתנחומא ב' נח (28) בהרחבה בשם רשב"י. 72) מכילתא שמות פ' י"ח (71 ע"ב). מה שבא שם אח"כ והדרשה על ארבע מלכיות אינו מטאמרו של ר' נתן. בילקוט חסר לגמרי ומעין זה נמצא סתם ובהרחבת דברים בויק"ר י"ג. 73) מכילתא לאותו פסוק 24 ע"ב.

74) מכילתא שמות י"ג י"ט, תוספתא סוטה ד' ו'; ב. סוטה י"ג סוף ע"א; תנחומא ריש בשלח, שמו"ר כ' קרוב לסוף. בתוספתא וכן בשמו"ר לא נזכר ר' נתן, אלא „יש אומרים", ע' לעיל הע' 65. במכילתא יש רק התהלת החזון.

75) בקיפסולין - אין זה capsula, ולא καπετος, כמו שחושב וייס (בבאורו למכילתא) אלא κυψέλιον, או רבים מן κύψελα. בבבלי סוטה בקברנטן של מלכים (לפי דברי לוי ח"ד 244 ע"א הוא מן caverna וא"כ הוא cavernota. ואולי נשתבש מן Labyrinth - מקום קברות המלכים. בתוספתא הגירסא: בקברי המלכים, תנחומא: בקבורת מלכים, אפשר שהיא גירסא מוקלה מהשם קברנט. בשמו"ר: פלטורין = Palast).

76) בתוספתא: הקיץ; בבבלי סוטה ובתנחומא: נודעוע. 77) (השוה שמות ל"ב כ'). ע' מאמרו של ר' נתן ע"ד מכות המצרים לעיל 120.

78) מכילתא לאותו פסוק (24 ע"ב), פסיקתא 64 ע"ב ופסיקתא ר' פי"ז (87 ע"ב), שהחלק האחרון של המאמר נאמר שם בשם האמוראי ר' יודן והחלק הראשון מתחיל „תני בשם ר' נתן". הד"ר מ. שריינר העירני, שהמנהג להקים איקונין של המתים היה מנהג דתי אצל המצרים הקדמונים. האיקונין היו משלימין את חסרון הַמְּמִיּוֹת (גופות החנוטים) שנשברו, שזה ישמש בתור יסוד אל התאחדות הנפש עם הגוף בתחיית המתים. ע' Chantepie de la Saussaye Lehrbuch der Relig'onsgeschichte I, 290. (Vgl. auch G. Ebers Aufsatz über die graf'schen Porträts in der allgemeinen Zeitung, Beilage zur N 107, 17 April 1889). - שבירת האיקונין היא אפוא שקולה כמו אברן הגוף בעצמו.

79) מכילתא לאותו פסוק (53 ע"א), פסיקתא 26 ע"ב, תנחומא ב' תצא 12: תני בשם ר' נתן. 80) ספרי לאותו פסוק (פסקא מ"ה), קצת בשנוי אדר"נ פי"א (23 ע"א וב').

81) ספרי לאותו פסוק (פסקא צ"ט) ע"פ גירסת הילקוט.
82) כפרי לאותו פסוק (פסקא ק"מ). 83) ספרי דברים ל"א י"ד (פסקא ש"ה).
84) סנהדרין ק"ג ע"ב. 85) ספרי ו' ט' (פסקא ס"ו).
86) ב"ב ט"ו ע"ב. בירוש' סוטה 20 ע"ד מיוחס לר' נתן מה שבבבלי ב"ב מיוחס לחכמים, כי איוב בימי כשדים היה, שנא' (שם, פסוק י"ז): כשדים שמו שלשה ראשים. והילפותא מאיוב א' ט"ו מיוחסת בירוש' סוטה לר' שמואל בר נחמן בשם ר' יונתן, ע' ג"כ ב"ר מ"ד.
87) תוספתא סוטה ו' א'. ירוש' סוטה 20 ע"ג.
88) איכה ר' ג' ס"ו; ע"פ מכילתא י"ז י"ד (56 ע"א). אך שם האומר שם הוא ר' יהושע. אולם בילקוט - ר' נתן. 89) פסחים צ"ד ע"ב.
90) פסחים צ"ד ע"א. תנא דבי אליהו ר' נתן אומר.
91) שבת צ"ד ע"א, קמ"א ע"ב, יומא ס"ו ע"ב.
92) גטין ע' א'. אכול שליש שתה שליש והנח שליש. לכשתכעוס תעמוד על מילואך. באגדה ע"ד ר' אליעזר בן הורקנוס בזמן שנצחוהו נתגלה אליהו הנביא לר' נתן. ב"מ נ"ט ע"ב.
93) קה"ר א' ו': תני בשם ר' נתן. דריש „היום" - שמש. ע"ד הבריכה של השמש ע' גולדציהער Der Mythos bei den Hebräern S. 117, 226.

פרק שבעה עשר.

ר' יהודה הנשיא (הראשון).

לפי אגדת הירושלמי 1) והבבלי 2) ביום שמת ר' עקיבא מות קדושים נולד לר' שמעון בן גמליאל דיבנה בנו יהודה, שעליו קראו אח"כ את דבר קהלת א' ה': ובא השמש וזרח השמש, כשבא שמשו של ר' עקיבא זרח שמשו של ר' יהודה. את הנשיאות שירש ר' יהודה מאבותיו עטר בזהר רב על ידי עבודתו בשדה התורה, עבודה שבה נסתיימה התקופה המזהירה, שר' עקיבא עמד על מרום פסגתה, אחרי שהתורה והגדולה ביחד נפלו בגורלו 3) אפשר היה לו להביא לידי סיום את עבודתו של ר' עקיבא 4) ולסדר את כל החמר ההלכותי, שנוצר בבתי המדרש שבארץ ישראל על ידי מדרש הכתובים וע"י וכוחי החכמים, בסדר נכון על פי תכנו ולתת לו צורה שלמה על ידי עריכה מדקדקת של מומחה. היצירה שלו, המשנה, היא במדה ידועה מסיימת בתור פרי מבוכר את שלשלת ההתפתחות הארכה של מאות שנים, היא תקופת התנאים, וממנה מתחילה שוב תקופה של התפתחות הדשה, לענין הדש של למוד ותלמוד, של פירושים ודיוקים, ליסוד של עבודה בלתי נפסקת בבתי המדרש שבארץ ישראל ושבבבל. פעֻלת האמוראים נבדלה מפעֻלת התנאים רק בזה, שמלבד התורה שבכתב היה לפניהם עוד מאסף מקֻדש של ההלכות מתורה שבעל פה — בין אם נאמר שמעכשיו היה ספר המשנה נמסר עוד על פה, או אם נאמר שמעכשיו ולהלן היה נמצא כבר בכתב — בתור מקור לפסקי

הלכה, בתור ענין שניתן להתפרש ולהִדָּרֵש. ע״ד יצירת המשנה וחיי יוצרה לא מְדֻבר כאן, מפני שר׳ יהודה הנשיא הראשון ופעולותיו היו כבר לנושא של הרבה מאמרים מפורטים. אך דברים אחדים נכתב כאן מיחסו של ר׳ יהודה הנשיא לתלמידי ר׳ עקיבא ולבניהם ושאר ההכמים. שמזה נראה שגם על ידי יחוסיו האישיים היה הוא ראוי לגמור את אשר ההל ר׳ עקיבא ולאסוף ולסדר את דעות ההכמים הקדמונים בהלכה ומאמריהם.

שמשנת ר׳ יהודה נוסדה על משנתו של ר׳ מאיר והלק גדול ממשנת ר׳ מאיר נכנס אל תוך משנתו. זה מוכח ממה שאמר ר׳ יוחנן: סתם משנה (כלומר משנה שנאמרה סתם, בלא שם בעלים) ר׳ מאיר 5. ואולם ר׳ יהודה לא היה תלמידו של ר׳ מאיר. כי התפלגותו של ר׳ מאיר מר׳ שמעון בן גמליאל השני, אביו של ר׳ יהודה, היה כנראה עוד בימי ילדותו של האהרון. ואולם עוד זכה גם הוא לשמוע את הדרשות של ר׳ מאיר, שהיה התלמיד היותר חריף והיותר משֻבח שבין כל תלמידי ר׳ עקיבא. אם גם לא בין אלה שישבו בשורות הראשונות בבית המדרש. וזה היה מספיק בשבילו. כמו שהשתבח אחר כך בעצמו: האי דמהדדנא מחבראי, דחזיתיה לר׳ מאיר מאהוריה, ואלו חזיתיה מקמיה הוה מחדדנא טפי (מה שאני יותר מחֻדד מחברי זהו מפני שראיתי את ר׳ מאיר מאהוריו, ואלו ראיתיו מפניו הייתי עוד יותר מחֻדד), כמ״ש (ישעי׳, ל׳ כ״א): והיו עיניך רואות את מוריך 6. נגד זה אנו יודעים ממה שספר ר׳ יהודה בעצמו שהוא היה תלמידו של ר׳ שמעון בן יוהאי 7) ור׳ אלעזר בן שמוע 8. אחרי שר׳ שמעון בן גמליאל היה ביחס של ידידות עם ר׳ יוסי בן הלפתא ור׳ יהודה בר אלעאי, צריך לחשוב שר׳ יהודה הנשיא בהיותו צעיר קבל תורה גם מפי שני תלמידי ר׳ עקיבא אלו. שהוא היה תלמידו של ר׳ יהודה בר אלעאי נאמר בתור עובדה בזמן מאֻחר 9, והוא בעצמו ספר שבהיותו עוד קטן קרא את המגילה באושא לפני ר׳ יהודה בר אלעאי ועוד הכמים אהרים 10). הכבוד הגדול שחלק ר׳ יהודה הנשיא לר׳ יוסי נראה מתוך ספור זה: כשהיה רבי רוצה להקשות על דברי ר׳ יוסי, אמר: אנו העלובים מקשים על דברי ר׳ יוסי... שכשם שבין קדשי הקדשים לבין חולי הולין, כך בין דורנו לדורו של ר׳ יוסי 11).

בניהם של רשב״י, של ר׳ יוסי ושל ר׳ יהודה — ר׳ אלעזר בר׳ שמעון ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי ור׳ יוסי בר׳ יהודה עוד היו בימי ר׳ שמעון בן גמליאל לידידיו של ר׳ יהודה הנשיא 12). גם ר׳ שמעון בר׳ אלעזר הוא בר מהלקתו בהלכה 13). מר׳ יהושע בן קרהה שאל למה האריך ימים ובקש ממנו

ברכה 14). לר' נתן הבבלי היה מקורב עוד בילדותו 15) והיו מהלקות ביניהם בעניני הלכה ואגדה. ביחוד נמצא את אביו ר' שמעון בן גמליאל על יד בנו ר' יהודה בתור בעלי דעות שונות. רבו המובהק של ר' יהודה היה לפי דברי המסרת הארצישראלית 16) ר' יעקב בר קורשאי, שלפי מסרת אחרת 17) עזר לו בשאלת הכם אחת לר' שמעון בן גמליאל 18). מהמסרת האחרונה נראה שרבו זה של ר' יהודה הנשיא היה מצטיין בזה, שבזכרונו היה שמור הרבה מההלכות שנמסרו מימי קדם 19). וזה נותן ידים להשערה, כי בעריכתה של המשנה ע"י ר' יהודה הנשיא השפיע ר' יעקב רבו להגדיל את ערכה בידיעותיו המרֻבות. שאר ההכמים, שערכם לא כל כך גדול, שנמצאו בסביבתו של ר' יהודה ושהיו קרובים אליו, מהתנאים האחרונים, יבואו בפרק שאחר זה, איש איש על מקומו.

קודם שנבוא לסדר את מאמרי האגדה של ר' יהודה הנשיא — או כמו שרגילים לקראו „רבי" (וגם רבינו הקדוש), נביא את המסרת האגדית ע"ד השיחות שהיו בינו ובין הקיסר אנטונינוס 20) — שלא נתברר איזהו — יהיה אנטונינוס זה מי שיהיה 21), הערך שהיתה לידידות זו בחיי ר' יהודה הנשיא והרשם שעשה זה על בני דורו ועל הדורות שבאו אחר כך אינו מוטל בספק, אעפ"י שהמסרת הזאת הנובעת מכמה סִפורים מקֻשטת הרבה בציורים אגדיים, ולבושה במעטה לא הסטורי. השיחות שבין אנטונינוס ורבי עומדות על יד השיחות שבין ר' יהושע בן הנניה ובין אדריאנוס. כמו שם כך פה החכם היהודי משיב על שאלותיו של האימְפֶּרַטוֹר הרומאי, אלא שאנטונינוס הוא הרבה יותר סְמְפַּתִי ומתיחס בכבוד רב אל רבי. אין אנו מביאים כאן את כל השיחות שהיו בין ר' יהודה ובין אנטונינוס ורק אהדות מהן תבאנה במקומות אחדים בפרק הזה בקשר עם מאמרים אחרים מאותו הענין. ואולם הנני לתת בזה רשימה של כל השיחות ומקורותיהן 22).

הערות לפתיחתא:

1) ב"ר נ"ח קרוב לראש, קה"ר א' ה'. 2) קדושין ע"ב ע"ב.

3) רבה בריה דרבא, אמורא בבלי, ואיתימא ר' הלל בריה דר' וולס (Valens?), תלמידו של ר' יהודה הנשיא (ע' ירוש' גטין 48 ע"ב), אומר: מימות משה ועד רבי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד, גטין נ"ט ע"א, סנהדרין ל"ו ע"א.

4) ע' לעיל ריש ע' 26 *). 5) סנהדרין פ"ו ע"א.

*) ואולם אם נקבל את דברי ר' יוסי (משנה סנהדרין פ"ג משנה ד') כפשוטם, שאמר „זו משנת ר' עקיבא אבל משנה ראשונה וכו'" משמע שעוד לפני ר' עקיבא היו סדרי משניות שנהקבלו אח"כ לתוך המשניות של רבי. המתרגם.

6) ערובין י"ג ע"ב. שם כמובן הנוסח הנכון הוא „אמר רבי" (ילא רב). כמו שכתוב בד"ס. מוזר הוא שמאמרו זה בא בארמית. אולם בודאי שבבבל תִרגם מהעברית. בירוש' ביצה 63 ע"א הובא זה קצת בצורה אחרת בקשר עם אניקדוטה אחת שנוצרה ע"י מאמרו זה.

7) ע' לעיל כרך ב' ח"א 47. בירוש' שבת 12 ע"ג: ור' תלמידיה דרשב"י (ד) הוי לא תלמידיה דר' יעקב בר קורשאי הוה. ברור הוא שאין זה סתירה למה שנאמר שהיה גם תלמידו של רשב"י.

8) ע' לעיל ע' 1. 9) ע' המחלקת שבשבועות י"ג ע"א.

10) תוספתא מגילה ב' ח'. בבלי מגילה כ' א'. 11) ירוש' גטין מ"ח ע"ב.

12) ע' לעיל ע' 92, 96. 13) ע' לעיל ריש פט"ו.

14) ע' לעיל 30. 15) ע' לעיל 116.

16) ירוש' שבת 12 ע"ג (ע' לעיל הע' 7), ירוש' פסחים 37 ע"ב.

17) הוריות י"ג ע"ב.

18) אולי ר' יעקב בן קורשאי זה הוא – כמו שחושבים גם פרנקל וויים – אחד עם ר' יעקב שעליו מדֻבר לעיל ע' 88, נכדו של אלישע בן אבויה, שבשמו אמר גם ר' יהודה הנשיא. בספרי דברים ל"ב ב' (פסקא ש"ו) נאמר שר' יעקב בר חנינא אמר לרבי: „בוא ונפשפש בהלכות בשביל שלא יעלו חלודה". דברים שבאלה יפים הם בפי רב האומר לתלמיד.

19) ע' גרץ ח"ד, 211. 20) מלבד בשני התלמודים והמדרשים המאוחרים נמצאים מעשיות אנטונינוס ורבי גם במכילתא. ע"ד מאמרי המכילתא י"ג כ"א וי"ד ז' הנוגעים לזה ע' לקמן פרק י"ט סימן ז'.

21) לדעת רפפורט הוא מ. אוריליוס אנטונינוס; לדעת פרנקל הוא הקיסר השני שמלך עמו יחד ל. ורוס אנטונינוס; לדעת יוסט הוא הקיסר שנקרא גם בשם אנטונינוס קַרַקָלָה Caracalla והֵליוֹגַבָלוּס Heliogabalus; לדעת גרץ – אלכסנדר סֶוֶרוּס (אולם הוא לא עמד בקשר של ידידות עם ר' יהודה הנשיא הראשון אלא עם נכדו ר' יהודה הנשיא השני). אחרי שהאיר את כל הדעות הללו מיצא ה' בודק במאמרו Marcus-Aurelius Antoninus als Zeitgenosse und Freund des Rabbi Jehuda Hanasi. Leipzig 1868 Vgl. Geiger Jüd. Zeitschrift VII. 150 ff., שדעת רפפורט היא הנכונה. – לוי במלונו ח"א 10 ע"ב מרחיק את כל חלוקי הדעות – אולם בלא כל יסוד – שאנטונינוס לא היה כלל מלך, אלא איזה נציב רומאי.

22) א, הנפש והגוף בדין שלאחרי המות יחד עם משל, מכילתא שמות ט"ו א' (33 ע"ב); ביותר הרחבה, ב. סנהדרין צ"א ע"א וב'. בויק"ר ד' (ל"ה א') הכל לא בצורה של שיחה ומתחיל תני רבי ר' ישמעאל. כמו כן רק בלא הפתיחה בתנחומא ויקרא בסוף. ע"ד המשל מהרכבת חיגר על גבי סומא ע' מאנאטסשריפט, 1873 ע' 75 ולהלן. משל אחר דומה לזה בשם ר' יהודה הנשיא נמצא בקה"ר ה' י'. ב, מתי נוצרת הנשמה? סנהדרין צ"א ע"ב, ב"ר פל"ד (שם נשתנה השאלה ע"פ האמור להלן). ג, מתי בא היצר הרע אל תוך לבו של האדם? שם, שם. ד, על דבר תחית המתים ע"פ הכתוב איוב ל"ט י"ה, ירוש' כלאים 32 ריש ע"ב, ירוש' כתובות 35 ע"א. ה, ע"ד סעודת לויתן, ירוש' מגילה 72 ע"ב, 74 ע"א. ו, ע"ד בנין מזבח ועשית קטרת, ירוש' מגילה 72 ע"ב. ז, ע"ד תפלה בזמנה, תנחומא מקץ. ח, ע"ד מסע למצרים, מכילתא שמות ט"ו ז'. ט, ע"ד שקיעת החמה במערב, סנהדרין צ' ע"ב. השוה מדרש הלל ביהמ"ד ח"ה פ"ח. י, ע"ד התבלין שבמאכלי השבת, ב"ר פי"א (דומה לזה השיחה שבין ר' יהושע בן חנניה ובין אדריאנוס). יא, ע"ד המובן של הכתוב איוב ט. כ"ג, ב"ר ריש פ"ה. יב, מי מהם ימות קודם, קה"ר י' ה'. יג, ע"ד הסעודה שעשה אנטונינוס לרבי, אסתר ר' פר' א' קרוב לסוף. יד, ע"ד ירושת המלוכה של בן אנטונינוס וע"ד העיר טבריה שתעשה קולוניה, ע"ז י' ע"א. טו, ע"ד בתו של אנטונינוס (השוה נדה מ"ה ע"א), ע"ז י' ע"ב. טז, אנטונינוס בתור תלמידו של ר' יהודה, ע"ז י' ע"ב (השוה האפיזודה שבויקרא ר' י' קרוב לראש). יז, רבי אצל אנטונינוס בקיסריה, תנחומא וישב ללי"ט א'. יח, רבי כותב מכתב לאנטונינוס, ב"ר ע"ה, תנחומא ב' וישלח ה'. יט, מותו של אנטונינוס, ע"ז י' סוף ע"ב. כ, אם הגר אנטונינוס יבוא לעולם הבא, ירו' מגילה 72 ע"ב, שם 74 ע"א

(השוה ב. ע״ז י׳ ע״ב); אלפא ביתא דר״ע אות ז׳ ביהמ״ד ח״ג כ״ח. - ע״י מסרת משבשה באה שיחה של סניגורא במדרש מאחר מיוחסת לר׳ יהודה הנשיא עם יהודי ניצרי אחה, לעיל כרך ב׳ ה״א 116 הע׳ 10 ועם פילוסופוס אחד לעיל כרך א׳ ח״ב 44 הע׳ 7. ע״פ מדרש משלי למשלי ד׳ כ״ז, השתמש רבי באותו הפסוק להזהיר „שלא תלך בדרך המינין".

סימן א.

מאמרות. תפלה.

מאמרו הנבחר של ר׳ יהודה הנשיא 1) הוא בן שלש בבות: א. איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם? 2) כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם 3). ב. והוי זהיר במצוה קלה כבחמורה, שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות; והוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה, ושכר עברה כנגד הפסדה 4). ג. והסתכל בשלשה דברים ואי אתה בא לידי עברה: דע מה למעלה ממך: עין רואה ואזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבים 5). — העושה מצוה אחת לשמה, אל ישמח על אותה מצוה (לבדה), שלסוף גוררת מצות הרבה 6); והעובר עברה אחת אל ידאג עליה (לבדה), שלסוף גוררת עברות הרבה, שמצוה גוררת מצוה ועברה גוררת עברות 7). — יצר הרע דומה לשני בני אדם שנכנסו לפונדק אחד, נתפס אחד משום לסטות, אמרו לו: מי עמך? יכול הוא שיאמר: לא היה עמי חברי, אלא אומר: הואיל ואני נהרג, יהָרג חברי עמו; אף כך אמר יצר הרע: הואיל ואני אבוד לעולם הבא, אני אאבד את כל הגוף 8). — אי אפשר לעולם בלא בַסָם ובלא בורסי (מעבד עורות), אשרי מי שאומנותו בסם, אוי לו למי שאומנותו בורסי! ואי אפשר לעולם בלא זכרים ובלא נקבות, אשרי מי שבניו זכרים, אוי לו למי שבניו נקבות! 9). — כל המקבל עליו תענוגי העולם הזה מונעין ממנו תענוגי העולם הבא, וכל שאינו מקבל עליו תענוגי העולם הזה, נותנין לו תענוגי העולם הבא 10). — הוא היה אומר: צדיקים שרע להם בעולם הזה למה הם דומים? לטבח שמתקן סעודה לעצמו, ואף על פי שמצטער בעצמו, אין מתקן לאחרים אלא לעצמו. אבל רשעים שרע להם בעולם הזה, למה הם דומים? לטבח שהתקין סעודה לאחרים, ואף על פי שמצטער בעצמו, אין מתקן לעצמו כלום אלא לאחרים 11). — הוא היה אומר: יהי סתרך עליך גלוי (כלומר מַה שאתה צריך להסתיר יהיה גלוי רק לך), ודבר שאי אפשר לשמוע אל תאמר לחברך 12). — רבי עשה סעודה לתלמידיו הביא לפניהם לשונות רכים ולשונות קשים. התחילו בוררים ברכים ומניחים הקשים. אמר להם: דעו מה אתם עושים, כשם שאתם בוררים את הרכים ומניחים את הקשים, כך

יהיה לשונכם רך אלו לאלו 13). — גדולה היא מלאכה, שכל מי שאינו עוסק במלאכה בני אדם משיחין בו: מנין איש פלוני אוכל, מנין הוא שותה. משל למה הדבר דומה? לאשה שאין לה בעל, והיא מתקשטת ויוצאה לשוק, ובני אדם משיחין בה. כך כל מי שאינו עוסק במלאכה בני אדם משיחין בו. — גדולה מלאכה, שכל מי שהוא עוסק במלאכה אין ידו חסרה פרוטה לעולם 14).

אפילו לדבר עברה יפה בעתו, כמ"ש (קהלת, ג' י"א): את הכל עשה יפה בעתו 15). — בגדולה מתחילין מן הגדול ובקלקלה מתחילין מן הקטן. בגדולה מתחילין מן הגדול, דכתיב (ויקרא, י' ו'): וידבר משה אל אהרן ואל אלעזר ואל איתמר וכו'; בקלקלה מתחילין מן הקטן, בתחלה נתקלל נחש ולבסוף נתקללה חוה ולבסוף נתקלל אדם 16). — כשם שהזהיר הקב"ה על הדברות כך הזהיר על הדין, למה? שבו העולם תלוי, שנא' (משלי, כ"ט ד'): מלך במשפט יעמיד ארץ; ובו ציון נבנית, שנא' (ישעי', א' כ"ז): ציון במשפט תפדה; ובו צדיקים מתגדלין, שנא' (תה', ק"ו ג'): אשרי שומרי משפט 17). — הרי הוא אומר (דברים, י"ט ה'): ואשר יבוא את רעהו ביער להטב עצים ונדחה ידו בגרזן וכו' ומצא רעהו ומת הוא ינוס וכו' קבע הכתוב פקוח נפש למי שבא לידו ספק נפ"ש ולא ידע. אמור מעתה — המגבה הצדקות והמפרנס את העניים והגומל חסדים על אחת כמה וכמה תינתן לו נפשו! 18).

רבי אחר תפלתו היה אומר 19): יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו 20), שתצילנו מעזי פנים ומעזות פנים 21), מאדם רע ומפגע רע, מיצר רע, מחבר רע, משכן רע ומשטן המשחית 22), מדין קשה 23) ומבעל דין קשה, בין שהוא בן ברית ובין שאינו בן ברית. — בברכת המזון לפי דעת ר' שמעון בן יוחאי צריך האורח להוסיף תפלה בשביל בעל הבית: יהי רצון שלא יבוש בעל הבית בעולם הזה ולא יכלם לעולם הבא 24). ורבי היה מוסיף בה דברים: יצלח מאד בכל נכסיו 25) ויהיו נכסיו ונכסינו מוצלחים וקרובים לעיר, ואל ישלוט שטן לא במעשי ידיו ולא במעשי ידינו, ואל יזדקר [נ"א: יזדקק] לא לפניו ולא לפנינו שום דבר הרהור חטא ועברה ועון מעתה ועד עולם. — כשהיה רבי אוכל בשר או ביצה היה מברך: ברוך... שברא נפשות רבות... להחיות בהן נפש כל חי 26). — פעם חש רבי במעיו, אמר: כלום יש אדם שיודע יין תפוחים של נכרי אסור או מותר? אמר לפניו ר' ישמעאל ב"ר יוסי: פעם אחת חש אבא במעיו והביאו לו יין תפוחים של נכרי של שבעים שנה. שתה ונתרפא. א"ל: כל כך היה בידך ואתה מצערני. בדקו ומצאו נכרי אחד שהיה לו שלש מאות גרבי יין של תפוחים של שבעים שנה. שתה ונתרפא. אמר:

ברוך המקום שמסר עולמו לשומרים 27. — בשעת פטירתו של רבי זקף עשר אצבעותיו כלפי מעלה, אמר: רבש"ע! גלוי וידוע לפניך שיגעתי בעשר אצבעותי בתורה ולא נהניתי אפילו באצבע קטנה. יהי רצון שיהא שלום במנוחתי. יצתה בת קול ואמרה: יבוא שלום ינוחו על משכבותם (ישעי', נ"ז ב') 28. — רבי ישב ועסק בתורה לפני בית הכנסת של הבבלים בצפורי, עבר עגל אחד לפניו שהלך לשחיטה והתחיל גועה, כאומר: הצילני; אמר לו: ומה אוכל לעשות לך? לך, לכך נוצרת. אמרו (בבית דין של מעלה) הואיל והוא אינו מרחם, יבואו עליו יסורים. והשש רבי בשניו שלש עשרה שנה. כל השנים שחשש רבי את שניו לא הפילה אשה עוברה בארץ ישראל ולא נצטערה יולדת. ולפי המסרת הבבלית לא היה העולם צריך לגשמים, ואף על פי שלא ירדו גשמים, כשהיו תולשים ירק מהערוגה, היתה הגומא מלאה מים. לאחר זמן עבר לפני בתו שרץ אחד, ובקשה להמיתו, אמר לה רבי: עזבי נא אותו, כתוב (תה', קמ"ה ט'): ורחמיו על כל מעשיו. אמרו (בב"ד של מעלה): הואיל והוא מרחם, צריך לרחם גם אותו 29. — רבי אמר לרב פרודי: הראני את סגולת כרמך. א"ל: הן. יצא ובקש להראותו. אולם עוד מרחוק ראה בתוכו כעין שור. א"ל: האם השור לא יחַבֵּל את הכרם? א"ל: זה מה שאתה חושב לשור הוא הסגולה של כרמי (כלומר אשכל הדומה בגדלו לשור). קרא עליו רבי (שה"ש, א' י"ב): עד שהמלך במסבו נרדו נתן ריחו (כלומר כ"ז שבית המקדש היה קיים כדאי היה שהארץ תוציא פירות שכאלה), אבל עכשו בית המקדש הרב, ואתְ (האדמה) עודך מתנהגת בקשיות ערף. מיד נדרשו (אשכלות שכאלה) ולא נמצאו עוד 30. — כשהוגד לפניו על דבר הרבה מיני תבשילים, אמר רבי: אבותינו אמרו: נשינו טובה, אנו אפילו בעינינו לא ראינו 31. — רבי דר בצפורי שבע עשרה שנה והיה קורא על עצמו: ויחי יהודה בצפורי שבע עשרה שנה 32. — רבי ור' חייא רַבָּא ור' ישמעאל בי רבי יוסי היו יושבין ופושטין (כלומר מפרשים) במגילת קינות ערב תשעה באב שחל להיות בשבת מן המנחה ולמעלה, ושיירו בה אל"ף בי"ת אחד. אמרו: למחר אנו באין וגומרין אותה. נפטר (רבי) לביתו ונכשל באצבעו וקרא על עצמו: רבים מכאובים לרשע (תה', ל"ב י'). א"ל ר' חייא: בחובנו מטתך (הגיעך) כן, דכתיב (איכה, ד' כ'): רוח אפינו משיח ה' נלכד בשחיתותם 33... לאחר ימים הלכו בנותיו (של אלישע בן אבויה) ליטול צדקה מרבי, גזר רבי ואמר: אל יהי לו מושך חסד ואל יהי חונן ליתומיו (תה', ק"ט י"ב). אמרו לו: רבי! אל תבט במעשיו, תבט בתורתו. באותה השעה בכה רבי וגזר עליהן שיתפרנסו. אמר: מה אם זה שיגע בתורה שלא לשום שמים, ראו

מי העמיד (כלומר העמיד תלמיד כר׳ מאיר), מי שהוא יגע בתורה לשמה על אחת כמה וכמה! 34).— רבי קרא על ר׳ יוסי בן אלעזר בן ר׳ שמעון (בן יוחאי) ועל רבו ר׳ שמעון בן איסי בן לקוניא את הכתוב (משלי, י״א ל׳): פרי צדיק עץ חיים, זה ר׳ יוסי בן אלעזר; ולוקח נפשות חכם, זה ר׳ שמעון בן איסי בן לקוניא 35). — רבי שִׁדֵּךְ את בנו עם בת ר׳ יוסי בן זמרא. קבעו לו להתן ללמוד שתים עשרה שנה בבית המדרש. כשהעבירו את הכלה על פניו, אמר: אשהה שש שנים (ואח״כ ישא אותה). כשהעבירו אותה פעם שניה, אמר: אכנוס (תהלה) ואחר כך אלך (ללמוד). א״ל: בני! דעת קונך יש בך, מעיקרא כתיב (שמות, ט״ו י״ז): תביאמו ותטעמו ...מקדש (שיבואו לארץ ואחר כך יבנה המקדש), ולבסוף כתיב (שם, כ״ה ה׳): ועשו לי מקדש (במדבר) ושכנתי בתוכם (שמרוב הבתו לישראל לא רצה להמתין עד שיבואו לארצם) 36). — רבנו הוה עבר על סמוניא ויצאו אנשי סמוניא לקראתו אמרו לו: רבי! תן לנו אדם אחד שיהא מַקרא אותנו ושונה אותנו ודן את דיננו. נתן להם את לוי בר סיסי. ועשו לו בימה גדולה והושיבו אותו למעלה ממנה. נתעלמו דברי תורה מפיו. שאלו אותו ישלש שאלות בהלכה ולא השיבן כלום. שאלוהו בדבר אגדה ולא השיבן, כיון שראה שצרתו צרה, השכים בבקר והלך לו אצל רבנו וספר לו כל המעשה ואת השאלות ששאלוהו. תמה רבי ואמר: האמנם לא ידעת מה להשיב? השיב לו לוי על כל השאלות. א״ל: ומדוע לא השבת להם, כמו שהשיבות אותי? א״ל: עשו לי בימה גדולה והושיבו אותי למעלה הימנה וטפת (נתגאה) רוחי עלי ונתעלמו ממני דברי תורה. קרא עליו רבי המקרא הזה (משלי, ל׳ ל״ב): אם נבלת בהתנשא. מי גרם לך להתנבל על דברי תורה? על שנישאת בהן עצמך 37). — רבי קרא את הכתוב משלי, ט״ז ז׳: ברצות ה׳ דרכי איש גם אויביו ישלים אתו על ר׳ חייא, שבמקרה מוצלח הקדים לבוא אליו בהיותו נזוף ממנו 38). — על ר׳ יוחנן קרא רבי את הפסוק (ירמי׳, א׳ ה׳): בטרם אצרך בבטן ידעתיך, שגם בהיותו במעי אמו ניכר היה שאדם גדול יִוָּלֵד 39). — על ר׳ חייא קרא רבי: מארץ מרחק (מבבל) איש עצתי (ישעי׳, מ״ו ע״ב) על שפתר לו איזה ענין קשה 40). — רבי יצא מהמרחץ התעטף בבגדיו וישב לעסוק בצרכי הבריות. מזג לו העבד כוס, אבל בהיותו עסוק בצרכי הבריות לא נפנה מקבל מידו. נתנמנם העבד וישן לו. פנה רבי ונסתכל בו ואמר: יפה אמר שלמה (קהלת ה׳ י״א): מתוקה שנת העובד, אם מעט ואם הרבה יאכל והשבע לעשיר איננו מניח לו לישון, כגון אנחנו שעוסקין בצרכי הבריות, אפילו לנום קצת אין לנו פנאי 41). — שאל אנטונינוס את רבנו הקדוש: אני מבקש לילך לאלכסנדריא, שמא יעמוד

מלך וינצחני? א״ל: איני יודע. מכל מקום כתוב לנו שאין ארץ מצרים יכולה להעמיד לא מלך ולא שר, שנא׳ (יחזקאל, כ״ט ט״ו): מן הממלכות תהיה שפלה ולא תנשא עוד על כל הגוים והמעטתים לבלתי רדות עוד בגוים 42). — רבי כשהיה מגיע לאחד מששה מקראות הללו היה בוכה: ש״ב, כ״ח ט״ו. למה הרגזתני להעלות אותי, שהיה שמואל סובר שהוא יום הדין ונתיירא... והלא דברים קל והומר: מה שמואל שכתוב בו (ש״א, סוף ג׳): וידע כל בני ישראל מדן ועד באר שבע, כי נאמן שמואל לנביא לה׳, על ידי שהיה סבור שהוא יום הדין נתיירא, אנו על אחת כמה וכמה! עמוס, ד׳ י״ג. כי הנני יוצר הרים ובורא רוח ומגיד לאדם מה שחו. אפילו דברים שאין בהם ממש. אפילו שיחה קלה שאדם משיח עם אשתו הן נכתבין על פנקסו של אדם וקוראין לפניו בשעת מיתתו. ומי כותבן? עושה שחר עיפה! — וחבריה: — עמוס, ה׳ ט״ו: שנאו רע ואהבו טוב והציגו בשער משפט אולי יחנן ה׳ אלהי צבאות שארית ישראל (אחרי כל שלשת הדברים הטובים הללו בא „אולי״). וחבריה (צפניה, ב׳ ג׳): בקשו את ה׳ כל ענוי ארץ אשר משפטו פעלו בקשו צדק בקשו ענוה אולי תסתרו ביום אף ה׳. וחבריה, איכה, ג׳ כ״ט: יתן בעפר פיהו אולי יש תקוה. וחבריה, קהלת, י״ב י״ד: כי את כל מעשה האלהים יביא במשפט על כל נעלם אם טוב ואם רע. עבד שרבו שוקל שגגות כזדונות, תקנה יש לו?! 43).

הצוָאות שצוה ר׳ יהודה הנשיא לפני מותו לבניו, נמסרו לא בכל המקורות באופן שוה, כמו פקודתו האחרונה ע״ד קבורתו ומסירת ירושתו 44). ע״פ נוסח שהגיע לנו מכלי שני 45), מסר להם שבעה דברים: שלשה הנוגעים ליראת חטא 46), וארבעה — לדרך ארץ 47).

הערות לסי׳ א׳:

1) אבות ב׳ א׳. 2) על שאלה זו משיב ר׳ יהודה הנשיא בברייתא תמיד כ״ח ע״א תשובה אחרת: יאהב את התוכחות, שכל זמן שתוכחות בעולם, נחת רוח באה לעולם, טובה וברכה באות לעולם ורעה מסתלקת מן העולם, שנא׳ (משלי, כ״ד כ״ה): ולמוכיחים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב. דומה לשאלה זו שאל ר׳ יוחנן בן זכאי את תלמידיו, אבות ב׳ ט׳.

3) רב סחורה בנדרים ב״ב ב׳ השתמש בבלל זה לענין הלכה.

4) בשו״ט ט׳ א׳ מתחיל המאמר: „שנו חכמים בלשון המשנה״ (השוה ראש הברייתא דקנין תורה בסוף מס׳ אבות) ואחריו בא מאמרו של ר׳ אחא בשם רבי: טלטל הקב״ה (כלומר העלים) מתן שכרן של מצות בעולם הזה, שיהו ישראל עושין אותן משלם, וכשיבוא הקב״ה ליתן שכרן יתן שכר אמונה ושכר עשייה. השוה לעיל כרך א׳ ח״ב 126 הע׳ 1.

5) התחלת בבא זו היא במו שמתחיל מאמרו של עקביא בן מהללאל, אבות ג׳ א׳. במדת יראת חטא יחד עם מדת הענוה הצטיין רבי בעצמו, משנה סוף סוטה. ע׳ ג״כ לעיל 133.

את התפלה שהיה מתפלל בשביל בעל הבית. המדה השלישית שנתיחסה לו היא מדת הקדושה. ולפיכך נקרא רבנו הקדוש (ירו׳ מגילה 72 ע״ב, בבלי שבת קי״ח ע״ב), ור׳ חייא אמר עליו (כתובות ק״ג ע״ב): אותו היום שמת רבי בטלה קדושה. בשורת המדות שמנה ר׳ פנחס בן יאיר (בפרק שלאחר זה סימן ד׳) נחשבו שלש מדות הללו: קדושה, ענוה, יראת חטא בתור מדרגות ראשונות למדת „חסידות". ע״ד ענותו של רבי, ע׳ ב״ר ל״ג, ב״מ פ״ה ע״א.

6) ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב 126. המאמר מצוה גוררת מצוה ובו׳ הוא של בן עזאי.

7) ספרי במדבר ט״ו ל׳ (פסקא קי״ב).

8) אדר״נ פט״ז. המשל הזה דומה במדה ידועה עם מה שנזכר לעיל סימן א׳: א״ל אנטונינוס לרבי: מאימתי יצר הרע שולט באדם, משעת יצירה או משעת יציאה (לאויר העולם)? א״ל: משעת יצירה. א״ל: אם כן בועט במעי אמו ויוצא? אלא משעת יציאה. אמר רבי: דבר זה למדני אנטונינוס ומקרא מסייעו, שנא׳ (בר׳ ד׳ ז׳): „לפתח חטאת רובץ".

9) פסחים ס״ה ע״א, קדושין פ״ב ע״ב (ע׳ לעיל כרך ב׳ ח״א 11 הע׳ 18). ע״פ ב״ב ט״ז ע״ב אמר זה בר קפרא בשנחם רבי את בנו על שנולדה לו בת. ואולם בב״ר כ״ו נמצא נוסח אחר של אניקדוטה זו, שר׳ חייא נחם את בנו של רבי שנולדה לו בת, ורבי אמר לו: שמחך הבבלי... אעפי״כ צורך ליין וצורך לחומץ, צורך ליין יותר מן החומץ, צורך לחטים וצורך לשעורים, צורך לחטים יותר מן השעורים. משהאדם משיא את בתו ומוציא את יציאותיו הרי הוא אומר לה: אל יהא לך מחזור להכא. בסנהדרין ק׳ ע״ב נאמר החצי האחרון של המאמר בשם רבנן בתור השואה לפתגמו של בן סירא. 10) אדר״נ פכ״ח (מ״ג ע״א). 11) שם ע״ב.

12) שם, שם. יש נוסח לחצי האחרון של המאמר: ודבר שאפשר לשמוע עליך אל תאמר לחברך (כלומר מה שאפשר שיגידו עליך אל תאמר זאת על חברך) ואחר זה בא באדר״נ: פתגם של הלל מאבות ב׳ ד׳ שדומה לחציו הראשון של הפתגם של רבי ואולם אינו מובן כל צרכו: אל תאמר דבר שאי אפשר לשמוע. חציו הראשון של פתגם זה נתרחב באדר״נ נו״ב פל״ב (36) בשם ר׳ גמליאל השלישי, בנו של רבי. 13) ויקרא ר׳ ריש ל״ג.

14) אדר״נ נו״ב פכ״א (22 ע״ב). גם מאמרו של ר׳ יהודה בן בתירה ע״ד המלאכה (לעיל כרך א׳ ח״ב 105) מיוחס לרבי (שם 23 א׳).

15) קה״ר ג׳ י״א. המובן הוא שגם החטא נכנס בתבנית הבריאה ובשביל תכלית ידועה נועד מראש. ע״פ הבאור הרגיל פירושו הוא שהחטא צריך להיות נשפט על פי הזמן ותנאי החיים, פעם עונשו יותר חמור ופעם קל.

16) ספרא ויקרא י׳ ו׳ (46 ע״א), ברכות ס״א ע״א, תענית ט״ו ע״ב. במסכתות הנ״ל הנדפסות בא „הקללה" במקום „הקלקלה" שבספרא, אולם רבינוביץ מביא שבכ״י כתוב ג״כ „הקלקלה" בשתיהן. בספרא מסתייע מויקרא י׳ ו׳, בברכות — י׳ י״ב, בתענית — י׳ ו׳. אבן בשני המקומות שבבבלי הגירסא מוטלת בספק, אולם באמת ההוכחה היא משני הכתובים, כי גם מויקרא י׳ ו׳, למרות הסבה המעציבה של מצוה זו, מתובה נשקפת מעלתו של אהרן ובניו, כמו שמוכח מפסוק ז׳ שם, „כי שמן משחת ה׳ עליכם", ולפיכך הבטוי „גדולה" מתאים גם לזה. בב״ר ריש פ״ב בא בראש המאמר תני ר׳ חייא. 17) שמו״ר ל׳ סי׳ ט״ו, ע׳ פתגמו של ר״ש בן גמליאל, לעיל 41.

18) ספרא לויקרא ה׳ י״ז (27 ע״א).

19) ברכות ט״ז ע״ב, שבת ל׳ ע״ב, ששם נמצא רק החלק הראשון של תחנה זו.

20) ע׳ רבינוביץ (ח״ז 29 ע״ב) שמביא נוסח יותר נכון, המתאים לתפלת יחיד, בספר יחיד: ה׳ אלהי ואלהי אבותי שתצילני וכו׳.

21) בשבת שם הוא מביא איזו עובדה של חציפות בלפי רבי. השוה ג״כ ירוש׳ תענית 68 ע״א, ששם מסֻפר ע״ד ר׳ חנינא בר חמא, שבייש את פני רבי.

22) „פגע רע שבן רע יצר רע שטן המשחית" אין בכ״י מינכן וכן בשאר המקורות המובאים בד״ס. שם רבינוביץ מביא עוד גירסא „חבר טפש במקום „חבר רע".

23) רייפמן בפשר דבר ע' 27 קורא „דַיָן קשה" במקום „דִין קשה".

24) ברכות מ"ו ע"א. ע' לעיל כרך ב' ח"א 60.

25) הגירסא „בכל מעשיו" יותר נכונה מאשר „בכל נכסיו". המלות ולא לפניו אלא במעשי ידינו ונכסינו – אינן מתפלת רבי אלא הוספה מאוחרת.

26) ירוש' ברכות 10 ע"ב. 27) עבודה זרה מ' ע"ב. השוה ברכת רבי, כשנדב אנטונינוס מנורה לבית הכנסת: ברוך אלהים אשר נתן בלבו לעשות מנורה לבית הכנסת, ירוש' מגילה 74 ע"א. 28) כתובות ק"ד ע"א.

29) ע"פ ב"ר ל"ג בהשלמה טב"מ פ"ה ע"א. בב"ר סוף צ"ו: י"ג שנה חשש רבינו בשנו וכל אותן י"ג שנה לא מתה חיה בארץ ישראל ולא הפילה אשה עיברה בארץ ישראל. בסוף י"ג שנה כעס רבינו על ר' חייא הגדול. נכנס אליהו זכור לטוב אצל רבינו בדמותו של ר' חייא ונתן ידו על שינו, ומיד נתרפא. למחר נכנס ר' חייא אצלו. אמר לו: רבי! אותה שינך מה היא עשויה? אמר: משעה שנתת ידך עליה אתמול נתרפאה. באותה שעה אמר ר' חייא: אי לכם חיות שבארץ ישראל! אי עוברות שבא"י! אפילו כן אמר לו: לא אני הייתי שנתתי ידי על שניך, ידע רבינו שאליהו זכור לטוב היה. מאותה שעה התחיל לנהוג בר' חייא כבוד.

30) ירוש' פאה פ"ז (20 ע"ב). מסרת דומה לזו בבבלי כתובות קי"ב ע"א שנושאה הוא ר' יהושע בן לוי. 31) נדרים נ' ע"ב. איכה ר' ג' י"ז. קה"ר א' ח'. בקה"ר ר' הגירסא: כא דאינו טובה מימינו. ובאיכה ר': לא ראינו שיש טובה בעולם.

32) ב"ר ס"פ פצ"ו. ירו' כלאים 32 ע"ב. השוה תנחומא ב' ויחי 6.

33) ירושלמי שבת פט"ז (15 ריש ע"ג). 34) ירוש' חגיגה פ"ב (77 ע"ג); בב. חגיגה ט"ו ע"ב בשנויים. 35) ב"מ פ"ה ע"א. השוה לעיל 91.

36) כתובות ס"ב ע"ב. 37) ירוש' יבמות 13 ע"א, ב"ר פ"א בראש.

38) מו"ק ט"ז ע"ב. 39) יומא פ"ב ע"ב.

40) מנחות פ"ח ע"ב. 41) קהלת רבה לאותו פסוק.

42) מכילתא שמות ט"ו ז', לעיל ע' 131 הע' 22 מספר ח'. מקראות אחרים שהשתמש בהם רבי בשיחתו עם אנטונינוס הם: תה' נ' ד' (למספר א'); נחמיה ט' ו' (למספר ט'); איוב י' י"ב (למספר ב'); בר' ד' ז' (למספר ג'); בר' ל"ב ט"ו (למספר י"ח); אסתר א' ג' (למספר י"ג).

43) ירוש' חגיגה ריש פ"ב (77 ע"א), איכה ר' ג' כ"ט, קה"ר י"ב י"ד, ויק"ר כ"ו (שם מ„רבי הוה" נשתבש ל„רב חייא"), תנחומא אמור קרוב לראש. במדרש שמואל כ"ד: „חמשה מקראות". והכתוב ש"א כ"ח ט"ו בא לבדו. בבבלי חגיגה ד' ע"ב מספר שעל הכתוב ש"א כ"ח ט"ו בכה ר' אלעזר בן פדת; על הכתובים איכה ג' כ"ט וצפניה ב' ג' – ר' אמי; על עמוס ה' ט"ו – רב אסי. רבי בכה בעת הליו ועל שאלתו של ר' חייא השיב: את־רה ומצות קא בכינא. מלבד זאת בשלשה ספורים שונים בכה רבי (ע"ז י' ע"ב) ואמר: יש קונה עולמו בשעה אחת, ויש קונה עולמו בכמה שנים. השוה הלגנדה ע"ד פגישתו עם ר' פנחס בן יאיר, חולין ז' ע"ב וכמו"כ ירו' חגיגה 77 ג'.

44) ירוש' כלאים 32 ע"א, ירוש' כתובות 34 ע"ד, בבלי כתובות ק"ג ע"א, תנחומא ב' ויחי 6.

45) ע' מכילתא הוצ' איש שלום p. 121 ע"א. ע"פ שבלי הלקט וכן ע"פ ר' יוסף קרו (לטור אורח חיים סימן רפ"ה) הוא מהמכילתא שמות י"ב כ"ה.

46) יראת חטא. ע' לעיל הע' 5. שלשה הדברים לפי דברי שבלי הלקט הם: א) אל תישן קודם שתקרא קריאת שמע. ב) אל תהי אחרון לבאי בית המדרש. ג) לא תשב בשבת לסעודה קודם שעברת על הסדרא.

47) לפי האמור בפסחים קי"ב ע"ב אמר לבניו ארבעה דברים, שהשני מהם הוא: ואל תשב על מטה ארמית, שלפי הפירוש הראשון שנמסר שם הוא ג"כ מענין יראת חטא. הצואה הראשונה „ואל תדור בשכנציב" נמצא בכרך א' ח"ב 30 הע' 6 בצורה אחרת בשם ר' עקיבא.

במעשה תורה (ביהמ"ד ח"ב 97) מוסר רבי לבנו ששה דברים שמהם א' (ע' לעיל כרך א' ח"ב 31) ב' ד' וה' דומים לאלה שבפסחים. הג' נמסרה במקום אחר בתור צואת ר' עקיבא לבנו (ע' לעיל כרך א' ח"ב 28). והו' הוא מברייתא שבפסחים קי"ב ע"ב בא בתור באור לאחד משלשה הדברים שצוה ר' יוסי בר' יהודה לרבי (ע' לעיל 105 הע' 3).

סימן ב.

תלמוד תורה. מצות.

[נמשלו דברי תורה למים, שנא' (ישעי', נ"ה א'): הוי כל צמא לכו למים —] מה המים מכסין ערותו של ים, שנאמר (ישעי', י"א ט'): כמים לים מכסים, כך דברי תורה מכסין ערותו של ישראל, שנא' (משלי, י' י"ב): ועל כל פשעים תכסה אהבה. מה המים אין הגדול מתבייש לומר לקטן: השקני מים, כך דברי תורה אין הגדול מתבייש לומר לקטן: למדני פרק אחד או הלכה אחת. מה המים אם אדם צמא להם אין אדם מתעצל לשתותן, כך דברי התורה אין התלמיד מתעצל לילך אצל הרב ללמוד הימנו 1). — הרבה תורה למדתי מרבותי, ומחברי יותר מהם, ומתלמידי יותר מכולן 2). — על דבר הגיל של תלמיד חכם, זקן או צעיר, אמר רבי: אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו, יש קנקן חדש מלא ישן, וישן שאפילו חדש אין בו 3). — אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ, שנא' (תה', א' ב'): כי אם בתורת ה' חפצו 4). — יש מין יונה שמאכילין אותה, וחברותיה מריחות אותה ובאות אצלה לשובכה, כך בשעה שהזקן יושב ודורש הרבה גרים מתגיירים באותה שעה, כגון יתרו שמע ואתא, רהב שמעה ואתיא, אף חנניה מישאל ועזריה הרבה גרים נתגיירו באותה שעה, מה טעם? (ישעי', כ"ט כ"ג) כי בראותו ילדיו וכו' יקדישו את שמי, מה כתוב בתריה? וידעו תועי רוח בינה 5). — רבי גזר שלא ישנו לתלמידים בשוק, שנא' (שה"ש, ז' ב'): חמוקי ירכיך, מה ירך בסתר, אף דברי תורה בסתר 6). — כל העוסק בתורה מבפנים תורתו מכרזת עליו מבחוץ, שנא' (משלי, א' כ'): חכמות בחוץ תרונה 7). — עם הארץ אסור לאכול בשר, שנא' (ויקרא, י"א מ"ו): זאת תורת הבהמה והעוף, כל העוסק בתורה מותר לו לאכל בשר בהמה ועוף, וכל שאינו עוסק בתורה אסור לאכול בשר בהמה ועוף 8). — אין פורענות באה לעולם אלא בשביל עמי הארץ 9).

במדבר, ט"ו מ'. למען תזכרו ועשיתם כל מצותי. זו מצות שבת שהיא שקולה כנגד כל מצותיה של תורה, דכתיב (נחמיה, ט' י"ד): ואת שבת קדשך הודעת להם ומצות והקים ותורה צוית וכו', להודיעך שהיא שקולה כנגד כל מצותיה של תורה 10). גדולה מילה, שבכל המצות שעשה אברהם אבינו לא נקרא שלם עד

שמל, שנא׳ (בר׳, י״ז א׳): התהלך לפני והיה תמים 11). — חביב כבוד אב ואם לפני מי שאמר והיה העולם, ששקל כבודן ומוראן לכבודו ומוראו וקללתן לקללתו. כתיב: כבד את אביך ואת אמך (שמות, כ׳ י״ב) וכתיב כבד את ה׳ מהונך (משלי, ג׳ י״ח) — הקיש כבוד אב ואם לכבוד המקום; כתיב (ויקרא, י״ט ג׳): איש אמו ואביו תיראו. וכתיב (דברים, ו׳ י״ג): את ה׳ אלהיך תירא — הקיש מוֹראת אב ואם למוראת המקום; כתיב (שמות, כ״א י״ז): ומקלל אביו ואמו מות יומת. וכנגדו כתיב (ויקרא, כ״ד ט״ו): איש כי יקלל אלהיו — הקיש קללת אב ואם לקללת המקום. [אבל אי אפשר לומר מכה כלפי מעלה (ולפיכך כנגד אזהרת מכה אביו ואמו מות יומת (שמות, כ״א ט״ו) אין אזהרה דומה לה כלפי מעלה) וכן בדין, ששלשתן (הקב״ה ואביו ואמו) שותפין בו] 12). — בעון נדרים בנים מתים כשהם קטנים, שנא׳ (קהלת, ה׳ ה׳): אל תתן את פיך לחטיא את בשרך וכו׳ למה יקצף אלהים על קולך וחבל את מעשה ידיך. איזה הם מעשי ידיו של אדם? הוי אומר: בניו ובנותיו של אדם 13).

הערות לסי׳ ב׳:

1) שו״ט א׳ ב׳. השוה דרשתו לקהלת ב׳ ו׳ (קה״ר שם): ברכות מים זה התלמוד, להשקות... אלו תלמידי־חכמים שהן לומדים.

2) מכות י׳ ע״א, תענית ז׳ ע״א, שעל פי המקורות שהביא רבינוביץ צריך לגרום אמר רבי ולא ר׳ חנינא. אפשר מאד שהשם חנינא נשתרבב שם ממה שסמוך לזה.

3) אבות ב׳ כ׳, בנגוד למה שאמר שם קודם ר׳ יוסי בן יהודה איש כפר הבבלי (ע׳ לעיל ע׳ 70) שהלומד מן הזקנים דומה לאוכל ענבים בשולות ושותה יין ישן. יש גורסין במקום „רבי" - ר׳ מאיר. 4) ע״ז י״ט ע״א.

5) שהש״ר א׳ ט״ו. בשהש״ר א׳ ב׳ מביא ר׳ חנניא הראיה מישעי׳; הראיה מיתרו ומרחב אמר שם ר׳ ברכיה. 6) מו״ק ט״ז ע״א וב׳. בסוכה מ״ט ע״ב מובא זה בתור ברייתא שנאמרה בדבי ר׳ ענן. 7) מו״ק ט״ז ע״ב. דרשה זו אמרה רבא, והתלמוד אומר שגם ר׳ יהודה הנשיא דרש כן לר׳ חייא. 8) פסחים מ״ט ע״ב.

9) ב״ב ח׳ ע״א. שם מסֻפר, שבשנת בצרת פתח רבי אוצרותיו ואמר: יכנסו בעלי מקרא בעלי משנה בעלי גמרא בעלי הלכה בעלי הגדה, אבל עמֵי הארץ אל יכנסו. דחק ר׳ יונתן בן עמרם ונכנס. א״ל: רבי פרנסני. א״ל: בני, קרית? א״ל: לאו. שנית? א״ל: לאו. אם כן במה אפרנסך? א״ל: פרנסני כעורב וככלב. פרנסו. אחר כך נודע לו שזה היה ר׳ יונתן בן עמרם, ומאז צוה שיכנסו הכל.

10) ירו׳ ברכות 3 ע״ג. ר׳ לוי בשמו להוכיח שמ״ש למען „תזכרו" הוא רמז למה שנא׳ בעשרת הדברות (שמות כ׳ ח׳): זכור את יום השבת. לפי דעת רבי הציצית שבטלית זכרון לשבת שצריך לקדשו בשמלה מיוחדת. והוא הוא שאמר בפסיקתא ר׳ פכ״ג (117): קדשו בעטיפה. בב״ר י״א א״ר יצחק (בודאי התנא) בירכו בעטיפה.

11) משנה נדרים ג׳ י״א, ברייתא נדרים ל״ב ע״א, מכילתא שמות י״ח ג׳ (58 ע״א) „תמים" שבבר׳ י״ז א׳ הוא כמו שלם ואונקלום תרגם „שלים".

12) מכילתא שמות כ׳ י״ב (70 ע״א); בספרא י״ט ג׳ (86 ע״ד) וכן בירוש׳ פאה 15 כוף ע״ג - סתם, וכן בקדושין (בבלי ל׳ ע״ב); בפסיקתא ר׳ פכ״ג (122 ע״ב) תני רשב״י (ע׳ לעיל ברך ב׳ ח״א 47, 51 הע׳ 40). המלות שבאו כאן בסוגרים אינן במכילתא (אלא בשאר המקורות) ונגד זה באה שם הוספה זו: בוא וראה מתן שכרן, נאמר: כבד ה׳ מהונך וכנגדו כתוב וימלאו אסמיך שבע, ואומר: כַבֵד את אביך ואת אמך וכנגדו למען יאריכון ימיך. בצואתו האחרונה של רבי הדבר הראשון הוא - הזהרו בכבוד אמכם, כתובות ק״ג ע״א.

13) שבת ל״ב ע״ב חולק על ר׳ נתן (לעיל 125 הע׳ 18) לפי ברייתא אחרת שם וזהי דעתו של ר׳ אלעזר בר׳ שמעון (ע׳ לעיל 93) ולפי דעתו של רבי בעין נדרים בנים מתים כשהם קטנים.

סימן ג.

ישראל.

ראה מה הקב״ה מקלס כנסת ישראל בתוכו (כלומר בתוך מגלת שיר השירים): הנך יפה רעיתי (שה״ש, א׳ ט״ו) — הנך יפה במעשים, הנך יפה במעשה אבותיך, הנך יפה בבית, הנך יפה בשדה; בבית — על מזוזות ביתך (דברים, ו׳ ט׳); בשדה — בתרומות ומעשרות ובלקט שכחה ופאה; הנך יפה בגג — ועשית מעקה לגגך (שם, כ״ב ח׳); הנך יפה בעולם הזה, הנך יפה בעולם הבא! 1). — ישעיה, מ״ט י״ד. ותאמר ציון עזבני ה׳ ואדני שכחני. אמר הקב״ה: תרעומנין בני, תרעומנין הן. אדם הראשון עסוק אני עמו לעשות לו עזר: אעשה לו עזר כנגדו (בר׳, ב׳ י״ח). והוא אמר לפני ונתרעם: האשה אשר נתת עמדי וגו׳ (שם, ג׳ י״ב); אף יעקב עשה כן: אני עסוק עם בנו להמליכו על ארץ מצרים, ויוסף הוא השליט על הארץ (שם, מ״ב ו׳), והוא מתרעם לפני ואומר: נסתרה דרכי מה׳ (ישעי׳, מ׳ כ״ז); ואף בני כך עשו לי במדבר: אני עסוק עמהם לבור להם להם קל, כדרך שהמלכים אוכלים, שלא יהא אחד מהם גוסה (מאכילה גסה ונפיחת בטן) ודרריא (διαῤῥοια, diorrhoea = חולי השלשול), והן מתרעמים לפני — ונפשנו קצה בלחם הקלוקל (במדבר, כ״א ה׳); אף ציון כך עשה לי, אני עסוק עמה להעביר את המלכיות מן הארץ, לא כבר העברתי בבל מדי ויון ועתיד אני להעביר את מלכות אדום, והיא מתרעמת לפני ואומרת: עזבני ושכחני 2). — הן נקרא ולא נבהת (איך אפשר שנקרא ולא נשתומם, כשאנו רואים הפכפכיות שכזו בישראל): לטובה — כל נדיב לב (שמות, ל״ה כ״ב), לרעה — ויתפרקו כל העם (שם, ל״ב ג׳), לטובה — ויוצא משה את העם (שמות, י״ט י״ז), לרעה — ותקרבון אלי כלכם (דברים, א׳ כ״ב), לטובה — אז ישיר משה ובני ישראל (שמות, ט״ו), לרעה — וישא כל העדה ויתנו את קולם (במדבר, י״ד א׳) 3). — משל למה הדבר דומה? למלך שאמר לעבדו: אם בקשתני הריני אצל בני. כל זמן שאת מבקשני הריני אצל בני, וכן הוא אומר (ויקרא, ט״ז ט״ז): השוכן

אתם בתוך טמאותם. ואומר (שם, ט״ו ל״א): בטמאם את משכני אשר בתוכם. ואומר (במדבר, ה׳ ג׳): ולא יטמאו את מחניהם אשר אני שוכן בתוכם. ואומר (שם, ל״ה ל״ד): ולא תטמאו את הארץ אשר אתם יושבים בה אשר אני שוכן בתוכה, כי אני ה׳ שוכן בתוך בני ישראל 4). — דברים, י״א י״ב. ארץ אשר ה׳ אלהיך דורש אותה. רבי אומר: וכי אותה בלבד הוא דורש 5). והלא כל הארצות הוא דורש. שנא׳ (איוב, ל״ח כ״ו): להמטיר על ארץ לא איש, מדבר לא אדם בו. ומה תלמוד לומר „ארץ אשר ה׳ אלהיך דורש אותה?“ כביכול אין דורש אלא אותה, ובשביל דרישה שהוא דורשה דורש כל הארצות עמה. כיוצא בו אתה אומר (תה׳, קכ״א ד׳): הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל. וכי ישראל בלבד הוא שומר, והלא הוא שומר את הכל, שנא׳ (איוב, י״ב י׳): אשר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש. ומה תלמוד לומר „שומר ישראל“? כביכול שאינו שומר אלא ישראל, ובשביל שמירה שהוא שומרם, שומר את הכל עמהם. כיוצא בדבר אתה אומר (מ״א, ט׳ ג׳): והיו עיני ולבי שם כל הימים. וכי שם בלבד הם, והלא כבר נאמר (זכרי׳, ד׳ י׳): עיני ה׳ המה משוטטים בכל הארץ, ואומר (משלי, ט״ו ג׳): בכל מקום עיני ה׳ צופות רעים וטובים. אלא מה תלמוד לומר „והיו עיני ולבי שם כל הימים“? כביכול שאינן אלא שם, ובשביל שהם שם הם בכל מקום. כיוצא בדבר אתה אומר (תה׳, כ״ט ח׳): קול ה׳ יחיל מדבר יחיל ה׳ מדבר קדש. וכי מדבר קדש בלבד הוא יחיל, והלא כבר נאמר: קול ה׳ יחיל מדבר. אלא מה תלמוד לומר „מדבר קדש“? — זה ביותר (ובשביל זה יחיל כל המדבר 6). — עתידים מחריבי בית שני (הרומאים) שיפולו ביד פרס, שנא׳ (ירמיהו, מ״ט ר׳): לכן שמעו עצת ה׳ אשר יעץ אל אדום וכו׳ אם לא יסחבום צעירי הצאן (הגמרא מדייקת כי צעירי הצאן רומז לפרס) 7). — רבי הוה דריש עשרין וארבעה אפין ב„בלע ה׳ ולא חמל“ (איכה, ב׳ ב׳) — כלומר בעשרים וארבעה אפנים שונים 8). — [עשרת השבטים] באים הם לעולם הבא, שנא׳ (ישעי׳, כ״ז י״ג): והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאים האובדים בארץ אשור וכו׳ 9). — ימות המשיח שלשה דורות, שנא׳ (תה׳, ע״ב ה׳): ייראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים 10).

בארץ ישראל לשון סורסי (syrische) למה? אלא אי לשון הקדש, אי לשון יונית 11).

הערות לסי׳ ג׳:

1) תנחומא ב׳ תצוה 1. בתנחומא תצוה קרוב לראש נשמט „אמר רבי“. בשהש״ר, א׳ ט״ו וד׳ א׳ בהוספות רבות וסתם. 2) פסיקתא 130 ע״ב. איכה ר׳ ג׳ ל״ט.

3) ירוש׳ שקלים ריש פ׳ א׳, ר׳ יהודה בר פזי בשמו. [דומה לזה א״ר בא בר אחא (שם): אין אתה יכול לעמוד על אופי של אומה זו: נתבעין לעגל וניתנין נתבעין למשכן ונותנין].
4) ספרי במדבר סוף פסקא קס״א, בקשר עם מאמרו של ר׳ נתן: חביבים ישראל שבכל מקום שגלו שכינה עמהם, ע׳ לעיל כרך ב׳ ח״א 65 הע׳ 2.
5) השוה דרשת רבי לבמדבר י״ט ג׳: והוציא אותה - לבדה. ספרי לאותו פסוק (פסקא קכ״).
6) ספרי דברים י״א י״ב (פסקא מ׳). 7) יומא י׳ ע״א, ר׳ יהושע בן לוי בשמו.
8) ירוש׳ תענית 68 ע״ד, איכה ר׳ לאותו פסוק. זה מובא בהקבלה למה שמספר שם שר׳ יוחנן היה דורש שתין אפי. ולא דר׳ יוחנן יתיר (היה יותר גדול) מרבי, אלא רבי על ידי שהיה סמוך לחרבן בית המקדש „הוו תמן סבין נהירין (היו שם זקנים שהיו עוד זוכרים את החרבן) והוה דריש ואינן בכיי (והיה הוא דורש והם בוכים) ומשתתקין וקיימין לון" והיו משתתקים - רבי היה מוכרח להפסיק מפני בכייתם את דרשתו והזקנים היו ג״כ משתתקין ועומדים להם).
9) סנהדרין ק״י ע״ב. 10) סנהדרין צ״ט ע״א. בשו״ט צ׳ ט״ו אומר זאת ר׳ יוסי. השוה לעיל כרך א׳ ח״א 102 הע׳ 6. 11) סוטה מ״ט ע״ב.

סימן ד.

באורי מקרא.

בין המדות שהתורה נדרשת בהן צריך להשב את הכללים האלה שיסד רבי: אין מוקדם ומאוחר בתורה, שהרי כתוב (שמות, ט״ז ל״ה): ובני ישראל אכלו את המן עד בואם אל ארץ נושבת — ועדיין לא אכלו, ללמדך שאין מוקדם ומאוחר בתורה 1) — אין צווי בכל מקום אלא אזהרה, שנא׳ (בר׳, ב׳ ט״ז): ויצו ה׳ אלהים על האדם... ומעץ הדעת לא תאכל ממנו 2). — כל מקום שנאמר „ויהי" דבר חדש הוא. (וזהו מה שנאמר: ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן, במדבר, ז׳ א׳, שנתהוה דבר חדש, שהקב״ה בחר לשבת על האדמה בקרב ישראל) 3). — למה נסמכה פרשת נזיר לפרשת סוטה לומר לך, שכל הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין 4). — במדבר, י׳, ל״ה ול״ו. נקוד עליו מלמעלה ומלמטה (כלומר נון הפוכה בראש ובסוף) מפני שהוא ספר בעצמו 5). — במדבר, ט׳ י׳. או בדרך רחוקה. אף על פי שאין שם אלא נקודה אחת (על ההא של „רחוקה") מלמעלה, את דורש את הנקודה ומסלק את הכתב (כלומר אין שמים לב אל שאר האותיות שאין עליהן נקודות) 6). — אלו לא בא איוב אלא לפרש לנו מעשה דור המבול דיו 7). — כל הנביאים פותחין בהובות (כלומר בתוכחות ללמד חובה) והותמין בנחמות 8). — לא ניתן דברי הימים אלא להדרש 9). (אפילו שמות העצם שבו). — בכתב אשורי ניתנה תורה לישראל, וכשחטאו נהפכה להן לרועץ (Raaz-Schrift. כלומר העברית העתיקה), וכשזכו בימי עזרא חזרה להן אשורית, שנא׳ (זכרי׳, ט׳ י״ב): שובו לבצרון אסירי התקוה וגו׳ 10).

בין באורי המקרא של רבי תופס ביחוד מקום ישוב כתובים הסותרים זה את זה. כתוב אחד אומר (בר', ט"ו י"ג): שלשים שנה וארבע מאות שנה, וכתוב אחד אומר (שם, פסוק ט"ז): ודור רביעי ישובו הנה, כיצד יתקיימו שני כתובים אלו? אמר הקב"ה: אם עושין תשובה אני גואלם לדורות, ואם לאו — אני גואלם לשנים 11. כתוב אחד אומר (שמות, כ' ט"ז): לא תחמוד, וכתוב אחד אומר (דברים, ה' י"ח): לא תתאוה, כיצד יתקיימו שני מקראות הללו? לומר לך, שאם התאוה סופו לחמוד... מנין שאם חמד שסופו לאנוס ולגזול? תלמוד לומר (מיכה, ב' ב'): והמדו שדות וגזלו 12. — כאן (במדבר, י' ל"ה) אתה אומר: קומה ה', וכאן (שם, פסוק ל"ו) אתה אומר: שובה ה', כיצד יתקיימו שני כתובים הללו? מגיד הכתוב כשהיו ישראל נוסעים היה עמוד הענן מקופל ועומד ולא היה מהלך עד שמשה אמר לו: קומה ה', וכשהם חונין היה עמוד ענן מקופל ועומד ולא היה פורס עד שהיה אומר: שובה ה'! נמצאת מקיים „קומה ה'" ונמצאת מקיים „שובה ה'" 13. — אקרא אני (דברים, י"ד י"ג) „איה", „דיה" למה נאמרה (שם)? (אהרי שאיה ודיה אחת היא) כדי שלא תתן פתהון פה לבעל דין לחלוק, שלא תהיו אתה קורא איה, והוא קורא דיה, אתה קורא דיה, והוא קורא איה לכך כתב במשנה תורה: ואת הראה והדיה למינה 14.

מכאן ואילך נביא את הבאורים ע"פ סדר הכתובים: בר', א' כ"ה. נפש החיה. אלו השדים שברא הקב"ה את נשמתן ובא לבראות את גופן וקדש השבת ולא בראן. ללמדך דרך ארץ מן השדים, שאם יהיה ביד אדם הפץ טוב או מרגלית ערב שבת עם חשכה אומרים לו: השלך ממך, שמי שאמר והיה העולם היה עסוק בברייתו של עולם וברא את נשמתן, בא לבראות את גופן וקדש שבת ולא בראן 15. — רבי שאליה לר' ישמעאל בר יוסי, אמר ליה: שמעת מאביך מהו „ויכל אלהים ביום השביעי" אתמהא? אלא*) כזה שהוא מכה בקורנס על גבי הסדן, הגביהה מבעוד יום והורידה משתחשך 16. — בר', ו' ג'. ויאמר ה' לא ידון, ויאמר דור המבול לה' לא ידון (כלומר שכביכול אין ה' עושה דין) 17. — בר', ל"ח י"ד. עינים. מקום הוא ששמו עינים 18. — בר', ל"ב ל"ז. ויאמר ראובן אל אביו את שני בני תמית וגו'. (יכול היה יעקב לומר לו:) הרי זה בכור שוטה! (וכי) בניך לא הם בני? אתמהא! 19. — בר', מ"ט א'. באחרית הימים. בנין בית המקדש הראה להם, היך מה דאת אמר (מיכה, ד' א'): והיה באחרית הימים יהיה הר בית ה' נכון וגו' 20) — שמות, י"ד ט"ו, דבר אל

*) בפי' המיוחס לרש"י במקום „אלא" - אמר (כלומר אמר לו), והיא תשובת ר' ישמעאל. המתרגם.

בני ישראל ויסעו — יסיעו דברים שהיו דוברים מלבן. אמ״ש הי״ו אומרים „המבלי אין קברים״ ועכשו אתה עומד ומרבה בתפלה. „מה תצעק אלי״ וגו׳ — יסיעו דברים (של כפירה) מלבן 21). — שמות, י״ט ה׳ וט׳. בתהלה פירש משה עונשה (של מצוה) „וישב משה״ — דברים שמשבבין דעתו של אדם ולבסוף פירש מתן שכרה, דכתיב . „ויגד — משה״ דברים שמושכין לבו של אדם כאגדה 22). — שמות, י״ט ט׳. בדברי עמך. מוסב על האמור להלן בפסוק כ׳ 23). — שמות, י״ט כ״ב. וגם הכהנים הנגשים אל ה׳ יתקדשו. אלו נדב ואביהוא 24). — [מפני מה בעשרות הדברות פנה הקב״ה אל ישראל בלשון יחיד?] להודיע שבהן של ישראל, שכשעמדו כולן על הר סיני לקבל התורה השוו כלם לב אחד לקבל מלכות שמים בשמחה 25). — שמות, כ״א ו׳. ועבדו לעולם. בוא וראה שאין עולם אלא חמשים שנה, שנא׳: ועבדו לעולם — עד היובל 26). — שמות, כ״א י׳. שארה — זו דרך ארץ, שנא׳ (ויקרא, י״ח ו׳): שאר בשרו, וכתיב (שם): שאר אביך, שאר אמך. כסותה — כמשמעו. עונתה — אלו מזונות, וכה״א (דברים, ח׳ ב׳): ויענך וירעיבך 27). — שמות, כ״ד ז׳. ויקרא באזני העם. אבל לא שמענו מהיכן קרא באזניהם. רבי אומר: מצות שנצטוה אדם הראשון ומצות שנצטוו בני נח ומצות שנצטוו במצרים ובמרה ושאר כל המצוות כולן 28). — ויקרא, י״ז י״ג. אשר יצוד [אין לי אלא צד, נצוד — כגון אווזים ותרנגולים. מנין? ת״ל „צידי״ — מכל מקום. אם כן למה נאמר אשר יצוד? רבי אומר: למדך תורה דרך ארץ שלא יאכל אדם בשר אלא בהזמנה זו (אחרי יגיעה ולא לקחת מן המוכן ולאכל) 29). — י״ח ב׳. דבר... ואמרת. אמור להם אף אני מוזהר. כשם שאמרתי לך וקבלת, כך אמור להם ויקבלו 30). — רבי אומר: גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שסופן לינתק (?) בעריות, לכך בא אליהם בגזרה — „אני ה׳ אלהיכם״ (ויקרא, י״ח ב׳), דעו מי הוא הגוזר עליכם. וכן מצינו שנתקו בעריות, שנא׳ (במדבר, י״א י׳): וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו, וכן מלאכי אמר להם (ב׳ י״ג): וזאת שנית תעשו כסות דמעה וגו׳. אמר להם: לא זאת תחלה לכם, — כבר בכיתם בימי משה. [אמרו לו: ולא אחד עשה ושאר רוח לו, מי שברא את ישראל לא ברא אומות העולם? (ומפני מה רק ישראל נצטוו על העריות?) אמר להם: מה הוא אחד מבקש (שבני ישראל יהיו) זרע אלהים. ענו כולם ואמרו: יכרת ה׳ לאיש אשר יעשנה ער ועונה, לא יהיה לו ער (שואל, מעורר) בחכמים ולא עונה בתלמידים ׳ואם הוא כהן לא יהיה לו בן מגיש מנחה לה׳ צבאות, ואומר (נחמי׳, י״ג כ״ח): ומבני יוידע בן אלישיב הכהן הגדול התן לסנבלט ההורוני ואבריחהו מעלי 31). — ויקרא, כ״א י׳. והכהן הגדול מאחיו — בנוי, בכח,

בעשר ובמראה 32). — ויקרא, כ״ג מ׳. פרי עץ הדר. אל תקרי הדר אלא „הדיר״, מה דיר זה יש בו גדולים וקטנים, תמימין ובעלי מומים, הכא נמי (גם כאן) יש בו גדולים וקטנים תמימים ובעלי מומין 33). — ויקרא, כ״ו כ׳. ותם לריק כחכם — זו (עבודת) הכרם 34). — במדבר, ז׳ ג׳. צב. אין צב אלא מהופים וכמנסקי פסקאות (?) (כעגלות הנשואות בכתפים) היו מחופים, ואע״פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר: והביאו את אחיכם וכו׳ מנחה לה׳ בסוסים ברכב בצבים וגו׳ 35). — במדבר, י״א ל״ב. וישטחו. [ר׳ יהודה אומר: אל תהי קורא וישטחו, אלא וישחטו, שטעונים שחיטה. רבי אומר: אין צריך, שהרי כבר נאמר (תה׳, ע״ח כ״ז): וימטר עליהם כעפר שאר וכו׳ מלמד שטעונין שחיטה. ומה תלמוד לומר .וישטחו להם שטוח?] מלמד שהיתה עשויה משטיחים משטיחים סביבות המחנה 36). — במדבר, ט״ו ל״ח. ציצית. למה נקרא שמה ציצית? על שם שהציץ המקום על בתי אבותינו במצרים, שנא׳ (שה״ש, ב׳ ט׳): משגיח מן החלונות מציץ מן החרכים 37). — דברים, י״ב כ״א. כאשר צויתיך. מלמד שנצטוה משה על הושט ועל הקנה ועל רוב אחד בעוף ועל שנים בבהמה 38). — דברים, ט״ז ו׳. הרי הוא אומר שם: תזבח את הפסח בערב. שומע אני כשמועו? תלמוד לומר: מועד צאתך ממצרים. אימתי יצאו ישראל ממצרים? משש שעות ולמעלה, וכן הוא אומר (שמות, י״ב נ״ח): ויהי בעצם היום הזה יצאו כל צבאות וגו׳ 39). — אלו ואלו (זקני כהונה ולויה) למטה הן עומדין (תחת ההר בין גריזים ועיבל) הפכו פניהם כלפי הר גריזים ופתחו בברכה, כלפי הר עיבל ופתחו בקללה. ומאי „עלי? (אלה יעמדו לברך את העם על הר גריזים, דברים, כ״ז י״ב) על בסמוך 40). — אתה אומר על בסמוך, או אינו אלא על ממש? כשהוא אומר (שמות, מ׳ ג׳): וסכת על הארון, הוי אומר: על בסמוך 41). — דברים, ל״ג י״ב. חופף עליו — זה העולם הזה; כל היום — אלו ימות המשיח; ובין כתפיו שכן — זה העולם הבא 42). — דברים, ל״ג כ״ז. ויגרש מפניך אויב ויאמר השמד. אויב זה המן, שנא׳ (אסתר, ז׳ ו׳): איש צר ואויב המן הרע הזה 43). — בכל התהומים הוא אומר (יהושע, י״ה, י״ג י״ד): ועבר הגבול.. ותאר הגבול, וכאן הוא אומר (שם, ט״ו ח׳): ועלה הגבול גי בן הנום אל כתף היבוסי היא ירושלים, מלמד שבית הבחירה היה בנוי בחלקו של בנימין וכראש תור יוצא מחלקו של בנימין לחלקו של יהודה. שנא׳ (דברים, ל״ג י״ב): ובין כתפיו שכן 44). — שופטים, ט״ז י״ח. כי הגיד לה את כל לבו. מנא ידעה (מאין ידעה)? — ניכרין דברי אמת 45) — ש״א, י״ז מ״ט. ויפול על פניו ארצה. כדי שיטמן אותו פה סרוח שחירף ונידף, בענין שנא׳ (איוב, מ׳ י״ג): טמנם בעפר יחד 46). — ש״א, כ״ג כ״ז. ומלאך בא.

מלאך מן השמים היה 47). — ש״ב, י״ז כ״ה. ושובי בן נחש. זה הנון בן נחש ולמה נקרא שמו שובי? שיישב יצרו לשעה (כלומר שכשנתעורר יצרו מהר להשתיקו ולייִשבו) 48). — מלך וצבור נידונין בכל יום. מאי טעמא? לעשות משפט עבדו ומשפט עמו ישראל דבר יום ביומו (מלכים, ה׳ נ״ט) 49). — עד היכן מעשה המרכבה? עד „וארא״ (יחזקאל, א׳ י״ז) 50). שאלו לרבי: מהו הדין דכתיב (יואל, א׳ י״ז): עבשו פרדות תחת מגרפותיהם? אמר להם: תחת שהיינו גורפין דבש הרי אנו גורפין רקבוביות 51). — נחום, א׳ ב׳. ובעל חמה. בשר ודם חימה כובשהו, אבל הקב״ה כובש את החימה, שנאמר „ובעל חימה״ 52). — מלאכי, ב׳ ו׳. תורת אמת היתה בפיהו. דברים ששמע מפי רבו; ועולה לא נמצא בשפתיו — אפילו דברים שלא שמע מפי רבו 53). — מלאכי, ג׳ ד׳. כימי עולם — כימי נח; וכשנים קדמוניות — כימי הבל. שלא היתה עבודה זרה בימיו 54).

ר׳ ישמעאל ב״ר יוסי בקש לַיַשב הספר הזה (ס׳ תהלים) לפני רבי. אמר לו: סמוכים לעד לעולם עשוים באמת וישר 55). — על דברי ר׳ יהושע בן קרחה שאמר 56): עשרים „אשרי״ כתיב בספר תהלים. אמר רבי: תמה אני היאך למדני ר׳ יהושע עשרים אשרי כתיב, ואני אומר: עשרים ושתים. ולמה? כנגד עשרים ושתים אותיות, ועליהם הוא אומר (תה׳, י״ט בסוף): יהיו לרצון אמרי פי, — יעשו לדורות, ויכתבו לדורות, ויהקקו לדורות, ולא יהיו קורין בהם כקורין בספרים (כלומר בספרי חול), אלא יהיו קורין בהן ונוטלין שכר עליהם כנגעים ואהלות 57). — תה׳, ח׳ ג׳. מפי עוללים ויונקים. עוללים — אלו עוללים שבחוץ, שנא׳ (ירמי׳, ח׳ י״ט): להכרית עולל מחוץ, ואומר (איכה, ד׳ ד׳): עוללים שאלו לחם; יונקים — אלו שעל שדי אמם, שנא׳ (יואל, ב׳ ט״ז): ויונקי שדים. אלו ואלו פתחו פיהן ואמרו שירה לפני המקום (בקריעת ים־סוף) 58). — תה׳, י״ח ט״ו. ויְהֻמם. אין לשון הזה „ויהמם״ אלא לשון מגפה, כמה דאת אמר (דברים, ז׳ כ״ג): והמם מהומה גדולה עד השמדם 59). — תה׳, ס״ה י׳. ותשוקקה. תן לה תאותה (כלומר תן לאדמה תאותה למים), כענין שנאמר (בר׳, ג׳ ט״ז): ואל אישך תשוקתך 60). — תה׳, ס״ח ז׳. בכושרות אך סוררים וכו׳. סוררים היו (אלו שיצאו ממצרים) אלא שנוהג (הקב״ה) עמם בהכשרות (במדת הרחמים), וכן הוא אומר (יחזקאל, כ׳ ז׳): ואומר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו וכו׳, וימרו בי ולא אבו לשמוע לי וכו׳ ואעש למען שמי וגו׳ להוציאם מארץ מצרים 61). — שאל ר׳ שמעון בנו של רבנו הקדוש את אביו ואמר לו: מי הן כל הגוים ומי הן כל האומים „האמורים בתהלים, קי״ז א׳: הללו את ה׳ כל גוים שבחוהו כל האמים). אמר לו: כל הגוים — אלו הגוים ששיעבדו בישראל; כל האומים —

אלו שלא שעבדו בהם. אמרו כל האומים: מה אם אלו ששיעבדו בישראל מקלסין להקב"ה, אנו שלא שיעבדנו בהן – על אחת כמה וכמה! התהילו אומרים: כי גבר עלינו חסדו... 62). – תה', קכ"א א'. "שיר למעלה" אין כתיב כאן, אלא "שיר למעלות" ששם מעלה זו למעלה מזו. או לפי שיש מעלה זו למעלה מזו וזו למעלה מזו, שומע אני שיש ביניהם איבה וקנאה ותחרות? תלמוד לומר (דניאל, י"ב ג'): ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד, מה כוכבים אין ביניהם איבה וקנאה ותחרות, אף צדיקים אין ביניהם איבה וקנאה ותחרות. ומה כוכבים אין אורו של זה דומה לזה, אף צדיקים כך 63). – קהלת, ג' י"ז. את הצדיק ואת הרשע ישפוט האלהים. צדיק ביד רשע ישפוט האלהים, טורנוסרופוס הרשע דן את ר' עקיבא 64). – קהלת, י"ב י"ב. כדרבונות. הזהר בדברי סופרים יותר מדברי תורה, למה? שהם כדרבונות 65). – דהי"א, ד' י'. ויק־א יעבץ לאלהי ישראל לאמר אם ברך תברכני – בפריה ורביה; והרבית את גבולי – בבנים ובבנות; והיתה ידך עמי – במשא ומתן; ועשית מרעה – חיים שנתת לי לא יהיה לא חולי מעים ולא מיחוש עינים ולא מיחוש הראש; לבלתי עצבי [שלא ישגבני יצר הרע]. הא אם אין אתה עושה לי הריני יורד בבנסיסי (בעצבי) לשאול 66).

הערות לסי' ד':

1) ספרי במדבר ט' א' (פסקא ס"ד). הבבא שבאה שם אח"כ "וללמדך שהיו מונים..." אינה מדברי רבי, אלא שייכים אל הרישא שנאמרה סתם. 2) ספרי במדבר ה' ב' (פסקא א').

3) תנחומא ב' נשא סי' כ"ה. בתנחומא נשא גרס "רב" במקום "רבי" ובן בפסיקתא רבה ה' (18 ע"ב) ובמדבר ר' י"ב. בשני המקורות האחרונים אין זה בא בתור כלל, אלא בלשון ספור "דבר שלא היה נברא בעולם אלא עכשיו" ואולם בבמדבר ר' מוסיף: "דבר חדוש הוא".

4) ברכות ס"ג ע"א, סוטה ב' ע"א, נזיר ב' ע"א.

5) ספרי לאותו כתוב (פסקא פ"ד) חולק על ר"ש בן יוחאי (לעיל כרך ב' ח"א 92) ועל ר"ש בן גמליאל (לעיל ע' 43). 6) ירוש' פסחים פ"ט (36 ע"ד) חולק על ר"ש בן אלעזר (לעיל 114 הע' 50). השוה ספרי במדבר (פסקא כ"ט). 7) ב"ר סוף פכ"ו. אחר זה בא מאמר דומה לו מאת ר' חנין. 8) שו"ט ד' ח'. השוה הברייתא הסתמית ירוש ברכות 8 ע"ד.

9) רות ר' ריש ב', יהושע בן לוי (ע' לעיל 143 הע' 7) ור' חמא אבי ר' הושעיא בשמו.

10) תוספתא סנהדרין ד' ז', ירוש' מגילה 71 ע"ב, ־ב. סנהדרין כ"ב ע"א.

11) מכילתא שמות י"ב מ' (15 ע"ב).

12) מכילתא שמות כ' י"ז (70 ע"ב) ע"ש הערתו של ר"מ איש שלום.

13) ספרי במדבר סוף פסקא פ"ד. 14) חולין ס"ג ע"ב. – במדרש הלל (תה' צ"ו) נאמר בשם רבי ישוב הסתירה שבין תה' ס"ט ב' וקל"ו י"ג.

15) ב"ר סוף ז'. בתנחומא ב' בראשית 17 – ר' בנאה. [באבות ד' ו' – יש אומרים]. ע' שו"ט מאמרו של רבי על הכתוב תה' ק"ד כ"ט.

16) ב"ר י' קרוב לסוף. בפסיקתא ר' מ"ו (187 ע"א) מתחיל המאמר: ואף בשאלות שנשאלים לפני רבינו הקדוש כתוב כך. והתשובה היא שבב"ר י"א קרוב לסוף נאמרה בשם ר' לוי בשם

ר׳ חמא בר חנינא. אולי נשמטה כאן התשובה של רבי. מההתחלה נראה שהיה קובץ של שאלות שנשאלו מרבינו הקדוש בבאורי פסוקים. בירוש׳ פאה 20 ע״ב יש תשובה שהשיב רבי על שאלה ששאלוהו מה זה „עבשו״ (יואל א׳ י״ז). 17) ב״ר פב״ז קרוב לסוף. ע׳ לעיל כרך ב׳ ח״א 42 הע׳ 6.

18) סוטה י׳ ע״א. ר׳ חנין בשמו. השוה לעיל סוף סי׳ ג׳.

19) ב״ר צ״א במעט בסוף. ע״ד הבטוי „בבור שוטה״ ע׳ לוי ח״א 230 ע״א וב׳.

20) ב״ר ריש צ״ח. 21) מכילתא לאותו פסוק (29 ע״ב). אח״ב באה עוד הע״ה מרבי: כדאי היא האמנה, שהאמינו בי שאקרע להם את הים, שנא׳ (שמות י״ד ב׳): וישובו ויחנו.

22) שבת פ״ז ע״א (השוה לעיל 105 הע׳ 10). לבאורו „ויגד״ מלשון אגדה, ע׳ לעיל כרך א׳ ח״א 162. במכילתא לשמות י״ט ט׳ (3) ע״ב מובאה דרשה שכזו מר׳ אליעזר בן פרטא. ור׳ אומר (שם) וכי מה אמר המקום למשה לאמר לישראל, או מה אמרו ישראל למשה לאמר למקום? אמרו: רצוננו לשמוע מפי מלכנו, לא דומה לשומע מפי פרגור (שליח) לשומע מפי המלך. אמר המקום: תן להם מה שבקשו, „בעבור ישמע העם״.

23) מכילתא לאותו פסוק, חולק על ר׳ יהודה בר אלעאי (לעיל כרך ב׳ ח״א 143) ומשיב על דבריו: אין אנו צריכים לעשות למשה גדול (כדברי ר׳ יהודה) אלא אם כן עשינו להקב״ה שחזר בו מדברו אלא מזרזין לאדם בשעת תלמוד ומזרזין את האדם בשעת מעשה.

24) זבחים קט״ו ע״ב. השוה לעיל 38 הע׳ 58. 25) מכילתא שמות כ׳ ב׳. תנחומא יתרו במעט בסוף. 26) מכילתא לאותו פסוק. במאמר הזה כנראה יש כונה מוסרית.

27) מכילתא לאותו פסוק (79 ע״א). בברייתא בבלי כתובות מ״ו ע״ב אומר זאת ר׳ אלעזר (בן שמוע). 28) מכילתא לשמות י״ט י׳ (63 ע״ב). חולק על ר׳ יוסי בן יהודה, לעיל 104.

29) ספרא לאותו כתוב (84 ע״ג). תוספתא ערכין ד׳ כ״ח; בברייתא חולין פ״ד ע״א סתם. ע׳ ביחוד הערתו של וייס על הספרא. עוד הגבלה לאכילת בשר מרבי מצינו לעיל 139. השוה מאמרו של ר״א בן עזריה לעיל כרך א׳ ח״א 167. 30) ספרא לאותו פסוק (85 ע״א).

31) ספרא לאותו פסוק (ויקרא י״ח ב׳). הדרשה לפסוק י״ב נמצאה בשבת נ״ה ע״ב וסנהדרין פ״ב ע״א, סתם. ע׳ לעיל 47 הע׳ 46 וע׳ 75 הע׳ 8. בויקרא ר׳ ריש פ׳ כ׳ ר׳ אומר: נשי דור המדבר כשרות היו, כיון ששמעו שהן אסורות לבעליהן, מיד נעלו דלתותיהן. (במזרח יושבות הנשים בחדרים מיוחדים. וע׳ במדבר ר׳ סוף ט״ו – המתרגם).

32) ירוש׳ יומא פ״א (39 ע״א). בתוספתא יומא א׳ ו׳ ובברייתא בבלי יומא י״ח ע״א, סתם. השוה לעיל 55 הע׳ 26 מאמרו של ר״ש בן מנסיא, שמונה את המעלות הללו ברבי ובבניו.

33) סוכה ל״ה ע״א [והגמרא משיבה: אטו שא׳ פירות לית בהו גדולים וקטנים תמימים ובעלי מומין? אלא הכי קאמר: עד שבאין קטנים עדיין גדולים קיימין].

34) ספרא לאותו פסוק (111 ע״ד). 35) ספרי לאותו פסוק (פסקא מ״ה) ע׳ לוי ח״ג, 581 ע״ב.

36) ספרי לאותו פסוק (פסקא צ״ח). ע׳ לעיל כרך ב׳ ח״א 143. ביומא ע״ה ע״ב חולק על ר׳ יהושע בן קרחה (לעיל ע׳ 34). 37) ספרי לאותו פסוק (פסקא קט״ו).

38) ספרי לאותו פסוק (פסקא ע״ה). חולין כ״ח ע״א. פ״ה ע״ב. יומא ע״ה ע״ב.

39) מכילתא שמות י״ב ו׳ (6 ע״א) כנראה רבי מבאר „בעצם״ בחזק, כלומר בשעה שהיום הוא בתקפו (השוה שבת פ״ו ע״ב).

40) סוטה ל״ז ע״א. חולק על ר׳ אליעזר בן יעקב. לעיל ע׳ 10. בתוספתא סוטה ח׳ ט׳ הסרה ההתחלה של מאמר רבי ובתלמוד בין דברי ר״א בן יעקב ובין דברי רבי באו דברי ר׳ יאשיה, שנשתבש לשם רבי. 41) סוטה שם.

42) זבחים ק״ח ע״ב. ספרי לאותו פסוק (פסקא שנ״ב). 43) שמו״ר ל״ח קרוב לראש.

44) ספרי דברים פסקא שנ״ב. 45) סוטה מ׳ ע״ב. ר׳ חנין בשמו. ע׳ לעיל 148 הע׳ 7. 46) שהש״ר ד׳ ג׳. 47) שו״ט י״ח ג׳.

48) ש״ט ג׳ א׳. שם הובא באורו של רבי: קלי – שהיתהא.

49) ירוש ר״ה פ״א (57 ע״א) ר׳ יצחק הזקן בשמו.

50) חגיגה י״ג ע״א. בירוש׳ חגיגה ריש פ׳ ב׳ (77 ע״א) מספר ר׳ הייא בר אבא בשם ר׳ יוחנן: תלמיד ווחיק היה לו לרבי ודרש פרק אחד במעשה מרכבה, ולא הסכימה דעתו על רבי, ולקה בשחין. 51) ירוש׳ פאה פ״ז (20 ריש ע״ב). ע׳ לעיל הע׳ 16. וע׳ לוי ח״א 364 ע״א. רבי מבאר עבטו - עפשו = רקבו (השוה ב״ר ל״א קרוב לסוף. הפירות... שלא ירקבו ושלא יתעפשו). „פרדות״ כנראה כל פרי ופרי כשהוא לבדו (ע׳ לוי ח״ד 101 ע״ב). מגרפותיהם - בתור שם המקרה, מה שגורפין מהם.

52) ב״ר מ״ט, שו״ט צ״ד. [בב״ר ר׳ ור׳ יונתן, בשו״ט ר׳ ור׳ נתן].

53) ירוש׳ פאה פ״א (15 ע״ב) ר׳ חוגה בשמו. ור׳ יוחנן אמר ואת בשם ר׳ בניה. בב״ר א׳ קרוב לסוף רק ר׳ הונייא בשם רבי, והבבא האחרונה של המאמר חסרה שם.

54) ספרא ויקרא ט׳ כ״ד (45 ע״ג), ויק״ר ז׳, איכה ר׳ ה׳ כ״א.

55) שו״ט ג׳ א׳. לפני זה נאמר שם: ר׳ יהושע בן לוי בקש לישב הספר הזה יצאה בת קול ואמרה לו: אל תפיח את הישן [וע׳ יבמות ד׳ ר׳ ע״א]. - [הישן - הוא דוד. שלא מת אלא ישן - מבאור הרא״ם. ו„אל תפיח״ - אולי פירושו לא תצער מל׳ פחי נפש - המתרגם].

56) ע׳ לעיל 38, הע׳ 64. 57) שו״ט א׳, א׳. ע׳ לעיל כרך א׳ ה״א, 163 הע׳ 3.

58) מכילתא שמות ט״ו א׳ (35 ע״ב) ע׳ לעיל כ״א ה״ב 91 הע׳ ג׳.

59) ירוש׳ סוטה פ״ח ה״נ (22 ע״ב). 60) שו״ט קי״ז א׳.

61) מכילתא לשמות י״ג ד׳ (20 ע״א). 62) שו״ט לאותו פסוק.

63) ספרי דברים י״א כ״א (פסקא 47). 64) קה״ר לאותו פסוק. [נראה לי שבמדרש אחר מלת „רבי״ נשמט השם „סימון״ שהוא בר פלוגתיה דר׳ חנינא בר פפא. כי לא יתכן שיביא מתחלה דעתו של ר׳ חנינא בר פפא ואח״כ דעתו של רבי - המתרגם].

65) פסיקתא ר׳ פ״ג (ע׳ 9 ע״א). 66) מכילתא שמות י״ח כ״ז (60 ע״ב), ונשלם ע״פ התלמוד תמורה ט״ז ע״א.

סימן ה.

לספורי המקרא ונושאיהם.

למה מת יוסף בפני אחיו? רבי ורבנן. רבי אומר על שהנט את אביו. אמר לו הקב״ה: לא הייתי יכול לשמור את צדיקי? לא כך אמרתי לו (ישעי׳, מ״א י״ד): אל תיראי תולעת יעקב — אל תראי תולעת את יעקב. ורבנן אמרי: הוא שצוה אותם שיחנטוהו, הה״ד (בר׳, נ׳ י״ב): ויעשו לו בניו כאשר צום. [ולמה מת יוסף בפני אחיו?] — קרוב לה׳ פעמים יהודה אומר עבדך אבי, עבדך אבי, והוא שומע ושותק 1). — רבי היה יושב ודורש שילדה אשה ששים רבוא. נענה תלמיד מלפניו ואמר לו: רבי! מי גדול העולם (?), א״ל: הצדיק. למה? כשילדה יוכבד את משה היה שקול כנגד כל העולם כולו. וכי היכן מצינו שהיה משה שקול כנגד הכל? שנא׳ (במדבר, כ״ו ד׳): כאשר צוה ה׳ את משה ובני ישראל, ואומר (שמות, ט״ו א׳): אז ישיר משה ובני ישראל 2). שמות, י״ט כ׳. וירד ה׳ על הר סיני אל ראש ההר. שומע אני כשמועו, אמרת: ומה אחד משמיש שמשון (כלומר שהוא שַמָשו של הקב״ה) הרי הוא בא (ומאיר) במקומו

ושלא במקומו. קל והמר לכבודו של מי שאמר והיה העולם (הקב״ה, בודאי שלא היה צריך לרדת מן השמים) 3). — מלך בשר ודם כשהוא הולך למלחמה נוטל כל היילותיו עמו, וכשהוא הולך לטייל למיומס שלו, נוטל לגיונותיו ותשמישו. אבל הקב״ה אינו כן, כשהוא יוצא למלחמה אינו יוצא אלא לעצמו. שנא׳ (שמות, ט״ו ג׳): ה׳ איש מלחמה ה׳ שמו. וכן הוא אומר (זכריה, י״ד ג׳): ויצא ה׳ ונלחם; וכשהוא יוצא למיומס שלו במתן תורה, ראה מה כתיב (תה׳, ס״ח י״ח): רכב אלהים רבותים, וכתיב (זכריה, י״ד ד׳): ובא ה׳ אלהי כל קדושים עמך 4). — תחלת קלקולו (של שמשון) בעזה (שופטים, ט״ז א׳), לפיכך לקה בעזה (שם, פסוק כ״א) 5). — שופטים, ט״ז א׳. ושמה דלילה. אלמלא לא נקרא שמה דלילה ראויה היתה שתקרא כן — דלדלה את כחו (פ׳ י״ט), דלדלה את מעשיו (פ׳ י״ח), דלדלה את לבו (פסוק כ׳) 6). ש״ב, י״ב. מדוע בזית את דבר ה׳ לעשות הרע. משונה רעה זו מכל רעות שבתורה, שכל רעות שבתורה כתיב בהו „ויעש׳, וכאן כתיב „לעשות׳, שבקש (דוד) לעשות (עבירה עם בת שבע) ולא עשה 7). — למה נמנה אחז (שהיה רשע) באיפטיא של מלכים, שנא׳ (ישעי׳ א׳): עזיהו יותם אחז יהזקיהו מלכי יהודה? על שנתייסר על בנו הבכור, שנא׳, (דהי״ב, כ״ח ז׳): ויהרג זכרי גבור אפרים את מעשיהו בן המלך 8). — רבי התיר ליקח ירק במוצאי שביעית, והיו הכל מליזין עליו, אמר להם בואו ונדיין: כתיב (מ״ב, י״ח ד׳): וכתת נחש הנחשת, וכי לא עמד צדיק ממשה ועד חזקיהו להעבירו? אלא אותה עטרה הניה לו הקב״ה להתעטר בה, ואנן העטרה הזאת הניה לנו הקב״ה להתעטר בה 9).

הערות לכי׳ ה׳:

1) ב״ר ק׳. במקום „ת׳ראי״ קורא רבי „תראי״ „ותולעת״ הוא נושא המאמר. השוה לעיל ע׳ 141 ששם ג״כ דורש „למה תאמר יעקב״ על יעקב אבינו.

2) מכילתא שמות ט״ו י״ג (42 ע״ב). בשהש״ר א׳ ט״ז מספר: רבי היה יושב ודורש ונתנמנם הצבור. בקש לעורךן אמר: אשה אחת ילדה במצרים ששים רבוא בברס א׳. והיה שם תלמיד אחד, ור׳ ישמעאל בר׳ יוסי שמו, אמר לו: מאן הות כן? א״ל: זו יוכבד וכו׳. הנוסח שבמד״ר הוא יותר עתיק מזה שבמכילתא ששם נשתנו השאלה של התלמיד והתשובה של רבי. דומה לזה הוא מאמרו ע״ד השבת ששקולה כנגד כל המצות שבתורה, לעיל 139 [במכילתא ריש מסכת שירה - סתם].

3) מכילתא כ׳ כ״ב (72 ע״ב).

4) שו״ט תה׳ י״ח י״ג (ר׳ יהודה הנשיא אומר). קצת שונה וסתם בספרי במדבר י״ב ה׳ (פסקא 102). בפסיקתא ר׳ פב״א (104 ע״א) הנוסח יותר קרוב אל זה שבשו״ט והאומר הוא ר׳ יודן (נשיין) נשיאה הוא ר׳ יהודה השני. בשמו״ר כ״ט בקצרה וסתם. ע״ד המלה „מיומס״ = μαιουμᾶς majuma, ע׳ לוי ח״ג 99 ע״א וב׳; פֶּרלֶס, Ethymolog. Studien S. 98.

5) תוספתא סוטה ד׳ ט״ו, ב. סוטה ט׳ ע״ב, במדבר ר׳ ט׳.

6) ירושׁ׳ סוטה 17 ע״א, ב. סוטה ט׳ ע״ב, במדבר ר׳ ט׳.

7) שבת נ"ו ע"א. על המאמר הזה אמר רב: רבי דאתי מדוד מהפך ודריש בזכותיה דדוד.

8) ויקרא ר' כ"ו.

9) ירוש' דמאי כ"ב ע"ג בסוף. בחולין ו' ע"ב נאמר כך: העיד ר' יהושע בן זרוז בן חמיו של ר' מאיר לפני רבי על ר' מאיר שאכל עלה של ירק בבית שאן, והתיר רבי את בית שאן כולה על ידו. חברו עליו אחיו ובית אביו, אמרו לו: מקום שאבותיך ואבות אבותיך נהגו בו איסור, אתה תנהוג בו היתר? דרש להן מקרא זה וכתת נחש הנחשת וכו'. אפשר בא אסא ולא ביערו, בא יהושפט ולא בערו, והלא כל עבודה זרה אסא ויהושפט בערום? אלא מקום הניחו לו אבותיו להתגדר בו, אף אני מקום הניחו לי אבותי להתגדר בו.

סימן ו.

מאמרים פסידיפיגרפיים.

בפרקי דר' אליעזר מיוחסים לרבי שבעה מאמרים 1). באגדת בראשית באו ג"כ איזה מאמרים אפוקריפיים בשם רבי 2). בראש ברייתא דמלאכת המשכן גם כן מיוחס לו מאמר: עשר תרומות הן 3). במדרש מעשה תורה המיוחס לרבי יהודה הנשיא באה ממנו צואה לבנו 4).

הערות לסי' ו':

1) כולם מתהילים: רבי אומר. ע"ד בגדי עשו החמודות שירשם מנמרוד ולפיכך היה גבור ציד כמוהו, סוף פכ"ד. ע"ד עשו שביזה את המילה כמו את הבכורה (בר' כ"ה ל"ד), פכ"ט. ע"ד שאול בבואו אל זרעו של יתרו (ש"א ט"ו ו'), פמ"ד. ע"ד הנשיאים שלא השתתפו במעשה העגל (ע"פ שמות י"ד י"א), פמ"ה. ע"ד עבודה זרה שעבדו ישראל במדבר (במדבר כ"ה א'), פמ"ז. ע"ד המלאכים שטעו (לבר' ו' א'), פכ"ב. הילפותא של שבעת ימי המשתה משופטים י"ד י"ב, פט"ז.

2) ע"ד י"ג היכלות ועשר חופות של גן עדן, פס"א (השוה פסיקתא ל"ז ע"א, ויק"ר כ' קרוב לראש, ב"ר ריש פי"ח). לישעי' מ' ג', ריש פס"ז. ע"ד גניזת הארון, פ' ז'. השוה הספור שבפ' מ"ג.

3) ע' ביהמ"ד ח"ג 145. ע' לעיל ע' 139.

4) ע' צונץ Gott. Vorträge 284, ביהמ"ד ח"ב XXVII, 101—92.

פרק שמונה עשר.

בני דורו של ר' יהודה הנשיא.

על דבר זקני דורו של ר' יהודה הנשיא מדֻבר כבר בפרקים י"ד, ט"ו וט"ז. בפרק הזה באים צעירי דורו, אלו שהיו קרובים ביותר לסביבתו, ואף שהרשו לעצמם להלוק על דבריו, בכל זאת הם נחשבים לתלמידיו. אחדים מהם נכנסו לתוך תקופת האמוראים הראשונים, כי אמנם אין תהום מגביל לגמרי בין תקופת התנאים לבין תקופת האמוראים, והחכמים שבמותו של ר' יהודה הנשיא היו חברי בית מדרשו ויורשי עזבוני הרוחני הם המתוכים בין הדור של התימת

המשנה ובין הדור שהמשנה היתה בעיניהם לקֹבץ מסֹרָתי אוטוֹריטֶטִי. בכלל אמנם אין ספק מי המה החכמים שאינם נחשבים לאחרוני התנאים אלא לראשוני האמוראים, אבל אצל פרטים יש שאין להחליט למי הם שייכים לראשונים או לאחרונים. ולפיכך הפרק הבא יכול להחשב גם בתור התהלה לסדור אגדת אמוראי ארץ ישראל.

סימן א.

ר׳ שמעון בן יוסי בן לקוניא.

התנו של ר׳ אלעזר בר׳ שמעון 1) ומורו של בנו הקטן 2) היה התנא ר׳ שמעון בן יוסי בן לקוניא 3) ולפי הנראה הצטין ביחוד על שדה האגדה. צריך להזכיר בראשונה את השיחה שהיתה בינו ובין ר׳ אלעזר בר׳ שמעון בבאור הכתוב דברים, ח׳ ד׳ 4): שמלתך לא בלתה מעליך. אמר ליה: כלי קוריים (καίρος = כלי הארינה) יצאו עם ישראל למדבר? אמר ליה: לאו. אמר ליה: מהיכן היו לובשין כל אותן ארבעים שנה שעשו ישראל במדבר? א״ל: ממה שהלבישום מלאכי השרת, הדא הוא דכתיב (יחזקאל, ט״ז י׳): ואלבישך רקמה. א״ל: ולא היו בלים? א״ל: ולא קרית מימיך: שמלתך לא בלתה? א״ל: ולא היו גדלים? א״ל: צא ולמד מן החלזון שכל זמן שהוא גדל, נרתיקו גדל עמו. א״ל: ולא היו צריכין תכבסת? א״ל: הענן היה שף בהן ומגהיצן. א״ל: ולא היו נשרפין? א״ל: צא ולמד מהאמיינטון (amiantus, αμιαντος = אבן כזו שאין נשרפת באש) שאינו מתגהץ אלא באור. א״ל: ולא היו עושין כנמיות? א״ל: אם במיתתן לא עשו, בחייהן עשו? — א״ל: ולא היו עושין ריח רע מריח הזיעה של גופן, א״ל: מתגעגעין היו בעשב הבאר, ההיד (תה׳, כ״ג ב׳): בנאות דשא ירביצני, והיה ריחן נודף מסוף העולם ועד סופו. — בתור מאמר חביב שהובא בכמה מקומות בסיום הפרשות 5) הוא מאמרו הנוגע לימות המשיח: לפי שבעולם הזה בונה אדם ואחר מכלהו, נוטע נטיעה ואחר אוכל, אבל לעתיד לבוא מה כתיב (ישעי׳ ס״ה כ״ב): לא יבנו ואחר ישב לא יטעו ואחר יאכל. — בעלמא הדין (בעולם הזה) נמשלו ישראל לצורים, שנא׳ (במדבר, כ״ג ט׳): כי מראש צורים אראנו; הביטו אל צור הצבתם (ישעי׳, נ״א א׳). נמשלו כאבנים, שנא׳ (בר׳, מ״ט כד׳): משם רועה אבן ישראל; אבן מאסו הבונים (ת״ה, קי״ח כב׳); ואומות העולם נמשלו בחרשים, ההיד (ישעי׳, ל׳ י״ד): ושברה כשבר נבל יוצרים. נפלה כיפה על קידרא וי לקידרא, נפל קידרא על כיפה וי לקידרא 6). — שמות, ג׳ א׳. ויבוא עד הר האלהים חורבה. שהלכה צאנו של משה ארבעים

יום ולא טעמה כלום, כשם שהלך אליהו זכרונו לברכה, שנא׳, (מ״א, י״ט): וילך בכח האכילה ההיא ארבעים יום וארבעים לילה 7). — אבות מלאכות ארבעים חסר אחת כנגד מי? א״ר יונתן בן אליעזר (תלמידו של ר״ש 8) בשמו: כנגד מלאכה, מלאכתו, מלאכת שבתורה 9).

הערות לסי׳ א׳:

1) מב״מ פ״ה ע״א נראה שר״א בר״ש נשא את אחותו של ר״ש בר׳ יוסי ב״ל, וא״כ היה גיסו ולא חותנו. ואולם במקורות שנרשמו להלן הערה 4 נאמר "חמיו" וכן במעשרות 50 ע״ד ובפסיקתא 91 ע״א. ואולי צ״ל בר חמוי. ע׳ סדר הדורות ערך זה. 2) ע׳ לעיל 135.

3) פרנקל במבוא הירושלמי 128 ע״ב מונה אותו בתוך האמוראים.

4) פסיקתא 92 ע״א וב׳. בשנוי בשהש״ר ד׳ י״א. שו״ט כ״ג ב׳, דברים סוף ז׳.

5) ויק״ר סוף כ״ה, שהש״ר ה׳ ט״ו, קה״ר א׳ סוף ד׳. 6) אבות ר׳ ג׳ ו׳. [פתגם זה יש גם בבן סירא] 7) תנחומא ב׳ שמות 12, בתנחומא חסר „בן לקוניא״.

8) ר׳ יונתן בן אלעזר אמר דרשה הלבותית של ר״ש ב״י ב״ל לפני ר׳ חייא, ירושלמי פסחים 33 ע״ב; שאל ממנו איזה באור הלכותי ירוש׳ הוריות 46 ע״ד. השוה בבלי שבועות י״ח ע״ב; יחד עם ר׳ חייא הלך לפני מטתו של רבו, ירוש׳ ברכות 4 ע״ג בסוף.

9) שבת מ״ט ע״ב. המספר אינו מדויק, כי המלה „מלאכה״ נמצאה במספר יותר גדול בתורה. כנראה איזה מהן הוא מוציא מן הכלל מפני איזה טעם. באדר״נ נו״ב פכ״ה (26 ע״ב) נמצא: אבא היה דורש משום ר׳ שמעון ב״ר יוסי ואומר: אבדון ומות אמרו באזנינו שמענו שמעה, באזנינו שמענו, אבל לא ראינו. נראה מזה שר״ש ב״ר יוסי, לפי דברי אבא, דורש (ע׳ טבמר שם בהערה שמחוה על הספרי דברים פסקא שנ״ב) הכתוב שבאיוב כ״ח כ״ב מוסב על פטירת משה.

סימן ב.

ר׳ שמעון בן מנסיא.

ר״ש בן מנסיא עמד יחד עם ר׳ יוסי בן משולם, שהיה בן מהלקתו של ר׳ שמעון בן אלעזר 1), בראש החבורה שנקראה בשם עדה קדושה 2), שהיו משלשין היום: שליש לתורה, שליש לתפלה, שליש למלאכה. ויש אומרים, שהיו יגעין בתורה בימות החרף ובמלאכה בימות הקיץ 3). בשם עדה קדושה זו אמר ר׳ יהודה הנשיא על הכתוב (קהלת, ט׳ ט׳): ראה חיים עם אשה — קנה לך אומנות עם התורה 4). גם יש מחלקת בהלכה בין ר׳ יהודה הנשיא ובין ר״ש בן מנסיא 5). הוא משתמש במאמרו של ר״ש בן יוחאי ללמדנו את המעלות המשבחות הגופניות והנפשיות של האבות והשבטים 6). מר׳ שמעון בן מנסיא נשאר מספר הגון של מאמרי אגדה ביחוד בספרי במדבר ודברים. אחדים מהם נאמרו בקשר עם מאמרו של ר׳ שמעון בר׳ יהודה ובניו. ככה הוא מבאר את הכתוב קהלת, א׳ ט״ו 7): מעות לא יוכל לתקון זה הבא על אשת איש והוליד ממנה ממזר. וכן באורו למשלי, ה׳ ט״ו 8): שתה מים מבורך ואל תשתה עכורים, שלא תמשך עם דבר

מינים. — בקשר עם דברי ר' שמעון בן יוחאי 9): אמר ר"ש בן מנסיא: אין ישראל רואין סימן ברכה לעולם עד שיחזרו ויבקשו שלשתן (מלכות שמים, מלכות בית דוד ובנין בית המקדש), הדא הוא דכתיב (הושע, ג' ה'): אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלהיהם — זו מלכות שמים; ואת דוד מלכם — זו מלכות בית דוד; ופחדו אל ה' ואל טובו באחרית הימים — זה בנין בית המקדש 10). — אנו מוצאים גם כן מאמרו של ר"ש בן יוחאי, מיוחס לר"ש בן מנסיא והוא באורו לבר' ב' כ"ב 11).

משלי, כ"ג ט"ו. בני אם חכם לבך, ישמח לבי גם אני. אין לי אלא לב אביו של בשר ודם, מנין שאפילו הקב"ה מתמלא רחמים עליו בשעה שהוא יגע בתורה? ת"ל: ישמח לבי גם אני 12). — הרי הוא אומר (משלי, כ"ז ז'): נפש שבעה תבוס נפת, זה תלמיד שלא למד מתחלתו; ונפש רעבה כל מר מתוק — זה תלמיד שלמד מתחלתו 13). תה', מ"ד כ"ב. כי עליך הורגנו כל היום. וכי אפשר לו לאדם ליהרג בכל יום? אלא מעלה המקום על הצדיקים כאלו נהרגין בכל יום 14). — דניאל, י"ב ג'. ומצדיקי הרבים — אלו זקנים, וכן הוא אומר (שם) ואוהביו כצאת השמש בגבורתו. מי גדול האוהבים או המאהיבים? הוי אומר המאהיבים. [ואם אוהביו כצאת השמש בגבורתו מאהיביו לא כל שכן] 15) — במדבר, י"א א' וד'. בקצה המחנה. במוקצים שבהם, בגדולים שבהם, וכן הוא אומר (שופטים, י"א ו'): וישימו אותו לראש ולקצין 16). —

שנים שבאו לפניך לדין, עד שלא תשמע דבריהן או משתשמע דבריהן ואין אתה יודע להיכן הדין נוטה, אתה רשאי לומר להן: צאו ובצעו (עשו פשרה); משתשמע דבריהן ואתה יודע להיכן הדין נוטה, אי אתה רשאי לומר להן צאו ובצעו, שנא' (משלי, י"ז י"ד): פוטר מים ראשית מדון ולפני התגלע הריב נטוש 17). — שמות, ל"א י"ג. שבת היא לכם. לכם שבת מסורה ואי אתם מסורין לשבת 18). — שמות, ג' י"ח. ותבאנה אל רעואל אביהן. רעואל היה שמו (של יתרו) ריע של אל, שנא' (שמות, י"ח י"ב): ויבא אהרן וכו' לאכל לחם עם חותן משה לפני האלהים 19) — במדבר, י"ב ד'. ויאמר ה' פתאם. פתאום נתיירא משה (לגורל אחותו ואחיו), ופתאום וידבר (ה') עמו (להרגיע את רוחו) 20). — מה ראתה אסתר שזמנה את המן, אמרה: אולי ירגיש המקום (בצרתנו) ויעשה לנו נס 21). — מזמור ח' בתהלים. לא נאמרה פרשה זו אלא על יצחק בן אברהם לענין עקדה 22). — אנשי דור המדבר באים לעולם הבא. שנא' (ישעי', נ"א י"א): ופדויי ה' ישבון (אלה הנפדים ממצרים) ובאו ציון ברנה 23) — שיר השירים מטמא את הידים מפני שנאמרה ברוח הקדש, קהלת אינו מטמא את

הידים מפני שהיא מהכמתו של שלמה. [ורבנן חולקין עליו ואומרים שגם קהלת נכתב ברוח הקדש] 24).

תפוח עקבו של אדם הראשון היה מכהה (באורו) גלגל המה. ואל תתמה על זה, כי מנהגו של עולם אדם עושה לו שני דיסקרין (discus δίσκος = קערה) 25). אחד לו ואחד לבן ביתו למי הוא עושה (יותר) נאה, לא שלו? כך הקב״ה ברא אדם הראשון לתשמישו, וגלגל המה לתשמישן של בריות, דין הוא שיכהה גלגל חמה; ומה תפוח עקבו כך, קלסתר פניו על אחת כמה וכמה! 26). [הנחש כגמל היה]. הבל על שַׁמָּשׁ גדול שאבד מן העולם, שאלמלא לא נתקלל הנחש היה לו לכל אחד ואחד מישראל שני נחשים בתוך ביתו, אחד משגרו למערב ואחד משגרו למזרח ומביאים להם סנדלכים (?) טובים, אבנים טובות ומרגליות וכל כלי חמד טוב שבעולם ואין כל בריה יכולה להזיק אותן, ולא עוד אלא שהיו מכניסין אותן תחת גמל, תחת חמור, ומוציאין זבלים לגנות ופרדסים 27).

הערות לסי׳ ב׳:

1) ע׳ תוספתא אהלות ב׳ ו׳. הוא מסר יחד עם אבא יוסי בן דוסתאי, תוספתא כלים ב״ק ו׳ י״ח, מכשירין ב׳ י׳. בשם אחיו ר׳ יונתן (נתן, בגטין - יוחנן), שאמר בשם ר׳ אליעזר בן חסמא, תוספתא דמאי ג׳ א׳ (גטין ס״ב ס״א), שם ו׳ ז׳. נמצא ממנו מאמר אגדי בספרי דברים י״א י״א (פסקא ל״ט). 2) ירוש׳ מעשר שני סוף פ׳ ב׳ (53 ריש ע״ד), קה״ר ס׳ ט׳. 3) קה״ר שם.

4) בתלמוד הבבלי לא נקראה זו „עדה קדושה״ אלא „קהלה קדושה שבירושלים״. המלה „שבירושלים״ שחסרה במקורות הארצי־ישראליים היא כנראה הוספה של סופר טועה והטעות באה ע״י חלוף עם „אנשי ירושלים״ שבשמם אמרו בפסחים קי״ג ע״א ר׳ יהושע בן לוי ור׳ יוחנן. ואולם ראיה לזה שהיא היא העדה הקדושה והקהלה הקדושה, כי כמעט בכל מקום ואפילו בהלמוד הבבלי כמעט רק רבי הוא האומר בשמה. ע׳ ביצה י״ד סוף ע״ב (יומא ס״ט ע״א ותמיד כ״ז ע״ב) ביצה כ״ז ע״א, ראש השנה י״ט ע״ב. שם ר׳ יהושע בן לוי אומר בשם הקהלה הקדושה, אך בשנשוה עם שאר המקורות שנזכרו כאן נוכח שגם שם רבי הוא שאמר ראשון בשמה. בברכות ט׳ ע״ב אומר ר׳ יוסי בר׳ אליקים בשם הקהלה הקדושה שצריך לסמוך גאולה לתפלה. בביצה כ״ז ע״א, כנראה, הנוסח היותר עתיק ובא בשנויים. המלות „ר׳ שמעון בן מנסיא וחבריו״ (ע׳ רש״י ודקדוקי סופרים) הן כנראה פירוש עתיק לדעת מי היא הקהלה הקדושה. (ע׳ ג״כ גרץ מאנאטסשריפט 1870 ע׳ 38). האמורא רבי יוסף בסמכו על מסרת זו חושב ש„הקהלה הקדושה שבירושלים״ היא מוסד עתיק, שקדם עוד לר׳ מאיר.

5) ביצה כ״ו ע״א. 6) ע׳ לעיל כרך ב׳ ח״א 55 הע׳ 26.

7) משנה חגיגה א׳ ז׳, ברייתא הגיגה ט׳ ע״ב, קה״ר לאותו פסוק, ע׳ לעיל כרך ב׳ ח״א 61 הע׳ 11.

8) ספרי דברים י״א כ״ב (פסקא מ״ח) ע׳ לעיל כרך ב׳ ח״א 58.

9) ע׳ לעיל כרך ב׳ ח״א 80. 10) מדרש שמואל י״ג סי׳ ד׳.

11) ע׳ לעיל כרך ב׳ ח״א 74 הע׳ 28 וגם להלן הע׳ 13 והע׳ 16.

12) ב״ר ריש פס״ג, ר׳ לוי בשמו. שאומר מתחלה דבר אחד בשם עצמו ואח״כ משלימו בשם ר״ש בן מנסיא. ר׳ לוי אומר בשם ר״ש בן מנסיא ג״כ ע״ד זיוו של אדם הראשון. - ע״ד „יגע בתורה״ ע׳ לעיל הע׳ 3.

13) ספרי דברים י״א י״ב (פסקא מ״ח), שע״פ גירסת הילקוט רמז תתקס״א צ״ל במקום ר״ש בן יוחאי – ר״ש בן מנסיא.

14) ספרי דברים ו׳ ה׳ (פסקא ל״ב). בילקוט דברים (ריש רמז תתל״ז) עונה ר״ש בן מנסיא זו מילה. אבל כנראה זה נשתבש מהתבה הראשונה שבספרי „מעלה המקום׳ ובמקום „מעלה״ נכתב „מילה״ והשאר נשמט, ורק הוסיפו „זו״.

15) ספרי דברים י״א כ״א (פסקא מ״ז).

16) ספרי לאותו פסוק (פסקא פ״ה). לפני זה באה דעת יש אומרים אלו הגרים, שנא׳ „והאספסוף״ אלו הגרים המאוספין מכל מקום. בתנחומא ב׳ בהעלותך 27 באה דעת יש אומרים בשם ר״ש בן יוחאי והדעה השניה של ר״ש בן מנסיא ווזהי הגירסא הנכונה וכך הוא בספרי כ״י רומי (ע׳ הע׳ בובר). יש כתבי יד שבהם במקום רשב״י כתוב ר״ש בר אבא וכן בבמדבר ר׳ ט״ו קרוב לסוף. 17) תוספתא סנהדרין א׳ ו׳, סנהדרין ו׳ ע״ב.

18) מכילתא שמות ל״א י״ג (103 ע״ב) ול״א י״ד (104 ע״א) ג״כ כך אלא שנשמט שם האומר (ע׳ לעיל 66 הע׳ 54). ביומא פ״ה ע״ב: היא מסורה בידכם ואי אתם מסורים בידה (השוה מרקוס ב׳ כ״ז). 19) ספרי במדבר י׳ כ״ט (פסקא ע״ה).

20) ספרי לאותו פסוק (פסקא ק״ב). 21) מגילה ט״ו ע״ב.

22) תוספתא סוטה ו׳ ה׳. אולם לא נתבאר שם איך משמע זה מהכתוב.

23) תוספתא סנהדרין י״ג י״א, ב. סנהדרין ק״י ע״ב.

24) תוספתא ידים ב׳ י״ד. החלק האחרון של המאמר נמצא גם במגילה ז׳ ע״א.

25) ע׳ לעיל ע׳ 11. 26) ר׳ לוי בשמו פסיקתא 36 ע״ב, ויק״ר כ׳, קה״ר ה׳ א׳ (שם האומר ר׳ לוי בלבד) תנחומא ב׳ אחרי 3, חקת 17.

27) ב״ר י׳ (בקצרה). במקום ר״ש בן אלעזר צ״ל בן מנסיא וכן הוא באדר״נ פ׳ א׳ (3 ע״א), ב. סנהדרין נ״ט ע״ב.

סימן ג.

ר׳ יהודה בן לקיש.

ר׳ יהודה בן לקיש אמר בשם ר׳ שמעון בן גמליאל 1) ונמצא במחלקת עם ר׳ יוסי ב״ר יהודה 2). ממנו נשארו רק אחדים ממאמרי אגדה. שנים מהם קשורים למאמרי ר׳ שמעון בן יוחאי, ואחד מהם על תלמיד חכם שפירש מן התורה 3), שעליו הכתוב אומר (משלי, כ״ז ח׳): כצפור נודדת מקנה, ואומר (ירמי׳, ב׳ ה׳): מה מצאו בי אבותיכם עול כי רחקו מעלי 4). — נגד דעתו של ר׳ אליעזר ור׳ שמעון שאמרו 5) ארון גלה לבבל, אר״י בן לקיש: ארון במקומו נגנז, שנא׳ (מ״א, ה׳ ח׳): ויאריכו הבדים וכו׳ ויהיו שם עד היום הזה 6). — במאמר אחד שנדרש מהכתוב דברים, א׳ י״ז הוא מסכים לדברי ר׳ שמעון בן מנסיא: שנים שבאו לדין אחד תקיף ואחד רך, עד שלא שמע דבריהם, ואם משישמע דבריהם ואינו יודע להיכן הדין נוטה רשאי לומר: איני נזקק לכם, שמא יתחייב הרך ונמצא התקיף רודפו, אבל משישמע דבריהם ויודע להיכן הדין נוטה אינו רשאי שיאמר איני נזקק לכם, שנא׳ (דברים, א׳ י״ז): לא תגורו

מפני איש כי המשפט לאלהים הוא 7). — שמות, ב׳ כ״ה. וירא אלהים את בני ישראל. שעשו תשובה, הבינונים וגם הרשעים הרהרו לעשות תשובה, דכתיב (שה״ש, ב׳): התאנה הנטה פגיה. וידע אלהים. שאפילו אחד בחברו לא היה יודע אלא הקב״ה לבדו, וזה מכון את לבו וזה מכון את לבו ועושין תשובה 8).

הערות לסי׳ ג׳:

1) ע׳ לעיל 45 הע׳ 14. 2) תוספתא שבת י״ג (י״ד) ז׳. בהוצאת צוקרמנדל בא במקום ר״י בן לקיש, ר׳ שמעון בן אליעזר. בברייתא שבת מ״ג ע״ב, יומא פ״ה ע״א חסר השם ר׳ יוסי בן יהודה, ודעתו באה סתם. 3) ע׳ לעיל כרך ב׳ ח״א 57.

4) תוספתא חגיגה א׳ ח׳, ב. חגיגה ט׳ ע״ב. 5) ע׳ לעיל כרך ב׳ ח״א 84 הע׳ 2.

6) ע׳ לעיל ע׳ 155 למשלי י״ז י״ד.

7) תוספתא סנהדרין א׳ י״ז. ב. סנהדרין ו׳ ע״ב (שם צריך להיות ר׳ יהודה בן לקיש במקום ר״ש בן לקיש).

8) מכילתא שמות י״ט ב׳ (61 ע״ב). בשמו״ר סוף פ׳ א׳ סתם: רבנן אמרי.

סימן ד.

ר׳ פנחס בן יאיר.

ר׳ פנחס בן יאיר היה התנו של ר׳ שמעון בן יוחאי ופרנס אותו, אחרי שיצא מהמערה שבה נחבא זמן רב 1). אעפ״י שהלגנדה של בית המדרש מספרת על דבר המחלקת, המצוינת בחריפות השכל, שהיתה בינו ובין התנו 2), אף על פי כן לא בחריפותו קנה לו שם גדול, אלא בחסידותו. המסרת של ההלכה לא השאירה ממנו שום מאמר במקצוע זה, ולנגד זה יש מסרת מקשטה בקשוטי אגדה על דקדוקו במצות מעשר. עד שגם חמורו לא אכל מתבואה שאינה מעושרת 3). — אמרו עליו על רבי פנחס בן יאיר: מימיו לא בצע על פרוסה שאינה שלו ומיום שעמד על דעתו לא נהנה מסעודת אביו 4). — כנראה היה מושבו בלוד, כי כך מספר: מעשה ברבי ור׳ ישמעאל ב״ר יוסי ור׳ אליעזר הקפר ששבתו בחנות של פזי בלוד והיה ר׳ פנחס בן יאיר יושב לפניהן, אמרו לו: אשקלון מה אתם בה? (אם נוהגין בה מנהגי ארץ העמים או ארץ ישראל)... מהתשובה שהשיב להם נראה היה שהוא חשב את אשקלון לארץ העמים, אמרו לו: אם כן בואו ונמנה עליה לפוטרה מן המעשרות? ולא נמנה עמהם. ר׳ ישמעאל ב״ר יוסי כשיצא, אמר: רבי, מפני מה לא נמנית עמנו? אמר לו: על טומאה אחת שטמאתי טיהרתי, ולא מעשרות. מתירא אני מבית דין הגדול שמא יריצו את ראשי (אם אתיר) 5). ר׳ יהושע בן לוי שגם מושבו היה בלוד היה אומר בשם ר׳ פנחס ב״י 6).

פתגמו המפורסם של ר״פ ב״י הוא זה שבו מונה את המדרגות של המדות הטובות המגיעות לידי המעלה העליונה [7] וכל אחת היא תולדה מהקודמת לה: זריזות [8] מביאה לידי נקיות, ונקיות מביאה לידי טהרה, וטהרה מביאה לידי פרישות, ופרישות מביאה לידי קדושה [9], וקדושה מביאה לידי ענוה, וענוה מביאה לידי יראת חטא, ויראת חטא מביאה לידי חסידות [10], וחסידות מביאה לידי רוח הקדש, ורוח הקדש מביאה לידי תחית המתים. לא לחנם אמרו שמאמר זה נאה לכת האסיים [11], אעפ״י שאין יסוד לחשוב את ר״פ ב״י על כת האסיים [12]. במאמר אחר הוא מתאונן, כמו ר׳ אליעזר בן הורקנוס [13]: משחרב בית המקדש בושו חברים ובני חורין וחפו ראשם [14] ונדלדלו אנשי מעשה [15] וגברו בעלי זרוע ובעלי לשון, ואין דורש ואין מבקש ואין שואל. על מי לנו להשען? על אבינו שבשמים [16]. — מפני מה ישראל מתפללין ואינן נענים? מפני שאינם יודעים סוד שם המפורש. ואית ליה קרייה סגייה (יש לו ראיות מהרבה כתובים): לכן ידע עמי שמי (ישעי׳, נ״ב ו׳), וידעת את ה׳ (הושע, ב׳ כ״ב), אשגבהו כי ידע שמי (תה׳, צ׳ י״ד וט״ו) [17]. — שלשה ברא הקב״ה וְתָהָא (נתחרט) שבראן, ואלו הן: כשדים וישמעאלים ויצר הרע [18]. כשדים (ישעי׳, כ״ג י״ג): הן ארץ כשדים זה העם לא היה, הלואי לא היה; ישמעאלים (איוב, י״ב ו׳): ישליו אוהלים לשודדים ובטחות למרגיזי אל [19]; יצר הרע (מיכה, ד׳ ו׳): ביום ההוא נאם ה׳ אוספה הצולעה והנדחה אקבצה ואשר הרעותי [20]. — עוד צריך להביא כאן מאמרו על דבר אבדת נכרי: במקום שיש חלול השם אפילו אבדתו אסור [21].

מדרש מאוהר, העוסק הרבה בסמבולים של מספרים, שנקרא בשם מדרש „תדשא" (ע״פ המלה הראשונה שבה הוא מתחיל), נקרא ג״כ בשם ברייתא דר״פ ב״י, מפני שלו מיוחס הדרש הנמצא בראש לבר׳, א׳ י״א [22]. וכן מתחיל הפרק השביעי של המדרש ההוא במאמר ר״פ בן יאיר ע״ד עץ הדעת, אולם השבו שהוא, ר״פ ב״י, המחבר של כל המדרש ההוא, ולפיכך לבמדבר, ז׳ הובאו בבמדבר רבה בשם ר׳ פנחס בן יאיר שלשה מאמרים ע״ד קרבנות הנשיאים, מה שבמדרש תדשא נאמר סתם [23].

הערות לסי׳ ד׳:

1) שבת ל״ג סוף ע״ב. 2) שם, שם.

3) ע׳ הספורים שבירוש׳ דמאי 21 ע״ה, 22 ע״א, ירוש׳ שקלים 48 ע״ג, ב״ר ס׳, חולין ז׳ ע״א. באדר״נ סוף פ״ח מספר זה ע״ד החמור של ר׳ חנינא בן דוסא.

4) חולין ז' ע"ב *). 5) תוספתא אהלות סוף פי"ח. בנוסח אחר נמצא בירושלמי שביעית 36 ע"ג וירוש' יבמות 8 סוף ע"א. 6) בדברים ר' ג' קרוב לראש מתחיל בירוש: „מעשה בר' פנחס בן יאיר שהיה דר בעיר אחת בדרום"... בנוסח קצר בארמית נמצא ספור זה: בירוש' דמאי 22 ע"א ושם הסרה ההתחלה.

7) משנה סוטה סוף פ"ט, ירוש' שבת 3 ריש ע"ג, ירוש' שקלים 47 ע"ג, שהש"ר א' א', ב. ע"ז כ' ע"ב. הנוסח שבירושלמי ושברבה הוא אחד כמו במשנה ורק חסרה שם מדת „פרישות" שמביאה לידי קדושה. בבבלי ע"ז המעלה הראשונה היא תורה וזהירות. שאר המעלות הן קצת בסדר אחר. במקורות הארצי־ישראליים הובאו ראיות לכל אחת ואחת מהכתוב. בבבלי כלן נלמדות מדברים כ"ג י': ונשמרת מכל דבר רע. מהכתוב הזה יליף ר' פנחס בן יאיר בכתובות מ"ו (בעבודה זרה – סתם) אל יהרהר אדם ביום ויבוא לידי טומאה בלילה. בקטע הנדפס בביהמ"ד של ילינק ח"ג, 117, הנוסח הוא כמעט כמו בתלמוד הבבלי ומתחיל: מנו חכמים עשר מעלות לצדיקים, כל אחת ואחת גדולה מחברתה, והקלה מביאה לידי המורה... והוא שאמרו רז"ל...

8) והירות (ע' הע' הקודמת) היא מבראשונה ואינה נבדלת מזריזות. 9) ע' לעיל 136 הע' 5.

10) בבבלי נאמר בסוף המאמר: והסידות גדולה מכולן, שנא' (תה' פ"ט כ'): אז דברת בחזון להסידיך. ופליגא דר' יהושע בן לוי, דאמר ר' יהושע ב"ל: ענוה גדולה מכולן, שנא' (ישעי' ס"א א') רוח ה' אלהים עלי וכו' לבשר ענוים, חסידים לא נאמר אלא ענוים, הא למדת שענוה גדולה מכולן. בבבלי הסר הסיום: ורוח הקדש מביאה לידי תחיית המתים ותחיית המתים באה ע"י אליהו ז"ל.

11) יילינק בבהמ"ד ח"ו, מבוא ע' XXIX ובבן הנניה ה"ד 374, וקודם להם בהערתו של פרנקל מאנאטסשריפט II, 40. ע' עפשטיין עוד Beitrage zur Jüd. Alterthumskunde I p. X 12) על יסודות איסיים נוסדה כנראה גם ה„עדה הקדושה" שבימי רבי, שנזכרה לעיל ע' 154. 13) ע' לעיל כ"א, ה"א 79. סוטה מ"ט ע"א. ברייתא זו נתקבלה גם בסיום המשנת סוטה.

14) בסגנון המקרא ירמי' י"ה, ג' ד'. חברים ובני חורין הם כנגד „עם הארץ" ועבדים, שהתגברו אחר חורבן ביהמ"ק. 15) לפי המשנה סוטה חדלו אנשי מעשה במות ר' הנינא בן דוסא, ע"ד הפעל דלדל ע' מאמרו של ר"א בן הורקנוס ועמא דארעא אזלה ודלדלה.

16) הסיום דומה לזה שבמאמרו של ר"א בן הורקנוס. 17) פסיקתא ר' סוף פכ"ב (114 ע"ב), שו"ט לאותו פסוק. ר' יהושע בן לוי בשמו, ע' לעיל הע' 10.

18) ירוש' תענית 66 סוף ע"ג (ריש פ"ג). ר' יהושע בן יאיר (צ"ל בן לוי) בשמו, ע' הע' הקודמת. בבבלי סוכה נ"ב ע"ב אומר המאמר הזה רב הנא בר אהא בשם „אמרי בי רב" ושם נוסף עוד דבר חמשי הוא הגלות.

19) בין שאר האגדות ע"ד ר' פנחס בן יאיר, שמספרות בירוש' דמאי פ"א (22 ע"א), שנפלה מרגלית מידי מלך הסרקינין ובלעתה עכבר, בא לפני רפב"י. א"ל רפב"י: ובי מכשף אני? א"ל: לשמך הטוב באתי. גזר עליהם ונתאספו, ראה שאחד מהם יש לו כמו חטוטרת, אמר: זהו, וגזר עליו ופלט את המרגלית. בדרומה של ארץ ישראל היו כנ־אה בזמן ה־־א בני־

---

*) שמע רבי נפק לאפיה (ויצא לקראת ר' פנחס בן יאיר). אמר לו: רצונך סעוד אצלי. א"ל: הן. צהבו פניו של רבי (רבי שמח שידע מבעו שאינו אוכל אצל אחרים). א"ל: כמדומה אתה שמודר הנאה מישראל אני? ישראל קדושים הן יש רוצה ואין לו ויש שיש לו ואינו רוצה, וכתיב (משלי כ"ג ו'): אל תלחם את לחם רע עין וכו' אכול ושתה יאמר לך ולבו בל עמך, ואתה רוצה ויש לך, מיהא השתא מסרהיבנא דבמלתא דמצוה קא טרחנא (אולם עכשיו אני ממהר, כי אני עסוק בענין של צדקה) כי הדרנא אתינא עיילנא לגבך (כשאשוב אבוא ואכנס אליך). מה שמסופר שם בחולין ז' ע"ב בסוף מה שהיה אח"כ כששב ר"פ ב"י, נמצא בירוש' תענית ריש פ"ג (ס"ו ע"ג) בנוסח שונה, ובירוש' דמאי פ"א (בתוך הרבה אגדות שסופרו על אדותיו) 22 ע"א.

נביות (Nabatäer) שאותם היו קורין גם בשם סרקינים (Saracenen). (בתרגום יונתן לארחת ישמעאלים (בר׳ ל״ז כ״ה) - סיען דסירקאין). 20) שו״ט סוף ל״ב, ר׳ אליעזר בן יעקב בשמו. במקום ר׳ אליעזר בן יעקב צ״ל בודאי ר׳ אחא בר יעקב.

21) ב״ק קי״ג ע״ב. - בשהש״ר א׳ א׳ נמצא מאמר שמתחיל „ר׳ פנחס בן יאיר פתח" ואולם כנראה נשתרבב כאן השם בן יאיר מהמאמר שבא סמוך לו ממעלות המדות. ור׳ פנחס שפתח הוא כנראה האמורא ר׳ פנחס (בר חמא). השוה איכה ר׳ פתיחתא כ״ז: ר׳ פנחס פתח שמו״ר ריש פ׳ ט״ו. 22) ע׳ ביהמ״ד ח״ג 164-193, שם במבוא XXIII. בסוף המדרש הזה נאמר: עד כאן מדברי ר׳ פנחס בן יאיר. השוה פרנקל במאנאטסשריפט של גרץ 330-120, XXV.

23) ע׳ במדבר ר׳ י״ג לבמדבר ז׳ י״ג וי״ז (ע׳ ביהמ״ד III 172) פ׳ י״ה, ז׳ י״ג (p.174)׳ פ׳ י״ד בסוף ל״ז פ״ח (p. 174). אפשטיין בכרך הראשון Beitr. zur Jud. Alterthumskunde נותן נוסח יותר נכון של מדרש תדשא, ושם הוא מראה על הקשר שיש בין המדרש תדשא ובין ס׳ היובלים.

סימן ה.

ר׳ אלעזר (אליעזר) הקפר.

התנא הזה היה מבית מדרשו של ר׳ יהודה הנשיא, כמו שנאמר למעלה 1). בנו היה ר׳ אליעזר או גם כן ר׳ אלעזר 2) וגם עליו נתוסף השם הקפר 3) או שנקרא בשם „בריבי" זאת אומרת: שנולד מאב חכם 4). אולם ביותר רגילים לקרוא אותו, את אלעזר הבן, בשם בר קפרא 5). השערה זו קרובה ביותר לאמת, שהחבר החשוב הזה של בית מדרשו של ר׳ יהודה הנשיא אינו אלא בנו של ר׳ אלעזר הקפר, על „בר קפרא נדבר להלן בסימן הבא. כאן נביא בקצרה רק הראיות שר׳ אלעזר הקפר ובר קפרא הם איש אחד 6). ראשית נראה זאת משווי השם הגמור, שבר קפרא אינו אלא בנו של ר׳ אלעזר הקפר. עליו אמר אבא, תלמידו הצעיר של ר׳ יהודה הנשיא (שנתפרסם אח״כ בשם רב) בענין של הלכה אחת: זה אחד מן הדברים שר׳ חייא אמר: אין להם תשובה, והשיב ר׳ אלעזר 7). בהתאמה לזה מוצאים אנו במקום אחר 8), שר׳ חייא משיב על דברי בר קפרא. ויחד עם זה נמצא הרבה מאמרים שבמקורות אחדים נמסרו בשם ר׳ אלעזר הקפר (עם הוספת התאר בריבי או בלא זה) ובמקורות אחדים נאמרו בשם בר קפרא 9). ואולם אם נחליט כדבר הזה אז ישאר ספק אם הדברים שנאמרו בשם ר׳ אלעזר (או אליעזר) הקפר הם של האב או של הבן. ולפיכך בראשונה נביא אותם המאמרים שאין הוכחה למי משניהם הם ואחר כך נביא את המאמרים שהם בודאי של בר קפרא (כלומר ר׳ אלעזר בנו של ר׳ אלעזר הקפר).

במשנה 10) נמצאים שני פתגמים של ר׳ אליעזר הקפר שהראשון מהם הוא פתגם קצר בדרך התנאים הקדמונים: א. 11) הקנאה, התאוה והכבוד

מוציאין את האדם מן העולם. ב. הוא היה אומר: הַיִּלּוֹדים למות, והמתים להיות, והחיים לידון; לידע, להודיע ולהוָדע, שהוא אל, שהוא היוצר, הוא הבורא, הוא המבין, הוא הדיין, הוא עד, הוא בעל דין, והוא עתיד לדון, ברוך הוא, שאין לפניו לא עולה ולא שכחה, ולא משוא פנים, ולא מקח שחד, שהכל שלו. ודע שהכל לפי החשבון. ואל יבטיחך יצרך שהשאול מנוס לך, שעל כרחך אתה נוצר, ועל כרחך אתה נולד, ועל כרחך אתה חי, ועל כרחך אתה מת, ועל כרחך אתה עתיד ליתן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא. — גדול השלום שאין חותם כל הברכות אלא בשלום, שנא' (במדבר, ו' כ"ו): יברכך ה' וכו' וישם לך שלום 12). — אהב את השלום ושנא את המחלקת 13). — התרחק מן התרעומת, שאם תתרעם על אחרים תוסיף לחטוא 14). — כל המכבד את חברו לשם ממון סוף שנפטר ממנו בקלון וכל הבוזה את חברו לשם מצוה סוף שנפטר ממנו בכבוד, ומנין שכל המכבד את חברו לשם ממון סוף שנפטר ממנו בקלון? שכן מצינו בבלעם הרשע שכבד את בלק לשם ממון, שנא' (במדבר, כ"ב י"ח): אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב; ומנין שנפטר ממנו בקלון? שנא' (שם, כ"ד י"א): ועתה ברח לך אל מקומך וגו' והנה מנעך ה' מכבוד; ומנין שכל הבוזה את חברו לשם מצוה, סוף שנפטר ממנו בכבוד? שכן מצינו במשה רבנו שביזה את פרעה לשם מצוה, שנא' (שמות, י"א ח'): וירדו כל עבדיך אלה אלי והשתחוו לי לאמר. וכי פרעה היה עומד על הגג ומשה היה עומד על הארץ? אלא כך אמר משה לפרעה: אפילו כל עבדיך שעומדים ומשתחוים לפניך על במה שלך יעמדו ויבקשו ממני איני שומע להם; ומנין שנפטר ממנו בכבוד? שנא' (שם, י"ב ל"ד): ויקרא למשה ולאהרן לילה ויאמר קומו צאו מתוך עמי. אמרו לו: וכי גנבים אנו שנצא בלילה? אלא המתן לנו עד שיביא לנו הקב"ה ענני כבוד ונצא בהם בשמחה ובראש גלוי, שנא' (במדבר, ל"ג ג'): ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה 15).

הערות לסי' ה'

1) ע' לעיל 158.- ע"ד החליפות שנתחלף השם ר' אליעזר בר קפרא בשמות תנאים עתיקים ע' לעיל ברך א' ח"ב 108 ה"ע 1. 2) תוספתא ביצה א ז': ר' אלעזר בנו של ר' אלעזר הקפר; ספרי במדבר ו' כ"ו (פסקא מ"ב). 3) השם הלֵוִי־הקפר לא נודע מוצאו.

4) ע' המקורות המקבילים לשניהם שהובאו בהערה 2: בבבלי הולין פ"ד ע"ב (=תוספתא ביצה א' ז') ר' אליעזר הקפר בריבי. בתנחומא ב' צו 10, תנחומא סוף שופטים: ר' אליעזר הקפר.

5) ויש גם בעברית בן הקפר, ע' ב"ר צ"ד קרוב לראש, ששם נקרא בן פדיה (ע' וייס ח"ג 63) בן אחותו של בן הקפר.

6) כבר העיר בריל ששניהם הם אחד, מבלי להביא ראיות. ברילל מבוא למשנה ח״א 290 ע׳ האסיף ח״ג. 7) תוספתא ביצה א׳ ז׳ (ב. חולין פ״ד ע״ב), ע׳ לעיל הע׳ 4. ה׳בפתא חולין ו׳ נ׳ (ששם נשתבש השם). צריך לשום לב שבתוספתא לא נזכר השם „בר קפרא".

8) כתובות ה׳ ע״א דרש בר קפרא... השיב בבלי אחד ור׳ חייא שמו. השוה ג״כ יבמות שר׳ חייא ובר קפרא נחלקו במאמרו של רבי. לבטוי „בבלי אחד" השוה כריתות ח׳ ע״א ששם בר קפרא בעצמו פונה אל ר׳ חייא בשאלה ואומר: מה בבלי אומר בדבר זה?

9) ספרי במדבר י״ח כ׳ (פסקא קי״ט), ר׳ אליעזר הקפר = ב״ר ס״ח, - בר קפרא: מכילתא שמות י״ב ו׳ (5 ע״א) וכן שו״ט קי״ד ר׳ אליעזר הקפר = ויק״ר ל״ב. שמו״ר ט״ו: בר קפרא; תנחומא ב׳ בהר 2, תנחומא בהר: ר׳ אליעזר הקפר = ויק״ר כ״ח קרוב לסוף: בר ק׳ שו״ט י״ז ז׳ ר״א הקפר = ויק״ר ל״א קרוב לראש, דברים ר׳ לי״א כ״ב (ריש פ׳ ד׳), ילקוט משלי ו׳ כ״ג (רמז תתקל״ח בסוף): בר קפרא; שבת קנ״א ע״ב: ר״א הקפר = ויקרא ר׳ פל״ד: בר קפרא; הנחומא ב׳ ויצא 23, פסיקתא ר׳ א׳ (2 ב׳): ר״א הקפר = ירוש׳ כלאים 32 ע״ג, ב״ר ריש פע״ד: בר קפרא; תנחומא ב׳ חיי שרה 10: ר״א הקפר = ב״ר ס״א; בר קפרא; פסיקתא ריש פל״א (144 ע״ב): ר״א הקפר = פסיקתא 131 ע״ב: בר קפרא; פסיקתא ר׳ פכ״ה 127 ע״א: ר״א הקפר = פסיקתא 97 ע״א: בר קפרא. - ביחוד חזקה היא הראיה שמה שמספר ר׳ יהושע בן לוי בע״ז מ״ג ע״א ע״ד ר״א הקפר בריבי, מספר בירוש׳ ע״ד 44 ריש ע״א בתור מאורע מחיי בר קפרא.

10) אבות ד׳, כ״א כ״ב. 11) ע׳ לעיל כרך א׳ ח״א 115.

12) ספרי במדבר לאותו פסוק (פסקא מ״ב) אח״כ בא מאמרו של ר״א בנו של ר״א הקפר.

13) דרך ארץ זוטא פ״ט (הוצ׳ טַאוורוֹני ע׳ 50). גם הפתגם הזה כמו הפתגם הראשון שבאבות ד׳ כ״א של ר״א הקפר דומה בצורתו החצונית לפתגם עתיק של שמאי באבות א׳ י׳. השוה ג״כ פתגמו של ר׳ חידקא לעיל כרך א׳ ח״ב 151 ושל ר׳ מאיר לעיל כרך ב׳ ח״א ע׳ 8.

14) דרך ארץ זוטא ריש פ׳ ט׳, בפ׳ א׳ (ע׳ 6) סתם.

15) אדר״נ פכ״ט. - בנו״ב דאדר״נ פל״ד (38 ע״ב) בא פתגם משולש של ר״א הקפר: אל תהי זקוק לדין ואל תירא לפני מי שהוא גדול ממך, ועשה שוק (?) בעלי דבבך. ואח״כ באים שלשה פתגמים מבנו והם: 1) מאמר שבאבות ד׳ ז׳ מיוחס לר׳ ישמעאל בר׳ יוסי; 2), 3) הפתגמים שהובאו באבות ד׳ כ״א בשם ר״א הקפר.

סימן ו.

בר קפרא.

כמו שמבואר בסימן הקודם בר קפרא הוא ר׳ אליעזר בן ר׳ אליעזר הקפר (בריבי) 1, אבל ביותר נתחבב שמו העממי 2, ועל מאמריו שנמצאו במסרת נקרא לפרקים בשני שמותיו 3. פחות מזה נמצא בשמו המלא אליעזר הקפר 4, אבל שבהו קשור ביהוד בשם בר קפרא. המסרת מהללת אותו, ביהד עם ר׳ חייא ועם ר׳ הושעיא תלמידו 5, ובנו של הברו — ר׳ חמא 6, בתור מחבר קבץ הלכות גדול שנקרא גם כן בשם משנה 7, ועמדה בצדה של המשנה של ר׳ יהודה הנשיא, והחמר ההלכותי שבה היה יותר מורחב ויותר שלם מהמקור ההלכותי של הנשיא שנתקבל בתור מאסף אוטוריטטי 8. כמו בבתי המדרש שבארץ ישראל כן בבתי המדרש שבבבל ספרו בהבה מעשיות

מבר קפרא, וביחוד מיהוסו לר׳ יהודה הנשיא ולמשפחתו 9), שבהן משתקפות עקיצותיו החדות, שנאמרו בלא תשומת לב שיוכלו לגרום לו אח״כ תוצאות לא נעימות, וגם כשרונו לשום לרעיונו מעטה מליצה יפה. כשמת ר׳ יהודה הנשיא היה בר קפרא אז בצפורי, והוא בשר לעם, ההרד לשלום הנשיא, את הבשורה הרעה ע״ד מותו 10):

אחינו בני ידעיהו, שמעוני, שמעוני!
אראלים ומצוקים אחזו בארון הקדש,
גברו ידן של אראלים וחטפו את הלֻהות.

רבות מדרשותיו של בר קפרא נמסרו ע״י אמורא מאוחר 11). הרבה דברים נאמרו משמו בתור דרשות בצבור מבלי לציין את המקום שבו דרש 12). בית מדרשו של בר קפרא היה בקסריא עוד בימי חיי ר׳ יהודה הנשיא 13). כשטייל פעם על פני חוף הים, הראה הכנסת אורחים לפרוקונסול רומאי שניצול מאניתו שנטרפה ובעד זה הטה חסד אחר כך ליהודים ובטל גזרתו 14). קסריא היתה בזמנו למקום מושב הבישוף הנוצרי וכנראה היה גם בר קפרא, כמו ר׳ הושעיא וביחוד ר׳ אבהו, בא בשיחות של וכוח עם העומדים בראש הנצרות. נשמרה רק שיחה אחת, שבה „פילוסופוס׳ אחד בא להראות על הסתירה שמצא בין שתי הלכות 15). תלמידו המובהק של בר קפרא היה ר׳ יהושע בן לוי 16) וכן היה ר׳ יהושע בן לוי גם תלמידו של ר׳ יהושע בן פדיה, בן אחותו של בר קפרא 17). את ר׳ יהושע בן לוי נמצא לרוב אומר בשם בר קפרא 18). עוד יותר מזה אנו מוצאים את ר׳ שמעון בן לקיש אומר בשם בר קפרא 19). רשב״ל היה גם תלמידו של ר׳ חייא בר אדא, גם כן בן אחותו של בר קפרא 20). מהאמוראים האחרונים שבארץ ישראל היה ר׳ הונא שאמר משום בר קפרא 21).

מדרשותיו צריך לציין בתור פתגם את מאמרו המשֻלש: רגזן לא עלתה בידו אלא רגזנותו, ולאדם טוב מטעימים אותו מפרי מעשיו, וכל שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ דור הנאה ממנו, שנא׳ (תה׳ א׳): ובמושב לצים לא ישב — מושבו מושב לצים 22). — גדול השלום, שדברו הכתובים לשון בדאי, בתורה — בשביל להטיל שלום בין אברהם לשרה, הה״ד (בר׳, י״ח ט״ו): ואדוני זקן, אבל (הקב״ה) לאברהם לא אמר כן, אלא (שם, פסוק ט״ו): ואני זקנתי; בנביאים — בשביל להטיל שלום בין איש ואשתו, שנא׳ (שופטים, י״ג ג׳): הנה נא את עקרה ולא ילדת, אבל למנוח לא אמר כן, אלא (שם פסוק י״ד): מכל אשר אמרתי אל האשה תשמר — מכל מקום סממנים היא צריכה; גדול השלום, ומה אם העליונים שאין להם לא קנאה ולא שנאה ולא תחרות ולא

מצות ולא מחלקת ולא עין רעה צריכין שלום. הה״ד (איוב, כ״ה ב׳): עושה שלום במרומיו. התחתונים שיש להם כל המדות הללו — על אחת כמה וכמה 23. — גדול השלום שאפילו עובדי עבודה זרה ושלום ביניהם כביכול אין השטן נוגע בהם, שנאמר (הושע, ד׳ י״ז): חבור עצבים אפרים הנח לו. אבל משנחלקו מה נאמר? (שם, י׳ ב׳): חלק לבם עתה יאשמו. — הא גדול השלום ושנאוי מחלקת 24. — לעולם ידבק אדם בשלשה דברים ויתרחק משלשה דברים: ידבק בשלשה דברים: בחליצה (שלא ליבם את אשת אחיו אלא להלויץ) ובהבאת שלום ובהפרת נדרים. ויתרחק משלשה דברים: מן המאון (לפטור בלא גט אשה שנשאה בקטנותה ואח״כ כשגדלה מאנה בבעלה), ומן הפקדונות, ומן הערבונות 25. — זלת קפיץ קנה מינה, באתר דלית גבר תמן הוי גבר (אם זלה הסחורה מהר וקנה הימנה, כי סופה להתייקר. במקום שאין איש השתדל אתה להיות איש) 26 — מאי דכתיב (דברים, כ״ג י״ד): ויתד תהיה לך על אזניך? אל תקרי אֲזֶנֶךָ אלא אָזְנֶךָ, שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון יניח אצבעו באזניו 27. — במדבר, ו׳ י״א. מאשר חטא על הנפש. וכי באיזו נפש חטא זה (שציער עצמו מן היין)? אלא מפני שציער את עצמו מן היין נקרא חוטא. והלא דברים קל וחמר: ומה זה שלא ציער עצמו אלא מן היין נקרא חוטא, המצער עצמו מכל דבר — על אחת כמה וכמה! 28. — ישעיהו, נ״ח ז׳. ומבשרך לא תתעלם. אמר בר קפרא: הוי רואה בשרו (של העני) כבשרך. תני בר קפרא: אין לך אדם שאינו בא לידי מדה זו (של עניות), אם לא הוא — בנו, אם לא בנו — בן בנו 29. — לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה 30. — על הכל הקב״ה מאריך אפו חוץ מן הזנות, מאי טעמיה? ויראו בני אלהים את בנות האדם וכו׳ (בר׳, ו׳ ב׳), מה כתיב בתריה? ויאמר ה׳ אמחה את האדם (שם, פסוק ז׳) 31. — גדולים מעשה צדיקים יותר ממעשה שמים וארץ, דאלו במעשה שמים וארץ כתיב (ישעי׳, מ״ח י״ג): אף ידי יסדה ארץ, ואלו במעשה ידיהם של צדיקים (בנין בית המקדש) כתיב (שמות, ט״ו י״ז): מכון לשבתך פעלת ה׳ מקדש אדני כוננו ידיך (שם יד וכאן ידים) 32. — כל המוריד דמעות על אדם כשר, הקב״ה סופרן, ומניחן בבית גנזיו, שנא׳ (תה׳, נ״ו ט׳): נודי ספרתה אתה שימה דמעתי בנאדך 33. — [למה אבל כופה את המטה?] איקונין אחת טובה היתה לי בתוך ביתך (היא הנשמה) וגרמתני (במעשיך הרעים) לכופפה, אף אתה כפה מטתך 34. —

איזוהי פרשה קטנה שכל גופי תורה תלוין בה? — בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך (משלי, ג׳ ו׳) 35. — משלי, ט׳ א׳. חכמות נשים בנתה ביתה —

זו תורה, הה״ד (שם, ה׳ כ״ב): כי ה׳ יתן חכמה. ה׳ קנני ראשית דרכו הצבה עמודיה שבעה — אלו שבעה ספרי תורה 36. ולא חמשה הן? בר קפרא עביד מרישיה עד „ויהי בנסוע״ חד, מויהי בנסוע עד „ובנהה״ חד, ועד סיפה הד הרי שבעה; טבהה טבהה — אלו העונשים; מסכה יינה — אלו קלין וחמורין וגזרות שוות; אף ערכה שלהנה — אלו הערכין; שלהה נערותיה תקרא — אלו ישראל; על גפי מרומי קרת, שהטיסן הקב״ה וקרא אותן אלהות. שנא׳ (תה׳, פ״ב ו׳): אני אמרתי אלהים אתם. אחרי כל השבה הזה — מי פתי יסור הנה. הן הניחו דעתו של הקב״ה ואמרו לעגל: אלה אלהיך ישראל. בשביל רק „חסר לב אמרה לו״: אכן כאדם תמותון (תה׳, פ״ב) 37. — [שה״ש, ה׳ ט״ו. מיוסדים על אדני פז. אלו הן פרשיותיה של תורה שנדרשות לפניהן ולאחריהן]. ולמה הן דומות? כעמוד שיש לו בסיס מלמטן וקיפלוס (Kapitäl) מלמעלן, כך הן פרשיותיה של תורה, נדרשות לפניהן ונדרשות לאחוריהן 38. — אמר הקב״ה לאדם: תהא נרי בידך ונרך בידי, נרי בידך, כי נר מצוה ותורה אור (משלי, ו׳) נרך בידי: נר ה׳ נשמת אדם (שם, כ׳). אם אתה משמר את שלי אני משמר את שלך 39. — תורתי בידכם והקץ בידי, ושנינו צריכים זה לזה. אם אתם צריכים לי להביא את הקץ, אף אני צריך לכם שתשמרו את תורתי [כדי לקרב בנין ביתי ואת ירושלים]; וכשם שאי אפשר לי להשכיה את הקץ שהוא „תשכח ימיני״, כך אף אתם אין לכם רשות לשכה את התורה שכתוב (דברים, ל״ג ב׳): מימינו אש דת למו 40.

תה׳, קט״ז ט׳. אתהלך לפני ה׳ בארצות החיים. והלא אין ארץ ההיים אלא צור והברותיה וקיסרין והברותיה, תמן זולא, תמן שובעא (שם הכל בזול ושם שבע)? ר׳ שמעון בן לקיש בשם בר קפרא: ארץ שמֵתיה חיים תחלה לימות המשיח. ומה טעם? נותן נשמה לעם עליה (ישעי׳, מ״ב ה׳) 41. — אחז וכל מלכי ישראל הרשעים אין להם הלק לעולם הבא. מה טעם? כל מלכיהם נפלו אין קורא בהם אלי (הושע, ז׳ ז׳) 42. — כל המקיים שלש סעודות בשבת ניצול משלש פורעניות: מהבלו של משיח ומדינה של גיהנם וממלחמת גוג ומגוג. מחבלו של משיח — כתיב הכא „יום״ (שמות, ט״ז כ״ה), וכתיב התם (מלאכי ג׳ כ״ג): הנני שולח לכם את אליה הנביא לפני בוא יום וכו׳; מדינה של גיהנם — כתיב הכא „יום״ וכתיב התם (צפני׳, א׳ ט״ו): יום עברה היום ההוא; ממלחמת גוג ומגוג, כתיב הכא „יום״ וכתיב התם (יחזקאל, ל״ח י״ח): ביום בוא גוג 43. — עתידין בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל שיקבעו בארץ ישראל, שנאמר (ירמי׳, מ״ו י״ח): כי כתבור בהרים וככרמל בים יבוא. והלא

דברים קל וחמר: ומה תבור וכרמל שלא באו אלא לפי שעה ללמוד תורה נקבעים בארץ ישראל 44), בתי כנסיות ובתי מדרשות שקורין ומרביצין בהן תורה— על אחת כמה וכמה! 45).

כתוב אחד אומר (בר׳, ב׳ י״ט): ויצר ה׳ אלהים מן האדמה כל חית השדה ואת כל עוף השמים, וכתוב אחד אומר (שם, א׳ כ׳): ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף יעופף על הארץ? בר קפרא אמר: מן רקק (בוץ) שבים נברא העוף 46). — תני בר קפרא: כל מקום שנא׳ חי (במקום „ויחי״ — בר׳, ז׳, י״ב וי״ד) צדיק, ארפכשד חי, שלח חי 47). — בר׳, ט׳ כ״ז. יפת אלהים ליפת וישכן באהלי שם, שיהיו מדברין בלשונו של יפת (יונית) באהלו של שם 48). — בר׳, י״ד י״ג. ויבוא הפליט. הוא עוג (מלך הבשן) הוא פליט, ולמה נקרא שמו עוג? שבא ומצא את אברם יושב ועוסק במצות עוגות (בפסח) 49). — בר׳, י״ד י״ד. וירק את חניכיו שמונה עשר ושלש מאות — אליעזר לבדו היה, מנין „אליעזר״ שמונה עשר ושלש מאות 50). — בר׳, ט״ו ב׳. דמשק אליעזר. שעל ידו רדפתי את המלכים עד דמשק 51). — הקורא לאברהם אברם עובר בעשה 52). — ישב אברהם ודן גזרה שוה: נאמרה ערלה באילן (ויקרא, י״ט כ״ג) ונאמרה ערלה באדם (בר׳, י״ז י״א) — מה ערלה שנאמרה באילן מקום שעושה פירות, אף ערלה שנאמרה באדם מקום שהוא עושה פירות 53). — בר׳, כ״ח י״ג. הארץ אשר אתה שוכב עליה. קפלה (הקב״ה את הארץ) כפינקס ונתנה תחת ראשו כאינש דאמר: מן תחות רישא דידך (כאדם האומר: מה שתחת ראשך הוא שלך) 54). — בר׳, מ״ו א׳. ויזבח זבחים לאלהי אביו יצחק. בר קפרא ור׳ יוסף בר פטרוס 55): חד מנהון אמר: מה אבא (יצחק) היה להוט 56) אחר גרונו (בר׳, כ״ז ד׳: ועשה לי מטעמים וכו׳), אף אני להוט אחר גרוני (שיורד מצרימה לשבור רעבונו). ואוחרנא אמר: מה אבא משנה בן מבניו (שאהב את עשו), אף אני משנה בן מבני (שאהב את יוסף מכל בניו) 57). — שמות, ט״ז י״ד. דק מחספס. מהו מחספס? לחם שהיה נטור ברמ״ח איברים, כמנין אותיות מחספס — מ׳ ארבעים, ח׳ שמונה, ס׳ ששים, פ׳ שמונים, ס׳ ששים, כנגד רמ״ח איברים שבאדם, שנאמר (תה׳, ע״ח כ״ה): לחם אבירים. אל תקרי אבירים אלא לחם איברים. [היו מלאכי השרת טוחנין את המן, והיה יורד לישראל, ולא היה אחד מהן צריך לנקביו, לפי שהיה נטור באיברים] 58). — דרש בר קפרא: מנא הא מילתא (מנין הדבר הזה) דאמרו רבנן: הוו מתונין בדין (אבות, פ״א)? דכתיב (שמות, כ׳ כ״ו): ולא תעלה במעלות, וסמיך ליה (כ״א א׳): ואלה המשפטים (דריש „במעלות״ — בהוקה ובמרוצה — רש״י 59). — שמות, כ״ג י׳. לא תטה משפט אביונך בריבו,

בריבו אין אַתְּ מטהו, אבל מטהו אַתְּ במתנותיו (כלומר במתנות אביונים תטה — תְּוַתֵּר משלך — לטובתם 60). — למה נסמכה פרשת כהן מברך (במדבר, ו' כ"ב) לפרשת נזיר? לומר: מה נזיר אסור ביין, אף כהן מברך אסור ביין 61). — במדבר, י"ח ז'. ואתה ובניך אתך תשמרו את כהונתכם לכל דבר המזבח. מכאן היה ר' אלעזר הקפר בריבי אומר: כל דבר המזבח לא יהיה אלא בך ובניך 62). — דברים, ב' ט"ו. וגם יד ה' היתה בם. יד תבעו (שמות, ט"ז ג') — מי יתן מותנו ביד ה' —, ויד פגעה בהם — וגם יד ה' היתה בם 63). — מהו „הטיבו את אשר דברו (דברים, ה' כ"ה)? ר' חייא בן אדא 64) ובר קפרא. חד אמר: הטבה כהטבת נרות (כלומר שדבריהם מנֻקים ומזקקים); וחד אמר: הטבה כהטבת הקטרת (כלומר שכל דבריהם מתאימים כסמי הקטרת זה לזה) 65). — אי זהו גזלן? זה שהוא גוזל בפרהסיא. היך מה דאת אמר (שופטים, ט' כ"ה): ויגזלו את כל אשר יעבור עליהם בדרך 66). — מנין לשומע כעונה? שנאמר (מלכים ב', כ"ב ט"ז): את כל דברי הספר אשר קרא מלך יהודה. וכי יאשיהו קראן? והלא שפן קראן, דכתיב (שם, פסוק מ'): ויקראהו שפן לפני המלך? אלא מכאן לשומע כעונה 67). — ישעי', א' כ"ג. שריך סוררים. ארכי בריונים דהוון זיינין אטקטייא (כלומר ראשי בריונים שמתנהגים בפראות) 68). — כל היודע לחשוב בתקופות ומזלות ואינו חושב עליו הכתוב אומר (ישעי', ה' י"ב): ואת פעל ה' לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו 69). — ישעי', ח' ו'. יען כי מאס העם הזה את מי השילוח ההולכים לאט. הזרנו על כל המקרא ולא מצאנו מקום ששמו לאט, אלא זה הזקיהו מלך יהודה שהיה מטהר את ישראל במקוה של ארבעים סאה — מנין „לאט" 70). — מאי „שם עולם אתן לו אשר לא יכרת" — זה ספר דניאל שנקרא על שמו 71). — יחזקאל, מ"ז י"ב. לתרופה. דורש בר קפרא נוטריקין 72): להתיר פה של עקרות 73). — [והיה משה מתירא ואומר: שמא אחת מן העגלות (במדבר, ז' ג') נשברות או אחת מן הפרות מתות ונמצא קרבנם של נשיאים פסול. אמר לו הקב"ה למשה (שם, פסוק ה') והיו לעבוד את עבודת אהל מועד, ניתן להם הויה שיהיו קיימין לעולם ועד. ועד היכן הן קיימות? ר' יודן בשם ר' שמואל בר פוניא בשם בר קפרא אמר:] עד בגלגל שורים זבחו (הושע, י"ב י"ב) 74). — מאי דכתיב (תה', ס"ח י"ז): למה תרצדון הרים גבנונים? יצתה בת קול ואמרה: למה תרצו דין עם סיני (שתנתן התורה עליכם): כולכם בעלי מומים אתם אצל סיני, כתיב הכא גבנונים וכתיב התם (ויקרא, כ"א כ'): או גבן או דק 75). — תה', ס"ט כ"ט. ימחו מספר חיים ועם צדיקים אל יכתבו. ימחו מספר חיים — מספר תולדות של מטה; ועם

צדיקים אל יכתבו — מספר תולדות של מעלן 76). — תה׳, פ״ו ד׳. שמח נפש עבדך. אם יש לו לאדם עבד, אם יאמר: אני לוקה לך בגד, מיד משמחו. מה אם בשר ודם אומר לו לעבדו — כך משמחו, אני על אחת כמה וכמה! הוי: שמח נפש עבדך 77). — תה׳, צ״ה י״א. אם יבואון אל מנוחתי. משל למלך שכעס על בנו ונזר עליו שלא יכנס עמו לפלטין, מה עשה המלך? עמד סתריה ובנייה (הרסו ובנהו מחדש) והכנים את בנו עמו לפלטין, נמצא מקיים שבועתו ומכנים את בנו. כך אמר הקב״ה: אשר נשבעתי באפי אם יבואון אל מנוחתי, למנוחה זו אין באין, אבל באין למנוחה אחרת 78). — איוב בימי אברהם היה, שנא׳ (בר׳, כ״ב כ״א): את עוץ בכורו, ונאמר (איוב, א׳ א׳): איש היה בארץ עוץ 79). — כל המשתף שם שמים בצערו, כופלין לו פרנסתו, שנא׳ (איוב, כ״ב כ״ה): והיה שדי בצרך (= בצערך) וכסף תועפות לך 80). — שה״ש, ה׳ ח׳. אחות לנו קטנה, כזה שהוא מאחה את הקרע קטנה, שעד שהוא קטן היה [אברהם] מסגל מצות ומעשים טובים 81). — שה״ש, ה׳ י״ג. הברים. [אלו מלאכי השרת]. ולמה קורא למלאכי השרת חברים? לפי שאין ביניהם איבה וקנאה ושנאה ותחרות ומינות ופלוגת דברים 82). — רות, א׳ כ״א. אל תקראן לי נעמי וכו׳ וה׳ ענה בי. לפרה הדיוטית שהעמידה בעליה בשוק (כלומר למכירה). אמר: רדיינית היא (מְלַמדת לחרישה) ומשוה תלמים תלמים. אמרין (אמרו הקונים): אין רדיינית היא, אילין מכותיה דאית בה מה אינון (אם היא יודעת היטב להרוש, מה המה סימני המכות שעל גופה)? כך אמרה נעמי למה תקראן לי נעמי וכו׳ וה׳ ענה בי (כלומר המכות שהֻכיתי מיד ה׳ מעידות עלי שאינני נעמי) 83). — רות ג׳ ט״ו. שש השעורים. דרש בר קפרא בצפורי: וכי יש דרכו של מלך לישא לו אשה בשש שעורים, או דרכה של אשה להנשא בשש סאין? *) [א״ר יהודה ב״ר סימון: **] בזכות וימד שש שעורים וישת עליה זכה ועמדו ממנה ששה צדיקים וכל אחד ואחד בהן שש מדות: דוד, חזקיהו, יאשיהו, חנניה, מישאל ועזריה [שלשה אלה נחשבו לאחד — מ״כ], דניאל ומלך המשיח. דוד, שנאמר בו (ש״א, ט״ז י״ח): א. יודע נגן בכנור; ב. גבור חיל; ג. ואיש מלחמה; ד. ונבון דבר; ה. ואיש תאר; ו. וה׳ עמו. — חזקיה, שנאמר (ישעי׳, ט׳ ה׳): ויקרא שמו: א. פלא, ב. יועץ; ג. אל; ד. גבור; ה. אבי־עד; ו. שר־שלום; יאשיהו, שנא׳ (ירמי׳,

---

*) הרזו״ו מגיה „לישא שש סאין". כלומר אם תאמר שש שעורים המה שש סאים, הלא אין מדרך האשה לשאת משא כבד שכזה.

**) הדבר תמוה: בר קפרא שואל ור׳ יהודה בר סימון משיב על השאלה? דעת המחבר היא שהתשובה ג״כ סבר קפרא ונאמרה בשמו, כמו שמבואר בהערה שלו על יסוד הבבלי.

י״ז ח׳): א. והיה כעץ שתול על מים; ב. ועל יובל ישלח שרשיו; ג. ולא יראה כי יבוא חום; ד. והיה עלהו רענן; ה. ובשנת בצרת לא ידאג; ו. ולא ימיש מעשות פרי; חנניה מישאל ועזריה, שנא׳ (דניאל, א׳ ד׳): א. ילדים אשר אין בהם כל מום; ב. וטובי מראה; ג. ומשכילים בכל חכמה; ד. ויודעי דעת; ה. ומביני מדע; ו. ואשר כח בהם לעמוד בהיכל המלך; דניאל, שנאמר (שם, ה׳ י״ב): א. כל קבל די רוח יתירא; ב. ומנדע; ג. ושכלתנו ד. ומפשר חלמין; ה. ואחוית אחידן; ו. ומשרא קטרין; משיח, דכתיב (ישעי׳, י״א ב׳): ונחה עליו רוח ה׳: א. רוח חכמה; ב. ובינה; ג. רוח עצה; ד. וגבורה; ה. רוח דעת; ו. ויראת ה׳ 84). — קהלת ט׳ ח׳. בכל עת יהיו בגדיך לבנים. (משל) לאשתו של בולדרים (veredarius = שליח המלכות), שהיתה מקשטת עצמה בפני שכנתה, אמרה לה שכנתה: בעלך אינו כאן, בפני מי את מקשטת עצמך? אמרה להן: בעלי מלח הוא, אם יזדמן לו מעט רוח תיכף יבוא ונמצא עומד למעלה מראשי, לא מוטב שיראה אותי בכבודי ולא ניוולי; כך בכל עת יהיו בגדיך לבנים מן העבירות, ושמן על ראשך לא יחסר ממצות ומעשים טובים 85). — דהי״א, י״א י״ז. מי ישקני מים. חג היה, וניסוך המים היה, והיתר במה היה 86).

לספורי המקרא ונושאיהם. — אדם וחוה כבן עשרים נבראו 87). — בר׳, כ״ה ל״ד. ויאכל וישת. [הכניס (עשו) עמו כת של פריצים, אמר: ניכול מדידיה (נאכל משלו) וניחוך עלויה (ונשחק לו). תני בר קפרא:] ולפי שהיו כמשחקים, הסכים הקב״ה עמהן וקיים הבכורה ליעקב. ומנין שהסכים? דכתיב (שמות, ד׳ כ״ב): כה אמר ה׳ בני בכורי ישראל 88). — מנין אתה אומר שהראה הקב״ה ליעקב אבינו בית המקדש בנוי וקרבנות מוקרבים וכהנים משרתים ושכינה מסתלקת, שנא׳ (בר׳, כ״ח י״ב): ויחלם והנה סולם מוצב ארצה. אין חלום אלא שיש לו פתרון. סולם מוצב ארצה — זה בית המקדש; וראשו מגיע השמימה — אלו הקרבנות, שריחם עולה לשמים; והנה מלאכי אלהים — אלו כהנים המשרתים שעולים ויורדים בכבש; והנה ה׳ נצב עליו — ראיתי את ה׳ נצב על המזבח (עמוס, ט׳ א׳) 89). — בזכות ארבעה דברים נגאלו ישראל ממצרים 90). שלא שינו את שמם ושלא שינו לשונם, ושלא היה בהם לשון הרע, ושלא היה בהן פרוץ בעריות. שלא שינו את שמן — ראובן ושמעון סלקין (עלו), ראובן ושמעון נחתין (ירדו) 91); שלא שינו לשונם — כי פי המדבר אליכם (בר׳, מ״ה י״ב), ובלשון הקדש היה מדבר 92); שלא היה בהם לשון הרע 93) — דבר נא באזני העם וישאלו וכו׳ (שמות, י״א ב׳), את מוצא זה הדבר היה מופקד אצלן כל שנים עשר חדש, ולא נמצא אחד

מהם שהלשין על חברו; ושלא היה בהן פרוץ בערוה 94). תדע לך שהוא כן— אחת היתה ופרסמה הכתוב (ויקרא, כ״ד י״א): ושם אמו שלמית בת דברי. — ומפני מה הקדים לקיחתו של פסח לשחיטתו ארבעה ימים? לפי שהיו ישראל שטופין בעבודה זרה במצרים... אמר להם משכו ידיכם מעבודה זרה והדבקו במצות 95). — שמות, י״ח ד׳. כי אלהי אבי בעזרי ויצילני מחרב פרעה. מלמד שירד מלאך בדמותו של משה, ותפשו את המלאך והניחו את משה, וברח 96).— שמות, כ״ד י׳. ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר. עד שלא נגאלו ישראל ממצרים, היתה (לבֵנה) רשומה ברקיע על (שהעבידו את ישראל בלבנים), משנגאלו לא נראתה ברקיע. מאי טעמא? וכעצם השמים לטהר (שם) 97).— שמות, כ״ד ו׳. ויקח משה הצי הדם. ומהיכן היה יודע משה הציו של דם? מלאך ירד בדמות משה וחלקו 98). -- למה נקרא שמו (של דואג) אדומי? שאסר דמו של אגג לשאול. אמר לו: כתוב בתורה (ויקרא, כ״ב כ״ח): אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד, ואתה הולך להמית נער וזקן טף ונשים ביום אחד 99). — ישעי׳, ט׳ ו׳. למרבה המשרה. מפני מה כל מ״ם שבאמצע תיבה פתוחה וזה סתום? (כלומר המ״ם שבמלת „למרבה״ היא ע״פ המסורה סתומה). ביקש הקב״ה לעשות חזקיהו משיח וסנהריב גוג ומגוג. אמרה מדת הדין לפני הקב״ה: רבש״ע! ומה דוד מלך ישראל שאמר כמה שירות ותשבחות לפניך, לא עשיתו משיה, חזקיה שעשית לו כל הנסים הללו ולא אמר שירה לפניך, תעשהו משיח! לכך נסתתם. מיד פתחה הארץ ואמרה לפניו: רבש״ע! אני אומרת לפניך שירה תחת צדיק זה ועשהו משיח. פתחה ואמרה שירה לפניו, שנא׳ (שם, כ״ד ט״ז): מכנף הארץ זמירות שמענו צבי לצדיק וגו׳. אמר שר העולם לפניו: רבש״ע! צביונו (כלומר רצונו, רצה בארמית צבי) עשה לצדיק זה (דריש את המלות „צבי לצדיק״). יצתה בת קול ואמרה: רזי לי, רזי לי (כלומר זהו סוד שלי שאין מגלים אותו). אמר נביא: אוי לי, אוי לי עד מתי? יצתה בת קול ואמרה (שם): בוגדים בגדו ובגד בוגדים בגדו 100).

עוד ישנם שני מאמרים קְבָצִיים של דרשות בר קפרא. האחד הוא — תוספתו של הקב״ה מרובה על העיקר 101). קין עיקר והבל על ידי שהוא תוספת, דכתיב (בר׳, ד׳ ב׳): ותוסף ללדת. נולד הוא ושתי תאומותיו; יוסף עיקר ובנימין ע״י שכתוב בו תוספת (שם, ל׳ כ״ד): יוסף ה׳ לי בן אחר — הוא מעמיד עשרה, דכתיב (שם, מ״ו כ״א): ובני בנימין בלע ובכר וכו׳; ער עיקר ושלה על ידי שהוא לשון תוספת (בר׳, ל״ח ה׳) הוא מעמיד עשרה בתי דינים, הדא הוא דכתיב (דהי״א, ד׳ כ״א): בני שלה וכו׳; עיקר שניו של איוב

לא היו אלא שבעים שנה וניתוסף לו מאה וארבעים שנה (איוב, מ״ב ט״ז); עיקר מלכותו של הזקיהו לא היו אלא ארבע עשרה שנה וניתוסף לו חמש עשרה שנה, שנא׳ (ישעי׳, ל״ח ה׳): הנני יוסיף וכו׳; ישמעאל עיקר ובני קטורה על ידי שהן לשון תוספת (בר׳, כ״ה א׳). ותלד לו את זמרן וכו׳ (שם פסוק ב׳)102. המאמר השני הוא: עשה הקב״ה את שאינו נראה נראה, ואת שאינו שומע שומע, ואת שאינו מדבר מדבר. את שאינו נראה נראה מנין? וכל העם רואים את הקולות (שמות, כ׳ י״ח); את שאינו שומע שומע מנין? הנה האבן הזאת תהיה בנו לעדה, כי היא שמעה את כל אמרי ה׳ (יהושע, כ״ד כ״ז); ואת שאינו מדבר מדבר מנין? ויפתח ה׳ את פי האתון (במדבר, כ״ב כ״ח)103.

הערות לסי׳ ו׳:

1) בב״ר נ״ד קרוב לראש נאמר ע״פ גירסת הערוך ע׳ גזל (קאהוט ח״ב 264 ע״ב): איזהו גזלן? ר׳ אלעזר בר קפרא אומר: זה שגוזל בפרהסיא, שזה מוכיח שאחד הוא, כמו שנאמר לעיל, וששמו העצמי הוא אליעזר. בקה״ר א׳ ג׳: אמר אבא בר קפרא לרבי, ואולם מלבד זאת הפעם הוא נקרא שם רק בר קפרא. לפי הנראה השם „אבא" בא שם בשבוש, ובשום אפן אין מזה די הוכחה ששמו היה אבא. כי הדעה שנאמרה ביוחסין ושאחריה נמשך גרץ בח״ד (ב׳), 215, ששמו היה שמעון, אין לה כל יסוד.

2) השוה שמות הלוָי הדומים לזה מאותם החכמים ששמותיהם העצמים מפורסמים, כמו בר לואי = ר׳ יהושע בן לוי, סנהדרין צ״ח ע״א; בר לקישא = ר׳ שמעון בן לקיש, ב״מ פ״ד ע״א; בר סיסי = ר׳ לוי בר סיסי, ב״ר ל״ט. 3) ע׳ לעיל 163 הע׳ 9.

4) בשמו המלא ר׳ אליעזר ברי׳ אליעזר הקפר נמצא רק פעם אחת בדרך ארץ זוטא בראש פרק השלום ע׳ לעיל 164. 5) ע׳ כריתות ח׳ ע״א, מו״ק כ״ד ע״א.

6) ע׳ פרנקל, מבוא הירושלמי 71 ע״א, ע׳ ג״כ להלן הע׳ 13.

7) בפסיקתא 122 ע״א: מלאתי צדק (ישעי׳ א׳ כ״א) זו משנת ר׳ חייא ומשנת ר׳ הושעיא ומשנת בר קפרא. בקה״ר (?) י״ב ג׳ (וכן באיכה ר׳ פתיחתא כ״ג) הטוחנות - אלו משניות גדולות כגון משנתו של ר׳ עקיבא, ומשנתו של ר׳ הושעיא ומשנתו של בר קפרא. - בעל האגדה ר׳ לוי דרש על הכתוב קהלת ו׳ ב׳: מכל אשר יתאוה - אלו משניות גדולות כגון משנתו של ר׳ עקיבא ומשנתו של ר׳ חייא ושל ר׳ הושעיא ושל בר קפרא, קהלת ר׳ לאותו פסוק, בירוש׳ סוף הוריות חסר „משנת ר׳ עקיבא". בשהש״ר על הפסוק שה״ש ח׳ ב׳ „יין הרקח" - אלו משניות גדולות כגון משנתו של ר׳ חייא רבה ומשנתו של ר׳ הושעיא ושל בר קפרא ומשנת ר׳ עקיבא. - בשו״ט ק״ד ב״ה. רמש ואין מספר - אלו מסכתות דבר קפרא ודר׳ חייא ודרב ורבנן בבלאי. - בב״ב קנ״ד מביא ר״ש בן לקיש מאמר אחד ממשנת בר קפרא.

8) על קבץ המשניות של בר קפרא יחשבו המאמרים שמתחילים „תני בר קפרא".

9) ע׳ נדרים נ׳ ע״ב. נ״א ע״א. ירוש׳ מו״ק 81 ע״ג. ויק״ר כ״ח, קה״ר א׳ ג׳, מו״ק ט״ז ע״א. ב״ב ט״ז ע״ב. השוה גרץ ח״ד (ב׳) 215.

10) ירו׳ כלאים 32 ע״ב, כתובות 35 ע״א, ב. כתובות ק״ד ע״א, קה״ר ז׳ י״א וס׳ י׳. בשלמותה נמצאה שירתו הקטנה בקהלת רבה. השם „ידעיהו", כנוי לבני צפורי, ע׳ לוי ח״א 122 סוף ע״ב, חסר בתלמודים. בירושלמי במקום „אחוה ידן" - תפושין, בבבלי מסתיים - ונשבה ארון הקדש. - דוגמא אחרת מהשירה האפיגרמטית של בר קפרא היא חידתו שלא נפתרה, ירו׳ מו״ק 81 סוף ע״ג.

משמים נשקפה הומיה בירכתי ביתה
מפחדת כל בעלי כנפים
ראוה נערים ונחבאו וישישים קמו עמדו (איוב כ״ט ח׳).
הנם אומר הו הו; והנלכד נלכד בעונו.

ע׳ נ״כ תפלתו של בר קפרא. ירוש׳ ברכות 3 ריש ע״ד.

11) אמר ר׳ תנחום דרש בר קפרא בצפורי, סנהדרין צ״ג ע״א, צ״ג ע״ב, צ״ד ע״א; ר׳ תנחום זה הוא בודאי אותו ששבחו ר׳ חייא בתור „בקי באגדה" ותלמידו של ר׳ יהושע בן לוי, ר׳ תנחום בר חנילאי. ר׳ יהושע בן לוי היה ביחוד מוסר דברי בר קפרא, ע׳ ג״כ רות ר׳ נ׳ פ״ו אמר ר׳ סימון דרש ב״ק בצפורי.

12) בבבלי תמיד: דרש בר קפרא. ברכות ס״ג ע״א (=קדושין פ״ב ע״א), קדושין מ׳ ע״ב, מגילה כ״ז ע״א, שם כ״ט ע״א, כתובות ה׳ ע״א, סנהדרין ז׳ ע״ב.

13) בירוש׳ נדה 50 ע״ג וד׳ שר׳ חייא בא לבקר את בר קפרא ואת ר׳ חמא בדרום (שבמובנו הרחב כולל גם את קסריא) עוד בימי חיי רבי. נכדיו של בר קפרא, בני בתו, הגבילו את ארך השטח „מבית רבא דבר קפרא עד בית רבא דר׳ הושעיא" לענין של הלכה. ר׳ יוחנן, שהיה תלמידו של ר׳ הושעיא בקסרין בקש בפרוד דברי הלכה של בר קפרא ומצאם אצל תלמידו של בר קפרא ר׳ תנחום דמן פרוד, ע״ז ל״א ע״א. פרוד (פרור ?) זה אולי אינו מקום מיוחד אלא פַּרְוָר של קיסרין, ראה לוי ח״ד 104. – תלמידי בר קפרא נזכרו בירושלמי ברכות 10 ע״ב וג׳ (=ב. ברכות ל״ט ע״א), ירוש׳ שבת 8 סוף ע״ג, שם 6 ע״א, ירוש׳ ביצה 61 ע״ג.

14) קה״ר י״א א׳: ב״ק מקפל (מטייל ?) בשוניתא דימא דקיסרי. ע״פ אניקדוטה זו היה ב״ק חשוב במלכותא. השוה ירוש׳ ברכות ט׳ ע״א, ανδύπατος מקיסרין הראה אותות כבוד לר׳ חנינא ולר׳ יהושע בן לוי שבאו לבקרו. [דומה לזה ע׳ לעיל ע׳ 1, 2].

15) ירוש׳ שבת 6 ע״א, ביצה 61 ע״ג. בילקוט במדבר לכ״ד כ״ג, רמז תשס״ה הוצאת שלוניקי, מובא אצל יילניק ביהמ״ד ה״ה 207, הובא מילמדנו מאמר בשם ר״א הקפר, שאם הוא אינו אפוקריפי הוא דוגמא מוכוחו נגד הנצרות. ואולם מבמדבר ר׳ פ״כ (לבמדבר כ״ד י״ד) מוכח כי רק החצי הראשון של המאמר היה בגירסה הראשונה והוא: שקולו של בלעם היה הולך מסוף העולם ועד סופו.

16) ע״ז י״ג ע״א (לעיל ע׳ 163 סוף הע׳ 9).

17) ע׳ קה״ר ז׳ ז׳, ב״ר צ״ד קרוב לראש.

18) שבת ע״ה ע״א, שם קי״ח ע״ב, שם ק״ה ע״א, סוכה ל״ח ע״ב (בכל המקומות הללו הפרדֶנְט השני הוא ר׳ שמעון בן פזי. השוה כתובות נ״ז ע״א, ברכות ל״ד ע״א, שבת מ׳ ע״א, מו״ק ג׳ ע״ב, ששם דברי הלכה של בר קפרא נאמרו ע״י ר״ש בן פזי), תענית כ״ו ע״ב, תנחומא ב׳ וירא 14 (במקור המקביל לו, בב״ר כ״ו אומר זאת ר׳ יהושע בן לוי בעצמו). מה שבבבלי תענית כ״ו ע״ב אומר ר׳ יהושע בן לוי בשם ב״ק, הוא אומר זאת בירוש׳ תענית 67 סוף ע״ד בשם בן אחותו בר פדיה; וכן מה שבויק״ר כ״ג הוא אומר בשם ב״ק, בב״ר כ״ו וג׳ הוא אומר בשם בר פדיה. – ע׳ ג״כ ברילל ח״א, 291. 19) ע׳ לעיל (?).

20) ע׳ ירוש׳ ברכות 5 סוף ע״ב, שהש״ר ו׳ ב׳, קה״ר ה׳ י״א.

21) ב״ר ר׳ א׳, שם מ״ו (ויק״ר כ״ה), פסיקתא 9 ע״ב. השוה ברכות ס״ג ע״א: א״ר הונא בר ברכיה בשם ר״א הקפר. ר׳ הונא זה ספר בב״ר כ״א (ויק״ר כ״ה) שבר קפרא שבת דרשתו של בר פדיה בן אחותו. 22) קדושין מ׳ סוף ע״ב ומ״א ריש ע״א: דרש בר קפרא.

23) ויק״ר ט׳, דרך ארץ זוטא פרק השלום; השוה במדבר ר׳ פי״א קרוב לסוף.

24) ספרי במדבר ו׳ כ״ו (פסקא מ״ב) ע׳ לעיל 172 הע׳ 4 [כאן הוא נקרא ר׳ אליעזר בנו של ר׳ אליעזר הקפר] בתנחומא ב׳ צו 10, תנחומא סוף שופטים רק ר׳ אליעזר הקפר. בב״ר ל״ח בשם רבי, בד״א זוטא פ״ט (ע׳ 50) אחרי המאמרים שהובאו לעיל 163 הע׳ 13 סתם.

25) יבמות ק״ט ע״א: תני בר קפרא. בירושלמי יבמות 13 ע״ב רק „תני". בב״ר ריש צ״ג אומר זאת ר׳ חנינא. [באדר״נ נו״ב פל״ה — ר׳ עקיבא].
26) ברכות ס״ג ע״א: דרש ב״ק. עוד נמצאים מב״ק בארמית בברכות ס״ב ע״ב: בר קפרא הוה מזבין מילי בדינרי וכו׳, ע׳ באורם בתשובות הגאונים הוצ׳ הרכבי סימן שצ״ו.
27) כתובות ה׳ סוף ע״א וראש ע״ב. 28) נזיר כ״ב ע״א וש״נ: תניא ר״א הקפר בדיבי אומר. 29) ויקרא ר׳ ל״ד, שבת קנ״א ע״ב [לעולם יבקש אדם רחמים על מדה זו שאם הוא לא בא וכו׳] וע׳ לעיל 163 הע׳ 9.
30) דרש ב״ק. ברכות ס״ג ע״א. קדושין פ״ב ע״א. השוה לעיל כרך ב׳ ח״א ע׳ 8.
31) תנחומא ב׳ וירא. 14 [שם הובאה ראיה ממשלי ו׳ כ״ט], ב״ר כ״ו. ע׳ לעיל 173 הע׳ 18. [כאן הטכסט הוא ע״פ הרבה].
32) כתובות ה׳ ע״א. דרש ב״ק *).
33) שבת קי״ה ע״ב, ריב״ל בשמו. 34) ירוש׳ ברכות 6 ע״א, ירו׳ מו״ק 83 ע״א, במו״ק ט״ו סוף ע״א בשנוי. 35) ברכות ס״ג ע״א: דרש ב״ק.
36) בבבלי שבת קט״ז ע״א אומר זאת ר׳ יונתן. ע״ד התחלקות במדבר לשלשה כפרים ע׳ לעיל 143. 37) ויק״ר פי״א קרוב לראש.
38) ויק״ר כ״ה. ר׳ הונא בשמו. תנחומא ב׳ בהר 2. תנחומא בהר — ר״א הקפר. שהש״ר לאותו פסוק — סתם. בתנחומא המלה היונית במקום „קפיטל" — קפלים (κεφαλίς)׳ שהיא בעברית „כותרת". 39) שו״ט י״ז ז׳: ר״א הקפר. במנחות צ״ט ע״ב נאמר דמיון מעין זה בין הנפש והתורה ע״י ר׳ יוחנן ור׳ אלעזר. 40) פסיקתא רבתי פל״א (144 ע״ב): ר״א הקפר. בפסיקתא 131 ע״ב: בר קפרא אמר: קיצי בידך וקיצך בידי, קיצי בידך — ושכחת את ה׳ אלהיך, קיצך בידי — אם אשכחך (תה׳ קל״ז ה׳).
41) ירוש׳ כלאים 32 ע״ג (פ״ט), ב״ר ריש ע״ד רשב״ל בשמו. בפסיקתא ר׳ פ״א (2 ע״ב), תנחומא ב׳ ויצא 32 רשב״ל בשם ר״א הקפר. על יסוד הכתוב תה׳ קט״ז ט׳: בארצות החיים. [ובב״ר ריש ע״ד על יסוד הכתוב (תה׳ קמ״ב ו׳): הלקי בארץ החיים].
42) ירוש׳ סנהדרין פ״י (27 ע״ב), ויק״ר ל״ו.
43) שבת קי״ח ע״א. ר׳ יהושע בן לוי בשמו. זהו נוסח אחר ממאמרו של ר׳ אליעזר בן הורקנוס, המובא לעיל כרך א׳ ח״א 85. 44) ע״פ מאמרו של ר׳ יוסי הגלילי שהובא לעיל כרך א׳ ח״ב 54, 90. 45) מגילה כ״ט ע״א: ר׳ אליעזר הקפר וסמוך לזה דרש בר קפרא מאי דכתיב (תה׳ ס״ח י״ז): למה תרצדון הרים גבנונים וכו׳. כאלו הם שני תנאים שונים.
46) פסיקתא 35 ע״א. פסיק׳ ר׳ פי״ד (60 ע״ב). תנחומא ב׳ חקת 15. השוה חולין כ״ז ע״ב ולעיל כרך א׳ ח״א 28. 47) ב״ר כ״ה קרוב לראש.
48) ירוש׳ מגילה 71 ע״ב (פ״א) תני ב״ק. בב״ר סוף ל״ו: בר קפרא אמר: יהיו דברי תורה נאמרים בלשונו של יפת [כונתו על תרגום התורה היוני. ובדברים ר׳ ריש פ״א: אמר ב״ק: דכתיב יפת אלהים וכו׳ שיהיו דבריו של שם נאמרין בלשונו של יפת. ומסדר המדרש מביים: לכך התירו שיכתבו (ספר תורה) בלשון יונית — המתרגם].
49) ב״ר סוף מ״ב. דברים ר׳ א׳ קרוב לסוף [פליט היה שמו ולמה נקרא שמו עוג? שבא ומצא וכו׳] ובנדה ס״א סוף ע״א ר׳ יוחנן ויבוא הפליט — זה עוג שפלט מדור המבול.
50) ב״ר ריש מ״ג, ויק״ר כ״ח, פסיק׳ 70 סוף ע״א, פסיקתא ר׳ פי״ח (91 ע״ב), רשב״ל בשמו. בבבלי נדרים ל״ב ע״א סתם. בברייתא דל״ב מדות בא זה לדוגמא למדה כ״ט (ע׳ לעיל 27 הע 26) ואולי ע״ז מוסב המאמר שבשו״ט: אמר ר׳ יוחנן (בשם ר׳ אליעזר?) בנו של ר׳ יוסי: לא היה עמו אלא עבדו אליעזר, שכן עולה חשבונו. ע׳ גידמן Religionsgeschtlich Studien 119 f.

---

*) ע״ז השיב בבלי אחד ור׳ חייא שמו: ויבשת ידיו יצרו (תה׳ צ״ה ה׳)? ותירצו: „ידו׳ כתיב. ואולם לפי המסרת כתוב „ידיו". המתרגם.

בן קפרא דורש עוד גימטריא ע׳ לקמן על הכתוב ט״ז י״ד, ישעי׳ ח׳ ו׳. וכן פתגמו: נכנס יין יצא סוד (יין בגי׳ סוד), שבתנחומא ב׳ שמיני 7 (שְׁנה ר״א הקפר). ואולם בסנהדרין ל״ח ריש ע״א אומר זאת ר׳ חייא. 51) ב״ר מ״ד, ריש לקיש בשמו.

52) ירוש׳ ברכות פ״א (3 סוף ע״ד) [ב״ר מ״ג, ב״ר ע״ח, בבלי ברכות י״ג ע״א].

53) ב״ר מ״ו, ויק״ר כ״ה, ר׳ הונא בשמו. תנחומא ב׳ לך לך 27 רק בר קפרא אמר. השוה המחלקת שְׁהובא לעיל ע׳ 60.

54) ב״ר כ״ט. ר׳ שמעון (כלומר בן לקיש) בשמו. בחולין צ״א ע״ב אומר זאת ר׳ יצחק.

55) ר׳ יוסף (יוסי) בן פטרוס היה חותנו של ר׳ יהושע בן לוי, והיה חברו של בר קפרא, ע׳ ירוש׳ מו״ק 82 סוף ע״ד. על אדותיו ועל זבדי בן לוי (אולי אחיו של ר׳ יהושע בן לוי, ע׳ קה״ר ט׳ י׳) ועל ר׳ יהושע בן לוי מספר שבמותם אמר כל אחד איזה פסוק מתהלים. ע׳ ירוש׳ ע״ז 42 ע״ג, ב״ר ר״ש ס״ב, ר״ש צ״ב, שמו״ר נ״ב. עם ר׳ זבדי בן לוי היתה לו מחלקת ע״ד הכתוב תה׳ נ״א י״ט, פסיקתא 158 ע״א, ויק״ר ז׳.

56) בירושלמי ע״ז 42 ע״ג מספר על ר׳ יוסי בן פטרוס שהיה להוט אחר ההורה.

57) ב״ר צ״ד קרוב לראש. 58) תנחומא ב׳ בשלח 22. השוה לעיל כרך ה״ב ע׳ 11.

59) סנהדרין ז׳ ע״ב. 60) ירוש׳ פאה סוף פ״ג (18 ע״ג), רשב״ל בשמו.

61) תענית כ״ו ע״ב, ר״י בן לוי בשמו; בירוש׳ תענית ריש פ״ד (67 ע״ב), בשם בר פדיה, בן אחותו של בר קפרא. 62) ספרי במדבר פסקא קט״ז. ר״א הקפר בריבי.

63) רות ר׳ לא׳ י״ג.

64) בן אחותו של בר קפרא ורבו של ר׳ שמעון בן לקיש. ע׳ לעיל 164. הוא היה בעל קול ערב. והיה בר קפרא אומר לו: בני! פרוס על שמע ועבור לפני התיבה על שם כבד ה׳ מהונך (משלי ג׳ ט׳) ממה שחננך. (דריש מהונך - מחוננך). פסיקתא 97 ע״א, תנח׳ ב׳ ראה 9.

65) ויק״ר ל״ב, שהש״ר ב׳ י״ד, קה״ר י׳ כ׳ (שם הדעה השניה נתיחסה לר״ח בר אדא הראשונה לבר קפרא). 66) ב״ר נ״ד קרוב לראש. בב״ק ע״ט ע״ב אומר זה ר׳ יוחנן.

67) סוכה ל״ח ע״ב, ר׳ יהושע בן לוי בשמו.

68) פסיקתא 122 ע״ב. ארכי = αϱχιλιστης מזווג יחד עם ריש בריוני שבזה הוא מבאר „שריך". ראש סוררים = אקטייא = ατακτος = פראי, חסר משמעת. 69) שבת ע״ח ע״א. ריב״ל בשמו.

70) פסיקתא 60 ע״א, פסיקתא ריש פט״ז (82 ע״ב). בערוך ערך לאט אומר זאת ר׳ שמעון בן לקיש; בודאי משמו של בר קפרא.

71) סנהדרין צ״ג ע״ב, א״ר תנחום דרש בר קפרא בצפורי, ע׳ לעיל הע׳ 11.

72) ע״פ מדת נוטריקון מבאר בר קפרא לפני ר׳ יהודה הנשיא את המלות תועבה וזימה. נדרים נ״א ע״א, ולהלן באורו לתהלים ס״ח י״ז.

73) סנהדרין ק׳ ע״א. מנחות צ״ח ע״א, הולק על חזקיה ב״ר חייא. בירוש׳ שקלים 50 ע״א, שהש״ר ד׳ י״ג באה מחלקת זו בין ר׳ הנינא ובין ר׳ יהושע בן לוי. דעתו של בר קפרא מיוחסת שם לר׳ יהושע בן לוי. 74) פסיקתא 9 ע״ב, שו״ט ק״א ר׳ הונא בשמו. השוה לעיל כרך ב׳ ח״א 22 הע׳ 6.

75) מגילה כ״ט ע״א. דרש ב״ק. ע׳ לעיל הע׳ 45. וע׳ כרך א׳ ח״א 54.

76) ב״ר כ״ד קרוב לראש. 77) שו״ט לאותו פסוק.

78) ויק״ר ל״ב. שמנוחה היא בית המקדש ע׳ לעיל כרך ב׳ ח״א 71. השוה למשל זה מ״ש. בשו״ט ו׳ ד׳. 79) ירוש׳ סוטה 20 ריש ע״ד, ב״ר נ״ז קרוב לסוף, ר׳ שמעון בן לקיש בשמו.

80) ברכות ס״ג ע״א, ר״א הקפר, ר׳ הונא בר׳ ברכיה בשמו.

81) ב״ר ריש ל״ט. שהש״ר ח׳ ח׳. 82) שהש״ר לאותו פסוק. ע׳ לעיל 165.

83) רות ר׳ לאותו פסוק. 84) רות ר׳ לאותו פסוק. בסנהדרין צ״ג סוף ע״א ר׳ תנחום בשמו: דוד, משיח, דניאל ושלשת רעיו.

85) קה״ר לאותו פסוק. יפה שער הרד״ל שכאן נתערבבו שני משלים – אחד לבולדרים ואחד למלח – והיו למשל אחד מפני שנשמטו איזה תיבות באמצע. וכן נראה מראש המאמר: בר קפרא ור׳ יצחק: בר קפרא אומר לאשתו של בולדרים וכו׳. אולם מר׳ יצחק אין כלום, ועל ברחך צריך לומר שנשמט: ור׳ יצחק אמר: משל לאשתו של מלח שהיתה מקשטת עצמה בפני שכנתה וכו׳ אמרה להן: בעלי מלח הוא ומשל הבולדרים הוא שהוא בא בעת רצון המלך.. ומשל המלח – על ידי רוח טוב. 86) ירוש׳ סנהדרין 20 ע״ג. רות ר׳ ל״ב פ׳.

87) שהש״ר ג׳ י״א. בב״ר י״ד אמר זה ר׳ יוחנן. 88) ב״ר ס״ג בסוף. תני ב״ק.

89) ספרי במדבר י״ח כ׳ (פסקא קי״ט) ר״א הקפר. בב״ר כ״ח – תני ב״ק.

90) פסיקתא 83 ע״ב, ויק״ר ל״ב, שהש״ר ר׳ י״ב, שמו״ר א׳. ר׳ הונא בשמו. בשו״ט קי״ד – ר״א הקפר. תנחומא ותנחומא ב׳ קרוב לסוף; במדבר ר׳ כ׳ קרוב לסוף – שנו רבותינו. במכילתא שמות י״ב ו׳ (5 ע״א) אין זה מאמר לעצמו אלא מקושר למאמר אחר שר״א הקפר בריבי בא להשיב תשובה אחרת על שאלתו של ר׳ מתיא בן חרש (ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב 108) ארבע המעלות הן במכילתא בסדר אחר: ד׳ ג׳ א׳ ב׳.

91) במכילתא הובאה לראיה משמות א׳ א׳ ומבמדבר א׳ י״ח, בשהש״ר ובויקרא רבה יש עוד הוספה: אינם קורין לראובן – רופוס, ליהודה – יוליאנוס, ליוסף – יוסטוס, לבנימין – אלכסגדר. השוה: Revue de Etud. Jeuv. XVIII 300

92) במכילתא הובא לראיה מבראשית מ״ה י״ב שמשם נראה שבלשון הקרש דבר אליהם (בב״ר צ״ג נאמר זה סתם בלא שם אומרו). ראיה זו בויק״ר ובשהש״ר בשורה השניה, ואולם בתחילה מביא „להלן כתיב״ (בר׳ י״ד י״ג): ויגד לאברם העברי, וכאן כתיב (שמות ה׳ ג׳): ויאמרו אלהי העברים נקרה עלינו. ע׳ כרך ב׳ ח״א 187 הע׳ 15.

93) במכילתא יליף מזה שהמצוה שנצטוו בשמות ג׳ כ״ב (ושאלה אשה משכנתה וכו׳) כבר היתה בידם שנים עשר חדש – כי בסך הכל נדונו המצרים שנים עשר חרש. ע׳ לעיל כרך ב׳ ח״ב 72 – ואי אתה מוצא אחד מהם שהלשין על חברו. גם בשו״ט ובשני התנחומא יליף משמות ג׳ כ״ב, ואולם בפסיקתא ובשהש״ר ובויק״ר יליף משמות י״א ב׳. בשו״ט ובשני התנחומא הלשון הוא: „שלא גילו מסתורין שלהם״.

94) בתור ראיה הובא בכל המקורות הכתוב ויקרא כ״ד, י׳ שרק אחת היתה בישראל שילדה למצרי. במכילתא מוסיף: ועליהם מפורש בקבלה (שה״ש ד׳ י״ב): גן נעול אחותי כלה, גל נעול, מעין חתום. בתנחומא באה ראיה זו בראשונה.

95) מכילתא שמות י״ב ו׳ (5 ע״א). ע׳ לעיל הע׳ 90. השוה כרך א׳ ח״ב 89 הע׳ 7.

96) בשמו״ר א׳ קרוב לסוף מיוחס המאמר לר׳ ינאי. אולם בשאר המקורות שנזכרו לעיל וגם בשו״ט ריש ד׳, רברים ב׳ אמר ר׳ ינאי לנגדה אחרת. 97) ויק״ר כ״ג.

98) ויק״ר ו׳. 99) שו״ט נ״ב. כ. במדרש שמואל ש״א פ״ו ס׳ אמר ב״ק: ויחמל שאול והעם זהו דואג שהוא שקול כנגד כל ישראל.

100) סנהדרין צ״ד ע״א. א״ר תנחום: דרש ב״ק בצפורי (ע׳ לעיל הע׳ 11). חלק מלגנדה זו נמצא בדברי ר׳ פפיים (פפוס) ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב 64 על אגדת בר קפרא זו נוסד מאמרו הקצר של ר׳ לוי בשהש״ר ד׳ סוף ח׳.

101) ב״ר ס״א. בתנחומא ב׳ חני 10 (על הכתוב איוב ה׳ ח׳) ר״ש בן לקיש בשם ר״א הקפר: מכאן אתה למד שתוספתו של הקב״ה יותר מן העיקר.

102) הראיה שהובאה לדוגמא מאיוב אין שם הפעל הוסיף. 103) מדרש שמואל פ א׳.

סימן ז.

ר׳ חייא.

ר׳ חייא הבבלי היה בסביבה הקרובה מאד לר׳ יהודה הנשיא 1), שכמוהו גם הוא היה מתְהלל שמוצאו מזרע דוד המלך 2). ע״ד יחסו לרבי נשארו הרבה אניקדוטים בבתי המדרש שבארץ ישראל ושבבבל 3). שמו של ר׳ חייא היה נערץ מאד כמו בבבל, ששם הגדיל בן אחותו רב את זכרונו, כן גם בארץ ישראל, ששם היה קברו וקבר שני בניו למקום תהלה 4). ר׳ שמעון בן לקיש מונה אותו שלישי אחרי עזרא והלל שיסדו את התורה בארץ ישראל בזמן שנשתכחה 5). — ביחוד קנה לו ר׳ חייא שם טוב ע״י עבודתו בשדה החנוך ושבשביל זאת קרא רבי בהתלהבות: כמה גדולים מעשי־חייא! 6). וכן מספר שר׳ שמעון בן לקיש צם שלש מאות צומות לראות את פני ר׳ חייא רבה ולא ראהו. בסוף התחיל להצטער. אמר: האמנם הוא יגע בתורה יותר ממני? אמרו לו: ריבץ תורה בישראל יותר ממך, ולא עוד אלא שהיה גולה. אמר להם: וכי אני לא גָליתי? אמרו לו: אתה גלית ולמדת והוא גלה ולימד 7). עוד הגדיל ר׳ חייא לעשות באספו את ההלכות הברייתות שבאות להשלים את מעשי רבי ונקראו בשם משניות גדולות של ר׳ חייא כמו אלה של בר קפרא 8). על המשניות של ר׳ חייא ושל תלמידו ר׳ הושעיא 9) נאמר שרק הן נמסרו בדיוק ועליהן בלבד אפשר לסמוך 10). כנראה השתתף ר׳ חייא במדה רבה גם בסדור מדרש התנאים לתורת כהנים — ספרא 11). שורה שלמה של דרשות, שעליהן נקרא במקום אחר שם ר׳ חייא, נמצאות בספרא 12). הדרשות הללו והדומות להן ספק הוא אם הן של ר׳ חייא בעצמו 13) או שהן מקֻבלות אצלו מהקדמונים 14). — ואם אנו נוציא מן החשבון את הדברים הללו, אז נשארו לפי הערך רק מאמרים מעטים מר׳ חייא בספרות התלמודית והמדרשית. ע״ד חריצותו במקצוע האגדה תעיד אניקדוטה זו, שפעם אחת בהיותו במרה״ן לא הרגיש בביאתו של ר׳ ישמעאל ב״ר יוסי ולא דרש בשלומו, מפני שהיה בעת ההיא מעמיק להשב באגדת תהלים 15). ראיה לזה שהוא עסק ביחוד בספר תהלים אפשר להביא מדברי רב בן אחותו, ממה שאמר ע״ד ספר תהלים של ר׳ מאיר 16).

דיוְמא (כלומר מעשה): ר׳ חייא רבה ור׳ שמעון בן חלפתא הוו מהלכין בהדא בקעת ארבאל בקריצתה (היו מהלכים בבקעת ארבאל בעלות השחר) וראו אילת השחר שבקע אורה. א״ל ר׳ חייא רבה לר׳ שמעון בן חלפתא ביריבי

(תאר לבן אדם גדול—"ביריבי"): כך הוא גאולתן של ישראל בתחלה קמעה, קמעה (קמעה־מעט), כל מה שהיא הולכת, היא רבה והולכת. מאי טעמא ? (מיכה, ז׳ ח׳): כי אשב בחשך ה׳ אור לי. כך בתחלה — ומרדכי יושב בשער המלך (אסתר, ב׳ כ״א), ואח״כ: ויקח המן את הלבוש ואת הסוס (שם, ו׳ י״א), ואח״כ, וישב מרדכי אל שער המלך (שם, פסוק י״ב), ואח״כ: ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות (שם, ח׳ ט״ו), ואח״כ: ליהודים היתה אורה ושמחה וכו׳ 17). ר׳ שמעון בן חלפתא בא פעמים אחדות בתור בר־פלוגתיה של ר׳ חייא 18): מהו "כלי גולה" (יחזקאל, י״ב ג׳)? ר׳ חייא רבה ור׳ שמעון בן חלפתא: ר׳ חייא אמר: חמת ושטיח וקערה, וכל אחד ואחד יש לו לשמש שני דברים. חמת נותן בה קמח ונותנה תחת ראשו; וקערה — אוכל בה ושותה בה; שטיח לישיבה וישן עליה. ור׳ שמעון בן חלפתא אמר: קופה של ארבעת אזנים והיא מחזקת את הכל 19). — על הכתוב (איוב, ל״א ל״ח): אם עלי אדמתי תזעק, מחלקת ר׳ חייא רבה ור׳ שמעון בן חלפתא. ר׳ חייא רבה אמר: משל לאחד שמכר טלית באיטלים, עבר אחד ראה אותה. אמר לו: שלי היא. א״ל: התעטף בה, אם מחזקת היא לך, (כלומר: מתאימה לך) הרי היא לך, ואם לאו אין היא שלך; כך אמר הקב״ה לאיוב: הלא את השמים ואת הארץ אני מלא (ירמי׳, כ״ג כ״ד) ואתה אומר "אם עלי אדמתי תזעק — היא עבידא דידך (הכי האדמה היא עשויה על ידך? ואיך אתה קורא לה "אדמתי")? ור׳ שמעון בן חלפתא אמר: לאחד שהיה מוכר שפחה באיטלים (καταλυσὶς = שוק חפשי ממכס). עבר אחד וראה אותה ואמר: שלי היא. אמר לו: נזוף בה, אם נשמעת היא לך, היא שלך; כך אמר הקב״ה לאיוב: כתיב בי (תה׳, ק״ד ל״ב): המביט לארץ ותרעד, ואתה אומר: אם עלי אדמתי תזעק, היא עבידא דידך? 20). — קהלת, י״א ט׳. שמח בחור בילדותך. ר׳ חייא רבה ור׳ שמעון בן חלפתא. ר׳ חייא רבה אמר: לליסטים שברח מפני קוסטינר (= תלין). אמרו לו: מְעוֹט בריצה שלא תתיגע בחזירה, ודע כי על כל אלה יביאך אלהים במשפט (שם); ר׳ שמעון בן חלפתא אמר: לאחד שהיה שט על פני נהר, היה רץ ורצין אחריו. אמרו לו: מעוט בכניסה (למרחק הנהר) שלא תרבה ביציאה; כך ודע כי על כל אלה וכו׳ 21). — אסתר, א׳ ו׳, על גלילי כסף. ר׳ חייא רבה ור׳ שמעון בן חלפתא. חד אמר: נגללין היו כוילון זה של ארון; ואחרינא אמר: נקפלין היו כקלע זו של ספינה 22). — דניאל, ה׳ כ״ה. מנא מנא תקל ופרסין 23). ר׳ חייא רבה ור׳ שמעון בן חלפתא. ר׳ חייא רבה אמר: (שעל הקיר היה כתוב:) ממתוס נקפי אאלרן (כבַרוּס האותיות). ר׳ שמעון בן חלפתא אמר (ע״פ, א״ת ב״ש): יטת יטת ארך פוגהמט 24).

דילְמא. ר' חייא רובא ור' יונתן היו מהלכין קומי ערסיה (הלכו ללות את מטתו) דר' שמעון בר יוסי בר לקוניא 25. והוה ר' יונתן מפסע על קבריה (היה פוסע על הקבר) 26. אמר לו ר' חייא רובא: כדין אינון מימר: למחר אינון גבן ואינון מעיקין לן (הם, המתים, יאמרו כזאת: מהר יבואו אלינו ועכשו מצערים אותנו). א"ל: והכימין אינון (הכי הם יודעים דבר)? כלום לא כן כתב (קהלת, ט' ה'): והמתים אינם יודעים מאומה. א"ל: לקרות אתה יודע 26א, לדרוש אין אתה יודע; כי החיים יודעים שימותו — אילו הצדיקים, שאפילו במיתתן קרויין חיים; והמתים אינם יודעים מאומה — אילו הרשעים, שאפילו בחייהן קרויין מתים. מר' יונתן זה שהיה אחד מבעלי האגדה המצֻינים של הדור הראשון של האמוראים נמסר דרשתו של ר' חייא על ידי שיטת הלופי אותיות למלת „מנון", משלי, כ"ט כ"א: באטב"ח של ר' חייא היו קורין לסהדה מנון 27. — ענין אחד משֻתף בין ר' חייא ובין ר' יונתן 28 הוא לימוד סנגוריה על הנזכרים במקרא. ר' חייא 29 היה דורש שלש מקריות (כלומר מקראות) לשבח: א. בר', ל"ח י"ד. ותשב בפתח עינים. ואפשר כן? אפילו זונות שבזונות אינה עושה כן? אלא שתלתה עיניה לפתח שכל עינים מצפות לו (כלומר להקב"ה), אמרה לפניו: רבונו של עולם לא אצא ריקם מבית זה 30. ב. ש"א, ב' כ"ב. אשר ישכבון את הנשים. ישכיבון כתיב 31 — שהיו הנשים מביאות קיניהן (לקרבן) ליטהר לבעליהן *) והיו משהין אותן ומעלה עליהן הכתוב כאילו הן שוכבין עמהן. — ג. ש"א, ח' ג'. ולא הלכו בניו בדרכיו ויטו אחרי הבצע — שהיו נוטלין מעשר ודנין 32. — על דבר סדרם של שלשת הספרים של שלמה מחלקת בין ר' חייא רבה ור' יונתן. ר' חייא רבה אמר: משלי כתב תחלה ואח"כ שיר השירים וקהלת בסוף. ומייתי לה מהאי קרא (ויליף לה מהכתוב הזה): וידבר שלשת אלפים משל (מלכים, ה' י"ב) — זה ספר משלי; ויהי שירו חמשה ואלף — זה שיר השירים; וקהלת בסוף. ור' יונתן אמר: שיר השירים כתב תהלה ואחר כך משלי ואח"כ קהלת. ומייתי לה ר' יונתן מדרך ארץ: כשאדם נער אומר דברי זמר, הגדיל אומר דברי משלות, הזקין אומר דברי הבלים 33.

ר' חייא ור' שמעון בר רבי 34 הוו יתבי. פתח חד מינייהו ואמר: המתפלל צריך שיתן עיניו למטה, שנא' (מ"א, ט' ג'): והיו עיני ולבי שם כל הימים

---

*) הל"שון „ליטהר לבעליהן" אינו מדֻקדק, שאין הקרבן בא לטהר לבעל אלא למקדש וקדשים. ובבבלי (שבת, נ"ה ע"ב) נאמר: מתוך ששהו את קניהן, שלא הלכו לבעליהן וכו'. וע' שם בפירש"י... „והיו שוהות שם ולא היו חוזרות אצל בעליהן עד שראו קיניהן קרבים". ובירושלמי סוטה ט"ז סוף עמוד ע"ד במקום לבעליהן - לבתיהן. המתרגם.

(כלומר אל המקדש שלמטה). והד אמר: עיניו למעלה, שנא׳ (איכה, ג׳ מ״א): נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים. אדהכי אתא (בתוך כך בא) ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי לגבייהו. אמר להו: במאי עסקיתו (במה עסקתם)? אמרו ליה: בתפלה. אמר להו: כך אמר אבא: המתפלל צריך שיתן עיניו למטה ולבו למעלה, כדי שיתקיימו שני מקראות הללו 35). הדעה של „הד אמר׳ השני היא של ר׳ הייא. זה נראה ממהלקת דומה לזו שבין ר׳ הייא ובין ר׳ שמעון בן חלפתא 36). —

מעשה באנטונינוס שבא לקיסרין ושלח אחר רבנו הקדוש והלך עמו ר׳ שמעון בנו ור׳ הייא הגדול. ראה ר׳ שמעון שם לגיון אחד נאה ומשֻׁבח וראשו מגיע לקפאלירס (kapitäl = כותרות) של עמודים. אמר לו לר׳ הייא: ראה, כמה פטומין עגלים של עשו. נטלו ר׳ חייא והוליכו לשוק והראהו סל של ענבים ותאנים והזבובין עליהן. א״ל ר׳ חייא: זבובין אלו ואותו לגיון שוין 37).

מאימתי קטני ישראל חיין (לתחיית המתים)? ר׳ הייא רובא ור׳ שמעון ברבי. חד אמר: משיולדו, והד אמר: משידברו. מאן דאמר משיולדו — יבואו ויגידו צדקתו לעם נולד כי עשה (תה׳, כ״ב ל״א). ומאן דאמר משידברו — זרע יעבדנו יסופר לה׳ לדור (שם, שם, ל״ב) 38).

שורה של פלוגתות נשמ״ה בין ר׳ הייא ובין התלמיד הצעיר של ר׳ יהודה הנשיא — ר׳ ינאי. יהודה בנו של ר׳ הייא היה התנו של ר׳ ינאי 39), וכנראה היה ר׳ ינאי תלמיד לר׳ הייא 40). הפלוגתות הן על המלה „בו׳ (בר׳, כ״ח י״ב: והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו). ר׳ הייא ור׳ ינאי, הד אמר: עולים ויורדים בסולם; והד אמר: עולים ויורדים ביעקב. וכן על המלה „עליו׳ (שם, שם, י״ג): ר׳ חייא רבה ור׳ ינאי, הד אמר: עליו — על יעקב; והד אמר: עליו — על הסולם 41). על דבר ביאת יתרו מחלקת בין ר׳ הייא ור׳ ינאי: ר׳ ינאי אמר: קודם מתן תורה בא יתרו; ור׳ חייא רבה אמר: אהר מתן תורה בא 42). וכן יש ביניהם שלש מהלקות: המוריה. ר׳ הייא רבה ור׳ ינאי, הד אמר: למקום שהוראה יוצאה לעולם; ואוהרנא אמר: למקום שיראה יצאה לעולם. דכוותה (כלומר וכן) „דביר׳ ר׳ הייא ור׳ ינאי, הד אמר: ממקום שהדברות יוצאות לעולם; והד אמר: ממקום שהדבר יוצא לעולם (לשונאי ישראל). דכוותה ארון, ר׳ הייא ור׳ ינאי, הד אמר: למקום שהאורה יוצאה לעולם; והד אמר: מקום שיראה יוצאה לעולם 43). — כן הולקים המה בבאור המלה [הלם נבוכדנצר] „הלומות׳ (דניאל, ב׳ א׳). ר׳ הייא אמר: הלום אחד הלם, ולמה הוא אומר הלומות? ששכח את ההלום. ר׳ ינאי אומר: שני הלומות הלם: אחד של צלם ואהד של אילן 44).

— יש עוד מחלקת בדבר אגדה בין ר' חייא ובין בר קפרא 45) על הכתוב דהי"א, י"א י"ז. מי ישקני מים. ר' חייא אמר: הלכה נצרכה לו (מים פירושן הלכה); „ויבקעו שלשה" — מפני שאין הלכה מתבררת פחות משלשה; ולא אבה דוד לשתותם — לא אבה דוד שתקבע הלכה על שמו; ויסך אותם לה' — קבעה מסכת לדורות: [המלך] פורץ לעשות לו דרך. בר קפרא אמר: חג היה וניסוך מים היה והיתר במה היה. ויבקעו שלשה. למה שלשה? אחד הורג ואחד מפנה הרוגים ואחד מכניס צלוחית בטהרה 46).

מלבד אלה באו דרשות של ר' חייא לכתובים הללו 47): — לבר', ה' כ"א. כי יצר מחשבות לבו רק רע כל היום. עלובה עיסה שנחתומה מעיד עליה 48). — לבר', ל' ל"ד. כל דבר ודבר שהיה לבן מתנה עם יעקב היה חוזר בו עשרה פעמים למפרע, שנאמר: הן לו 49). — ל"ז י"א. ואביו שמר את הדבר. רוח הקדש אומרת: שמור את הדברים, שעתידין הדברים ליגע (כלומר להגיע ולהתקיים) 50).

הערות לסי' ז':

1) השם חייא שבא עם שם התאר רבא (רבה) או הגדול הוא כנראה נגזר מהשם הרגיל בבבל אחיה. ע' לע"ל כרך א' ח"ב 111 הע' 2 השוה מו"ק כ' ע"ב, במקורות שנרשמו לע"ל ע' 163 הע' 8. כתובות ה' ע' א. יש נוסח אחיה (ביוחסין) במקם חייא.

2) ע' כתובות ס"ב ע"ב, ירוש' תענית 68 ע"א, ב"ר צ"ח.

3) ע' ירוש': כלאים 32 ע"ב, סוכה 55 ע"ג, מגילה 74 ע"ה, כתובות 35 ע"א וב'; בבלי: מו"ק ט"ז ע"ב, מגילה כ"ד ע"ב, כתובות ס"ב ע"ב. ק"ג ע"ב, נדרים מ"א ע"א, סנהדרין י"א ע"א, הוריות י"א ע"ב; כ"ר כ"ו, הנחומא ב' ויחי 6. קירכהיים כתב ביוגרפיה של ר' חייא בליטעראַ-טורבלאטט דעס אריענטס יאהרג' 1848, ע' 611.

4) ע' ירוש' כלאים 32 ע"ב וג', ב. מו"ק כ"ה ע"א, ב"מ פ"ה ע"ב.

5) סוכה כ' ע"א. בירוש' מעשר שני 56 ריש ע"ד, אומר רשב"ל שטעת שבאו ר' חייא ובניו לארץ ישראל לא לקת פשתן ולא החמיץ יינן. השוה נוסח אחר של מסרת זו בחולין פ"ו ע"א.

6) כתובות ק"ג ע"ב, ב"מ פ"ה ע"ב. כי הוו מינצו (כשהיו מתוכחים) ר' חנינא ור' חייא, א"ל ר' חנינא: בהדי דידי מינצית (האם עמי אתה מתוכח)? דאם חס ושלום נשתכחה תורה מישראל מהדרנא לה מפלפולי (הייתי מחדש אותה בפלפולי). א"ל ר' חייא: אנא עבדי דלא משתכחה תורה מישראל. דאייתינא כיתנא ושדיינא, ומגדלנא נישבי, וציידנא טביא ומאכילנא בישרא ליתמי ואריכנא מגילתא ממשכי דטביא וסליקנא למתא דלית בה מקרי דרדקי וכתיבנא חמשה חומשי לחמשא ינוקי ומתנינא שיתא סדרי לשיתא ינוקא (קירכהיים גרס וכתיבנא שיתא סדרי ויליף מזה שר"ח כתב את המשנה ולא למדה על פה) לכל חד וחד, אמרי ליה: אתני סידרך לחברך. (אני אביא זרע פשתן ואזרעהו ואקלע רשתות ואצוד צבאים ואאכיל את הבשר ליתומים, ואעבד העורות למגלות, ואעלה לעיר שאין בה מלמד תינוקות ואכתב על המגלות חמשה חומשי תורה ואלמד ששה סדרי משנה לששה תינוקות לכל אחד ואחד ספר אחד, ואחר כך אגיד להם שילמד כל אחד את חברו). - שיטת הלמוד הזו שמזכירה את שיטתו של Bell-Lancaster - מצאה כל כך חן בעיני רבי עד שקרא עליו את הקריאה שכזו: כמה גדולים מעשי חייא! א"ל ר' שמעון ברבי: אפילו ממך? א"ל: אין (כלומר כן). א"ל ר' ישמעאל ברי יוסי: אפילו מאבא? (כלומר מר'

יוסי בן חלפתא) א"ל: חס ושלום לא תהא כזאת בישראל. בירוש' מגילה פ"ד 74 ע"ד בא ספור מעין זה. אבל קשה לומר שאלו שתי נוסחאות של דבר אחד. הצד השוה שיש בשני הספורים הללו הוא, שר' חייא היה צד צבאים והיה כותב על עורותיהם ספרי תורה, נביאים וכתובים ובנגד דבריו של ר' ישמעאל בר' יוסי (לעיל 96) שהשתבח שיכל לכתוב את כל התנ"ך על פה התפאר ר' חייא שהוא יכול לכתוב כל התנ"ך בזול (בתרין מנין) וכששמע זאת ר' יהודה הנשיא קרא על שניהם: אשרי הדור שאתם בתוכו. ע"ד היחס שבין ר' חייא ובין ר' ישמעאל בר' יוסי, ע' ירוש' ערובין 24 ע"ד (ב. ערובין פ' ע"א); ירוש' כלאים 32 ע"ב; יבמות ק"ה ע"ב.

7) ירוש' כלאים (32 סוף ע"ב) פ"ט. ב. כתובות ל"ה ע"א ב"מ פ"ה ע"ב (בבבלי: תורה כמותו פלפלת, תורה כמותו לא רבצת). צריך לציין את דרשתו על הכתוב קהלת ב' ו' עשיתי לי ברכות מים אלו הדרשות; להשקות מהן יער צומח עצים - אלו התינוקות שלומדים. - נגד דעתו של רבי, היה ר' חייא מלמד ברחובות בסמכו על הכתוב משלי א' כ', מו"ק ט"ז ע"ב.

8) ע' לעיל 172 הע' 7.

9) ע"ד יחוסם האישי זה לזה, ע' ירוש' פאה 18 ע"ד, ירוש' שבת 5 ע"ד. תנחומא ב' יתרו 11, פסיקתא 106 ע"א.

10) ר' זירא אמר זאת לתלמידיו, חולין קמ"א ע"א. ע"ד היחס של התוספתא שלנו אל ילקוט המשניות של ר"ח ור' אושעיא ע' ויים ח"ב 218. מקבל הוא מימי רב שרירא גאון ליחס את התוספתא לר' חייא.

11) מלבים במבוא לספרא שהוציא לאור; לרנר במאגאזין של ברלינר VII, 218; בובר בהערה ק"ז לתנחומא ב' מקץ 14; אפשטיין, בייטראגע I, 53; הופמן zur Einleitung in den halach. Midrasch 22.

12) רב המאמרים הם על ספר ויקרא ונמצאים בויקרא רבה ומתחילים תני ר' חייא. לא' א' ויק"ר א' קרוב לסוף = ספרא 4 ע"א; לב' ב' פרשה ג' קרוב לסוף = 10 ע"א; לי"א א' ריש פי"ג = 47 ע"ד; לי"א ב' י"ג = 47 ע"ד; לי"ד ל"ג פי"ו קרוב לסוף = 73 ע"א; לט"ו כ"ה פי"ט (תנחומא לאותו פסוק) = 78 ע"ב; לי"ח ב' פכ"ג = 85 ע"ג; לי"ט א' פכ"ד = 86 ע"ג; לכ"ג מ' פ' ל' (פסיקתא 182 ע"א) = 102 ע"ג; לכ"ד י' פל"ב = 104 ע"ג; לכ"ו ג' פל"ה = 110 ע"ג. בספרא נמצא עוד מה שנאמר בשם תני ר' חייא: לבראשית כ"ב י"א. ב"ר נ"ו = 3 ע"ד (השוה תוספתא ברכות סוף פ"א); לויקרא כ"ו י"ג, ב"ר י"ב (שהש"ר א', סוף ה') = 111 ע"ב; לויקרא כ"ו מ"ד, פתיחתא לאסתר רבה (השוה ב. מגילה י"א ע"א) = 112 ע"ג; לויקרא י' א', פסיקתא 172 ע"ב = 79 ע"ג. - אולם נמצאים מאמרים על ויקרא, שמתחילים תני ר' חייא ואינם בספרא: לויקרא ד' ג', ויק"ר ה'; לי"ג מ"ו, ויק"ר פט"ז; לי"ח ל', שו"ט ד' ו'; לכ"ג מ"ו, פסיקתא 69 ע"ב (בשאר המקורות המקבילים); לכ"ו ב', תנחומא ב' ויקרא 8.

13) הן מתחילות: תני ר' חייא, או גם שנה ר' חייא [הגדול].

14) לבר' א', ב' - ה', פסיקתא 145 ע"א (השוה ב"ר סוף פ' ב'); לבר' ב' ה' וס' ב"ר ריש פי"ג; לבר' י"ח ג' ב"ר מ"ח; לבר' מ"ה כ"ו, ב"ר ריש צ"ד (ע' לעיל כרך ב' ח"א 54, הע' 7); לשמות י"ב כ"ו ועוד שלשה מקומות, שמות י"ג ח' וי"ד, דברים ו' כ', שבהם יש ארבע השאלות של ארבעה הבנים שבהגדה של פסח, ירוש' פסחים 37 ע"ד (השוה מכילתא לשמות י"ג י"ד 22 ע"ב (הופמן במאגאזין של ברלינר, XIII, 191-202); לבמדבר ו' כ"ה, תנחומא ב' נשא 18; לבמדבר כ"ח ז', פסיקתא 57 ע"ב; לדברים ל"ג ד', פסחים מ"ט ע"א; לישעי' כ"ח ט"ז, ירוש' יומא 42 ע"ג; לתה' ק"ג י"ג, ב"ר ע"ח (פסיקתא 139 ע"א, שו"ט לאותו פסוק); למשלי כ"ג א', חולין ו' ע"א; למשלי ל' ו', ב"ר י"ט קרוב לראש; לאיוב כ"ח כ"ג, פסחים פ"ז ע"ב; ע"ד איוב החסיד שבאומות העולם ירוש' סוטה 20 ריש ע"ד (ב"ר נ"ז בסוף); לאיכה ב' י"ט, תמיד ל"ב ע"ב; לאיכה ב' כ"ב, איכה ר' לאותו פסוק; ביחוד צריך לציין את המשלים ע"ד הגוף והנפש, ויק"ר ד'; למשלי ה' ו', תנחומא עקב לדברים ז' י"ב (בתנחומא ב'

עקב 3 אסתר ר' חייא), שו"ט לתה' פ' ג'; לשהש"ר ו' י"ב, שהש"ר לאותו פסוק (שו"ט תה' כ"ב א'); לשה"ש ח' י"ב; שהש"ר לאותו פסוק; לאיכה ג' כ', איכה ר' לאותו פסוק.

15) ירוש' כלאים 32 ע"ב: בההיא שעתא אשגרית עיניי בכל ספר תהלים אגדה.

16) ע' לעיל כרך ב' ח"א ע' 26.

17) ירוש' ברכות 2 ע"ג, [ירוש' יומא פ"ג 40 ע"ב] אסתר ר' קרוב לסוף, שהש"ר ו' י'. [הלשון שם: כך תהיה גאולתן של ישראל מצפצפת, דכתיב כי אשב בחשך וכו' בתחילה היא באה קימעה קימעה ואח"כ היא מנצנצת ובאה, ואח"כ פרה ורבה, ואח"כ מרטבת (?) והולכת]; בשו"ט כ"ב מיוחס המאמר לר' שמעון בן חלפתא ושמו של ר' חייא נשתבש שם לר' חייא בר אבא. בשו"ט י"ח נ"א נאמר מאמר דומה לזה בשם אחד האמוראים המאוחרים.

18) במגעו עם ר' שמעון בן חלפתא ור' שמעון בן רבנו הקדוש למד ר' חייא באור איזה מלים קשות שבתנ"ך על פי מה ששמע במקרה משיחתם של הערבים [מבני נביות Nabatäer], ב"ר סוף פע"ט. 19) איכה ר' א' ב'. ר' חייא שהרבה בכלל בחייו לנסוע למקומות שונים, להרביץ תורה, נתן עצה טובה לנוסעים: המהלך בדרך אל יאכל יותר משני רעבון. תענית י' ע"ב, רב יהודה אמר רב משמו (ע' דקדוקי סופרים שם).

20) פסיקתא 98 ע"ב, תנחומא ב' ראה 13. 21) פסיקתא 164 א', קה"ר לאותו פסוק.

22) אסתר ר' לאותו פסוק. 23) שהש"ר ג' ריש ד'.

24) בבבלי סנהדרין כ"ב ע"ב אומר רב מה שכאן נאמר בשם ר"ש בן חלפתא. ואולם מפני שיותר קרוב לומר שרב החזיק בדעת ר' חייא דודו, ע"כ צריך כאן (כשהש"ר) להחליף את השטה. ע' לעיל 154 הע' 8.

25) ירוש' ברכות פ"ב ה"ג (4 ע"ג וד'). בבבלי ברכות י"ח ע"א, ומשניהם מורכב בקה"ר לאותו פסוק *). בנוסח שונה לגמרי ומקוצר בפסיקתא ר' ריש פי"ב (46 ע"ב).

26) בבבלי: אם קרית לא שנית ואם שנית לא שלשת, אם שלשת לא פירשו לך. בבטוי שכזה השתמש גם רבי ביחס לר' חייא, מו"ק ט"ז ע"ב.

27) סוכה כ"ה ע"ב. ראיה למה שנאמר ע"י ר' ישמעאל בר נחמן בשם ר' יונתן. ר' חייא דורש "יין" בגמטריא "סוד", נכנס יין יצא סוד, ערובין ס"ה ע"א, השוה סנהדרין ל"ח ע"א.

28) השוה לעיל 154 הע' 8. 29) ירוש' סוטה (16 סוף ע"ד). בירוש' כתובות (דף ל"ה ע"ג) נשמט השם חייא. זהו בודאי היסוד למ"ש במדרש שמואל פ' ז' ר' יהודה ב"ר סימון בשם חזקיה (בנו של ר' חייא) זה אחד מן המקראות שהיה רבנו דורש לשבח.

30) בב"ר פ"ה אומר זאת ר' אמי, בבבלי סוטה י' ע"א - בן דורו של ר' יונתן, האמורא ר' אלכסנדרוס. 31) ורק בתרגום אחד יוני אצל פילד' εκοιμιζον: (II 491 a) Hexapla z. St. 32) לפי ד' ר' יונתן (כ. שבת נ"ו ריש ע"א): שלא עשו כמעשה אביהם, שהיה שמואל הצדיק מחזר בכל מקומות ישראל ודן אותם בעריהם, שנא' (ש"א ז' ט"ז): והלך וכו' וסבב בית אל והגלגל והמצפה ושפט את ישראל, והם לא עשו כן אלא ישבו בעריהם כדי להרבות שכר לחזניהן ולסופריהן. 33) שהש"ר א' סוף פסוק א'.

34) ע' לעיל הע' 18. 35) יבמות ק"ה ע"ב, ע' לעיל כרך ב' ח"א 109 הע' 7.

36) ירוש' ברכות 8 ע"ג, שהש"ר ד' ד' בסוף. את ההלכה של המשנה שצריך לכון נגד בית המקדש לפי דעת ר' חייא הוא בית המקדש שלמעלה ולפ"ד ר"ש בן חלפתא לביהמ"ק שלמטה.

37) תנחומא וישב ל"ט א'.

---

*) ומסיים: ומנין שהצדיקים קרויין חיים במיתתן? שנא' (דברים ל"ד ד'): אל הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב לאמר וגו', - אמר למשה: צא ואמור להם: שבועה שנשבעתי להם קיימתיה... ורשעים בהייהן קרויין מתים, דכתיב: אם אחפץ במות המת (יחזקאל י"ח ל"ב), וכי המת מת? אלא אילו רשעים שבחייהן קרויין מתים. אמר לו: ברוך שלמדני מדרש ונשקו על ראשו. [בבבלי ברכות יליף מ"בן איש חי", ש"ב כ"ג כ'].

38) ירוש׳ שביעית 35 ע״ג. ב. סנהדרין ק״י ע״ב. ע״י ג״כ ירוש׳ מגילה 72 ריש ע״ה שנשא ונתן עם ר״ש ברבי על אדות מאמר אחד של רבי. וע׳ האניקדוטה שאינה מובנת כל צרכה בירוש׳ תרומות 45 ע״ד (ע׳ לוי ח״ג 254 ע״א וב׳).

39) ירוש׳ בכורים פ״ג (65 ע״ג), כתובות ס״ב ע״ב.

40) ע׳ ירוש׳ דמאי 26 ע״א וב׳, ב. יבמות צ״ג ע״א. 41) ב״ר ס״ח וריש ס״ט.

42) כך הוא בב״ר פכ״ב, בב״ר ל״ד אומר זאת רב הונא בשמו. בויק״ר ט׳ נעשה מהייא רבה ר׳ חייא בר אבא, בא בסתם: חד אמר... וחד אמר. בירוש׳ מגילה 72 סוף ע״ב אומר ר׳ הונא שמחלקת זו היתה בין יהודה בן ר׳ חייא ובין ר׳ ינאי. בבבלי זבחים קט״ז ע״א החולקים הם בני ר׳ חייא – יהודה וחזקיה, בשהש״ר ד׳ ט״ז רק: פליגי בה תרי אמוראי. בפסיקתא ר׳ פ״ה (16 ע״ב) מוחלפת השיטה.

43) ירוש׳ ברכות 8 ע״ג, ב״ר נ״ח, שהש״ר ד׳ ד׳ בסוף. במקום „יראה" גורס הירושלמי „ארירה" – קללה. בפסיקתא ר׳ פ׳ מ׳ (169 ע״ב) ובתנחומא ב׳ וירא 45 באה המחלקת רק ע״ד מוריה. והבאור „הוראה" מיוחס שם לר׳ חייא. השוה ג״כ בבלי תענית ט״ז ע״ב. מר׳ חייא באו באורים לשתי מלות שנמצאו בעברית מחוץ לתנ״ך. תני ר׳ חייא: „מרכל" = מר על הכל. ירוש׳ שבת 12 ע״ג, ויק״ר ה׳. „עגין" – משנה ב״ב ה׳ א׳ מלשון תֵּעָגֵנָה רות א׳ י״ג, ב״ב ע״ג ע״א.

44) תנח׳ ב׳ מקץ 4. 45) ירוש׳ סנהדרין 20 ריש ע״ג, ששם נשתבש מר״ח רבה לר״ה בר אבא, רות ר׳ ב׳ ט׳ (ריש פ״ה).

46) ע׳ לעיל ע׳ 170; ע׳ ג״כ כתובות ה׳ ע״א, ששם מְסֻפר (ע׳ לעיל 163 הע׳ 8) כי ר׳ חייא סתר את ראיתו של בר קפרא.

47) כאן הובאו רק אותם המאמרים שבאו בשם ר׳ חייא הגדול (רבה) בשביל להבדיל בינו ובין ר׳ חייא בר אבא, תלמידו של ר׳ יוחנן. במקום שנזכר רק שם ר׳ חייא בלבד הכונה היא לר׳ חייא האחרון. זה נראה בעליל כשר׳ ירמיה אומר בשם ר׳ חייא (כמשל ירוש׳ סוטה 21 ע״ה, מדרש שמואל ח׳) כי תדיר מאד בא ר׳ ירמיה בתור מוסר דברי ר׳ חייא בר אבא.

48) ב״ר ל״ד. 49) ב״ר ע״ג קרוב לסוף, שם פע״ד קרוב לראש. הראיה אינה מובנה, אחרי עמל כל המפרשים. בכל אפן צריך לחשב כי הכתוב ל״א ז׳ הוא ראיה למספר עשרה, כמו שחושב גם בעל מ״כ. 50) ב״ר פ״ד.

סימן ה.

ר׳ שמעון בן חלפתא.

ר׳ שמעון בן חלפתא, ידידו של ר׳ חייא 1), ישב בעין תינה 2). הוא היה רגיל לבוא אל רבי בכל חדש וחדש ולדרוש בשלומו. כאשר זקן חדל מלכת אליו. פעם הוא בא אליו. שאלו רבי למה חדל מבקר אותו כמלפנים? ענהו ר״ש בן חלפתא: רחוקות נעשו קרובות וקרובות נעשו רחוקות, שתים נעשו שלש ומטיל שלום (נ״א: הבה) בבית בטל (כלומר העינים שהיו רואות מרחוק עכשיו רואות רק מקרוב, והאזנים שהיו קרובות לשמוע כאלו נתרחקו וכבדו משמוע, במקום שתי הרגלים הוא הולך על שלש — עם מקל, ובטלה תאות המין שמשכינה שלום והבה בבית) 3). — פעם כשנפרד ר״ש בן חלפתא מרבי, אמר לו רבי לבנו: לך אליו ויברכך. ר״ש בן חלפתא ברכו: יהי רצון

שלא תבייש ולא התבייש. כששב אצל אביו שאלו רבי: מה אמר לך? א"ל. מלים בעלמא אמר לי. אמר לו רבי: הלא זוהי הברכה שברך הקב"ה את ישראל, ועוד הזר עליה שנית, שנא' (יואל, ב' כ"ו וכ"ז): ולא יבושו עמי לעולם, ולא יבושו עמי לעולם 4). באגדה אחת מאגדות אנטונינוס ורבי נקרא ר"ש בן חלפתא בתור תלמידו של רבי 5). ר"ש בן חלפתא בעצמו היה לנושא של אגדות שונות 6). ביחוד ספרו על אדותיו שהוא היה מסתכל וחוקר בהויי ההיות ולפיכך אמרו עליו: ר' שמעון בן חלפתא עסקן בדברים היה 7). ר' יהושע בן לוי אמר בשמו 8).

בשדה ההלכה כמעט שלא נזכר שמו של ר' שמעון בן חלפתא, אבל לנגד זה שם עולם קנה לו במשליו שבהם השתמש לבאורי מקראות. שני משלים שלו, שנאמרו כנגד משלי ר' חייא הדומים להם, הובאו כבר לעיל 9). — על דבר מצות הפסח. כיון שיצאו ישראל ממצרים, אמר הקב"ה למשה: הזהר לבני ישראל על מצות הפסח: כל בן נכר לא יאכל בו (שמות, י"ב מ"ג) וכל עבד איש מקנת כסף ומלתה אותו (שם, שם, מ"ד). כיון שראה ישראל שפסל לערלים לאכול בפסח, עמדו כל ישראל לשעה קלה ומלו כל עבדיהם ובניהם וכל מי שיצא עמהם, שנא' (שם, שם, כ"ח): וילכו ויעשו בני ישראל וגו'. למלך שעשה משתה לאוהביו. אמר המלך: אם אין סינטרי (σιμαντίριον = אות שלי) על כל המסובין, לא יכנס אחד מהן לכאן; כך האלהים עשה משתה להם צלי אש על מצות ומרורים מפני שגאלן מן הצרה, אמר להם: אם אין חותמו של אברהם בבשרכם לא תטעמו ממנו. מיד כל הנולד במצרים נמולו לשעה קלה, עליהם נאמר (תה', נ' ה'): אספו לי הסידי כורתי ברית עלי זבח 10). — דברים, כ"ה י"ז. עמלק. למה היה עמלק דומה? לזבוב שהוא להוט אחר המכה, כך היה עמלק להוט אחר ישראל 11). — למלך שנשבה בנו ולבש המלך נקמה, והלך ופדה את בנו ואמר: הוו מונין אפטייה (απατεια = השנה הרשמית) לפדיון בני; כך אמר הקב"ה: הוו מונין אפטייה ליציאת מצרים 12). — אדם שהוא יוצא לדרך, מהלך שנים או שלשה מילין וטועה בשלישי. שמא מן הראשון הוא טועה? כך אמר להם הקב"ה: הלא היה לכם לסרוח (במעשה העגל) לא בשני ולא בשלישי (מיום מעמד הר סיני שאמרתם „נעשה ונשמע") אלא מן הראשון, אתמהה! (ולפיכך נאמר שמות, כ"ב ח': סרו מהר) 13). דברים, ז' י"ב. ושמר ה' אלהיך לך את הברית ואת החסד. למה הדבר דומה? למלך שנשא למטרונה, והכניסה לו שנים אריסין, אף המלך זקף לה כנגדן שני אריסין (אבנים יקרות). איבדה מטרונה את שלה, אף המלך נטל את שלו.

לאחר ימים עמדה וכישרה את עצמה והביא אותן שני אריסין, אף המלך הביא את שלו. אמר המלך: אלו ואלו יעשו עטרה ויתנו בראשה של מטרונה; כך אתה מוצא אברהם נתן לבניו שני אריסין, שנא' (בר', י"ה י"ט): לעשות צדקה ומשפט, אף הקב"ה זקף להן כנגדן שני אריסין — הסד ורחמים, שנא': ושמר ה' וכו' ואת ההסד, ואומר (דברים, י"ג י"ח): ונתן לך רחמים. אבדו ישראל את שלהם, שנא' (עמוס, ו' י"ב): הפכתם לראש משפט ופרי צדקה ללענה; אף הקב"ה נטל את שלו, שנא' (ירמי', ט"ז ה'): כי אספתי את שלומי את ההסד ואת הרחמים. עמדו ישראל וכישרו עצמן והביאו אותן שני אריסין, מנין? שכך כתוב (ישעי', א' כ"ז): ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה; אף הקב"ה הביא את שלו, שכך כתוב (ישעי', נ"ד י'): והסדי מאתך לא ימוש וכו'. וכיון שיביאו ישראל את שלהן והקב"ה נותן את שלו, אומר הקב"ה: יעשו אלו ואלו עטרה וינתנו בראשם של ישראל, שנא' (הושע, ב' כ"א): וארשתיך לי בצרק ובמשפט ובחסד וברהמים 14). — למה הדבר דומה? לאדם שהוא בגליל וייש לו כרם ביהודה, ואחד ביהודה ויש לו כרם בגליל. אותו שבגליל הולך ליהודה לעדור את כרמו, אותו שביהודה הולך לגליל לעדור את כרמו. עמדו זה עם זה אמרו זה לזה, עד שתבוא אתה למקומי, שמור שלי בתהומך, ואני אשמור שלך בתהומי; כך אמר דוד (תה', י"ז ח'): שמרני כאישון בת עין, אמר לו הקב"ה (משלי, ד' ד'): שמור מצותי והיה; כך אמר הקב"ה לישראל שמרו מצותי — מצות קריית שמע שהרית וערבית, ואני משמר אתכם, שנא' (תה', קכ"א ט"ז): ה' ישמרך מכל רע 15). — משלי, כ"ח י"ג. מכסה פשעיו לא יצליח ומודה ועוזב ירֻהם. כל הנטיעות את מכסה את שרשיהן והן משביחות, האגוז הזה את מכסה שרשיו ואינו משביח 16). הקוסטינר (התליך) כל זמן שהוא (הלקוי) מתרים (מתעקש) הוא לוקה, הודה הוא נוטל פרקולה (fercula = הענש המגיע לו); אבל הקב"ה אינו כן אלא עד שלא הודה הוא נוטל פרקולה, הודה — הוא נוטל דימוס (dimisus = הפש) 17). — כל מי שלומד דברי תורה ואינו מקיים עונשו המור ממי שלא למד כל עיקר. למה הדבר דומה? למלך שהיה לו פרדס הכניס לתוכו שני אריסים, אחד היה נוטע אילנות ומקצץ, ואחד לא היה נוטע כל עיקר ולא מקצץ, על מי המלך כועס? לא על אותו שהיה נוטע ומקצץ? כך כל מי שלומד דברי תורה ואינו מקיים אותה, עונשו המור ממי שלא למד כל עיקר, מנין? שנאמר (ישעי', כ"ו י'): יחן רשע בל למד צדק, אבל אם למד ולא קיים אינו נהנן 18). — לבליוטוס (βουλευτης = סינטור = מחוקק) שהיה גדל בביתו של מלך, אמר לו המלך: שאל מה אתן לך. אמר הבליוטוס: אם

שואל אני כסף וזהב הוא נותן לי, אבנים טובות ומרגליות הוא נותן לי. אמר: הרני שואל בתו של מלך והכל בכלל. כך: בגבעון נראה ה׳ אל שלמה בחלום הלילה ויאמר אלהים: שאל מה אתן לך (מ״א, ג׳ ה׳). אמר שלמה: אם אשאל כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות, הוא נותן לי, אלא הרי אני שואל את החכמה והכל בכלל, הה״ד (שם, פסוק ט׳): ונתת לעבדך לב שומע. אמר לו הקב״ה: שלמה, חכמה שאלת לך ולא שאלת עשר ונכסים ונפש אויביך, חייך, החכמה והמדע נתון לך ועל ידי כן עשר ונכסים אתן לך 19.

פה נביא את באורי המקרא שלו. פן נפוץ על פני הארץ (בר׳, י״א ד׳). א״ר שמעון בן חלפתא: פי כסיל למחתה לו (משלי, י״ח ז׳. כלומר כמן שהוציאו מפיהם כך היה להם) 20. — [בר׳, י״א ה׳. וירד ה׳ לראות את העיר וכו׳. תני ר״ש בן חלפתא: זו אחת מעשר ירידות האמורות בתורה] 21. — בר׳, כ״ח י״ב. והנה סלם מצב ארצה. הראה לו את קרח, שנא׳ (במדבר, ט״ז ל״ב): ותפתח הארץ את פיה; וראשו מגיע השמימה — הראה לו את משה, שנא׳ (שמות, כ״ד א׳): ואל משה אמר עלה אל ה׳ 22. — לענין חטא העגל שהיה סמוך למתן תורה אמר ר״ש בן חלפתא: עלובה כלה שמקלקלת בתוך חופתה 23. — על דבר תשובתם של אנשי נינוה (יונה, ג׳ ז׳): העמידו עגלים מבפנים ואמותיהן מבחוץ, והוו אילין מגעיין מיכא (והיו אלה גועים מכאן) ואילין מיכא. אמרין: מרא עלמין! אם אין את מרחם עלן, לית אנן מרחם עליהן 24. — שם. ויקראו אל אלהים בחזקה. חציפא נצח לבישא וכל שכן לטובו של עולם. (אם החצוף מנצח את הרע, מכל שכן את מי שהוא טובו של עולם. דורש בחזקה = בחציפות) 25. תה׳, ס׳ י׳. מואב סיר רחצי. אמר הקב״ה: שופת אני למואב יורה של פורענות 26.

— בזה נביא את פתגמיו: מיום שגבר אנרופה של הגופה נתעוותו הדינין ונתקלקלו המעשים, ואין אדם יכול לומר לחברו: מעשי גדולים ממעשיך 27. — כל טובות וברכות ונחמות שראו הנביאים בעולם הזה, לבעלי תשובה ראו, אבל מי שלא טעם טעם חטא מימיו — עין לא ראתה אלהים זולתך וכו׳ (ישעי׳, ס״ד ג׳) 28. — בסוף המשנה מובא מאמרו: לא מצא הקב״ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום, שנא׳ (תה׳, כ״ט י״א): ה׳ עוז לעמו יתן, ה׳ יברך את עמו בשלום 29.

יש עוד שני מאמרים, שהם כנראה אפוקריפיים, שנאמרו ב״שם ר״ש בן חלפתא. אחד לתהלים, קי״ג ז׳ 30, והשני למשלי, ח׳ ז׳ 31.

הערות לסי׳ ח׳:

1) ע׳ לעיל ע׳ 186. ברות ר׳ לא׳ י״ח מסַפר באגדה שר׳ חייא ור״ש בן חלפתא למדו יחד בבית המדרש הגדול בטבריא. שם ברוה ר׳ לג׳ ג׳ מספר שר״ש בן חלפתא קבל מר׳ חייא שרה אחד (באריסות).

2) ר׳ חנינא השב שזכה לאריכות ימים בשביל שבלכתו מטבריא לצפורי היה תמיד נוטה מן הדרך ובא לבקר את החכם הזקן ר״ש בן חלפתא. (ירוש׳ תענית פ״ד ה״ב). פעם הלך ר״ש עם שבניו מעין תינה לצפורי לברית מילה, כמו שמסַפר באגדה בקהלת ר׳ ג׳ ב׳ ודברים ריש ט׳.

3) ויק״ר י״ח קרוב לראש. קה״ר י״ב ה׳, בבלי שבת קנ״ב ע״א בקצת שנויים.

4) מו״ק ט׳ ע״ב. ההתחלה באה כאן ע״פ תקוני דקרוקי סופרים.

5) ויק״ר י׳, ע׳ לעיל 131 הע׳ 2 סי׳ ב׳ ט״ז. ברות ר׳ לב׳ פ״ו (פ׳ ה׳) מסַפר שרבי תמך בר״ש בן חלפתא העני באפן עדין שלא לביישו.

6) ע״ד האגרה של המרגלית (שנתנה לו משמים ע״י תפלתו), ע׳ רות ר׳ א׳ י״ח, שבזה השתתף גם ר׳ יהודה הנשיא. ע׳ פרלם במאנאטסשריפט של גרץ 1873 (אל המקורות המקבילים צריך להוסיף תנחומא ב׳ פקודי סי׳ ז׳). באגרה הנזכרת למעלה הע׳ 2 פגע ר׳ שמעון בן חלפתא את מלאך המות. באגדה המסופרת בסנהדרין נ״ט ע״ב נאמר שר״ש בן חלפתא ניצול ע״י גם מאריות שבקשו לטרפו.

7) חולין נ״ז ע״ב. קה״ר ה׳ ח׳: הוה עוסקן, בויק״ר כ״ב: הוה עסקן בד׳. בחולין שם מספר רב משרשיא בארמית הבבלית שר״ש בן חלפתא הבין על ידי נסיון שאמנם אין מזל לנמלה, כמו שנאמר במשלי ו׳ ז׳. שם מספר ר׳ יהושע בן לוי תרנגלת היתה לר״ש בן חלפתא שנשמטה ירך שלה ועשו לה שפופרת של קנה וחיתה. וכן מסַפר שם שהתרנגלת היתה לר״ש בן חלפתא שניטלה נוצה שלה והניחה בתנור וטלה עליה (כלומר כרבה) במטליה של טרסיים (צורפי נחשת) וגדלה כנפים האחרונים יותר מהראשונים. במדרשים הנזכרים לעיל מובא גם כן מעשה מה שעשה ר״ש בן חלפתא לדוכיפת אחת שבאה לעשות קן בגגו. נוסח אחר של הנסיון עם הנמלה נמצא בעברית בדברים ר׳ ה׳ קרוב לראש. – בספרי דברים ל״ב י״ד (פסקא שי״ז בסוף) אמר ר״ש בן חלפתא מעשה בקלח של כרוב שהיה בתוך שדנו והייתי עולה ויורד בו בעולה ויורר בסולם. ראה ג״כ את המשל שלו שהובא לקמן מעץ אגוז למשלי כ״ח י״ג. – מה שבבב״ר ריש נ״ד נאמר: תנא ר׳ חלפתא אומר: הנחש הזה להוט אחרי השום, כנראה נשמטו שם המלות „שמעון בן" (חלפתא). וע׳ לקמן הע׳ 16.

8) ע׳ פסיקתא 159 ע״א. השוה ג״כ מה שהובא בהערה הקודמת מחולין נ״ז ע״ב. ידוע כי כמו על ר״ש בן חלפתא, כך מספרים מריב״ל שהיתה לו שיחה עם מלאך המות. – בב״מ פ״ו סוף ע״א מסַפר: ר״ש בן חלפתא בעל בשר הוה. פעם היה חם לו ביותר ועלה על שן ההר זאמר לבתו הניפי לי במנוף, ואני אתן לך ככרים של נרד. באותה שעה נשב הרוח. אמר: כמה ככרים של נרד צריך לתת לבעל הרוח הזה!

9) ע׳ לעיל ע׳ 178. 10) שמות י״ט.

11) פסיקתא 26 ע״ב, תנחומא ב׳ כי תצא 12, ר׳ לוי בשמו. הבטוי „להיט" נמצא גם לעיל בהערה ז׳ 12) פסיקתא 104 ע״א.

13) שמו״ר מ״ב. לפי מאמר אחר שבא שם קודם א״ר שמעון בן חלפתא שני ימים (עברו מסתן הורה עד עשית העגל), שנא׳ (ירמי׳ ב׳ ל״ב): ועמי שכחוני ימים, כמה ימים? שנים. 14) דברים ר׳ ג׳ קרוב לראש. 15) תנחומא ב׳ קדושים 6.

16) פסיקתא 159 ע״א. בתנחומא ב׳ וישב 11 בא משל דומה לזה פתח ואחריו בא מאמר ר״ש בן חלפתא: אמר הקב״ה לירושלים: על מה הבאתי עליך כל המשפטים הללו, בשביל שאמרת לא חטאתי שנא׳ (ירמי׳ ב׳ ל״ה): הנני נשפט אתך על אמרך לא חטאתי, אבל מי

שהוא מורה ועוזב יְרֻחם. ע׳ שו״ט ק׳ א׳, ששם נשמטו המלות „שמעון בן״, וכן נשתבש שם מן ספיקולה לספ״קו. ע׳ בובר בהערה ע׳ 88 לפסיקתא וע׳ לוי ח״ג 572.

17) ביחד עם המאמר הקודם שניהם נאמרו ע״י ר׳ סימא ור׳ יהושע בן לוי בשם ר״ש בן חלפתא. 18) דברים ר׳ ריש ז׳.

19) שהש״ר א׳ א׳. ר׳ סימון בשמו (ע׳ לעיל הע׳ 16).

20) ב״ר ל״ת. 21) שם. 22) תנחומא ב׳ ויצא 7.

23) שחש״ר ח׳ ה׳. המאמר הזה שדומה למאמרו של ר׳ חייא (לעיל סוף ס׳ ז׳) נאמר בבבלי שבת פ״ה ע״ב ובגטין ל״ו ע״ב בשם עולא.

24) פסיקתא 161 ע״א. ירוש׳ תענית 66 ע״ב, ר׳ הנין (הוניא) בשמו. בתרגום עברי במדרש יונה (ביהמ״ד ה״א 100). בבבלי תענית ט״ז ע״א. סתם 25) שם.

26) דברים ר׳ ג׳ קרוב לראש. 27) סוטה מ״א ע״ב.

28) קה״ר א׳ סוף ח׳. השוה מאמרו של ר׳ יוחנן, ברכות ל״ד ע״ב.

29) עוקצין ג׳ י״ב. המאמר נמצא בשנוי במקצת בספרי במדבר ו׳ כ׳ (פסקא מ״ב). ירוש׳ ברכות 5 ע״א. במשנה בא לפני מאמרו של ר״ש מאמר מר׳ יהושע בן לוי. בויק״ר סוף ט׳ אר״ש בן חלפתא: גדול השלום, כשברא הקב״ה את עולמו, עשה שלום בין העליונים ותחתונים: ביום הראשון ברא מן העליונים ומן התחתונים, הה״ד בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ; בשני ברא מן העליונים, הה״ד (בר׳ א ו׳): יהי רקיע; בשלישי ברא מן התחתונים: יקוו המים (שם. שם ט׳); ברביעי מן העליונים: יהי מארות (שם שם י״ד); בחמשי מן התחתונים: ישרצו המים (שם שם כ׳); בששי בא לבראות אדם. אמר: אם אני בורא אותו מן העליונים. הרי העליונים רבים מן התחתונים בריה אחת, אם אני בורא אותו מן התחתונים, הרי התחתונים רבים על העליונים בריה אחת. מה עשה? בראו מן העליונים ומן התחתונים, רכתיב (בר׳ ב׳ ז׳): וייצר ה׳ אלהים את האדם עפר מן האדמה – מן התחתונים, ויפח באפיו נשמת חיים – מן העליונים. – אולי הקריאה – יתברך שמו של הקב״ה שאין כנסיו וכנפלאותיו... שמו״ר י״ת, אינה של ר׳ חלפתא, אלא של ר׳ שמעון בן חלפתא. ע׳ לעיל הע׳ 7 ולעיל הע׳ 8.

30) מדרש הלל לאותו פסוק (ביהמ״ד ה״ה 92).

31) מדרש משלי לאותו פסוק.

סימן ט.

ר׳ לוי בר סיסי.

ר׳ לוי בר סיסי, — ע״פ הרוב לוי בלבד — בלא שם התאר רבי, היה אחד מגדולי החכמים שבחבורת ר׳ יהודה הנשיא 1). הוא למד לפני רבי מקרא ביחד עם ר׳ שמעון בן רבי. כשנגמרו ספר, אמר לוי: נתחיל במשלי, ור׳ שמעון אמר: נתחיל בתהלים. הכריח ר׳ שמעון את לוי והתחילו בתהלים. כשהגיעו לפסוק (תה׳, א׳ ב׳): כי אם בתורת ה׳ חפצו, באר רבי ואמר: אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו הפץ. אמר לוי: רבי, נתת לי רשות לעמוד 2). כמו בר קפרא היה גם הוא מאסף משניות 3). אף על פי שבימי רבי לא הצליח לוי בתור דרשן ופרשן 4), אבל בדורות שבאו אחריו קנה לו שם טוב במקצעות הללו 5). מדרשותיו באגדה נשארו ביחוד אלה שבהן היה חולק על רב 6). מדרשתו שדרש בנהרדעא נשאר פירושו לשמות, כ״ד י׳ 7), שלעיל הובא כזה

בשם בר קפרא 8). וכן גם הדרשה שדרש בצבור על הכתוב יחזקאל, ט"ז כ"ו 9) ג"כ כנראה יצאה משם. בודאי בנהרדעא היה המעשה, ששמואל שאל אותו את פרוש המלה „בטח" שבבראשית כ"ד כ"ה 10), ולוי השיב לו: בטוחים היו (בניו של יעקב) על כחו של זקן (יעקב אביהם, שלא יתן להם ליפול בידי האמורי). ולא היה אבינו יעקב רוצה שיעשו בניו אותו המעשה, וכיון שעשו בניו אותו המעשה, אמר: מה אני מניח את בני ליפול בידי אומות העולם? — מה עשה? נטל הרבו וקשתו ועמד לו על פתחו של שכם ואמר: אם יבואו אומות העולם להזדווג להם לבני, אני נלחם כנגדן, הוא דהוא אמר ליוסף (בר', מ"ח כ"ב): אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי. — על ידי אותו האמורא שמסר את דברי לוי לשמות, כ"ד י', נמסר ג"כ מאמרו של לוי על הכתוב קהלת, א' ד': וזרח השמש ובא השמש — משזרח השמש ובא השמש (כלומר בזמן שמן הזריחה עד השקיעה) דור הולך (מת דור שלם) ודור בא (דור חדש נולד). ומנין לדור שהוא ששים רבוא? שנא' (דברים, א' ל"ה): הדור הרע הזה; ואותו הדור (של המדבר) ששים רבוא היה 11). — אמורא אחד ארצישראלי אומר בשמו על הכתוב ירמי', ל"א י"ט: ילד שעשועים. איזהו ילד שעשועים? בן ארבע, בן חמש שנים 12). — הוא מביא ראיה ש„קבע" (מלאכי, ג' ח') פירושו גזל, משיחתו של איש אחד שאמר בארמית: קבען פלניא (פלוני גזל אותנו) 13). עוד צריך להזכיר מאמרו על גדולתו של העולם 14): מהארץ ועד לרקיע מהלך ת"ק שנה, מרקיע לרקיע מהלך ת"ק שנה ועוביו של רקיע מהלך ת"ק שנה. וכן צריך להזכיר את שתי תפלות שהתפלל לעתות בצרה, אחת בארמית 15) כשבאו הגיסות לעירו, נטל ספר תורה ועלה על ראש הגג, אמר: רבון העולמים! אי בטלית הדא מילה מן הדין ספר אורייתא, ייעלון לון, ואין לא יזלון לון. איתבעון ולא אישתכחון (אם בטלתי דבר אחד מספר התורה הזה יכנסו השונאים ואם לא — ילכו להם. נתבקשו הצוררים ולא נמצאו). — ותפלה אחת נשארה ממנו בעברית, בזמן עצירת גשמים קרא לוי: רבש"ע! עלית וישבת במרום ואין אתה מרחם על בניך! ירד מטר והוא נצלע 16).

הערות לסי' ט':

1) ע"ד היחס שלו לרבי ע' ירושלמי סוכה 55 ע"ג, ב. סוכה נ"ג ע"א, תענית כ"ה ע"א, ירוש' יבמות י"ג ע"א, ב. יבמ"ת ט' ע"א וק"ה ע"א, קדושין ע"ב ע"ב.

2) ע"ז י"ט ע"א. - בין ר' שמעון בן רבי ובין לוי, כנראה מכתובות ק"ג ע"ב, לא היתה ידידות. 3) ע' קדושין ס"ו ע"ב, וויס ח"ב 192.

4) ירוש' יבמות 13 ע"א, ב. יבמות ק"ה ע"א 5) ע' לעיל כרך ב' ח"א 191 הע' 84.

6) ע׳ אגדת אמוראי בבל ע׳ 6 הע׳ 24. בסוף ההערה צ״ל במקום חולין צ״א א׳ – בנהדרין צ״ט ע״ב. שם צריך ג״כ להוסיף שרב ולוי בר סיסי תרויהון אמרין (ע״ד המתים בחטא העגל): זיבה קיטר וניסך היה מת בבית דין; פיפת, ריקד שחק היה נבדק כסוטה (שמשת השקה אותם); שמח בלבו מת במגפה. 7) ר׳ ברכיה ר׳ ירמיה בשם ר׳ חייא בר אבא דרש לוי בר סיסי בנהרדעא ירוש׳ סוכה 64 ריש ע״ג, ויק״ר כ״ג, שהש״ר ד׳ ה׳. בתנחומא ב׳ בשלח 11 רק ר׳ ברכיה הכהן בשמו. 8) ע׳ לעיל ע׳ 171 (ובמקורות הנזכרים בהערה הקודמת).

9) ויק״ר כ״ה קרוב לסוף. לפי דברי ר׳ לוי „גדלי בשר" נאמרה על הערלה. השוה „בשר" בר׳ י״ז י״ד.

10) ב״ר פ׳ קרוב לסוף. עם אביו של שמואל היה לוי בידידות רבה. נשאר ההספד שהספיד אביו של שמואל את לוי אחרי מותו. ירוש׳ ברכות 5 ע״ג, קה״ר י״ב י״ג. על דבר היחס שהיה ביניהם ע׳ ג״כ ברכות ל׳ ע״א, מגילה כ״ט ע״א. ע״ד ישיבתו של לוי בבבל ע׳ ר״ה כ״א ע״א, כתובות ק״ג ע״ב, שבת קנ״ו ע״א וקדושין ע״ב ע״א. השיחה שהיתה, לפי האמור לעיל ע׳ 164, בין בר קפרא ובין פילוסוף אחד, היתה לפי גירסא אחרת בין לוי ובין אבלט, ידידו של שמואל. ירוש׳ שבת 6 ע״א.

11) קה״ר לאותו פסוק. ר׳ ברכיה ור׳ יעקב בר אבינא ור׳ הייא בר אבא בשמו.

12) ויק״ר ב׳ קרוב לראש. ר׳ אחא בשמו.

13) ר״ה כ״ו ע״א וב׳. סו״ט כ״ו ג׳ שם כתוב בשגיאה „ר׳ לוי".

14) ירוש׳ ברכות 13 ריש ע״א. 15) ירוש׳ תענית 66 ע״ד.

16) בבלי תענית כ״ה סוף ע״א.

סימן י׳.

ר׳ בנייה, בניה, בנאה 1).

ההכם הזה, שממנו נשאר מספר הגון של מאמרי אגדה, נחשב ביותר על הדור הראשון של אמוראי ארץ ישראל 2), ואולם מותר למנותו גם על התנאים האחרונים מפני שיש מאמרים ממנו גם במדרשי התנאים והבריתות. מלבד אלה נאמרו שאר מאמריו כמעט כלם ע״י ר׳ יוחנן שידעו פנים אל פנים 3). ובזמן מן הזמנים דרש בבית מדרשו של ר׳ בנאה 4). את פסק דינו בתור שופט חכם, העריצה האגדה 5) וגם שמה בפיו ספורי אגדה מקברות הנשיאים 6). מעין פתגם הוא אזהרתו על דבר למוד התורה 7): כל העוסק בתורה לשמה תורתו נעשית לו סם חיים, שנא׳ (משלי, ג׳ ה׳): עץ חיים היא למחזיקים בה, ואומר (שם, פסוק י״ח): רפאות תהי לשרך וגו׳, ואומר (שם, ה׳ ל״ה): כי מוצאי מצא חיים. וכל העוסק בתורה שלא לשמה, נעשית לו סם המות, שנא׳ (דברים, ל״ב ב׳): יערף כמטר לקחי, ואין עריפה אלא הרינה, שנא׳ (דברים, כ״א ד׳): וערפו שם את העגלָה בנחל 8). — מאי דכתיב (ישעי׳, ל״ב כ׳): אשריכם זורעי כל מים? אשריהם ישראל בזמן שעוסקים בתורה ובגמילות חסדים יצ״ם מסור בידם ואין הם מסורים ביד יצרם, שנאמר: אשריכם זורעי על כל מים, ואין זריעה אלא צדקה, שנא׳ (הושע, י׳ י״ב): זרעו לכם לצדקה; ואין מים אלא תורה, שנא׳

(ישעי', נ"ה א'): הוי כל צמא לכו למים 9). — העולם ומלואו לא נבראו אלא בזכות התורה, שנא' (משלי, ג י"ט): ה' בחכמה יסד ארץ (דריש „בחכמה' — בשביל החכמה) 10). — לעולם ישקיע אדם עצמו במשניות, שאם ירתק (יקיש) יפתחו לו *); אם לתלמוד (להלכה) לתלמוד אם להגדה להגדה, שנא' (משלי, כ"ד ו'): כי בתחבולות תעשה לך מלחמה ותשועה ברוב יועץ 11). — דברים, ל"ב א'. האזינו השמים ותשמע הארץ. בזמן שאתם מתחייבים אין פושטים בו יד (תחלה) אלא עדים, שנא' (דברים, י"ז ז): יד העדים תהיה בו בראשונה להמיתו ואחר כך בני אדם ממשמשין ובאין, שנאמר (שם): ויד כל העם באחרונה. בזמן שאין ישראל עושים רצונו של מקום מה נאמר בהם? וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים (שם, י"א י"ז) ואח"כ פורענות ממשמשת ובאה, שנא': ואבדתם מהרה; ובזמן שישראל עושין רצונו של מקום מה נאמר בהם? והיה ביום ההוא נאם ה' אענה את השמים וגו' והארץ תענה וגו' וזרעתיה לי בארץ (הושע, ב' כ"ג) 12). — ראוי לתשומת לב מיהדה מאמרו ע"ד נתינת התורה: תורה מגלה מגלה נתנה, כלומר שכל סדרה נכתבה על ידי משה על מגלה לבדה 13). [הוא יליף מתה', מ' ה' „מגלת ספר"]. — יהושע, י"א ט"ו. וכן עשה יהושע לא הסיר דבר וכו' — „מכל אשר צוה אותו משה' אין כתיב כאן, אלא את אשר צוה ה' את משה — אפילו דברים שלא שמע מפי רבו, הסכימה דעתו כמה שנאמר למשה בסיני 14). וכך הוא דורש גם מה שנאמר במלאכי, ב' ו': תורת אמת היתה בפיהו — דברים ששמע מפי רבו; ועולה לא נמצא בשפתיו — אפילו דברים שלא שמע מפי רבו 15). — אימתי נעקר יצר עבודה זרה? בימי מרדכי ואסתר 16). — בר', ב' ג'. אשר ברא אלהים ועשה אין כתיב כאן, אלא אשר ברא אלהים לעשות — כל מה שהיה הקב"ה עתיד לבראות בשביעי הקדים וברא אותו בששי 17). בר', כ"ב י"ג. ויעלהו לעולה תחת בנו. אמר לפניו: רבון העולם! הוי רואה דמו של איל זה כאלו דמו של יצחק בני, אימוריו (של זה) כאלו אימוריו של יצחק בני, כהדא דתנן: הרי זו תחת זו, הרי זו תמורת זו, הרי זו חילופו זו, הרי זו תמורה 18). — [ארבע כוסות שבליל פסח] כנגד ארבע גאולות: והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי, שמות, ו' ו' 19). — בזכות אברהם אני בוקע להם, שנא' (בר', כ"ב ג'): ויבקע עצי עולה 20). — אמר הקב"ה למשה: לך אמור לישראל: כשהייתי נותן לכם את המן, הייתי נותן עמר לכל אחד ואחד מכם, ההי"ד (שמות, ט"ז ט"ז): עמר לגלגלת; ועכשו כשאתם נותנים לי את

*) כלומר אם יזדרז ללמוד בכל מקצוע שהוא, בהלכה או באגדה, סוף סוף ישיג את חפצו, מקישין ומקישין בדלת, וסוף סוף היא נפתחת. המתרגם.

העמר, אין לי אלא עמר אחד מכלכם, ולא עוד שאינו של חטים אלא של שעורים 21). במדבר, ה׳ י״ט. ולכפר על בני ישראל — זה השיר (שהלוים שרים בעת הקרבת הקרבן) 22). — דברים, א׳ א׳. ודי זהב. עבדו ישראל לעבודה זרה הרי הם חייבים כליה, יבוא זהב משכן ויכפר על זהב העגל 23). — התחיל (שאול) מדיין כנגד בוראו ואמר: כך אמר הקב״ה (ש״א, ט״ו ב׳): לך והכית את עמלק וכו׳, אם אנשים חטאו, הנשים מה חטאו? והטף מה חטאו? והבקר ושור וחמור מה חטאו? יצאה בת קול ואמרה: אל תהי צדיק הרבה (קהלת, ז׳ ט״ז) יותר מבוראך 24).

מאמר אפוקריפי הוא בודאי המאמר המיוחס לר׳ בנאה: הזון שנתנבאו שניהם (ישעיהו ועובדיה) בשבעים ואחד לשון (הזון בגימטריא ע״א); זה גדול שבנביאים וזה ירוד שבנביאים (שנשאר ממנו רק פרשה אחת) ולמה? כי אין לה׳ מעצור להושיע ברב או במעט (ש״א, י״ד ו׳) 25).

הערות לסי׳ י׳:

1) ר׳ בנאה הוא או השם התנכ״י בניה, או בנאי - בונה אומן, לזה מתאים ביותר הכתיב בנאה (בתלמוד הבבלי, במכילתא ובספרי).

2) ע׳ פרנקל, מבוא הירושלמי 69 ע״א, ויים ח״ג 51.

3) ע׳ ב״ב נ״ז ע״ב: בעא מיניה ר׳ יוחנן מר׳ בנאה: חלוק של תלמיד חכם כיצד? כל שאין בשרו נראה מתחתיו. טלית של תלמיד חכם כיצד? כל שאין חלוקו נראה מתחתיו טפח. שלחן של תלמיד חכם כיצד? שני שלישי גדל (כלומר מכוסה במפה) ושליש גלאי (מגולה להעמדת קערית וכוסות שלא לטנף את המפה). ע׳ לעיל כרך ב׳ ח״א 74 הע׳ 82. שם אמר ר׳ יוחנן בשם ר׳ בנאה מה שבמקום אחר אמר זה בשם רשב״י.

4) ע׳ ירוש׳ שבת 13 סוף ג׳, ירוש׳ הוריות 48 סוף ע״ג.

5) ב״ב נ״ח ע״א וב׳. 6) שם נ״ח ע״א.

7) תענית ז׳ ע״א. תניא היה ר׳ בנאה אומר.

8) בספרי דברים ל״ב ב׳ (פסקא ש״ו) נאמר המאמר בלשון אחרת: אם עשית דברי תורה לשמם חיים הם לך... ואם לא עשית ד״ת לשמם ממיתים אותך. ראיה בשביל החצי הראשון של המאמר הוא מביא שם ממשלי ד׳ כ״ב: כי חיים הם למוצאיהם, ולחצי השני ממשלי ז׳ כ״ו: כי רבים חללים הפילה וכו׳. המשל של התורה לסם חיים הובא בספרי דברים י״א י״ח (פסקא מ״ה). ברייתא קדושין ל׳ ע״ב. השוה ג״כ מאמרו של ר׳ יהושע בן לוי, יומא ע״ב ט״ב, ושל ר׳ יהודה בן ר׳ חייא (למשלי ד׳ כ״ב) ערובין נ״ד ע״א. האניקדוטה מחיי ר׳ ינאי, ויק״ר ט״ז. אלה השלשה הם מהדור הראשון של האמוראים וכנראה היה הדבר אצלם לפתגם רגיל, שהתורה היא סם החיים.

9) ע״ז ה׳ ע״ב, ר׳ יוחנן בשמו. בב״ק י״ז א׳ הוא דורש פרפרזה אחרת לאותו פסוק בשם רשב״י. ע׳ לעיל כרך ב׳ ח״א 86. 10) ב״ר א׳ קרוב לראש.

11) פסיקתא 176 ע״א, ויק״ר כ״א סמוך לדרשתו של ר׳ יוחנן לאותו פסוק. לא נתברר איך דורש ר׳ בנאה את הכתוב. ע״ד המלה ירתק ע׳ לוי ח״ד 478 ע״א.

12) ספרי דברים פסקא ש״ו. 13) גטין ס׳ ע״א, ר׳ יוחנן בשמו.

14) ירוש׳ פאה 15 ע״ב (פ״א), ר׳ יוחנן בשמו.

15) ירוש׳ שם. ר׳ יוחנן בשמו ור׳ הונא אומר ואת בשם רבי. ע׳ לעיל 148 הע׳ 15. זע׳ ילקוט שגורס ר׳ יהודה ואולי הוא ט״ס מר׳ יוחנן.

16) שהש״ר ז׳ ח׳. 17) ב״ר סוף פי״א.

18) ב״ר נ״ו. בב״ר פ״ח פסק׳ ר׳ מ׳ קרוב לסוף (171 ב׳). ר׳ הונא בשמו.

19) ירוש׳ פסחים פ״י 37 ריש ע״ג, ר׳ יוחנן בשמו.

20) מכילתא לי״ד ט״ו (29 פ׳), שמו״ר כ״א קרוב לסוף. בב״ר סוף נ״ה בא המאמר בשנוי לשון ר׳ חייא ב״ר יוסי בשם ר׳ מיאשה ותני לה בשם ר׳ בנייה.

21) פסיקתא 70 ע״א, פסיקתא ר׳ 91 ע״ב, בקה״ר א׳ ג׳ (במקצת בארמית); בויק״ר כ״ה במקום „בנאה״ בא בטעות ר׳ ברכיה.

22) ירו׳ פסחים 30 סוף ע״ג, ירוש׳ תענית 67 ע״ה, חיננא אבוי דבר נטה (או בר׳ ינטה), בשמו. אמורא זה נזכר בספרות התלמודית רק בפעם הזאת.

23) ספרי דברים פסקא א׳. סמוך למאמרו הדומה לזה של רשב״י, לעיל כרך ב׳ ה״א 96.

24) קה״ר לאותו פסוק. שם במקום ר׳ הונא ור׳ בניה אומר צ״ל ר׳ הונא בשם ר׳ בניה. השוה לעיל ע׳ 171 מה שאמר בר קפרא על רבר דואג.

25) אגדת בראשית סוף פי״ר. עוד צריך להזכיר מאמרו של ר׳ תנחומא בשם ר׳ בניה, ב״ר ח׳ (ור׳ ברכיה בשם ר׳ אלעזר): בשעה שברא הקב״ה את אדם הראשון גולם בראו, והיה מוטל מסוף העולם ועד סופו, הה״ד (תה׳ קל״ט ט״ז): גלמי ראו עיניך. בשו״ט קל״ט נשמט השם ר׳ בניה. בויק״ר ריש פי״ר נאמר זה בשם אחרים. מאמרו של ר׳ בניה שמובא בספרי דברים א׳ נ׳ (פסקא ב׳) – השוה המאמר הסתמי שבתוספתא סוטה י״א ז׳ ולהלן – אינו מובן כל צרכו. ע׳ פרידמן בהערתו לספרי שם.

סימן יא.

ר׳ סימאי (סימיי).

בתוספתא, בספרי ובברייתא בשני התלמודים באו מאמרים מר׳ סימאי, ולפיכך אין ספק שצריך למנותו בין התנאים 1). בתוספתא נמצא דבר הלכה יחידי ממנו 2). בספרי נמצא במקום אחד ממנו איזה מאמרי אגדה 3). שם מובא גם כן מאמרו לדברים ל״ב ב׳: היה ר׳ סימאי אומר: מנין אתה אומר, כשם שהעיד להם שמים וארץ, כך העיד להם ארבע רוחות השמים? שנאמר: יערף כמטר לקחי — זהו רוח מערבית, שהוא ערפו של עולם שכלו לברכה (הרוח הנושב מן הים — המתרגם); תזל כטל אמרתי — זה רוח צפונית, שעושה את הרקיע נקיה כזהב (על דרך האמור באיוב ל״ז כ״ב: מצפון זהב יאתה — המתרגם); כשעירים עלי דשא — זה רוח מזרחית, שמשחיר את הרקיע כשעיר; וכרביבים עלי עשב — זה רוח דרומית, שמארגת את הרקיע כרביב 4). דבר אחר „יערף כמטר״, היה ר׳ סימאי אומר: לא נאמרו ארבע רוחות הללו אלא כנגד רוחות השמים. צפונית בימות החמה יפה ובימות הגשמים קשה, דרומית בימות החמה קשה ובימות הגשמים יפה, מזרחית לעולם יפה, מערבית לעולם קשה (?), צפונית יפה להבים בשעה שמכנים שליש, וקשה לזיתים בשעה שהונטין, דרומית קשה

להטים בשעה שמכנים שליש ויפה לזיתים בשעה שהונטין 5). וכך היה ר' סימאי אומר: כל הבריות שנבראו מן השמים, נפשן וגופן מן השמים, וכל בריות שנבראו מן הארץ — נפשם וגופם מן הארץ, חוץ מן האדם הזה שנפשו מן השמים וגופו מן הארץ. לפיכך עשה אדם תורה ועשה רצון אביו שבשמים הרי הוא כבריות של מעלן, שנא', (תה', פ"ב ו'): אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כלכם; לא עשה תורה ולא רצון אביו שבשמים הרי הוא כבריות שלמטן, שנא' (שם) אכן כאדם תמותון. — וכך היה ר' סימאי אומר: אין לך פרשה שאין בה תחיית המתים, אלא שאין בנו כח לדרוש. שנא' (תה', נ' ב'): יקרא אל השמים מעל — זה נשמה, ואל הארץ — [זה הגוף] 6), לדין עמו — מי דיין עמו? ומנין שאין מדבר אלא בתחיית המתים? שנאמר (יחזקאל, ל"ז ט'): מארבע רוחות בואי הרוח וכו'. — וכך הוא אמר ג"כ: מנין לתחית המתים מן התורה? שנא' (שמות, ו' ד'): וגם הקימותי את בריתי אתם לתת להם את ארץ וכו' לכם לא נאמר, אלא להם — מכאן תחיית המתים מן התורה 7). — על מאמרו של בר קפרא שבשביל זה נקראה ארץ ישראל ארץ החיים שמתיה חיים תחלה לימות המשיח. משיב התלמוד: אלא מעתה רבותינו שבגולה הפסידו? ועל זה ענה ר' סימיי: מהליד (כלומר מנקב) הקב"ה לפניהם את הארץ והן מתגלגלים כנודות וכיון שהן מגיעין לארץ ישראל נפשן חוזרת עליהן 8). בברייתא אחרת 9) דרש ר' סימאי: נאמר (שמות, ו' ז'): ולקחתי אתכם לי לעם, ונאמר (שם): והבאתי אתכם. — מקיש יציאתן ממצרים לביאתן לארץ, מה ביאתן לארץ שנים מששים רבוא, אף יציאתן ממצרים שנים מששים רבוא. — בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע באו ששים רבוא של מלאכי השרת, לכל אחד ואחד מישראל קשרו שני כתרים אחד כנגד נעשה ואחד כנגד נשמע; וכיון שחטאו ישראל, ירדו ששים רבוא מלאכי הבלה ופרקום, שנאמר (שמות, ל"ג ו'): ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר הורב 10). — לעולם אל תהי גזרה שוה קלה בעיניך, שהרי נותר אחד מגופי תורה ולא למדו הכתוב אלא מגזרה שוה. מאי היא? יליף קדש קדש: ואוכליו עונו ישא כי את קדש ה' חלל (ויקרא, י"ט ח'), ונאמר (שמות, כ"ט): ושרפת את הנותר באש כי קדש ה' וכו' (מה להלן כרת דכתיב שם ונכרתה הנפש ההיא, אף כאן כרת — רש"י) 11). — מאי דכתיב (קהלת ה' ט'): אוהב כסף לא ישבע כסף? זה משה רבנו שהיה יודע שאין שלש ערים שבעבר הירדן קולטות (את הרוצה שהרג בשגגה) עד שלא נבחרו שלש (ערים) בארץ כנען, ואמר: מצוה שבאה לידי אקיימנה (כמ"ש, דברים, ד' מ"א: אז יבדיל משה שלש ערים בעבר הירדן מזרחה) 12). — שלשה היו באותה עצה

(להתחכם במצרים למושיען של ישראל ולאבדו): בלעם ואיוב ויתרו. בלעם שיעץ (להרג את משה) נהרג; איוב ששתק נידון ביסורים; יתרו שברח זכו מבני בניו שישבו בלשכת הגזית, שנא' (דה"א, ב' נ"ה): ומשפחות סופרים וכו' המה הקינים וכו' וכתיב (שופטים, א' ט"ז): ובני קיני חותן משה 13). בין הדעות השונות שנאמרו על דבר הלוחות איך נכתבו אמר ר' סימאי: ארבעים על לוח זה וארבעים על לוח זה, שנאמר (שמות, ל"ב ט"ו): לחות כתובים משני עבריהם מזה ומזה הם כתובים, מטרגונה 14). — אמר הקב"ה לאברהם: אתה אמרת: „יקח נא מעט מים' (בר', י"ח ד'), הייך שאני פורע לבניך במדבר וביישוב ולעתיד לבוא. [במדבר מנין?] דכתיב (במדבר, כ"א י"ז): עלי באר ענו לה; בארץ כנען מנין? שנא' (דברים, ח' ז'): ארץ נחלי מים וכו'; לעתיד לבוא מנין? תלמוד לומר (זכרי', י"ד ח'): ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלים. אתה אמרת: „רחצו רגליכם', הייך שאני פורע לבניך במדבר, ביישוב ולעתיד לבוא. במדבר מנין? שנא' (יחזקאל, ט"ז ט'): וארחצך במים; בישוב מנין? שנאמר (ישעי', א'): רחצו הזכו; לעתיד לבוא מנין? שנא' (שם, ד' ד'): אם רחץ ה' את צואת בנות ציון. אתה אמרת: „והשענו תחת העץ', הייך שאני פורע לבניך וגו'; פרש ענן למסך (תה', ק"ה ל"ט), הרי במדבר; בארץ מנין? בסכות תשבו שבעת ימים (ויקרא, כ"ג מ"ב); לעתיד לבוא, שנא' (ישעי' ד' ו'): וסכה תהיה לצל יומם מחורב. אתה אמרת: „ואקחה פת לחם', הייך שאני פורע לבניך וגו'. הנני ממטיר לכם להם מן השמים (שמות, ט"ז ד'), הרי במדבר; בארץ מנין? ארץ חטה ושעורה (דברים, ח' ח'); לעתיד לבוא מנין? יהי פסת בר בארץ (תה' ע"ב ט"ז). כך כתיב: „ואל הבקר רץ אברהם', הייך שאני פורע לבניך וגו'. ויגז שלוים מן הים (במדבר, י"א ל"א), הרי במדבר; בארץ מנין? ומקנה רב היה לבני ראובן וכו' (שם, ל"ב א'); לעתיד לבוא מנין? שנא' (ישעי', ז' כ"א): והיה ביום ההוא יחיה איש עגלת בקר ושתי צאן. כך כתיב: „והוא עומד עליהם', הייך שאני פורע לבניך וגו'. וה' הולך לפניהם יומם (שמות, י"ג כ"א) הרי במדבר; בארץ מנין? שנא' (תה', פ"ב ב'): אלהים נצב בעדת אל; לעתיד לבוא מנין? — עלה הפורץ לפניהם (מיכה, ב' י"ג) 15). — תה', ע"ז י'. ואמר חלותי היא שנות ימין עליון. שמעת מימיך אומר: גלגל חמה חולה ואינו יכול לעלות ולשמש, גלגל לבנה חולה ואינו יכול לעלות ולשמש — לשמשיו אין חלאים (חליים) ולפניו יש חליים? 16). — הושע, י"ב ב'. כי כשלת בעונך. לצור גבוה שהוא עומד בפרשת דרכים, והיו בני אדם נכשלים בו. אמר להם המלך: סתתו קימעה, קימעה עד שתהא תבוא השעה ואני מעבירו מן העולם. ההיד (יחזקאל, ל"ו כ"ו): והסירותי

את לב האבן מבשרכם 17). — כתיב (דהי״א, ו׳ ל״ד): ואהרן ובניו מקטירים על מזבח העולה וגו׳. וכי אהרן ובניו קיימים והלא צדוק ובניו היו? אלא ללמדך שאלו היו אהרן ובניו קיימים, צדוק היה גדול מהם בשעתו 18).

הערות לסי׳ י״א:

1) פרנקל, מבוא הירושלמי 117 ע״ב, חושב אותו בין האמוראים הראשונים. ע׳ ג״כ ברייתא חולין נ״ו ע״ב (תנו רבנן). 2) שבת י״ב (י״ג) י״ד וכן בברייתא שבת מ״ו ע״א.

3) לדברים ל״ב ב׳ (פסקא ש״ו קרוב לסוף). כלם מתחילים: היה ר׳ סימאי אומר.

4) (ע׳ הערת איש שלום שמביא נוסחאות שונות ללשון הקשה שבסוף המאמר. — המתרגם). בב״ב כ״ה א׳ אומר זה רב יהודה אמר רב. 5) ביומא כ״ט ב׳ ברייתא סתמית. 6) כך השיב גם רבי לאנטונינוס ע״ד משפט הנפש והגוף (ע׳ לעיל 131 הע׳ 22). 7) סנהדרין צ׳ ע״ב.

8) ירוש׳ כלאים 32 ע״ג, ירוש׳ כתובות 35 ע״ב. בפסיקתא ר׳ פ׳ א׳ (3 ע״ב) אומר זה ר׳ אלעזר (בן פדת) בשמו. בירוש׳ מעשר שני 52 ע״ב, 56 ע״ג אומר ר״א בשמו דבר הלכה.

9) סנהדרין קי״א ע״א. במקור אחר נאמר בה בשם ר׳ נהוראי ע׳ לעיל 76. 10) שבת פ״ח ע״א (דרש ר׳ סימאי). ע׳ לעיל כרך ב׳ ח״א 82 הע׳ 18. 11) כריתות ה׳ ע״א. 12) מכות י׳ ע״א דרש ר׳ סימאי. 13) סוטה י״א ע״א, סנהדרין ק״ו א׳, ר׳ חייא בר אבא בשמו.

14) ירוש׳ סוטה פ״ח, 22 ע״ה, ירוש׳ שקלים 49 ע״ד, השוה שהש״ר ה׳ י״ז. ליתר באור הוא מביא את המלה היונית טטרגונה, τετραγωνον (= בן ארבע).

15) ב״ר מ״ח׳ ר׳ אלעזר (ע׳ לעיל הע׳ 8). ומזה בקה״ר י״א א׳, בפסיקתא ר״פ י״ד (57 ע״א) בקצור. שם נשתבש מר׳ סימאי לר׳ סימון. בבמדבר ר׳ י״ד נשתבש מר׳ סימאי ל„ב״ר חייא״, בשמות ר׳ כ״ה סתם, בקשר עם מאמר דומה לזה מר׳ חנין לשמות ט״ו י״ד. גם במכילתא שמות י״ג כ״א (25 ע״א) בא המאמר הזה סתם, ובצורה אחרת בא בתוספתא סוטה ד׳ א—ו, תנחומא ב׳ וירא 5 (ר׳ סימאי לבד). ההתחלה שם כמו בתוספתא. בתנחומא הרגיל „וירא״ — סתם. בב״מ פ״ו ע״ב רב יהודה אמר רב.

16) פסיקתא 130 ע״א. הוא דורש „חלותי״ בלשון שאלה. איך אפשר להעלות על הדעת שבו כביכול תפול מחלה? 17) פסיקתא 165 ע״א, בילקוט הושע (סוף רמז תקל״ב) מביים: כך אמר הקב״ה לישראל: בני יצר הרע מכשול גדול הוא, כתתוהו קימעא קימעא לסוף אני מעבירו מן העולם. 18) קה״ר א׳ ד׳. בפסיקתא קצ״א ע״א באה הערה מר׳ פנחס ור׳ חלקיה בשם ר׳ סימאי, אולם שם צריך לתקן ר׳ סימון במקום ר׳ סימאי, כי שני האמוראים הללו ר״פ ור״ח הם תמיד אומדים בשם ר׳ סימון (ע׳ ב״ר י״ח, שם ע״ו קרוב לסוף). פסיקתא 54 ע״א, קה״ר ג׳ סוף י״ד, ויק״ר י״ג, שם י״ח קרוב לראש, תנחומא משפטים קרוב לראש, מדרש שמואל א׳ בראש. ר׳ חלקיה הוא ע״פ הרוב אומר בשם ר׳ סימון, ע׳ פרנקל מבוא 85 ע״א.

פרק תשעה עשר.

תנאים מזמנים שונים ותנאים שזמנם לא ידוע.

סימן א.

אבא בנימין.

רק ארבעה דברים נמצאים במקום אחד בתלמוד בבלי 1) מהתנא הזה שאינו נזכר עוד בשום מקום, והם נוגעים אל התפלה ולאמונת השדים:

תניא אבא בנימין אומר: על שני דברים הייתי מצטער כל ימי: על תפלתי שתהא לפני מטתי (סמוך למטתי. כל ימי נזהרתי שלא לעשות מלאכה ושלא לעסוק בתורה כשעמדתי ממטתי עד שאקרא קריאת שמע ואתפלל. — רש״י). ועל מטתי שתהא נתונה בין צפון לדרום (ראשה ומרגלותיה זה לצפון וזה לדרום). — תניא אבא בנימין אומר: שנים שנכנסו להתפלל וקדם אחד מהם להתפלל ולא המתין את חברו ויצא, טורפין לו את תפלתו בפניו (בזמן ההוא היו בתי הכנסיות מחוץ לעיר והיתה סכנה להשאר יהידי, ביחוד בלילה), שנאמר (איוב, י״ח ב׳): טורף נפשו באפו הלמענך תעזב ארץ (לך אומר אשר גרמת לך לטרוף את נפשך בפניך, ומה היא הנפש? זו תפלה, כמו שנאמר (ש״א, א׳ ט״ו): ואשפך את נפשי לפני ה׳. וכי סבור היית שבשבילך שיצאת תסתלק השכינה ויעזב את הברך המתפלל לפניו? — רש״י). ולא עוד אלא שגורם לשכינה שתסתלק מישראל, שנא׳ (איוב, שם): ויעתק צור ממקומו. ואין צור אלא הקב״ה, שנא׳ (דברים, ל״ב ט״ו): צור ילדך תשי. — תניא אבא בנימין אומר: אלמלי נתנה רשות לעין לראות אין כל בריה יכולה לעמוד מפני המזיקין. — אין תפלתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת, שנא׳ (מ״א, ה׳ כ״ח): לשמוע אל הרנה ואל התפלה — במקום רנה (בבית הכנסת ששם אומרים הצבור שירות ותשבחות בנעימת קול ערב. — רש״י) שם תהא תפלה.

הערות לסי׳ א׳:

1) ברכות דף ה׳ ודף ו׳.

סימן ב.

אבא דורש.

שתי דרשות קצרות נאמרו בשמו 1): דברים, ל״ב ה׳. שחת לו לא. שחתו ישראל בכל לאוין שבתורה (מצות „לא״ תעשה). וכל כך למה? (כיון דכתיב שחת לו, למה אמר „מומם״?) שלא ליתן פתחון פה לרשעים לומר: כל זמן שאנו חוטאים לפניו, אנו מצטערים לפניו (כנוי לשון כלפי מעלה, כלומר שמצערים להקב״ה כביכול — הרמא״ש). משל לאחד שיצא ליצלב 2) אביו בוכה עליו, אמו בוכה עליו ומתחבטת עליו. זה אומר אוי לי! וזו אומרת אוי לי! אבל אין זה הוי הוי אלא לאותו שיצא ליצלב (כלומר עיקר הצרה הוא לזה שהוא נצלב). וכן הוא אומר (ישעי׳, ג׳ ט׳): אוי לנפשם כי גמלו להם רעה. — אל המאמר „רוב כהנים עשירים הם״ נוסף משום אבא דורש אמרו (תה׳, ל״ז כ״ה): נער הייתי גם זקנתי ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש להם — זה זרעו של אהרן 3)

הערות לסי׳ ב׳:

1) ספרי דברים פסקא ש״ח. בשמו״ר ריש מ״ב בסוף המאמר על הכתוב שמות ל״ב: כי שחת עמך, הוא מסיים כך: היא שיטת אבא דורש. ונראה שהכונה היא שם למאמרו שבספרי.

2) המשל מוסב על השם „בניו״ שבכתוב. אין כל צרך לומר כיה״ש וגינר (יידישע צייט־שריפט VI, 304) שלפני אבא דורש היה כתוב „פניו״ במקום „בניו״.

3) ספרי דברים, ל״ג י״א (ריש פסקא שנ״ב).

סימן ג.

אבא יוסי המחוזי.

ר׳ יונתן, תלמידו של ר׳ ישמעאל, אמר בשמו על דבר קריעת ים סוף, שהקב״ה אמר למשה: והלא כבר הכתבתי: בכל ביתי נאמן הוא (במדבר, י״ב ז׳), אתה ברשותי והים ברשותי, אני עשיתיך עליו גזבר 1).

הערות לסי׳ ג׳:

1) מכילתא לשמות, י״ד ט״ו (29 ע״ב). ע״פ הילקוט שם צריך לתקן ר׳ יונתן במקום **ר׳ נתן.** בשמו״ר פכ״א קרוב לסוף שם האומר הוא ר׳ שמעון.

סימן ד.

אבא כהן בַּרְדַּלָא.

ממאמריו באגדה נמצא אחד בספרי, ר׳ אבא יוסי בר חנין 1) בשמו. מאמרים אחרים נמצאו ממנו במקורות ארצישראלים. בספרי הוא אומר: אלו זכו ישראל, כיון שעלו פרסות רגליהם מן הים היו נכנסין לארץ, שנא׳ (דברים, א׳ כ״א): עלה רש כאשר דבר ה׳ אלהי אבותיך לך 2). — אבא כהן ברדלא קורא כמו ר׳ אליעזר בן עזריה 3): אוי לנו מיום הדין! אוי לנו מיום התוכחה! בלעם הכם של הגוים לא יכול לעמוד בתוכחתה של אתונו, הה״ד (במדבר כ״ב ל׳): ההסכן הסכנתי לעשות לך ויאמר לא; יוסף קטן של שבטים היו לא יכלו לעמוד בתוכחתו, הה״ד: ולא יכלו לענות אותו (בראשית, מ״ה ג׳), לכשיבוא הקב״ה ויוכיח כל אחד ואחד לפי מה שהוא, שנא׳ (תה׳, נ׳ כ״א): אוכיחך ואערכה לעיניך — על אחת כמה וכמה! 4). — על האגדה: ודינה היכן היתה? נתנה בתיבה ונעל בפניה, אמר: הרשע הזה (עשו) עינו רמה הוא שלא יתלה עיניו ויראה אותה ויקח אותה ממני — מוסיף ר׳ הונא בשם אבא כהן ברדלא: אמר לו הקב״ה: למס מרעהו חסד (איוב, ו׳ י״ד): מנעת מרעך חסד — מנעת הסדא מן אחיך, דאלו איתנסיבת לגברא (אלו היתה נשואה לאיש) לא זינתה. לא בקשת להשיאה למהול הרי היא נשואה לערל; לא בקשת להשיאה דרך היתר

הרי הוא נשאת דרך איסור 5). — בעון קומי (שאלו את) אבא כהןברדלא 6): (למה בראש דברי הימים נאמר רק): אדם שת אנוש — ושתק 7) (ולא כתב את הדורות להלן)? אמר להן: עד כאן (נבראו) בצלם ובדמות (אלהים), מכאן ואילך נתקלקלו הדורות ונבראו קינטורין (מכעיסין להקב"ה). — כתיב (שמות, י"ט ח'): ויענו כל העם יחדיו, וכתיב (שם, כ"ד ג'): ויען העם קול אחד ויאמרו. עד היכן עמד להם אותו הקול? עד — ויהי כאחד למחצצרים ולמשוררים קול אחד (דהי"ב, ה' י"ג) 8). — מהכתוב דהי"א כ"ב י"ב הוא יליף דבר הלכה שאדם זוכה במציאה בתוך ארבע אמות 9).

הערות לסי' ד':

1) ע' על אדות זה לעיל כרך א' ח"א, 36 הע' 2. 2) ספרי דברים, א ב', פסקא ב'.

3) ע' לעיל כרך א' ח"א 166. 4) ב"ר, צ"נ קרוב לסוף. 5) ב"ר, סוף ע"ו, בקצת שנוים שם פ' פ' קרוב לראש. בשני המקומות בא בטעות שם התאר „רבי". במקור הראשון אומר בשמו ר' הונא; בשני נעשה מ„ר"ה" - ר"ח (ר' חנינא) ומברדלא נשתבש לב"ר אליעזר.

6) ב"ר כ"ג קרוב לסוף. 7) אפשר שהשאלה מוסבה לא על דה"י א' א', אלא על מה שנפסק סדר התולדות בבר', ד' כ"ו, כמ"ש בפירוש המיוחס לרש"י בב"ר.

8) שהש"ר ב' י"נ בסוף, ר' תנחומא בשמו.

9) ע' ירוש' פאה בראש פ"ד (18 ע"א). ר"ש בן לקיש בשמו. בבבלי ב"מ י' ע"א נאמרה הלכה אחרת מאותו הענין ע"י ר"ש בן לקיש בשם אבא כהן ברדלא.

סימן ה.

ר' אבשלום (נ"א: אבטולוס) הזקן.

רק מאמר אחד נמצא מהתנא הזה שלא נזכר במקום אחר 1): על הכתוב שמות י"ד ט"ו: מה תצעק אלי. משל למה הדבר דומה? לאדם שכעס על בנו וטירדו מביתו. נכנס אוהבו 2) לבקשו הימנו ולהחזירו לביתו. אמר לו: כלום אתה מבקש ממני אלא על בני, כבר נתרציתי לבני. כך אמר לו המקום: מה תצעק אלי, כבר אני מרוצה עליהם.

הערות לסי' ה':

1) מכילתא לאותו פסוק (29 ע"ב). אולם בילקוט רמז רל"ב בא במקום אבשלום אבטולוס, ובשמו"ר כ"א קרוב לסוף: ר' אבטולוס הזקן - אפשר מאד שזהו השם העקרי ונשתבש לאבשלום (ע' לוי ח"א, 9). ואולם יש במגילה י"ד ע"א ר' שמעון בן אבישלום.

2) בילקוט - אפיטרופו, בשמו"ר - הפדגוג.

סימן ו.

ר' אחא.

מר' אחא זה, שמסר מאמר אחד בשם ר' עקיבא 1) נשאר גם כן באור על כתובה שמות י"ד ט"ו: מה תצעק אלי. בשבילך אני עושה, אמר הקב"ה:

אילולי צעקתך כבר אבדתי אותם מן העולם על עבודה זרה שביניהם, שנאמר (זכריה, י׳): ועבר בים צרה, ואין צרה אלא עבודה זרה, שנא׳ (ישעי׳, כ״ח): והמסכה צרה כהתכנס, ואומר (ויקרא, י״ב): ואשה אל אחותה לא תקה לצרור. ועל צעקתך אני משיב את חמתי, שנא׳ (תה׳, ק״ו): ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו להשיב חמתו מהשחית 2). — מאמר שני על דבר המצות. כתיב ודברת בם (דברים, ו׳ ז׳) — עשה אותם קבע ואל תעשם עראי 3).

הערות לסי׳ ו׳:

1) תוס׳ שבת ט״ו (ט״ז) י״ז. ע׳ כרך א׳ ה״ב 16, הע׳ 4.

2) מכילתא לאותו פסוק (29 ע״ב). 3) ברייתא - תנו רבנן - יומא י״ט ע״ב. בספרי לאותו פסוק (פ׳ ל״ד) סתם: עשם עיקר ואל תעשם טפילה. בדקדוקי סופרים נאמר כי בכתבי יד ושאר מקורות עתיקים אין „ר׳ אחא אומר״. ע׳ נ״כ הברייתא ברכות ב׳ סוף ע״ב, ירוש׳ כתובות סוף פ״ה (30 ע״ג).

סימן ז.

ר׳ אנטיגנוס.

מהתנא הזה נשארו במכילתא שני מאמרים 1): לשמות, י״ד ז׳. ושלישים על כלו. שלשה היו, הוסיף עליהם עוד אחד והיו ארבעה. — לשמות, י״ג כ״א. וה׳ הולך לפניהם וכו׳ ולילה בעמוד אש להאיר להם. למלך שהוא דן על הבמה ומחשיך (כלומר מתאחר עד שחשך) והיו בניו מחשיכין אצלו. אחר שנפטר מן הבמה, הוא היה נוטל את הפנס ומאיר לבניו. והיו גדולי מלכות קרובים אצלו ואומרים לו: אנו נוטלין את הפנס ונאיר לבניך, והוא אומר: לא מפני שאין מי שיטול את הפנס ויאיר לבני, אלא הרי אני מודיע לכם חבתם של בני שתהיו נוהגים עמהם בכבוד. וכך הודיע הקב״ה הבתם של ישראל לאומות העולם, שהוא בעצמו הלך לפניהם, שיהיו (אומות העולם) נוהגים עמהם בכבוד. ולא די שאינם עושים [כן], אלא שממיתים אותם מיתות חמורות משונות זו מזו 2). [ולענין כן הוא אומר (יואל, ד׳): וקבצתי את כל הגוים והורדתים אל עמק יהושפט ונשפטתי אותם שם על עמי ונחלתי ישראל וכו׳. יכול על עבודה זרה ועל גלוי עריות ועל שפיכת דמים? תלמוד לומר: על עמי ונחלתי ישראל]. — גם מאמר אחד של הלכה נשאר מר׳ אנטיגנוס 3) לענין ההבדל בין חבר לעם הארץ: כסות אשת חבר (כלומר החובה להספיק כסות לאשת חבר) קודמת להיי עם הארץ מפני כבודו של חבר.

הערות לסי׳ ז׳:

1) בשני המקומות (25 א׳, 27 א׳) נשתבש מר׳ אנטיגנוס לר׳ אנטונינוס, ואולם ביוחסין נשמר הנוסח הנכון. בילקוט בשני המקומות (רמז קב״ה וק״ל) נעשה „מר׳ אנטונינוס אומר״ - „רבי אומר

אנטונינוס", כאלו רבי מספר איזה דבר מחיי אנטונינוס וע"ז סמך דרשתו לכתוב. ע' הערתו של וויס במכילתא הוצאה שלו, (32 ע"ב). 2) ההוספה „ולא די שאינם עושים וכו'" אינו מדברי ר' אנטיגנוס. 3) ירושי' הוריות 48 סוף א', ר' יהושע בן לוי בשמו. „לחיי עם הארץ" - אינו פירושו לחיים ממש, אלא לענין פרנסה.

סימן ח.

ר' חלפתא איש כפר חנניה.

מלבד מאמר אחד שאמר משום ר' מאיר 1) בא ממנו במשנה מאמר בכבוד תלמוד תורה 2): עשרה שיושבין ועוסקין בתורה, שכינה שרויה ביניהם, שנא' (תה', פ"ב א'): אלהים נצב בעדת אל (עדה — עשרה); ומנין אפילו חמשה? שנא' (עמוס, ט' ו'): ואגודתו על ארץ יסדה (ע' פי' הרע"ב); ומנין אפילו שלשה? שנא' (תה', שם): בקרב אלהים ישפוט (אלהים = דיינים לא פחות משלשה); ומנין אפילו שנים? שנא' (מלאכי, ג' ט"ז): אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע וכו'; ומנין אפילו אחד? שנא' (שמות, כ' כ"ד): אבוא אליך וברכתיך (אליך — נוכח יהידי) 3).

הערות לסי' ח':

1) ע' ב"מ צ"ר א' ששם הוא נקרא לא ר' חלפתא, אלא אבא חלפתא. 2) אבות ג' ו'. 3) חלפתא - או תחליפא - בר שאול אינו תנא. בזבחים פ"ג ע"ב במקום דתניא ר' חלפתא בן שאול אומר צריך להיות דתני רב חלפתא ב"ש (ד"ס XIV, 80 ע"ב ושם II, 13 ע"ב למו"ק י' ע"א). מאמר אגדה ממנו בברכות כ"ט ע"א. תני, תנא - בירושלמי ברכות 6 ע"ר ירושי' בכורים 64 ריש ע"ד, מדרש שמואל סוף פב"ה. אולי שייך גם כן לזה המאמר (תנא ר' חלפתא אומר הנחש להוט אחר השום) שבב"ר ריש נ"ד. (ע' הערתו של בבר לעיל פי"ח סי ה' - הערת המתרגם). ואולם נמצאו שני מאמרי אגדה מר' חלפתא שאינו חלפתא בן שאול: בשו"ט ק' א' (ריב"ל בשמו) ושמו"ר י"ח קרוב לסוף.

סימן ט.

ר' חנניה איש טבעין (טבעים, טפעים).

מהתנא הזה שמקום מושבו טבעין, קרוב לצפורי 1), נשאר מאמר אחד בספרי לדברים ל"ב ל': וה' הסגירם. משל לאחד שאמר להברו: עבד קירי (משבח) אני מוכר לך, אבל אני איני כן — מוכרני מיד ומסגירני מיד אתכם כטמאים ביד טהורים, ומנין שאין מסגירים אלא טמאים, שנא' (ויקרא, י"ג ד'): והסגיר הכהן את הנגע.

הערות לסי' ט':

1) ספרי דברים ל"ב ס' (פסקא שכ"ג). ע' הערת פרידמן. הנירסא ר' יהודה במקום חנניה באה עי"ז שסמוך לזה באה הסלה „ביהודה". בבית הכנסת שבטבעין קרא פעם ר' מאיר בספר

תורה, תוספתא מגילה ב' ה'. חכם אחד מטבעין נזכר במכשירין פ"א מ"ג, וע' לוי ח"ב 139 ע"ב. בילקוט האזינו בא המאמר הזה בנוסח מתוקן: לא כאחד שאומר לחברו עבד קירי אני מוכר לך, אבל אני איני כן: מוכר אני ומסגיר אני אתכם כסמאים ביד פהורים.

סימן י.

ר' חנינא בר אידי.

במכילתא יש מחלוקת במדרש של הלכה בינו ובין ר' אחאי (בר' יאשיה 1). ועוד הערה לדברים ד' כ"ב: משה היה בוכה על עצמו, שנא': כי אנכי מת בארץ הזאת 2). — למה נמשלו דברי תורה למים (ישעי', נ"ה א')? מה מים מניחין מקום גבוה והולכין למקום נמוך, אף דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה 3).

הערות לסי' י':

1) מכילתא כ"א י"ז (82 ע"א). השוה ברייתא: תניא ר' חנניא בר אידי אומר, שבועות ל"ה ע"ב.

2) מכילתא לשמות י"ז י"ד (55 ע"ב). אחרי מאמרו של רשב"י.

3) אולי ר' חנינא בן עדיי שבתוספתא סוף עדיות הוא הוא ר' חנינא בר אידי [בבר באגדה אמוראי א"י ח"ג (553 מתקן ואומר שאת המאמר הזה אמר ר' תנינא בר אידי האמורא].

סימן יא.

אליעזר בן אחא.

יכול היה (הקב"ה) מדבר עמו (עם משה) לצורך עצמו (של משה)? תלמוד לומר לאמר' (ויקרא, א' א') — לאמר לישראל. בשביל ישראל היה מדבר עמו, ולא היה מדבר עמו לצרך עצמו 1).

הערות לסי' י"א:

1) ספרא לויקרא א' א' בסוף (4 ע"ד). אליעזר בן אחא. זה היה בודאי אותו שנקרא נ"כ בלא שם רבי - אליעזר בן מחבאי (נ"א מהכאי), תוספתא שבת י"ב (י"ג) ה', ב. שבת ק"ו ע"ב; יבמות י"ד, ד'; ב. יבמות ק"ב ע"א, ב"מ כ"ז ע"ב.

סימן יב.

ר' אליעזר בן תדא.

על דבר שירת הים הוא אומר: משה היה פותח בדבריו תחלה וישראל עונין אחריו וגומרין. משה היה פותח ואומר: אשירה לה' כי גאה גאה, וישראל אומר: סוס ורוכבו רמה בים. משה היה אומר: עזי וזמרת יה, וישראל עונין אחריו וגומרין: ויהי לי לישועה. משה היה פותח: ה' איש מלחמה וישראל עונין אחריו וגומרין: ה' איש מלחמה ה' שמו 1).

הערות לסי׳ י״ב:

1) מכילתא לשמות ט״ו א׳ (35 ע״א). סמוך למאמרו של ר׳ עקיבא. הלכה אחת מטנו נמצאה בשבת קכ״ג ע״א. ע׳ נ״כ תוספתא ערובין ז׳ (ה׳) ס׳ (חולק על ר׳ שמעון בן אלעזר).

סימן יג.

ר׳ גמליאל (השלישי).

מאמריו של ר׳ גמליאל בנו של ר׳ יהודה הנשיא נתקבלו עוד במשנה סמוך למאמרי אביו 1), והם שלשה: יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ 2) שיגיעת שניהם משכחת עון; וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון; וכל העמלים עם הצבור (כלומר העוסקים בצרכי צבור) יהיו עמלים עמהם לשם שמים, (אף על פי) שזכות אבותם (של הצבור) מסייעתן, וצדקתם (של האבות) עומדת לעד, ואתם מעלה אני (בכל זאת) עליכם שכר הרבה כאלו עשיתם (את הטובה בזכות עצמכם). — הוו זהירין ברשות (שלא תבקשו את קרבת הפקידים של הרומאים), שאין מקרבין לו לאדם אלא לצרך עצמן, נראין כאוהבין בשעת הנאתן, ואין עומדין לו לאדם בשעת דוחקו. — עשה רצונו (של הקב״ה) כרצונך. כדי שיעשה רצונך כרצונו 3); בטל רצונך מפני רצונו כדי שיבטל רצון אחרים מפני רצונך. מלבד זה נשאר הימנו פרפרזה לבמדבר י״א י״ב: אי אפשר לעמוד על התפל, (כי בין כך ובין כך) סופן לדון אהריך: אם אתה נותן להם בשר בהמה דקה, אומרים: בשר בהמה גסה ביקשנו, — בהמה גסה, אומרים: בהמה דקה ביקשנו, חיה ועוף ביקשנו, — חיה ועוף, אומרים: דגים והגבים בקשנו 4). — בפרקי דר׳ אליעזר נאמרו בשם ר׳ גמליאל שני דברים 5).

הערות לסי׳ י״ג:

1) אבות ב׳ ב׳ – ד. 2) בקה״ר מובא זה ג״כ לכתוב ז׳ י״א.
3) במדרש משלי ס׳ י׳ בשם ר׳ אליעזר. 4) תוספתא סוטה ו׳ ח׳.
5) ריש פ׳ י״ז: גם אהרן נקבר ע״י ה׳ כמו משה. פ׳ כ״ט: הקב״ה רפא את אברהם אחרי שנמול.

סימן יד.

ר׳ יעקב איש כפר חיטייא.

[רבי ור׳ חייא הלכו בדרך, כשבאו לעיר אחת, שאלו: אולי יש כאן תלמיד חכם, נלך ונקבל פניו. אמרו: יש כאן תלמיד חכם עור. אמר לו ר׳ חייא לרבי: שב במקומך ואל תזלזל בכבוד נשיאותך, ואני אלך. אבל רבי עמד על דעתו והלך עמו. כשנפרדו מהחכם העור], אמר להם: אתם הקבלתם פנים

הנראין ואינן רואין, תזכו להקביל פנים הרואין ואינן נראין. [א״ל (רבי לר׳ חייא): אלו שמעתי בקולך היית מונע ממני ברכה זו. אמר לו לעור ההוא: ממי שמעת ברכה כזו? א״ל: מפרקיה דר׳ יעקב שמעתיה. כי ר׳ יעקב איש כפר חיטייא היה מקביל פני רבו בכל יום. כשהיה חולה, אמר לו רבו: אל יצטער מר, אחרי שאינך יכול (ללכת). אמר לו: וכי קל בעיניך האמור ברבנן] (תה׳ מ״ט י׳): ויחי עוד לנצח לא יראה השחת, כי יראה חכמים ימותו, — ומה הרואה חכמים במיתתן יחיה, בחייהן — על אחת כמה וכמה! 1)

הערות לסי׳ י״ד:

1) חגיגה ה׳ ע״ב. הספור הוא בסגנון אגדות בית המדרש שבבבל בארמית ורק עצם המאמרים נמסרו בעברית. [בפנים הובא כאן הספור בתרגום עברי ולהבדיל בין מה שהוא תרגום ובין מה שהוא מהמקור, נסגרו הדברים המתורגמים בין שני חצאי לבנה].

סימן טו.

ר׳ יהודה בן חנניה.

דברים ל״ב א׳. האזינו השמים ותשמע הארץ. היה ר׳ יהודה בן חנניה אומר: 1) בשעה שאמר משה „האזינו השמים", היו השמים ושמי השמים דוממים, ובשעה שאמר „ותשמע הארץ", היתה הארץ וכל אשר עליה דוממים. ואם תמיה אתה על הדבר, צא וראה מה נאמר ביהושע (יהושע י׳ י״ג): ויאמר לעיני ישראל שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון וידום השמש וירח עמד וכו׳, נמצינו למדים שהצדיקים שולטים בכל העולם כולו. — אפשר כי גם הדרשה הנאמרה להלן היא גם כן שלו. ש״ב י״ב ו׳. ר׳ שמואל בר נחמן אמר בשמו 2): ואת הכבשה ישלם ארבעתים — ששה עשר (ארבע כפול ארבע) 3). בשלש מקומות כתוב כאן (רות א׳, ח׳, י״א י״ב): שבנה בנותי, כנגד שלש פעמים שדוחין את הגר, ואם הטריח יותר מכאן, מקבלין אותו.

הערות לסי׳ ט״ו:

1) ספרי דברים ל״ב א׳ (פסקא ש״ו). אולי היה בנו של ר׳ חנניה בן יהודה, לעיל כרך א׳ ח״ב 146.

2) ספרי דברים ג׳ כ״ג (פסקא כ״ו) ר׳ חנניה אמר. ואולם בשוט׳ ג׳ א׳ (וכן בילקוט ש״ב י״ב, רמז קמ״ח) הגירסא - ר׳ יהודה בר חנינא. כנראה נשמטו בספרי המלות „יהודה בן".

3) רות רבה ב׳. - בנוסח ב׳ של אדר״נ פמ״ד (62 ע״א) יש דרשה של נוטריקון מר׳ יהודה ב״ר חנינא למלת פהז, בר׳ מ״ט ד׳ (ע׳ לעיל כרך א׳ ח״א 93). אולם כנראה נשתבש מר׳ יהושע בן חנניה.

סימן טז.

ר׳ יהודה בן תימא.

מהתנא הזה, הידוע רק על ידי מאמרי הלכה אחדים 1) נשארו שני מאמרים בסיום פרקי אבות 2): הוי עז כנמר וקל כנשר, רץ כצבי וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים 3). — הוא היה אומר: עז פנים לגיהנם ובשת פנים לגן עדן 4). באבות דר׳ נתן חסר הפתגם האחרון, ובמקום זה בא שם קבוצה שלמה של פתגמים: הוי אוהב את השמים (הקב״ה), ירא מן השמים, הרד וששׂ מכל המצות; ואם עשית לחברך רעה קימעא, יהא בעיניך הרבה; ואם עשית להברך טובה הרבה, יהא בעיניך מעט; ואם עשה לך הברך טובה קמעא, תהא בעיניך הרבה; אם עשה לך הברך רעה הרבה, תהא בעיניך קמעא 5).

הערות לסי׳ ט״ז:

1) ע׳ פרנקל מבוא 202 שהביא מחגיגה י״ד א׳: משענה אלו בעלי משנה כגון ר״י בן תימא והבריו.

2) אבות ה׳ כ׳. המשנה שבאה אח״כ (כ״א), אעפ״י שמתחילה: הוא היה אומר, אינה של ר׳ יהודה בן תימא. ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב 101. 3) וכן באדר״נ פמ״א, 67 ע״א, נו״ב פמ״ח שם. ובסוף בא שם „וכן הוא אומר רצון יראיו יעשה – מה שעדיין לא נתברר כל צרכו. וע׳ פסחים קי״ב ע״ב״.

4) מה שנאמר שם אח״כ: יהי רצון מלפניך וכו׳ אינו מר׳ יהודה בן תימא, אלא כנראה הסופר בקש לגמור בזה את המסכת.

5) אולי גם שני המאמרים שבאו אח״כ הם של ר׳ יהודה ב״ת. [ספוג וקנקנה זפותה – אלו תלמידי חכמים, משפך ושפופרת – אלו רשעים. הוי כנור שאין בו פתח להכנים את הרוה. הוי למוד לקבל את הצער. והוי מוחל על עלבונך]. – השוה דרך ארץ זוטא פ״ב, ששם באו בתור מאמרים בודדים סתם. בברייתא סנהדרין נ״ט ע״א נמצאה לגנדה נפלאה ע״ד אדם הראשון ומתחילה היה ר׳ יהודה בן תימא אומר. אולם לפ״ד ד״ס צריך למחוק בן תימא.

סימן יז.

ר׳ יוחנן בן תורתא.

התנא הזה היה בן דורו של ר׳ עקיבא. וכשנמשך ר׳ עקיבא אחר בר כוכבא והשב אותו למלך המשיח, קרא אליו: עקיבא יעלו עשבים בלחייך ועדין אינו בא 1). — אמרו רבנן: ר׳ יוחנן בן תורתא בא לפני ר׳ עקיבא, אמר לו: עמוד וקרא בתורה אמר לו: לא עבריתי על הפרשה: ושבחוהו הכמים 2). — משבח הוא מאמרו ע״ד אסון ההרבן: מפני מה חרבה שילה? מפני בזיון קדשים (כגמור בש״א, ב׳ כ״ט); ירושלים — בנין הראשון — מפני מה חרבה? מפני עבודה זרה, גלוי עריות ושפיכת דמים שהיה בתוכה; אבל באחרונה (כלומר בהרבן הבית האחרון) מכירין אנו בהן שהם עמלים בתורה וזהירין

במעשרות, מפני מה גלו? מפני שאוהבין את הממון ושונאין איש את רעהו לפני המקום, ושקלה הכתוב כנגד עבודה זרה, גלוי עריות ושפיכות דמים 3).

הערות לסי׳ י״ז:

1) ירוש׳ תענית 68 ע״ה, איכה ר׳ ב׳ ב׳. 2) שמות ר׳ מ׳ קרוב לראש. 3) תוספתא מנחות סוף פי״ג, ומזה בא בבבלי יומא ט׳ ע״א וב׳ בשנויים, בירושלמי יומא 38 ע״ג בסוף בקצרה; ע׳ במדבר ר׳ ז׳ קרוב לסוף. – בשהש״ר ז׳ י׳ מיוחס לר׳ יוחנן בן תורתא מאמר שבמקומות אחרים נאמר בשם אחרים, ע׳ פסיקתא ר׳ פ׳ ב׳ (5 ע״ב) ובהערת רמא״ש שם. – יש אגדה ע״ד השם בן תורתא בפסיקתא ר׳ פי״ד (56 ע״ב, 57 ע״א): מעשה בישראל אחד שהיתה לו פרה אחת חורשת, נתמעטה ידו ומכר אותה לגוי אחד. כיון שלקחה הגוי וחרשה עמו ששת ימים של חול, בשבת הוציאה שתחרש עמו, ורבצה לה תחת העול, היה הולך ומכה אותה, והיא אינה זזה ממקומה. כיון שראה כן הלך ואמר לאותו ישראל שמכרה לו: בא טול פרתך, שמא צער יש בה (שמתגעגעת על בעלה הראשון), שהרי כמה אני מכה אותה, והיא אינה זזה ממקומה. אותו ישראל הבין לומר בשביל של שבת והיתה למודה לנוח בשבת. א״ל: בא ואני מעמידה. כיון שבא ואמר לה באזנה: פרה, פרה! את יודעת כשהיית ברשותי היית חורשת בימי החול בשבת היית נוחה. עכשיו שגרמו עונותי ואת ברשות גוי, בבקשה ממך עמדי וחרשי; ומיד עמדה וחרשה. א״ל אותו הגוי: אני מבקשך טול פרתך. עד עכשיו אני בא ומיסב אחריך (כלומר הכי בכל פעם אצטרך לחפש אחריך) שתהא בא ומעמידה? על אחת חוץ מזו (כלומר ומלבד זאת) איני מניחך, עד שתאמר לי מה עשית לה באזנה. אני נתייגעתי בה והכיתי אותה ולא עמדה. התחיל אותו ישראל מפייסו ואומר לו: לא כשוף ולא כשופים עשיתי, אלא כך וכך הסחתי לה באזנה, ועמדה וחרשה. מיד נתיירא הגוי, אמר: ומה אם פרה, שאין לה לא שיחה ולא דעת, הכירה את בוראה, ואני שיצרני יוצרי בדמותו ונתן בי דעת, איני הולך ומכיר את בוראי! מיד בא ונתגייר ולמד וזכה לתורה והיו קוראין את שמו יוחנן בן תורתא.

סימן יח.

ר׳ יוסי בר יאסי.

שמות כ״ב ז׳. ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם. מהיכן קרא באזניהם? מתחלת בראשית ועד כאן 1).

הערות לסי׳ י״ח:

1) מכילתא לשמות י״ט י׳ (63 ע״ב). התנא הזה שלא נזכר במקום אחר הוא הוא בודאי ר׳ יוסי בן יאסין, תוספתא מנחות א׳ ט״ו (השוה ב. מנחות ו׳ ע״ב), ששם ג״כ כמו במכילתא באה דעה נגדית של ר׳ יהודה הנשיא, והוא ר׳ יוסי בן יסיאן שבע״ז מ״ב ע״א [ואולם בלקח טוב לשמות כ״ד ז׳ – ר׳ יוסי ב״ר יהודה].

סימן יט.

ר׳ יוסי בר חנינא.

— לדברים, א׳ א׳. אלו עשרה נסיונות שנסו אבותינו הקב״ה במדבר, ואלו הן: ב׳ בים, וב׳ במים, וב׳ במן, וב׳ בשליו, ואחד במעשה העגל, ואחד במדבר פארן (במרגלים) 1). — בוא וראה כמה קשה אבקת של שביעית.

כיצד? אדם עושה מלאכה בפירות שביעית, התחיל מוכר מטלטליו, שנא' (ויקרא כ"ה י"ב): וכי תמכרו ממכר לעמיתך (דורש מסמיכות ענין זה לפרשת שביעית); לא הרגיש, התחיל מוכר שדה אחוזתו, שנא' (שם, פסוק כ"ה): ומכר מאחוזתו; לא באת לידו עד שמכר את ביתו, שנא' (שם, פסוק כ"ט): ואיש כי ימכור בית מושב וכו'; לא באת לידו עד שמוכר את בתו, שנא' (שמות, כ"א ז'): ואיש כי ימכור את בתו לאמה; לא באת לידו עד שלוה ברבית, שנא' (ויקרא, כ"ה, ל"ה ל"ו): כי ימוך אחיך וכו' אל תקח מאתו נשך וכו'; לא באת לידו עד שמוכר את עצמו, שנא' (שם, פסוק כ"ט): כי ימוך אחיך עמך ונמכר לך. ולא לך אלא לגר, שנא' (שם פסוק מ"ז): ונמכר לגר, ולא לגר צדק, אלא לגר תושב, שנאמר (שם): ונמכר לגר תושב [ולא לגר תושב], אלא לעובד עבודה זרה, שנא' (שם): או לעקר משפחת גר — נעשה כומר לעבודה זרה 2).

הערות לסי' י"ט:

1) ספרי לאותו פסוק (פסקא א'). השוה ברייתא ערכין ט"ו א'. 2) תוספתא ערכין ה' ט'. ע' גם בספרא לאותו פסוק (110 ע"א). - בספרא לויקרא י"ט ט"ז (90 ע"א) נמצאה דרשה של ר' יוסי ב"ח וכן בברייתא סנהדרין ס"ג ע"א ואולם בספרים הנדפסים נשתבש מר' יוסי בר' חנינא לר' יוחנן (ע' ד"ס שם).

סימן כ.

ר' יוסי בן אלעזר 1).

רק דרשה אחת נמסרה ממנו 2). [משל של הגוים שרודפים את ישראל] כאדם שמושיט אצבעו לתוך עינו ומהטטה (כך הגוים מהטטים כביכול בבת עינו של מקום, כמ"ש זכריה ב' י"ב: כל הנוגע בכם כנוגע בבת עינו. פרעה שנגע מה עשיתי לו? מרכבות פרעה וחילו ירה בים (שמות, ט"ו ד'); סיסרא שנגע מה עשיתי לו? הכוכבים ממסילותם נלהמו עם סיסרא (שופטים, ה' כ'); סנחריב שנגע מה עשיתי לו? ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור (מ"ב י"ט ל"ה. וישעי' ל"ז ל"ו); נבוכדנצר שנגע מה עשיתי לו? ועשבא כתורין יאכל (דניאל, ד' ל'); המן שנגע מה עשיתי לו? ואותו תלו על העץ (אסתר, ה' ז').

הערות לסי' כ':

1) ע' לעיל 133 הע' 3. 2) ספרי לבמדבר י' ל"ה (פסקא פ"ד).

סימן כא.

ר' יוסי ב"ר אלישע.

שמו נזכר רק פעם אחת 1): תניא ר' יוסי ב"ר אלישע אומר: אם ראית דור שצרות רבות באות עליו, צא ובדוק בדייני ישראל, שכל פורענות שבאה

לעולם, לא בא אלא בשביל דייני ישראל, שנא׳ מיכה ג׳ ט׳): שמעו נא זאת ראשי בית יעקב וקציני ישראל המתעבים משפט וכו׳... ואין הקב״ה משרה שכינתו על ישראל עד שיכלו שופטים ושוטרים רעים לישראל, שנא׳ (ישעי׳ א׳ כ״ו): ואשיבה שופטיך כבראשונה וכו׳ אהרי כן יקרא לך עיר הצדק.

הערות לסי׳ כ״א:

1) שבת קל״ט ע״א. ע׳ לעיל 94.

סימן כב.

ר׳ מנחם איש גליא.

ממנו נשארה רק הלכה אהת 1). שני דברי אגדה אמר ר׳ יוהנן בשמו: — זה שעובר לפני התיבה, אין אומרין לו: בוא והתפלל, אלא — בוא וקרב, עשה קרבינו, עשה צרכינו, עשה מלחמתנו, פיים בעדנו 2). מאמרו השני בא במדרשים שונים 3): לעתיד לבוא כל הקרבנות בטלין וקרבן תודה אינו בטל, כל התפלות בטלות, ההודאה אינה בטלה, ההיד (ירמי ל״ג י״א): קול אומרים הודו את ה׳; ומביאי תודה בית ה׳ (שם, י״ז כ״ו) זה קרבן תודה, וכן דוד אמר (תה׳ נ״ו י״ג): עלי אלהים נדריך אשלם תודות לך, תודה אין כתיב כאן, אלא תודות — ההודאה וקרבן תודה.

הערות לסי׳ כ״ב:

1) תוספתא עירובין י״א (ח׳) י׳. ברייתא כתובות ס׳ ע״א במקום מנחם נאמר שם נחום. - ע״ד גליא, מקום בא״י, ע׳ לוי ח״א 334. עוד בעל אגדה היה ר׳ יודן דמן גליא, ויק״ר כ׳ (השוה פסיקתא ר׳ פמ״ז).

2) ירושלמי ברכות 8 ריש ע״ב. מלבד ר׳ יוהנן היו גם ר׳ פנחס ור׳ לוי שאמרו בשם רבם שאמר בשמו. ע״ד ארבע ההוראות שבמלת „קרב" ע׳ לוי ח״ב 368. 3) פסיקתא 79 ע״א, אותם האמוראים שאמרו בשמו בירוש׳ ברכות וכן בויקרא ר׳ פ׳ ט׳ וכ״ז בסוף, תנחומא אמור, תנחומא ב׳ אמור 19 (שם נשתבש מן „דגליא" ל„גלילאה"). וכן לתה׳ ק׳ בעל המאמר הוא ר׳ פנחס בשם ר׳ לוי ונשמט ר׳ יונתן בשם ר׳ מנחם דגילא.

סימן כג.

ר׳ שמעון איש קטרון.

גם שם התנא הזה וגם שם מקומו לא נזכרו במקום אחר, ורק מאמר זה נשאר ממנו: בזכות עצמותיו של יוסף (שישראל העבירו עמהם) נקרע הים, ההיד (תה׳ קי״ד): הים ראה וינס 1).

הערות לסי׳ כ״ג:

1) מכילתא י״ד ט״ו, ב״ר פ״ז קרוב לסוף, תנחומא ס״ף נשא.

סימן כד.

ר׳ שמעון החסיד 1).

איוב כ״ב ט״ז. אשר קומטו ולא עת. אלו ט׳ מאות וע׳, וד׳ דורות שקומטו; (שהיו צריכין) להבראות קודם שנברא העולם ולא נבראו, עמד הקב״ה שתלן בכל דור ודור, והן הן עזי פנים שבדור 2). — בין כתפיו של שמשון ששים אמה היו, שנא׳ (שופטים ט״ז): ויאחז בדלתות שער העיר וכו׳ וישם על כתפיו, וגמירי דאין דלתות עזה פחותות מששים אמה 3).

הערות לסי׳ כ״ד:

1) ע׳ אג׳ אמוראי בבל בהוספה (בגרמנית) ע׳ 9–10, שם בכר מוכיח שה״ה אחד ר׳ שמעון החסיד תנא, שמאמריו בברייתות, ואחד שמעון חסידא אמורא בדורו של ר׳ יהושע בן לוי.

2) תניא, חגיגה י״ג סוף ע״ב. 3) סוטה י׳ א׳. תניא. בחולין קכ״ז א׳ מספר רב הונא בר תורתא על עצמו: כשבאתי לפני ר״ש החסיד אמר לי וכו׳ וזהו איפוא ר׳ שמעון הסידא האמורא. השאלה היא מתי היה רב הונא בר תורתא. ואולי במקים רב הונא בר תורתא, שלא נזכר עוד בשום מקום, צ״ל ר׳ יוחנן בר תורתא, שנזכר לעיל סי׳ י״ז, ויהיה אפוא ר׳ שמעון החסיד התנא בן דורו של ר׳ עקיבא [הסימן הזה הוא הוספת המתרגם].

סימן כה.

תודוס (?Theudas) איש רומי.

במקום שמְדֻבר על המנהג שהנהיג התנא הזה ברומי אכילת צלי בפסח 1) באה גם דרשה אגדית ממנו 2): מה ראו חנניה מישאל ועזריה שמסרו עצמן על קדושת השם לתוך כבשן האש? נשאו קל והמר בעצמן מצפרדעים. ומה צפרדעים שאין מצווין על קִדוש השם כתיב בהו (שמות ז׳): ועלו בביתך וכו׳ ובתנוריך ובמשארותיך, אימתי משארות מצויות אצל תנור? הוי אומר, בשעה שהתגור חם, אנו שמצווין על קדושת השם — על אחת כמה וכמה! 3)

הערות לסי׳ כ״ה:

1) ר׳ יוסי בן חלפתא ספר זאת: תוספתא ביצָה ב׳ ט״ו, ב. פסחים נ״ג ע״א, ב. ביצה כ״ג ע״ב, ירוש׳ פסחים 34 ע״א. נגד המעשה הזה נאמר בתוספתא: אמרו לו; בברייתא שבבבל: שלחו לו; בירושלמי: שלחו לו חכמים ובספורו של רב יוסף (ברכות י״ט א׳) בצורה אנכרונית: שלח לו שמעון בן שטח. 2) פסחים נ״ג ע״ד. ע״ד הכטוי „מה ראו" ע׳ לעיל כרך א׳ ח״א 12 הע׳ 1.

3) בשו״ט כ״ח א׳ מובאה האגדה של תודוס איש רומי בנוסח אחר. וע״ז באו דבריו של פלטין איש רומי מן התורה דרשו, שנא׳ (דברים ד׳ כ״ט): ובקשתם משם את ה׳ אלהיך ומצאת. (לפני זה באה הנבואה שיכריחו אותם לעבוד ע״ז, שם פסוק כ״ח). מהרומי הזה – אולי היה שמו Platon? – מובא בשהש״ו׳ ח׳ ה׳ דרש פלטיין איש רומי: נתלש הר סיני ונצב בשמי מרום, והיו ישראל נתונים תחתיו, שנא׳ (דברים ד׳ י״א): ותקרבון תחת ההר. (בבבלי שבת פ״ח ע״ב וע״ז ב׳ ע״ב נאמר זה בנוסח אחר ע״י רב דימי בר חמא).

נוספות.

(ממכילתא דרשב"י הוצ' ד"ר הופמן שלא היתה לעיני בכר בזמן שחבר את ספרו אגדות התנאים).

ר' אלעזר בן ערך.

ר' אלעזר בן ערך אומר: מפני מה נגלה הקב"ה משמי מרום והיה מדבר עם משה מתוך הסנה? לפי שיכול המקום שידבר מראש הרים ומראש הגבעות, מגבהי עולם ומארזי לבנון, אלא השפיל עצמו ודבר מתוך הסנה. ועליו אמר שלמה (משלי, כ"ט כ"ג): ושפל רוח יתמוך כבוד. אי אתה מוצא מן האילנות שפל מן הסנה. וכן הוא אומר (תהלים, קל"ח ו'): כי רם ה' ושפל יראה.

אמר ר' אלעזר בן ערך: שבעת ימים היה מכתיש הקב"ה למשה לילך בשליחותו, דכתיב (שמות, ד' י') גם תמול — גם מתמול, גם שלשם — גם משלשם, מאז דברך — גם מאז, וזה יום השביעי.

שמות, ד' י"ב. ויחר אף ה' במשה. א"ר אלעזר בן ערך: לא דבר הקב"ה עם משה אלא בדרך ארץ, שלא יהיו בזויי העולם אומרים מפני שהוא אלוה ובעל עולם עשה דבריו שלא כדין, לכן היה הקב"ה (מכביש) [מכתיש] את משה כל ששת ימים, דכתיב: גם מתמול גם משלשם גם מאז דברך, ובשביעי אמר לו שלח ביד חשלח. משלו משל למה הדבר דומה למלך שהיה לו עבד והיה אוהבו אהבה גמורה בקש המלך לעשותו אפיטרופוס לפרנס את בני ביתו של מלך. מה עשה המלך? תפש עבדו בידו והכניסו לבית גנזיו והראהו כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות וכל שיש לו בבית גנזיו, הוציאו לשדה והראהו גנות ופרדסים וכל שיש לו בשדה, פשט העבד את ידו ואמר: איני יכול להיעשות אפיטרופוס לפרנס בני ביתו של מלך. כעס עליו המלך ואמר: אי אתה יכול להיעשות אפיטרופוס, למה הטרחתני כל אותו טורח? נשבע לו שלא יכנס לפתח פלטין שלו. כך היה המקום (מכביש) [מכתיש] את משה כל ששת הימים בשליחותו למצרים ובשביעי אמר לו שלח נא ביד תשלח. א"ל הקב"ה: משה אתה אומר לי שלח נא ביד תשלח, יהושע תלמידך, גידולי ידך וריבוייך, הוא יכניס את ישראל לארץ. אתה אי אתה נכנס עמהן לארץ,

שנא׳ (במדבר, כ׳ י״ב): לכן לא תביאו את הקהל הזה. משיב משה ואומר לפני הקב״ה: רבש״ע! אתה אומר לי רד למצרים והוצא את בני ישראל ממצרים, בודאי אני שליח שתי שליחות באדם אחד בפעם אחת. רבוני! אין שליחות זו יפה אלא בשני בני אדם כאחד, שנאמר (קהלת, ד׳ ט׳): טובים השנים מן האחד, ואומר (דברים, י״ט ט״ו): על פי שנים עדים יקום דבר. משיב הקב״ה לו למשה: משה! יודע אני בך על מי אתה עומד ומבקש רחמים שתלך אתה והוא בשליחותי למצרים. כבר שרת עליו רוח הקדש, והוא יוצא ומשמר לך בשבילי מצרים, ובעת שרואה אותך הוא שמח, כענין שנא׳ (שמות, ג׳ י״ד): והנה גם הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו. — משיב הקב״ה ואומר לו למשה: בתחלה כשנגליתי עליך בסנה היית מסתיר פניך ממני, כענין שנאמר (שם, ג׳ ז׳): ויסתר משה פניו. עכשיו אימתי ניתן לך פתחון פה לדבר בפני כעבד בשר ודם שיש לו רשות לדבר בפני רבו? משה! דברן את, אין לי שלוחין? אין לי גדודים? אין לי שרפים? אין לי אופנים? אין לי מלאכי שרת ואין לי גלגלי מרכבה שאשלח ואוציא את בני ממצרים, שאתה אומר לי שלח נא ביד תשלח? [אני הוא שקראתי עולם ממזרח שמש עד מבואו]. מן הדין ראוי אתה לשטיפה (כלומר לכלייה) מיד, אבל מה אעשה — בעל הרחמים אני, לכך נאמר (שם, ו׳ ב׳): וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ה׳... משיב משה ואומר לפני הקב״ה: רבש״ע! אני נביא בן נביא מספק ספיקות נכנסתי לדבריך, פרעה רשע בן רשע ומצרים מרודים בני מרודים (כלומר מורדים בני מורדים) היאך יכנסו לדברי? א״ל: אתה דבר בלשון קודש כמלאך ואהרן אחיך ידבר בלשון מצרי, שנא׳ (שם, ב׳ א׳): ראה נתתי אותך אלהים לפרעה ואהרן אחיך יהיה נביאך... משיב משה ואומר לפני הקב״ה: רבש״ע! אתה אומר לי רד למצרים והוצא ששים רבוא מתחת סבלון מצרים, מתירא אני מפני בני אדם שברחתי מפניהם. א״ל: אל תירא משה, כבר מתו, שנא׳ (שם, ד׳ י״ט): כי מתו האנשים המבקשים את נפשך. (ד״א) משיב הקב״ה ואומר לו למשה: משה! אתה אומר לי מתירא אני מפני בני אדם שברחתי מפניהם, בני אדם ששנר עליך פרעה לתפשך, מי עשאן אלמים, מי עשאן חרשים, מי עשאן סומים, הלא אני ד׳ (מכילתא דרשב״י, הוצ׳ הופמן, פ׳ שמות).

ר׳ יהושע.

ר׳ יהושע אומר: מפני מה נגלה הקב״ה משמי מרום והיה מדבר עם משה מתוך הסנה? שכל זמן שישראל בצרה כאלו צרה לפניו, שנא (ישעי׳

ס״ג ט׳): בכל צרתם לו צר... וכך היה ר׳ יהושע אומר: בוא וראה כמה רחמיו וזכויותיו של הקב״ה על ישראל: ירדו למצרים שכינה עמהם, שנאמר (בראשית, מ״ו ד׳): אנכי ארד עמך מצרימה; עלו — שכינה עמהם, שנא׳ (שם): ואנכי אעלך גם עלה; ירדו לים — שכינה עמהם, שנא׳ (שמות, י״ד י״ט): ויסע מלאך האלהים; באו למדבר — שכינה עמהם, שנאמר (דברים, א׳ ל״א): ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ה׳ אלהיך, עד שבאו לבית המקדש. שרויין בצער, כביכול שרוי עמהם בצער, שנאמר: מתוך הסנה; שרויין בריוח, שרוי עמהם בריוח, שנא׳ (תהלים, ק״ו ה׳): לראות, בטובת בחיריך לשמוח בשמחת גוייך להתהלל עם נחלתך.

ר׳ יהושע אומר: וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ד׳: אמר לו הקב״ה למשה: נאמן אני לשלם שכר יצחק בן אברהם שנתן רביעית דם על גבי המזבח ואמרתי לו: כגדל זרועך בני תמותה (תה׳, ע״ט י״א), ואני מבקש להוציאך ממצרים ואתה אומר לי: שלח נא ביד תשלח.

(מכילתא דרשב״י שם).

ר׳ אליעזר.

שמות, ו׳ ב׳. וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ד׳. ר׳ אליעזר אומר: א״ל הקב״ה למשה אני שאמרתי והיה העולם, שנא׳ (תה׳, נ׳ א׳): אל אלהים דבר ויקרא ארץ, אני שאמרתי לאברהם אביכם בין הבתרים (בר׳, ט״ו י״ג): ידוע תדע כי גר יהיה זרעך. עכשיו הרי שבועה מבהלת ובאת לפני שלא כדרך ארץ (השבועה באה לפני ומבהלת ומאיצה) שאוציא את בני ממצרים, ואתה אומר: שלח נא ביד תשלח.

(מכילתא דרשב״י ע׳ 4. בכ״י ר״א הלחמי: ר׳ ישמעאל).

ר׳ אלעזר המודעי.

שמות סוף ה׳. ומאז באתי אל פרעה. א״ר אלעזר המודעי הלילה לאותו צדיק שיאמר בלשון הזה, אלא כך אמר לפניו: רבון העולמים! לא מי שגואל הוא מציל? רבון העולמים! יודע אני שאתה עתיד להוציא את בניך ממצרים, שמא ע״י אחר אתה עתיד להוציאם, אני לא זכיתי שיצאו על ידי. השיב לו הקב״ה ואמר לו למשה: משה אתה זכית ועל ידך אני מוציאם. תדע לך שכך מתוך תשובה שאמר לו אתה לבד, שנא׳: ויאמר ה׳ אל משה: עתה תראה וגו׳.

(מכילתא דרשב״י ע׳ 5).

ר׳ יוסי הגלילי ור׳ עקיבא.

יהושע, י״א י״ב. לא נותר ענקים בארץ ישראל רק בעזה בגת ובאשדוד נשארו. יכול בעזה ובגת ובאשדוד לא נותר, אבל נותר בשאר מקומות, ת״ל „רק״ – הפסיק הענין. א״ל ר׳ עקיבא: ומה אני צריך? (כלומר למה לי מלה יתרה) והלא כבר (נאמר) בעזה... נותרו. אלא („רק״ זה) מלמד שנכנסה בהן מארה והיו מתמעטין והולכין (ריה״ג אינו דורש אכין ורקין מעוטין, ור״ע דורש).

(מכילתא דרשב״י ע׳ 17).

ר׳ אליעזר בן יהודה איש ברתותא.

משיב משה ואומר לפני הקב״ה: רבש״ע! אתה אומר לי רד למצרים והוצא ששים רבוא מתחת סבלון מצרים. אלו על מאה בני אדם אתה אומר לי, עדיין הדבר קשה לי, אלא שאתה אומר לי הוצא ששים רבוא מתחת סבלון פרעה במצרים. ואלו התרית בהן שנה או שנתים לפני דבור היו הדברים כבר עשוין (?), אלא שנשתעבדו בהן מאתים ועשר שנים. יאמר לי פרעה מי שיַעֲבָדוֹ עבד עשר שנים ולא מיחה בו כל בריה, יבוא אחר ויוציא מתחת ידו?! או מי שעבד את הכרם עשר שנים ולא מיחה בו כל בריה, יבוא אחר ויוציאו מתחת ידו?! רבש״ע! כבדים ומכובדים הדברים הללו שאתה אומר לי — „כי כבד פה וכבד לשון אנכי״.

(מכילתא דרשב״י ע׳ 4).

ר׳ יהודה ור׳ נחמיה.

ר׳ יהודה אומר: וידבר אלהים אל משה (שמות, ו׳ ב׳). א״ל הקב״ה למשה: אני אדון העולם, אני מלא רחמים, אני נאמן לשלם שכר, בני משתעבדין ביד בשר ודם ואתה אומר לי שלח נא ביד תשלח.

(מכילתא דרשב״י ע׳ 4).

ר׳ נחמיה אומר: וידבר אלהים אל משה. א״ל הקב״ה למשה: גלוי וידוע לפני צער של בני במצרים, שנא׳ (שמות, ב׳ כ״ה): וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים. בני שרויין בצרה ואתה שרוי בריוח, ואני מבקש להוציאן ממצרים ואתה אומר: שלח נא ביד תשלח.

(שם).

על המאמר הסתמי (שהובא גם במכילתא ריש פ' בוא) עה"כ (שמות י"ב א'): ויאמר ה' וכו' בארץ מצרים. מלמד שהיו כל הארצות כשרות לדבור עד שלא נתקדשה א"י, אבל משנתקדשה א"י לא היה דבור אל הנביאים בכל מקום אלא על המים, אומר ר' יהודה: אף בתחלה לא היה מדבר עם הנביאים אלא על המים, שנא' (יחזקאל, א' ג'): היה הָיָה (כלומר מה שהיה מלפנים היה גם אח"כ). ר' נחמיה אומר: בתחלה היה הדבר עם הנביאים בכל מקום, מה ת"ל היה היה דבר ה' אל יחזקאל? שלא היתה רוח הקדש תדירה עליו.

(שם).

ר' שמעון.

ר' שמעון אומר: וידבר אלהים אל משה (שמות, ו' ב'). אמר הקב"ה למשה: נאמן אני לשלם מה שאמרתי ליעקב (בר', כ"ח י"ד): והיה זרעך כעפר הארץ, עכשיו הרי שבועה מבהלת (מאיצה) ובאת לפני שלא כדרך ארץ שאוציא את בני ממצרים ואתה אומר לי: שלח נא ביד תשלח.

(מכילתא דרשב"י ע' 4).

תקונים ומלואים מהמתרגם.

כרך א׳ חלק א׳.

בהקדמה VII בהערה שורה א׳ במקום „ב׳ כרכים" צ״ל כרך אחד אגדת אמוראי בבל, ספר מיוחד על הפתיחתות.

עמוד 18 הע׳ 1. הלבנון רמז לבית המקדש – משום שמלבין עונותיהם של ישראל ע״ד ישעי׳ א, י״ח. בכר באגרת אמוראי א״י, ח״ג 721.

21 בטכסט שורה אחרונה „שנוי", צ״ל שנאוי.

36 במשנה סנה׳ ז׳ ב׳ ראב״צ מספר ע״ד משפט בת כהן שזינתה. בודאי שקבל זה מהקדמונים, כי כבר לפני חרבן הבית בטלו דיני נפשות.

50 ר׳ יוסי הכהן. כנראה זהו ר׳ יוסי שנזכר בספרא (ד׳ ע״ג) שספר: אמר לי אבא אלעזר: היה לנו עגל זבחי שלמים והוצאנוהו לעזרת הנשים, וסמכו עליו הנשים. לא מפני שהסמיכה בנשים, אלא מפני נחת רוח של נשים.

71 הע׳ ג׳ צ״ל ר׳ חנינא בר יצחק, ע׳ בכר אג׳ אמוראי א״י ח״ג, ערך ר״ח בר יצחק.

115 שורה 9. „יבוארו" צ״ל יבואו.

133 שורה 5. בתנחומא בראשית מסיים: א״ל: ומה הגמל לא... סבל את משאו אלא הרוח שבו, מלך ממ״ה הקב״ה אין רוחו סובל העולם כולו? שתק אדריאנוס.

143 הערה 4. ע׳ ערכי מדרש, ח״א, ערך „גלוי פנים". שם מבאר בכר ברחבה את כל הענין.

144 שורה 9 „מדה" צ״ל „מרת טובה". ע׳ ערכי מדרש, ח״א, ערך מדה.

כרך א׳ חלק ב׳.

עמוד 53. ע״ד עיר הנדחת. ר׳ יוסי הגלילי אומר: לא תבנה עוד – לא תעשה אפילו גנות ופרדסים. ור׳ עקיבא אומר: לכמות שהיתה אינה נבנית, אבל נעשית היא גנות ופרדסים (אולי כאן פעל הרגש החי של ר״ע המתנגד לשממת הארץ). משנה סנהדרין סוף פ׳ י׳. דומה לזה מאמרו של ר׳ יהושע כשבקשו לטמא את ירושלים. כרך א׳ ח״א ע׳ 117.

63. בשורה האחרונה נזכר שם פפוס שתי פעמים ובפעם הראשונה צ״ל פנחס.

86. לנדי מקולם היה ר׳ טרפון קורא „תוכבר", שתוכו כברו. מכילתא דרשב״י הוצ הופמן ע׳ 12 וירוש׳ פסחים פ״ז ה״א.

96 הע׳ 4. דומה לזה בקה״ר א׳ ד׳ ר׳ ברכיה בשם ר׳ יוחנן. בספר „ארחות צדיקים" (כמעט בסוף הספר) באריכות יותר גרולה מאשר באדר״נ.

153. הע׳ 1. במקום רשב״ג ור״י בן ברוקה צ״ל רשב״ג ור׳ ישמעאל בן ר׳ יוחנן בן ברוקה. כך צ״ל בשורה א׳ וכך גם בשורה ב׳ שם.

כרך ב׳ חלק א׳

עמוד 15 הע׳ 18. בכר בספרו טראדיציאן אונד טראדענטין ע׳ 80 הע׳ 5 כותב כי שנגה היתה עמו לחשוב שכאן היא שלשלת מסורת של ארבע חוליות. אלא שר״ח אמר בשם ר׳ יוחנן ור׳ יוסי בן חלפתא אמר זאת בשם ר״מ.

116 הע׳ 20, צריך להוסיף: ר׳ יוסי אומר: כל מקום שנא׳ קרבן אמור ביו״ד היא שלא ליתן פתחון פה למינין לרדות (ספרא 4 ע״ב.

151 הע׳ 5. ריב״ל בשמו. המהבר בבפרו טראדיציאן אונד טראדענטין, 5 הע׳ 1 כותב שזוהי טעות. –. ר׳ יהושע בן לוי אמר זאת בשם עצמו ולא בשם ר׳ יהודה.

164. הע׳ 13 „נחמיה על ר׳ יהודה״ צ״ל יעקב על ר׳ יהודה.

174 שורה 14 נשמט: בר׳ מ״ד י״א. ויגש. ר״י ור״נ ורבנן. רי״א: הגשה למלחמה, המו״א (ש״ב א׳ י״ג): ויגש יואב. ר״נ אמר: הגשה לפיוס, המד״א (יהושע י״ד ו׳): ויגשו בני יהודה. ורבנן אמרי: הגשה לתפלה, המד״א (מ״א י״ח ל״ו): ויגש אליהו (ב״ר צ״ג סי׳ ו׳).

כרך ב׳ חלק ב׳.

עמוד 1 שורה 8 מלמטה – קיפר צ״ל כיפר.

6 הע׳ 18. במקום תוס׳ שביעית ב׳ ה׳ צ״ל א׳ ה׳ (בתוספ׳ שביעית ב׳ ה׳ אומר ר׳ יוסי בן כיפר בשם ר׳ שמעון שזורי).

23 הע׳ 10 שורה ב׳ „הות״ צ״ל הוא.

81 שורה ב׳. ר׳ אליעזר (הוא ר״א בן הורקנוס).

189 הע׳ 24. במקום חנין צ״ל הונה (הוניא). טראדיציון... 102 הע׳ 14.

רשימת השמות והענינים*).

א. תנאים.

אבא בנימין ס. ב. 197, 198.
אבא גוריון (איש צידון) a. א 68. b. ב. 69.
אבא דורש b. ב. 198, 199.
אבא חלפתא a. א. 16. b. ב. 74.
אבא חנין (חנן) a. א. 81, 84, 86, 89, 93, 105. b. ב. 59, 64, 65.
אבא יוסי בן דוסתאי b. ב. 82, 83, 156.
אבא יוסי בן חנין a. א. 36, 100, 101. b. ב. 199.
אבא יוסי המחוזי b. ב. 199.
אבא יוסי התורתי b. ב. 83.
אבא כהן ברדלא b. ב. 199, 200.
אבא שאול a. א. 51, 68; ב. 78, 98, 101. b. ב. 65, 67—69, 78.
אבא שאול בן קטנית a. א. 36, 39.
אבטליון a. א. 1, 2.
ר' אבשלום הזקן b. ב. 200.
ר' אוורידימוס ב"ר יוסי b. ב. 103.
ר' אחא a. ב. 38. 48. b. ב. 200, 201.
ר' אחי ב"ר יאשיה b. ב. 65, 82, 86—88, 203.
איסי בן גור אריה b. ב. 71.
איסי בן גמליאל b. ב. 71
איסי בן יהודה a. א. 47, 162. b. א. 46, 48, 103; ב. 1, 72, 74, 103.
איסי בן מהללאל b. ב. 71.
איסי בן עקביא b. ב. 70.
איסי בן שמי b. ב. 71.
ר' אליעזר בן הורקנוס a. א. 9, 19, 27, 30, 31, 35, 50, 51, 55, 62—64, 68, 71—116, 119—121, 125, 136, 145, 146, 156, 158, 159, 161; ב. 1, 5, 8, 13, 17, 26, 36, 38, 50, 56, 59, 60, 66, 67, 73, 75, 78—80, 83, 88, 103, 105, 106, 113, 116, 139, 140. b. א. 2, 4, 16, 48, 132, 133, 153, 158, 188, 190; ב. 1, 6, 7, 59, 78, 90, 91, 106, 112, 128, 159, 160, 174, 213.
ר' אליעזר ב"ר יוסי הגלילי a. א. 103, 146; ב. 8, 76, 91, 96, 97, 115. b. א. 34, 38, 160, 165; ב. 13—29, 31, 44, 46, 69, 85, 92.
ר' אליעזר בן יעקב a. א. 4, 46—50, 68, 93, 162; ב. 48, 66, 105, 120, 140, 142. b. א. 29, 30, 34, 38, 50, 104, 133, 152, 160, 191; ב. 1, 8—14, 64, 149.
ר' אליעזר בן יעקב השני b. ב. 12.
ר' אליעזר ב"ר יצחק (מהדרום) a. א. 36.
ר' אליעזר בן תדא b. ב. 203.
אלישע בן אבויה a. א. 36, 92; ב. 25, 44, 49, 56, 124, 130, 139—142. b. א. 1—3, 6, 30, 35, 40, 61, 96; ב. 13, 73, 88, 89, 115, 131, 134.
ר' אלעזר בן אחווי b. ב. 203.

*) האותיות הרומאיות מורות על הכרך והאותיות העבריות - על הספר.

ר' אלעזר בן דמא a. ב. 1; ב. 20.
אלעזר בן חנניה בן חזקיה a. א. 15.
ר' אלעזר הסמא a. א. 24, 54, 107, 120, 161, 167; ב. 97—99, 152. b. ב. 156.
ר' אלעזר בן יהודה איש ברתותא a. ב. 147—149. b. ב. 214.
ר' אלעזר ב"ר יוסי a. א. 169; ב. 107, 108, 115. b. א. 33, 47, 49, 50, 57, 103, 118; ב. 12, 48, 99—102, 113.
ר' אלעזר המודעי a. א. 26, 50, 68, 83, 93—94, 103, 104, 108, 115, 120, 141—160, 164, 172; ב. 84, 85, 113, 114, 120. b. א. 187, 189; ב. 14, 44, 72, 213.
ר' אלעזר בן מתיא a. ב. 83. b. ב. 74.
ר' אלעזר בן עזריה a. א. 31, 58, 63, 66, 72, 75, 97, 103, 105, 119, 141, 146, 160—174; ב. 1, 2, 5, 6, 12, 16, 23, 27, 35, 52, 57, 62, 63, 66, 68, 70, 82, 83, 88, 99, 103, 107, 108, 123, 125, 136, 137. b. א. 132, 134; ב. 29, 36, 66, 149, 199.
ר' אלעזר בן ערך a. א. 18, 26, 27, 30, 31, 51—53, 55, 78, 92, 174; ב. 85. b. א. 15, 83, 160; ב. 75, 211, 212.
ר' אלעזר בן פרטא a. א. 146; ב. 4, 93, 116, 120—122. b. ב. 106, 149.
ר' אלעזר ב"ר צדוק a. א. 33, 34, 36—39, 42, 47, 55, 72 117. b. ב. 6, 40, 47.
ר' אלעזר הקפר a. ב. 54, 81, 108. b. ב. 55, 158, 161—163.
ר' אלעזר בן ר' אלעזר הקפר עיין בר קפרא.
ר' אלעזר בן שמוע a. א. 73; ב. 20, 48, 70, 102, 110, 115. b. א. 133; ב. 1—8, 64, 67, 73, 78, 83, 105, 106, 113, 129, 149.
ר' אלעזר ב"ר שמעון b. א. 38, 46, 48, 50, 55, 57, 89, 105, 127: ב. 14, 30, 39, 40, 67, 91—96, 125, 129, 141, 153, 154.
ר' אלעאי a. א. 73, 75: ב. 118. b. א. 132, 133, 156; ב. 1.
ר' אנטיגנוס b. ב. 201, 202.
ר' אפרים מקשאה b. א. 12, 16, 29.
בית-הלל a. א. 4, 9—17, 35, 39, 48, 54, 64, 72, 169, 172; ב. 125, 144, 147. b. א. 155; ב. 92.
בית-שמאי a. א. 4, 9—17, 34, 48, 54, 64, 72, 100, 118, 120, 169, 172; ב. 125, 144, 147. b. ב. 92, 99.
בן בג בג a. א. 7.
בני בתירא a. א. 1, 2. b. ב. 40.
ר' בניה (בנאה) b. א. 74; ב. 148, 150, 191—194.
בן פטורי a. א. 45, 46.
בר הי הי a. א. 6, 7.
בר קפרא a. א. 49, 85, 118, 120; ב. 32, 54. b. א. 83, 120; ב. 55, 137, 161, 163—176, 177, 181, 184, 189, 190, 191, 194, 195.
ר' גמליאל הזקן a. א. 10, 16, 17, 54, 55, 63, 65. b. א. 4, 104, 132.
ר' גמליאל השני a. א. 16, 23, 26, 35, 42, 46, 51, 53—75, 78, 93, 94, 97, 98, 101, 102, 118, 119, 121—123, 126, 129, 137, 138, 141, 154, 160, 161, 167, 172: ב. 38, 41, 45,

72, 81, 82, 84, 97—111, 113, 142. b. א. 23, 28, 42, 45, 56, 102, 104, 138; ב. 39, 45, 85, 86.
ר' גמליאל השלישי b. א. 75; ב. 137, 204.
דבי ר' ישמעאל a. א. 92, 93; ב. 3, 7, 8, 11, 12, 14, 18, 62, 111, 142, 148, 151, 152. b. א. 131; ב. 48—58, 66, 99, 131.
רבי ר' עקיבא a. ב. 3.
ר' דוסא a. א. 103; ב. 27. b. א. 28; ב. 84.
ר' דוסא בן הרכינס a. א. 9, 115, 160, 161.
ר' דוסתאי a. א. 10.
ר' דוסתאי ב"ר יהודה b. ב. 84, 85.
ר' דוסתאי ב"ר ינאי a. א. 111. b. א. 10, 15, 23, 29, 30, 72; ב. 80—81.
הלל a. א. 1—9, 11, 16, 17, 19, 21, 35, 39, 41, 48, 54, 56, 63, 64, 135, 136; ב. 1, 31, 34, 51, 99, 124. b. א. 4, 62; ב. 15, 23, 29, 39, 40, 137, 177.
ר' חלפתא a. ב. 8, 118, 142. b. א. 102, 104, 132; ב. 189, 202.
ר' חלפתא איש כפר חנניה b. ב. 202.
ר' חלפתא ב"ר יוסי b. א. 103.
חנן המצרי a. ב. 88.
ר' חנינא בר אידי b. ב. 203.
ר' חנינא בן אנטיגנוס a. ב. 102, 120. b. ב. 1.
ר' חנינא בנו של ר"נ a. א. 65, 107; ב. 82, 143—146. b. א. 46, 85, 89, 104; ב. 6, 13, 40, 55.
ר' חנינא בן דוסא a. א. 131, 158, 167; ב. 33, 143, 159, 160.
ר' חנינא סגן הכהנים a. א. 18, 39, 40, 41. b. א. 10.
ר' חנינא בן תרדיון a. ב. 88, 116—118, 120, 122, 123. b. א. 2, 44.
חנניה בן חזקיה a. א. 15. b. ב. 40.
חנניה בן חכינאי a. א. 31; ב. 33, 48, 56, 83, 142. b. א. 45, 46, 48, 61, 102; ב. 8, 74.
ר' חנניה איש טבעין b. ב. 202.
ר' חנניה בן אחי ר' יהושע a. א. 88; ב. 61, 103, 109—112. b. א. 84, 104, 109. b. ב. 58, 81, 91.
ר' חנניה בן יהודה a. א. 173; ב. 146. b. ב. 205.
חנניה בן עקביא b. ב. 70.
חנניה בן עקשיא b. ב. 57, 74, 99.
ר' טרפון a. א. 2, 53, 119, 141, 142, 144, 161—163, 165, 171; ב. 2, 3, 20, 26, 47, 50, 56, 66, 68, 80—88, 92, 142, 144, 150. b. א. 33, 102, 108, 132—134; ב. 68, 78.
ר' יאשיה a. א. 2, 93; ב. 9, 106, 107, 147. b. א. 141; ב. 48, 58—66, 86, 91, 149.
ר' יהודה בן אגרא מכפר איכום (עכו) a. א. 70. b. ב. 45, 85.
ר' יהודה ב"ר אלעי a. א. 14, 24, 36, 173; ב. 5, 20, 33, 39, 58, 62, 64, 71, 77, 82, 84, 105, 113, 114, 124, 142, 143, 146. b. א. 4, 6, 12, 14, 16, 21, 25, 26—31, 33, 34, 38, 42, 45—47, 49, 57, 64, 71, 74, 89, 102, 103, 111, 117, 120, 121, 130, 132, 196; ב. 1, 7, 8, 12, 39, 44, 47, 66, 68, 69, 70, 74, 78, 84, 88, 89, 95, 96, 106, 124, 125, 129, 146, 149, 214, 215.

ר' יהודה בן בבא a. ב. 118, 122—124, 142, 150 b. א. 1, 4, 46, 102, 133, 135, 160; ב. 1.
ר' יהודה בן בתירא a. א. 74, 100; ב. 62, 102—106, 111. b. א. 22, 74. b. ב. 1, 3 58, 63, 64, 67, 137.
ר' יהודה בן גמליאל a. ב. 142.
יהודה בן גרים b. א. 49.
יהודה בן דורתאי a. א. 2.
ר' יהודה בן דמה a. ב. 20.
ר' יהודה בן חנניה b. ב. 205.
ר' יהודה בן לקיש b. א. 84; ב. 45, 47, 48, 157—158.
ר' יהודה בן נקוזא b. ב. 88.
ר' יהודה הנשיא a. א. 9, 27, 36, 60, 73, 102, 116, 142, 162; ב. 29, 30, 82, 88, 91, 110, 117, 121, 126, 129, 130, 152. b. א. 6, 10, 11, 42, 47, 55, 61, 105, 108, 116, 127, 133, 136, 147; ב. 1, 22, 30, 38—40, 55, 64, 65, 67, 73, 80, 82, 83, 85, 86, 88, 89, 92, 95—99, 104—106, 116, 125, 128—152, 154, 158, 160, 161, 163, 164, 173, 175, 177, 180—185, 188—190, 194, 197, 204, 205, 207.
יהודה בן סריפאי a. א. 9.
ר' יהודה בר פפוס a. ב. 37.
ר' יהודה בן שמוע b. ב. 2, 6.
ר' יהודה בן תימא b. ב. 206.
ר' יהושע בן הורקנוס a. א. 46.
ר' יהושע בן זירוז b. א. 44; ב. 152.
ר' יהושע בן חנניה a. א. 19, 24, 25, 30, 31, 35, 41, 46, 50—52, 54, 55, 58, 59, 61, 62, 66—68, 70—76, 79—140, 142, 145—161, 167; ב. 1, 2, 13, 18, 24, 32, 37, 50, 64, 66, 73, 82, 83, 88, 97—99, 110, 124, 135, 136, 140, 147, 152. b. א. 2, 4, 19, 45, 48, 83, 106, 116, 132, 158, 188—190; ב. 40, 47, 67, 78, 91, 106, 112, 130, 205, 212, 213.
ר' יהושע בן יונתן a. ב. 25.
ר' יהושע בנו של ר' עקיבא a. ב. 28.
ר' יהושע בן קפוסאי a. א. 65. b. ב. 40, 45.
ר' יהושע בן קרחה a. א. 30, 48, 105, 120; ב. 97. b. א. 24, 28, 77, 120, 147; ב. 29—39, 40, 48, 105, 126, 129, 147, 149.
ר' יוחנן בן ברוקה a. א. 161; ב. 152, 153.
ר' יוחנן גודגדא a. א. 54, 167; ב. 99.
ר' יוחנן בן זכאי a. א. 8, 9, 12, 17—19, 22—34, 36, 37, 39, 40, 51--56, 65, 67, 90—92, 108, 110, 116, 118, 125, 127, 136, 154, 162, 174; ב. 13, 73, 76, 81, 130. b. א. 4, 15, 41, 90. b. ב. 12, 47, 75, 84, 136.
ר' יוחנן בן נורי a. א. 162, 163; ב. 34, 58, 59, 71, 73, 78, 97, 98, 152, 153. b. א. 102, 104. b. ב. 30.
ר' יוחנן הסנדלר a. ב. 48, 102. b. ב. 3, 6, 12, 40, 56, 67.
ר' יוחנן בן תורתא a. ב. 48. b. ב. 206, 207.
ר' יונתן a. א. 2, 93; ב. 1, 5, 9, 94, 103, 106—108, 111, 125. b. א. 61, 67, 120: ב. 48, 55, 58—66, 72, 91, 116, 174, 179, 183.
יונתן בן עוזיאל a. א. 9, 15, 17, 92; ב. 80.

ר' יונתן בן משולם b. ב. 156.
ר' יוסי בן אליקים b. ב. 156.
ר' יוסי ב"ר אלישע b. ב. 94. b. ב. 208, 209.
ר' יוסי בן אלעזר b. א. 113, 135; ב. 208.
ר' יוסי הגלילי a. א. 82, 83, 87, 101, 103, 162, 164, 169, 171, 173; ב. 2, 11, 12, 20, 46, 52—54, 63, 68, 70, 80, 83, 86—97, 103, 104, 113, 121, 144. b. א. 54, 83, 104, 141; ב. 74, 78, 82, 106, 174, 214.
ר' יוסי בן דורמסקית a. א. 71, 74, 113—115. b. א. 135, 170; ב. 101.
יוסי איש הוצל b. ב. 71, 103.
ר' יוסי בן חלפתא a. א. 9, 14, 61, 71, 98, 121, 151; ב. 1, 4, 5, 49, 72, 103, 133, 143. b. א. 2, 10, 11, 12, 15, 16, 22, 31, 34, 38, 46, 49, 50, 55, 62, 66, 74, 82, 90, 102—132, 133—135, 138, 146—148, 151, 158; ב. 1, 8, 29, 30, 39, 47, 48, 64, 65, 67, 72, 75, 77, 78, 79, 81, 82, 86, 88, 91, 92, 95, 99, 101—103, 106, 114, 129, 182, 210.
ר' יוסי ב"ר חנינא b. א. 82, 84, 189; ב. 207, 208.
ר' יוסי בן יאסיין a. ב. 56.
ר' יוסי בר אסי (יאסי) b. ב. 207.
ר' יוסי ב"ר יהודה a. א. 30, 47, 73, 132; ב. 90. b. א. 83, 133; ב. 6, 7, 30, 37, 99, 103—106, 129, 139, 149, 157.
ר' יוסי איש כפר הבבלי b. ב. 72, 140.
יוסי בן יוחנן איש ירושלים a. א. 63.
ר' יוסי הכהן b. א. 31, 50, 51, 55, 61.
ר' יוסי בן כיפר a. ב. 110. b. ב. 1, 81, 82, 85.
ר' יוסי בן משולם b. ב. 154.
ר' יוסי בן קסמא a. ב. 116—120, 143. b. א. 99.
ר' יוסי בן קצרתא a. ב. 120.
ר' יוסף בן פטרוס b. ב. 167, 175.
ר' ינאי b. ב. 80—82, 115, 176, 180, 193.
ר' יעקב b. א. 136, 160, 164; ב. 88, 89.
ר' יעקב איש כפר חיטייא b. ב. 204.
ר' יעקב בן חנינא b. ב. 70, 131.
ר' יעקב בר קורשאי b. ב. 130, 131.
ר' יצחק a. א. 35; ב. 110. b. ב. 64, 90, 91, 140, 150.
ר' ירמיה b. א. 22.
ר' ישמעאל בנו של ראב"ע a. א. 161; ב. 16.
ר' ישמעאל בן אלישע a. א. 2, 11, 14, 36, 42—44, 64, 74, 89, 91, 117, 121, 161, 162, 171—174; ב. 1—24, 36, 48, 52—59, 61, 63, 68, 75, 77, 79, 83, 87, 88, 96, 102, 103, 106—108, 111, 120, 123, 125, 147. b. א. 1, 2, 23, 28, 45, 47, 48, 61, 67, 70, 89, 100, 104, 120, 132, 133, 160, 164, 188; ב. 15, 22, 23, 26, 28, 41, 47, 48, 58, 59, 63, 64, 66, 72, 86, 90, 91, 116, 199.
ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה a. ב. 5, 128, 152, 153. b. ב. 30, 40, 48, 96.
ר' ישמעאל ב"ר יוסי a. ב. 20, 107, 149. b. א. 6, 103—105, 108, 109, 125, 127, 130; ב. 96—100, 102, 104, 110, 129, 133, 134, 144, 147, 151, 158, 163, 177, 180—182.
ר' לוי בר סיסי a. ב. 91, 181. b. ב. 135, 172, 189—191.

לויטס איש יבנה a. ב. 150. b. א. 10.

ר' מאיר a. א. 23, 27, 36, 39, 52, 53, 79, 91, 92, 144, 162; ב. 5, 17, 20, 23, 32, 34, 35, 37, 39, 41, 44, 48, 49, 64, 68, 77, 79, 88, 91, 101, 117, 118, 140, 142, 143, 147. b. א. 1—45, 47, 48, 60, 74, 83, 90, 102, 103, 111, 121, 124, 130, 132—134, 138, 141, 146—148, 151, 160, 164, 188, 189; ב. 1, 6, 7, 12, 32, 40, 44, 67, 70, 78, 81, 82, 88, 89, 97, 106, 110, 113, 114, 129, 135, 132, 156, 163, 202.

ר' מיאשא b. א. 5.

ר' מנחם ב"ר יוסי b. א. 103; ב. 102, 103, 110.

ר' מנחם איש גליא b. ב. 209.

ר' מנחם בן נפח a. ב. 81.

ר' מתיא (מתתיהו) בן חרש a. א. 88; ב. 15, 103, 106—109, 111. b. א. 47, 62, 84; ב. 58, 74, 100, 176.

מתתיהו בן מרגלות a. א. 9.

ר' נהוראי a. א. 53, 139; ב. 46, 90, 126. b. א. 109, 120, 121, 124, 141, 160, 164, 165; ב. 7, 22, 75—79. 80, 197.

נחום המדי a. ב. 88.

נחום איש גמזו a. א. 43, 44, 46; ב. 32, 51, 67. b. א. 103, 196; ב. 15.

ר' נחוניה בן הקנה a. א. 26, 27, 41, 42, 43, 45, 73; ב. 1, 24, 79, 80.

ר' נחמיה a. א. 44, 53, 95, 99, 109; ב. 48, 58, 71, 114. b. א. 15, 29, 31, 34, 38, 47, 115, 133, 147, 157—196; ב. 1, 8, 22, 28, 29, 48, 54, 57, 75, 79, 88, 96, 124, 214, 215.

ר' נתן a. א. 71, 111, 154; ב. 10, 36, 54, 110. b. א. 65, 66, 112, 170, 185, 189; ב. 7, 38, 57, 66, 78, 88, 90, 91, 116—128, 130, 141, 143.

סומכוס b. ב. 89.

ר' סימאי a. א. 39. b. א. 83; ב. 194—197.

ר' עזריה b. א. 127.

ר' עקביא בן מהללאל a. ב. 62, 75, 127, 150. b. ב. 136.

ר' עקיבא a. א. 2, 4, 11, 24, 25, 29, 31, 43, 44—47, 49—51, 58, 66—74, 80—88, 91, 94, 100, 101, 109, 114, 119, 128, 132, 140, 146, 160, 161, 162, 163, 165, 170—174; ב. 1—13, 16—19, 21, 23—80, 82—89, 91, 93, 97—99, 102, 103, 110, 111, 112, 115, 118, 120, 122—125, 127, 129, 131—134, 140, 142, 143, 144, 146, 147, 150, 151. b. א. 1—5, 8, 9, 22, 24, 27, 28, 38, 40, 42, 45—49, 51, 58, 61, 64, 65, 67, 70, 72, 102—104, 106—108, 116, 132—134, 158, 160, 163, 164; ב. 1, 3, 7, 8, 14, 15, 22, 28, 29, 37—39, 42, 54, 57, 59, 66—68, 72—75, 78, 84, 88, 90, 91, 96, 100, 106, 112, 115 125, 128, 129, 140, 148, 172, 201, 204, 206, 214.

ר' פיליפפי b. ב. 78.

ר' פנחס בן יאיר a. ב. 28. b. ב. 137, 138, 158—161.

ר' פפוס (פפיים) a. ב. 63—65. b. ב. 176.

ר' פפוס בן יהודה a. ב. 37, 60, 63—65, 118. b. א. 9.
ר' פרודי b. ב. 134.
ר' צדוק a. א. 3, 4, 9, 34—39, 54, 55; ב. 139.
ר' ראובן בן איסטרובלי b. ב. 79, 80.
ר' שילא b. ב. 45.
שמאי a. א. 5, 7, 9—11, 16, 39, 42, 56, 78, 136. b. א. 4; ב. 163.
שמואל הקטן a. א. 36, 63, 64, 72, 154, 160; ב. 2, 99—101, 124.
ר' שמעון בן אבשלום b. ב. 200.
ר' שמעון בן יוסי בן לקוניא b. ב. 135, 153, 154, 179.
ר' שמעון בן אלעזר a. א. 2, 14, 40, 118, 140, 146, 166; ב. 27, 34, 120, 133, 141. b. א. 3, 10, 11, 28, 39, 47, 53, 54, 82, 90, 127; ב. 1, 44, 47, 88, 95, 96, 106—115, 129, 148, 154, 204.
ר' שמעון בן אלעזר בן שמוע b. א. 3.
ר' שמעון בן גמליאל הראשון a. א. 10, 54, 94. b. ב. 39, 80.
ר' שמעון בן גמליאל השני a. א. 64, 65, 117, 162, 174; ב. 99, 143, 147, 152. b. א. 2, 28, 43, 46, 47, 102, 105, 120, 124, 133, 147; ב. 1, 29, 30, 39—48, 64, 67, 69, 92, 95, 114, 116, 124, 125, 128—130, 137, 148, 157.
שמעון בן הלל a. א. 10.
שמעון בן זומא a. א. 161, 162; ב. 27, 83, 124, 128, 130, 134—139, 142. b. ב. 97, 104, 109; ב. 126.
ר' שמעון בן חלפתא b. א. 27, 30, 55, 177, 178, 180, 183—189.
ר' שמעון בן חנינא a. ב. 87.
ר' שמעון החסיד b. א. 54, 124; ב. 210.
ר' שמעון בן טרפון a. ב. 152.
ר' שמעון בן יהודה מכפר איכוס (עכו) a. א. 70, 101. b. א. 47, 55, 59, 61, 62, 99; ב. 35, 86.
ר' שמעון בן ר' יהודה הנשיא b. ב. 147, 154, 179—181, 183, 184, 189, 190.
ר' שמעון בן יוחאי a. א. 9, 11, 12, 14, 36, 88, 101, 110, 120, 148, 162; ב. 5, 6, 9, 14, 29, 30, 36, 39, 48, 54, 62, 72, 76, 103, 107, 108, 112, 114, 141—144, 147. b. א. 1, 4, 25, 28—31, 34, 38, 45—103, 118, 133, 135, 147, 148, 152, 156, 157, 160, 164; ב. 1, 4, 6, 7, 12, 14, 33, 36—39, 47, 55, 56, 57, 63, 65, 66, 70, 72, 78, 79, 83—86, 88, 90—92, 96, 100, 115, 125, 127, 129, 131, 133, 141, 148, 154—156, 158, 193, 194, 203.
ר' שמעון בר כהנא b. ב. 45.
ר' שמעון בן מנסיא b. א. 28, 47, 53, 55, 74, 84; ב. 66. b. ב. 113, 115, 149, 154—157.
ר' שמעון בן ננס a. ב. 2, 86. b. א. 99.
ר' שמעון בן נתנאל a. א. 31, 55, 67, 78. b. א. 62.
שמעון סיכנא a. א. 32.
שמעון בן עזאי a. א. 4, 5, 31, 46, 92, 117, 166; ב. 2, 61, 76, 83, 124—134, 136, 137, 139, 142, 150. b. א. 104, 116; ב. 58, 66, 69, 137.
ר' שמעון בן עקשיה b. ב. 99.
שמעון הפקולי a. א. 64.
ר' שמעון הצנוע a. א. 75.
ר' שמעון איש קטרון b. ב. 209.
שמעון בן שטח b. ב. 126.

ר' שמעון השקמוני a. ב. 150—151.
שמעון התימני a. ב. 83, 88, 132, 150.
שמעיה a. א. 1, 2.
תודוס איש רומי b. ב. 210.

ב. אמוראים.

ר' אבא b. א. 4, 10, 124; ב. 103,
143, 154.
ר' אבא נהוראי a. ב. 85.
ר' אבא בר חייא a. ב. 102.
ר' אבא בר ירמיה b. א. 43.
ר' אבא בר כהנא a. ב. 84. b. א. 18,
47, 54, 62, 82, 154; ב. 25, 38,
56.
אבא בר מרי b. ב. 127.
ר' אבא בריה דרב פפי a. ב. 127.
ר' אבא ב"ר שילא b. א. 2.
ר' אבהו a. א. 8, 85, 90, 116; ב. 37,
98, 100, 142, 146. b. א. 33, 44,
157, 164; ב. 27, 53, 164.
אביי a. א. 116. b. א. 43, 81, 136,
138. b. ב. 57, 69.
ר' אבין b. א. 15, 33, 83.
ר' אבין ב"ר יהודה a. א. 26.
אבינא b. א. 12, 164.
ר' אדא בר אהבה a. א. 117.
רב אויא b. א. 160.
רב אחא a. א. 6, 25; ב. 16. b. א. 43,
61, 78, 83, 112, 124; ב. 28, 136.
ר' אחא בר חנינא b. א. 5, 31, 33.
ר' אחא בר יעקב b. ב. 57, 161.
ר' אחי b. ב. 38.
איבו a. ב. 101. b. א. 22, 74, 154;
ב. 28.
ר' אילעא b. ב. 95.
אלכסנדר a. א. 80. b. א. 130; ב. 183.
ר' אלעזר (בן פדת) a. א. 25, 29, 86, 90,
116, 166, 171; ב. 58, 73, 94, 116.
b. א. 3, 83, 157; ב. 7, 12—14,
46, 115, 125, 126, 138, 197.
ר' אלעישה b. ב. 35, 39.
ר' אמי a. א. 51, 120, 151. b. א. 96,
130, 138; ב. 47, 138.
רב אסי a. א. 51; ב. 34. b. א. 96,
124, 138; ב. 56, 71, 138.
רב ביבי b. ב. 13, 57, 101.
רב ביסני b. א. 43.
ר' בנאה בר עולא b. א. 131.
ר' בנימין בן לוי b. ב. 47.
בצלאל a. ב. 47.
ר' ברכיה a. א. 25, 94, 95, 144;
ב. 34, 73, 134. b. א. 22, 28, 72,
74, 75, 81, 83, 116, 120, 151,
154; ב. 25, 37, 49, 95, 140, 191,
194.
ר' דוסתאי בר מתון b. ב. 85.
רב דימי בר חמא b. ב. 210.
דניאל חייטא b. א. 130.
רב הונא a. א. 47, 71, 116, 142, 146,
173; ב. 32. b. א. 8, 15, 33, 120,
130, 165; ב. 14, 27—29, 38, 164,
173, 175, 176, 184, 194, 199.
רב הונא בר ברכיה b. ב. 173, 175.
רב הונא מצפורי b. א. 82, 83.
רב הונא בר תורתא b. ב. 210.
רב הונייא b. ב. 150.
ר' הושעיה a. א. 11, 17, 26; ב. 44—46.
b. א. 124; ב. 38, 148, 163,
164, 172, 173, 177, 182.
ר' הלל בריה ד"ר וולס b. ב. 130.
ר' זבדי בן לוי b. ב. 175.
ר' זירא a. א. 8; ב. 106. b. א. 89;
ב. 182.
ר' זכריה b. א. 3, 6.
מר זוטרא בר טוביה b. א. 54.

ר' זריקין b. ב. 27.
ר' חוגה b. ב. 150.
חזקיה b. א. 16, 50.
חזקיה ב"ר חייא b. ב. 175, 183, 184.
ר' חייא בר אבא a. א. 138; ב. 109. b. א. 15, 23, 26, 27, 45, 47, 62, 65, 83, 84, 96; ב. 13, 28, 96, 150, 184, 191.
ר' חייא בר אדא b. ב. 164, 168, 175.
ר' חייא בר אבין b. ב. 37.
ר' חייא בר יוסף b. א. 45; ב. 194.
ר' חייא בר רב מדפתי b. ב. 37.
חנינא אביו דבר נטה b. ב. 194.
ר' חלבו b. א. 22.
ר' חלקיהו b. ב. 197.
רב חלפתא בר שאול b. ב. 202.
רב חמא אבי ר' הושעיה b. ב. 148.
רב חמא בר חנינא a. א. 126, 127, 168; ב. 124. b. א. 83; ב. 27, 56, 149, 163, 173.
רב חנין a. ב. 112. b. א. 189; ב. 148, 149, 189, 197.
רב חנא בר אחי b. ב. 160.
חנא בר ביזנא b. א. 54.
ר' חנינא a. א. 23, 116, 127; ב. 32, 85. b. א. 1, 104, 105, 108, 165; ב. 137, 140; ב. 173—175, 181, 188.
ר' חנינא בריה ד"ר אבהו b. א. 7.
ר' חנינא בר פפא a. ב. 25, 150.
ר' חנינא דציפורין a. ב. 144. b. א. 120.
רב חסדא a. א. 136, 142; ב. 46. b. ב. 72.
רב טביומי b. א. 66.
רב טוביה ב"ר אליעזר b. ב. 38.
רב יאשיה b. ב. 65.
רב יהודה a. א. 15, 122, 130; ב. 38, 144. b. א. 11; ב. 45, 57, 183, 197.
רב יהודה בר דוסתאי b. א. 62.
יהודה ב"ר חייא b. ב. 180, 184, 193.
ר' יהודה הנשיא השני b. ב. 131, 151.
ר' יהודה בר סימון a. א. 69, 96, 170; ב. 43, 64. b. א. 22, 116, 154, 158; 196; ב. 78, 95, 102, 115, 169, 183.
ר' יהודה בן פדיה a. א. 118; b. ב. 164, 173, 175.
ר' יהודה בן פולויה b. א. 29.
ר' יהודה בר פזי a. א. 132; ב. 74, 75. b. א. 130; ב. 143.
ר' יהודה בר שלום b. א. 96.
ר' יהודה בריה דרב שמואל בר שילת a. א. 14.
ר' יהושע בן לוי a. א. 20, 32, 63, 64, 98, 111, 112, 122, 168; ב. 30, 61, 106, 109. b. א. 1, 47, 50, 65, 75, 84, 90, 101, 151, 190; ב. 55, 56, 138, 143, 148, 150, 156, 158, 160, 103, 164, 172—175, 185, 188, 189, 193, 202, 210.
ר' יהושע ב"ר נחמיה a. א. 25.
ר' יהושע בר נתן a. ב. 25.
ר' יהושע דסכנין a. ב. 116, 127. b. א. 120.
ר' יודן a. א. 25, 146; ב. 73, 133. b. א. 28, 31, 74, 89, 120, 121, 156, 170, 188, 196; ב. 14, 28, 37, 47, 105, 115, 127, 168.
ר' יודן דמן גליא b. ב. 209.
ר' יוחנן a. א. 4, 9, 12, 13, 23, 29, 42, 43, 80, 85, 87, 116, 117, 120,

127, 144, 166; ב. 1, 9, 25, 29, 30, 38, 67, 87, 97, 102, 107, 112, 114, 120, 125, 128, 152. b. א. 3—6, 10, 15, 16, 23, 28—30, 33, 43, 47, 51, 53, 55, 56, 61, 62, 66, 67, 73—76, 79, 81—84, 89, 90, 96, 99, 103, 108, 121, 125, 127, 131, 137, 138, 152, 156, 160, 188, 196; ב. 12—14, 22, 27—29, 36, 48, 57, 59, 85, 92, 95, 96, 99, 125, 129, 135, 143, 150, 156, 173—176, 184, 189, 191, 192, 194, 209.
ר' יונה a. א. 25.
ר' יונה מבוצרה b. א. 116.
ר' יונתן b. א. 33.
ר' יונתן בן אליעזר b. ב. 65, 66, 113, 154.
ר' יוסף a. א. 103, 158; ב. 14, 38, 68, 86. b. ב. 88, 156, 210.
ר' יוסי בן זמרא b. א. 108; ב. 13, 135.
ר' יוסי ב"ר חנינא a. א. 25; ב. 14, 85, 98, 115. b. ב. 12, 13, 22, 24, 28, 55.
ר' ינאי b. א. 156.
ר' יעקב בר אבינא b. א. 109; ב. 191.
ר' יעקב בר אחא b. א. 164.
ר' יעקב בן אידי a. א. 9, 63, 64.
ר' יצחק a. א. 70, 110. b. א. 6, 10, 65, 96, 120, 131, 166; ב. 12, 56, 126, 175, 176.
ר' ירמיה b. א. 47, 50; ב. 184, 191.
ר' ירמיה ב"ר אליעזר a. א. 165. b. ב. 57.
רב כהנא a. ב. 30, 32. b. ב. 65, 99.
ר' לָא b. ב. 57.
ר' לוי a. א. 30, 90, 108, 170; ב. 57, 58, 116, 127, 133, 134, 138. b. א. 3, 6, 29, 30, 39, 62, 65, 82, 84, 85, 116, 120, 124, 125, 138, 140, 141, 157, 160; ב. 27, 37, 56, 57, 96, 140, 148, 156, 157, 172, 176, 188, 209.
ר' לוי בר הייתא b. א. 84; ב. 96.
ר' מנחמא b. א. 28; ב. 13, 102.
רב מרי b. ב. 86, 103.
ר' מתון a. א. 32.
ר' מרינוס a. ב. 85.
ר' משרשיא b. ב. 188.
ר' נחמן בר יצחק a. א. 118. b. ב. 55, 86, 87.
ר' סימון b. א. 65, 73, 146; ב. 173, 189.
ר' ספרא a. א. 120; ב. 110.
ר' עוירא a. א. 51.
ר' עולא a. א. 18; ב. 107. b. א. 47, 67, 84.
ר' ענן b. ב. 140.
ר' פנחס b. א. 10, 66; ב. 28, 29, 161, 197, 209.
ר' פפא b. א. 196.
ר' קטינא a. ב. 47.
קרנא b. א. 120.
רב a. א. 2, 7, 14, 15, 29, 36, 50, 61, 80, 122, 130; ב. 22, 24, 30, 32, 71, 102, 109, 123, 144. b. א. 15, 26, 34, 43, 44, 54, 120, 159: ב. 36, 72, 80, 83, 152, 161, 177, 183, 189, 197.
רבא a. א. 49, 50, 144; ב. 29. b. א. 43, 108, 121; ב. 56, 57, 140.
רבה a. ב. 71.
רבה בר בר חנא a. ב. 38, 66, 121. b. א. 4, 137, 138.
רבה בר מרי a. א. 32; ב. 29.
רבה בריה דרבא b. ב. 130.

רבה בר רב שילא b. א. 88, 90.
רבה בר שמואל a. ב. 107.
רבין a. ב. 48.
רב שיובי a. א. 169.
שמואל a. א. 7, 14, 85; ב. 38. b. א. 4,
159; ב. 37, 45, 57, 116, 190.
ר' שמואל בר אמי a. א. 14. b. ב. 114.
ר' שמואל בר יצחק a. ב. 109, 124.
b. א. 38, 90; ב. 27, 85, 114, 115.
ר' שמואל בר נחמן a. א. 14, 21, 40,
111, 142, 144; ב. 43, 89, 138.
b. א. 3, 22, 81, 155; ב. 31, 39,
113, 125, 128, 163, 205.
ר' שמואל בר פוניא b. ב. 168.
ר' שמואל פרגריטא b. א. 39.
ר' שמלאי a. ב. 124. b. א. 74; ב. 92,
96.
ר' שמעון בר אבא b. ב. 57.
ר' שמעון בן אליקים b. ב. 7.
ר' שמעון הסידא b. ב. 210.
ר' שמעון בן לקיש a. א. 8, 14, 30, 69,
80, 149, 170, 173, 174; ב. 11, 25,
102, 134, 144. b. א. 1, 15, 33, 74,
83, 97, 157, 165, 196; ב. 37, 52,
56, 99, 164, 166, 172, 174, 175,
177, 181, 260.
ר' שמעון בן פזי b. ב. 173.
רב ששת a. 116. 169—171.
רב תחליפא בר אבינא a. ב. 46.
ר' תנחום ב"ר חייא איש כפר עכו a. א. 70.
ר' תנחומא b. א. 28, 31, 120; ב. 31,
38, 102, 194, 200.
ר' תנחומא בר אבא a. א. 5, 144; ב. 59,
131. b. א. 196.
ר' תנחומא בר חנילאי b. א. 12; ב. 89,
173, 175, 176.
ר' תנחומא דמן פרווד b. ב. 173.

ג. ע נ י נ י ם.

אבוד עצמו לדעת a. א. 137.
אבות a. א. 31, 35, 80, 84, 90, 94,
102, 105, 110, 112, 113, 144, 145,
155, 156, 159, 162, 164, 170, 171,
173; ב. 21—23, 45, 54, 55, 66,
79, 80, 93, 104, 108, 122, 138,
151. b. א. 16—18, 20, 25, 33,
36, 50, 51, 52, 68, 69, 71, 76,
77, 79, 88, 113, 122, 127, 131,
142, 144, 148, 153, 157, 162, 166,
172—174, 176, 177, 182, 183,
192—194; ב. 9, 11, 17, 20, 24,
30, 32, 39, 41, 43, 44, 51, 56, 62,
63, 70, 75, 114, 119, 120, 139,
141, 143, 150, 154, 167, 169—181,
185, 186, 190, 192, 204, 213.
"אבות דרבי נתן" b. ב. 117, 196.
אבלות a. א. 117; ב. 2, 3, 122.
b. א. 37; ב. 42.
אגדה a. א. 24, 68, 70, 73, 92, 115,
121, 133, 140—142, 149, 159, 163;
ב. 3, 22, 23, 25, 68, 83, 107, 113.
b. א. 3, 133, 160; ב 3, 14, 15,
29, 48, 54, 119, 145, 177, 180, 192.
"אגדה של רבי עקיבא" a. ב. 80.
אגריפס a. א. 84.
אדום a. א. 90, 108.
אדם הראשון a. א. 48, 61, 108, 118,
170; ב. 22, 25, 45, 105, 106, 138,
b. א. 9, 15, 31, 41, 42, 94, 95,
116, 122, 129, 148, 174, 179, 182,
192; ב. 26, 82, 49, 108, 112, 116,
133, 141, 145, 156, 170, 194.
אדרינוס a. א. 96, 97, 115, 117, 123,
125—129, 132; ב. 2, 37, 47, 56,

102, 107, 123, 137. b. א. 9, 91, 102, 130; ב. 106, 130.

אהבת הבריות a. א. 45, 50; ב. 34, 100, 131. b. א. 88; ב. 109.

אהבת השם a. א. 46, 81, 87; ב. 131. b. א. 32.

אומות העולם a. א. 26, 30, 64—66, 81, 85, 98, 103, 104, 113, 115, 122, 129, 147, 148, 153, 170; ב. 18, 19, 30, 36, 46, 93, 95, 116, 124. b. א. 17, 18, 20, 35, 48, 52, 55, 62—65, 111, 122, 123, 124, 126, 128, 129, 140, 162, 163, 169, 172, 174, 178, 192; ב. 17, 18, 25, 28, 30, 34—36, 41, 42, 62, 77, 88, 94, 100, 111, 120, 145, 153, 182, 190, 201, 208.

אומנות a. א. 71, 72, 119, 137, 168; ב. 30, 39, 85, 105, 138, 139. b. א. 8, 11, 34, 52, 107, 108, 135, 136; ב. 54, 75, 81, 101, 108, 132, 133, 137, 154, 165, 204.

אונאה b. א. 52.

אונקלס a. א. 65.

אופנים a. ב. 10.

אוקינוס a. א. 95—97, 128.

אושא a. א. 56; ב. 2, 97. b. א. 34, 38, 46, 86, 102, 105, 126, 127, 134, 152, 160, 162, 163, 164; ב. 1, 8, 13, 14, 29, 75, 129.

אותיות a. ב. 79, 112, 117.

„אותיות דרבי עקיבא" a. ב. 80.

אחאב a. ב. 68.

אחדות השם a. א. 72, 104, 169, 170.

אחיתופל a. ב. 21.

אחשורש a. א. 68, 69.

איבנגליון a. ב. 20.

איוב a. א. 25, 46, 107, 110, 120; ב. 17, 56—67, 72, 105. b. א. 33, 123; ב. 5, 33, 53, 104, 123, 143, 169, 172, 178, 181, 196.

איוב (ספר) a. א. 16, 69. b. א. 159.

איצטגנינות a. א. 145.

אישות a. א. 49, 50, 166, 167; ב. 34, 35, 102. b. א. 9, 13.

אליהו הנביא a. א. 173; ב. 120. b. א. 6, 50, 83, 98, 100, 110, 127, 131, 151, 183; ב. 5, 39, 76 102, 123, 128, 138, 154.

אלכסנדריה (וגם חכמי אלכסנדריה) a. א. 51, 133, 135; ב. 39, 114. b. ב. 67, 100, 118, 135.

„אלפא ביתא של ר"ע" a. ב. 80.

אמהות a. א. 113, 155; ב. 74. b. א. 20, 32, 122, 125, 127, 131, 148, 162, 193; ב. 101, 111, 119.

אמן a. ב. 130. b. א. 14, 109; ב. 85.

אמרפל a. א. 90.

אמת a. א. 118. b. ב. 41.

אנטונינוס a. א. 27. b. ב. 130, 131, 135, 137, 180, 185, 197.

אסיים b. ב. 159.

אספסינוס a. א. 18, 34, 54.

אסתר a. א. 68, 69, 111, 146; ב. 74. b. א. 24, 33, 119, 185, 186. b. ב. 35, 155.

אפיקורוס a. א. 53, 115, 126.

ארון a. א. 87, 88; ב. 144. b. א. 51, 71, 81, 84, 123, 126, 146; ב. 120, 123, 152.

אריכות ימים (זקנה) a. א. 42, 44, 69, 111, 114, 162; ב. 67, 72, 119, 130, 141, 150. b. א. 8, 14, 35,

48, 53, 106; ב. 1, 30, 75, 88, 89, 110, 129 188.
ארמית a. א. 5, 6, 8, 11, 15, 28, 29, 31, 36, 59—63, 66, 68, 69, 79, 92, 97, 114, 115, 126—132, 173; ב. 29, 34, 38, 39, 42, 43, 45, 51, 67—69, 73, 80, 97, 98, 100, 110, 112, 119, 121, 129, 152. b. א. 6, 8—10, 12, 13, 15—17, 20, 26, 27, 29, 30, 39, 40, 41, 42, 49, 50, 52, 56, 59, 69, 79, 89, 90, 96, 104. 107, 108, 110, 114, 115, 124, 126, 129, 130, 134, 138, 142, 143, 147, 162, 169, 172—174, 177, 178, 180, 182, 183, 184—186, 189, 192, 193, 196; ב. 6, 7, 21, 27, 36, 51, 52, 53, 55, 56, 61, 78, 82—84, 92—94, 96. 98, 100, 109, 113, 115, 116, 129, 138, 143, 151, 153, 159, 160, 165—170, 174, 178, 179, 180, 181, 183, 187, 190, 199, 205.
ארץ העמים a. א. 65.
ארץ ישראל a. א. 2, 8, 65, 68, 109, 121, 133, 147, 172; ב. 61, 102, 103, 106, 110, 111, 114, 118, 122, 138. b. א. 14, 63, 64, 71, 79, 102, 109, 111, 119, 131, 140, 150, 157, 193; ב. 3, 12, 32, 58, 62, 86, 93, 97, 110, 116, 118, 142, 166, 177, 195, 211, 215.
אש זרה a. א. 173.
אשה a. א. 40, 75, 116, 117, 123, 135, 169; ב. 29, 34, 50, 69, 88, 95, 98, 105, 109, 129, 153. b. א. 11, 12, 53, 71, 94, 95, 110, 126, 144, 148; ב. 82, 87, 93, 108, 117.
אשורית (כתב אשורי) a. א. 48, 146; ב. 120. b. א. 124; ב. 143.
אשקלון a. א. 65, 85.
אתונא a. א. 122, 123—125.
באר a. א. 108, 109, 138; ב. 79, 98. b. א. 83, 87, 163; ב. 51, 105.
בבל a. א. 2, 8, 23, 32, 36, 48, 87, 122, 125; ב. 38, 103, 110, 118, 124. b. א. 72, 84, 87, 102, 104, 160; ב. 4, 70, 82, 86, 91, 97. 116. 157, 166, 177, 191.
בור a. ב. 31.
בושה a. א. 42; ב. 31, 139.
בזבזנות a. א. 167.
בחירה a. ב. 33, 76, 128.
בטחון a. א. 157, 158; ב. 32. b. א. 8.
בטלה (דברים בטלים) a. א. 115; ב. 85, 92, 129, 143. b. א. 108, 137.
בי אבידן a. א. 132.
בית אלים a. ב. 54.
בי בליעי (קלוטין דמיא) a. א. 96, 97, 123.
בית המקדש a. א. 67, 117, 118, 145; ב. 37, 54, 100, 111, 115. b. א. 32, 63, 77, 106, 124, 133, 140, 150, 168, 185, 186, 187. b. ב. 13, 50, 120, 126, 134, 144, 146, 170, 213.
בית נתוה a. ב. 47.
בית פעור a. א. 127.
בית רמון b. ב. 1, 12.
בית שאן b. א. 3, 6.
ביתר a. א. 141; ב. 39, 80, 102. b. ב. 45.
בל תשחית a. ב. 15.
בלוריא הגיורת a. א. 61.
בלעם a. א. 147, 164. b. א. 86; ב. 56, 121, 162, 173, 196, 199.
בני אהרן a. א. 77, 143, 171, 173;

ב. 53, 83. b. א. 123, 196; ב. 5, 33, 83, 123.
בני ברק a. א. 67; ב. 142. b. א. 45, 48, 134.
בני משה a. ב. 43.
בנים (גדול בנים, חנוך) a. א. 50, 52, 66, 90, 92, 110, 114; ב. 2, 29, 30, 49, 50, 57, 67, 68, 72, 82, 85, 117. b. א. 14, 36, 44, 62, 87, 103, 127, 129, 135, 137, 138, 161; ב. 68, 93, 125, 132, 140, 148, 151.
בנין ירושלים (והמקדש) a. א. 67; ב. 19.
בעלי חיים a. ב. 37, 75, 76, 150, 151. b. א. 30, 35, 39, 131; ב. 36, 53, 73, 77, 80, 106, 113, 114, 121, 185.
בקור חולים a. א. 158; ב. 35, 83. b. ב. 62.
בקעת רמון b. א. 49.
בר כוכבא (בן כוזיבא) a. א. 47, 141; ב. 39. b. א. 102, 190.
ברור חיל a. א. 52, 54.
בריאת הגוף a. ב. 22, 31, 129.
בריאת העולם a. א. 11, 12, 28, 40, 43, 59—61, 95, 96, 112, 126, 127, 170; ב. 71, 75, 96. b. א. 98, 112, 113, 115, 166; ב. 11, 20, 24, 25, 90, 92, 144, 192, 195, 209.
ברית a. ב. 13, 17, 53. b. א. 58.
ברכת המינים a. א. 63, 64, 100.
בשר ודם a. א. 21, 40, 41, 51, 56, 57, 58, 82, 83, 166, 172; ב. 14, 35, 36, 44, 45, 96, 123, 127, 128, 130, 131, 132, 139, 142. b. א. 8, 10, 19, 20, 36, 68, 91, 92, 93, 118, 126, 129, 131, 140, 161, 195; ב. 4, 17, 36, 44, 51, 52, 76, 79, 80, 81, 83, 87, 98, 108, 112, 117, 121, 123, 147, 151, 155, 166, 169.
בת a. ב. 30, 32, 56.
בת קול a. א. 12, 16, 17, 31, 32, 63, 64, 84, 141; ב. 20, 67, 75. b. א. 110; ב. 150, 168, 171, 193.
גאוה a. ב. 109, 129. b. ב. 17, 135.
גאולה a. א. 101, 102, 113, 146, 173; ב. 38, 69, 94, 108. b. א. 17, 18, 21, 63, 153, 183; ב. 178.
גדולה a. א. 150, 162.
גדוף a. א. 174. b. א. 142.
גוג ומגוג a. ב. 72. b. א. 87, 162; ב. 18, 27, 166, 171.
גוי (עיין „אומות העולם“).
גוש חלב b. א. 47, 50.
גזר דין a. א. 133.
גזרה (על הצבור) a. א. 117, 118, 120; ב. 19, 123.
גיהנום a. א. 13, 32, 42, 59, 98, 100, 113, 147; ב. 23, 41, 72, 78, 127. b. א. 11, 21, 114, 129, 131, 156, 169, 195; ב. 51, 54, 122, 166, 206.
גלוי עריות a. א. 29, 147, 152; ב. 16, 145, 149, 152. b. א. 2, 52, 72, 76, 80; ב. 20, 21, 49, 54, 55, 98, 105, 118, 145, 165, 171, 172, 201, 206, 207.
גלות a. א. 62; ב. 13, 39.
גליל a. א. 76; ב. 56, 118. b. א. 34; ב. 93.
גליא (שם מקום) b. ב. 209.
גמילות חסדים a. א. 27, 158; ב. 68, 116. b. א. 62, 74, 86; ב. 1, 8, 35, 62, 100, 133, 191.
גן עדן a. א. 42, 91; ב. 77, 106. b. א. 26, 156, 169, 171, 182, 192; ב. 26, 152, 206.

גריזים ועיבל a. א. 88. b. ב. 97.
גרים a. א. 17, 51, 56, 57, 61, 80, 81, 103, 108, 132, 136, 113, 146. b. א. 3, 5, 9, 33, 65, 111, 140; ב. 105, 131, 139, 157, 207.
גשמים a. א. 119; ב. 121. b. ב. 25, 36, 82.
דבורה הנביאה a. א. 146.
דבר והפוכו a. ב. 19; ב. 94.
דברי הימים (ספר) b. ב. 143.
דברי שטות a. א. 72.
דברי תפלות a. א. 72.
דוד a. א. 110, 139, 147, 159; ב. 23, 63, 65, 66, 122, 129, 145. b. א. 4, 27, 51, 53, 79, 88, 91, 101, 120, 126, 131, 150, 180, 181, 184; ב. 17, 49, 53, 63, 121, 151, 169, 171, 181, 186.
דומיציאנוס a. א. 69.
דור אנוש b. א. 192.
דור הפלגה b. א. 54, 192; ב. 18.
דור המבול a. א. 98, 147; ב. 62, 63—67, 72, 92, 115. b. א. 39, 40, 52, 79, 85, 192; ב. 18, 143, 144, 174.
דור המדבר a. א. 99, 157. b. א. 63; ב. 149, 155.
דין (דיין, בית־דין) a. א. 87, 120, 158, 163, 174; ב. 10, 19, 35, 98, 121, 123, 148. b. א. 39, 54, 59, 118, 123, 162, 168, 183; ב. 7, 20, 21, 31, 41, 59, 68, 94, 95, 117, 122, 133, 155, 157, 162, 167, 208.
דיני ממונות a. א. 152.
דין שמים a. א. 119, 137; ב. 14, 77.
דן יחידי a. ב. 64.
דניאל (ספר) b. ב. 168.
דרכי אמורי a. ב. 123. b. א. 18.
דרך ארץ a. א. 36, 41, 135, 167; ב. 5, 6, 26, 28—32, 64, 89, 106. b. א. 41, 53, 125, 127, 136, 149; ב. 51, 136, 145, 164, 179, 204, 211.
דרשה (מדרש כתובים) a. א. 1—3, 10, 11, 15, 16, 17, 18, 20, 22, 23, 27, 42—47, 49, 55, 67, 74, 89, 90, 93, 95, 104—113, 120, 133, 137—143, 145, 148—159, 163, 169, 170; ב. 3, 8, 14, 15, 24, 25, 53, 57, 59, 60, 89—91, 95, 104—106, 133, 134, 136, 151. b. א. 3—6, 34, 67, 116, 125—127, 152—154, 161, 171—187; ב. 4—6, 9, 15, 32, 42, 48, 52, 53, 58, 68, 70, 87, 90, 93—95, 98, 103, 104, 110, 111, 143.
הדור מצוה a. ב. 17.
היכלות רבתי a. ב. 23.
הכנסת אורחים a. ב. 97, 120, 138, 139. b. א. 35, 60, 86, 126, 163, 165; ב. 8, 9, 14, 40, 123, 133.
הלכה a. א. 2, 47, 70, 72, 73, 75, 76, 88, 92, 104, 119, 121, 133, 140, 159, 160, 163, 174; ב. 3, 22, 25, 26, 53, 54, 57, 60, 87, 90, 95, 99, 107, 134, 137, 145, 152. b. א. 3, 20, 27, 47, 56, 67, 104, 106, 132, 160, 181, 185; ב. 3, 14, 16, 30, 48, 54, 55, 58, 61, 62, 105, 124, 181, 192, 200, 201.
הלכה למשה מסיני a. א. 9, 74; ב. 24, 109.
הַלֵּל a. א. 110, 146, 174; ב. 58. b. ב. 20, 161.
הלצות a. א. 124—125, 129—131, 136, 140.

המן a. א. 68, 69, 102, 111, 146; ב. 2. b. א. 5, 20, 33, 81, 119, 131, 151, 186; ב. 123, 146, 155, 208.
הספר a. א. 35, 67, 68; ב. 117, 122. b. ב. 72, 84.
הרוגי מלכות (עיין מיתה משונה).
הר הבית a. א. 66, 67.
השגחה פרטית a. ב. 76, 128. b. א. 141, 127.
ודאי a. ב. 31.
ויכוחים (שיחות, דברי פולמוס) a. א. 27, 56—62, 65, 113, 121—137; ב. 21, 40—42, 44, 45, 133. b. א. 19, 20, 41, 48, 112—116, 124; ב. 35, 36, 79, 97, 106, 130, 164, 173.
ויקרא (ספר) b. א. 159.
זכוכית a. ב. 49.
זכות אבות a. א. 156, 157, 164; ב. 77, 91. b. א. 79; ב. 4, 32.
זנות a. א. 109; ב. 112.
זקנה (עיין אריכות ימים).
חבלו של משיח a. א. 85, 107. b. ב. 1, 166.
חדוד a. א. 124—125, 135, 136.
חדייב a. א. 17.
חולות אנטוכיה a. ב. 13.
חוץ לארץ (גולה) a. ב. 31, 103, 106, 110. b. ב. 33, 58, 110.
חוצפה a. א. 69.
חורבן הבית a. א. 33—35, 41, 65, 66, 79, 80, 116, 170; ב. 19, 55, 80, 121. b. א. 120, 128; ב. 40.
חזקיהו a. א. 139, 146; ב. 65, 66. b. א. 4, 119, 123—125, 151, 168; ב. 21, 151, 168, 169, 171, 172.

חטא (עברה) a. א. 26, 40, 51, 65, 69, 99, 107, 120, 128, 141, 143, 145, 155, 159, 173; ב. 2, 15, 23, 28, 31—33, 36, 53, 65, 69, 70, 77, 93, 109, 123, 126, 127, 145, 147, 148. b. א. 15, 32, 35, 40, 51, 79, 85, 86, 126, 140, 142, 150, 154; ב. 2, 8, 36, 43, 49, 62, 74, 77, 87, 97, 101, 103, 132, 133, 165, 187, 204.
חטא הראשונים a. א. 94.
חיות הקודש a. א. 32, 127; ב. 76.
חכמה a. א. 114, 123, 131, 132, 135, 154, 160, 167, 173; ב. 26, 28, 72, 92, 136, 137. b. א. 15, 114; ב 116, 118, 187.
חכמת הטבע a. א. 122, 137; ב. 99.
חכמי הנגב a. א. 11; ב. 108, 109.
חלול השם a. א. 29; ב. 15, 16, 36, 148, 153. b. ב. 109, 159.
חלום a. א. 31, 132; ב. 20, 125, 136. b. א. 86.
חליצה a. ב. 32, 103.
חמת (אמאוס) a. א. 53, 70.
חמי טבריה a. א. 52.
חֲנוך a. ב. 101. b. א. 113, 116.
חנופה b. ב. 118, 187.
חנניה מישאל ועזריה a. ב. 18, 58. b. ב. 38, 139, 169, 170, 210.
חסד a. א. 165. b. ב. 13.
חסידות a. א. 116, 117; ב. 31, 89, 99, 100, 124, 125. b. א. 16, 31, 182; ב. 137, 159, 182.
חשבון הנפש a. א. 67; ב. 33. b. א. 7.
טבעין (שם מקום) b. ב. 202, 203.

טבריה a. א. 69; ב. 87, 118, 119.
b. א. 6, 46, 104, 107, 118; ב. 70, 79, 81, 113, 131, 188.
טהרה a. א. 28.
טובה a. א. 115; ב. 65, 66. b. ב. 62, 88.
טורנוסרופוס a. א. 129; ב. 25, 36, 40—44, 70.
טיטוס b. א. 5.
טריינוס b. א. 88.
יבנה a. א. 16, 18, 52, 54, 55, 63, 64, 76, 142, 160, 161; ב. 1, 2, 87, 88, 97—99. b. א. 45, 48, 57, 102, 132; ב. 45.
יהושע (בן נון) a. א. 110, 154, 155, 159, 173; ב. 132. b. א. 4, 27, 68, 70, 79, 196; ב. 33, 123, 192, 211.
יומו של גוג a. א. 85, 107, 110.
יומו של הקב״ה a. א. 174.
יום הדין (הגדול) a. א. 12, 85, 98, 99, 102, 107, 166, 170; ב. 22, 23.
b. ב. 106, 136.
יונה a. א. 173; ב. 56.
יונית (חכמת יונית, מיתוס, לשון) a. א. 92, 122—124; ב. 12, 18, 20, 114.
b. א. 41, 103; ב. 40, 45, 142, 167.
י״ח ברכות a. א. 63, 67, 78, 79, 100, 121.
יחזקאל a. א. 61, 82, 100. b. א. 134, 187; ב. 24.
יחזקאל (ספר) a. א. 15, 30.
יין a. א. 114, 131; ב. 51, 105, 106.
ים סוף a. א. 105 (ועיין „קריעת ים סוף").
ימות המשיח (אחרית הימים) a. א. 70, 95, 101—104, 107, 146; ב. 21, 136. b. א. 30, 41, 98, 100, 129, 155, 156, 163, 179; ב. 12, 45, 63, 84, 92, 94, 124, 126, 142, 146, 153, 166, 195.
ימים טובים a. א. 75, 77, 78, 107, 111, 120, 143, 164; ב. 82. b. א. 137, 153; ב. 36, 99.
יסורים a. א. 50, 52, 90, 139, 170; ב. 2, 15, 46, 65—67, 77, 83, 117, 118, 129, 146. b. א. 57, 64, 107, 111, 114, 131, 160, 161, 177; ב. 9, 40, 41, 50, 62, 104, 134, 151.
יעקב איש כפר סכניא a. א. 81; ב. 20.
יפת תואר a. א. 88; ב. 126.
יציאת מצרים a. א. 82, 83, 86, 95, 105, 106, 138, 164; ב. 136, 137.
b. א. 149, 157, 195; ב. 24, 51, 126, 170, 185, 195.
יצר טוב a. ב. 89, 93, 94. b. א. 41.
יצר הרע a. א. 30, 40, 80, 115; ב. 28, 34, 89, 93, 94, 109, 123, 150.
b. א. 27, 41, 156, 195; ב. 49, 62, 65, 79, 80, 84, 90, 108, 112, 115, 119, 131, 132, 133, 159, 162, 192, 197.
יראת חטא a. א. 167; b. ב. 136, 159.
יראת שמים a. א. 46, 81, 167.
b. א. 53; ב. 3.
ירושלים a. א. 18, 66, 117, 121, 124, 125, 141, 145, 146, 160; ב. 19, 37, 38, 100, 114. b. א. 44, 63, 71, 124, 144, 157; ב. 12, 13, 40, 41, 57, 81, 97, 113, 118.
יריחו a. א. 64; ב. 22. b. א. 14.
ירמיהו הנביא a. א. 107, 171.
ישו a. א. 3, 135, 172; ב. 20, 21.
b. א. 54, 84.
ישוב העולם a. ב. 125.

ישמעאל, ישמעאלים a. א. 129. b. ב. 118, 159.
ישראל a. א. 26, 72, 80, 81, 83, 84, 87, 89, 90, 101, 107—110, 115, 119, 120, 128, 129, 164, 172, 173; ב. 18, 36, 37, 104, 105, 115, 124, 132, 139, 143. b. א. 12, 15, 16, 17, 18, 19, 27, 35, 39, 44, 56, 64, 65, 79, 95, 96, 110—112, 116, 122, 131, 145, 146, 149, 153, 173, 184; ב. 4, 9, 17—19, 20, 41, 49, 50, 74, 75, 76, 101, 139, 141—145, 150, 153, 166, 170, 199, 203, 208, 212.
ישראל ואומות העולם a. א. 91, 137; ב. 10, 15, 19, 40, 41, 59, 60, 92, 95, 114. b. א. 19, 52, 68, 86, 111, 123, 175, 178, 179, 181 195; ב. 11, 50, 59, 61, 90, 147, 148.
ישראל במדבר a. א. 89, 93, 105, 106, 148, 150—152, 154, 156. b. א. 33, 78, 86, 144, 150, 153, 163.
ישראל והקב"ה a. א. 80, 83, 89, 114, 147, 150, 151, 155, 157, 169, 170; ב. 20, 36, 37, 59, 63, 93, 108, 112, 120, 121, 133, 142. b. א. 20, 21, 36, 48, 60, 63, 69, 77, 81, 87, 91—94, 118, 139—141, 145, 146, 150, 153, 161, 169, 174, 176, 178; 181; ב. 18, 39, 50, 65, 94, 109, 141, 142, 185, 186, 192, 201, 213.
יתום ואלמנה a. א. 116, 142; ב. 149. b. א. 144.
יתרו a. א. 147, 148, 150, 152—154; ב. 65, 97. b. א. 77; ב. 196.
כבוד a. א. 128.
כבוד אב ואם a. א. 85, 152; ב. 82, 145. b. א. 19, 59, 60, 68; ב. 43, 72, 73, 88, 140.
כבוד הבריות a. א. 35, 42, 73; ב. 37, 38, 137, 153; b. א. 51, 106.
כבוד מת a. ב. 47.
כבודו של הקב"ה a. א. 35. b. ב. 140.
כבשונו של עולם (חכמת הנסתר, פרדס, תכונה) a. א. 30, 31, 32, 42, 51, 52, 60, 61, 82, 91, 95—97, 104, 114, 127, 128, 132, 137; ב. 22—24, 26, 36, 74—76, 79, 80, 112, 118, 125, 134—136, 139, 142. b. א. 15, 19, 20, 39, 40, 43, 44, 48, 98, 99, 127, 137, 138, 155; ב. 5, 33, 78, 88, 90, 106, 124, 147, 150, 190.
כהונה a. א. 147; ב. 21, 30, 81. b. א. 51, 118, 184; ב. 32, 33, 105, 109, 170.
כה"ג a. א. 145: ב. 21, 23. b. א. 18, 35, 78, 104.
כותים a. א. 88. b. א. 19, 20, 41, 44, 55, 140; ב. 42, 47, 74, 97, 106.
כוש a. א. 17.
כזב a. א. 65. b. א. 102, 130.
כנויי השם a. א. 151.
כח a. ב. 72.
כנרת a. ב. 53.
כסא הכבוד a. א. 32; ב. 76. b. א. 14; ב. 120.
כעור a. א. 82; ב. 17, 32.
כעס a. א. 73, 173; ב. 34, 98, 119. b. א. 8, 125.
כפירה a. א. 110.
כפר חנן b. א. 3.
כפר נחום a. ב. 110.

כפר עוז a. ב, 2.
כפר פגי b. א, 160.
כפרה a. א, 27, 164, 165; ב, 15, 19, 36, 65, 69, 77, 107. b. ב, 73, 88, 104.
כרובים a. ב, 10.
כרמל a. ב, 54, 150.
כתובים a. א, 74.
לוד a. א, 74, 75, 161; ב, 2, 47, 86, 88. b. א, 132; ב, 118, 158.
לוז שבשדרה a. א, 127.
לוחות a. ב, 10, 62, 95, 96, 103, 112, 117. b. א, 77, 177; ב, 63, 196.
לוט a. א, 87, 90, 135.
לויה a. א, 147. b. א, 118.
לויתן b. ב, 131.
למוד זכות על הראשונים a. א, 94, 101, 164; ב, 146. b. א, 84, 123; ב, 151, 179.
ליצנות a. א, 140; ב, 30, 116. b. א, 18.
לשון a. ב, 88.
לשון הקודש b. א, 14; ב, 170, 212.
לשון הרע a. א, 165; ב, 15, 122, 147. b. א, 25, 56, 107; ב, 46, 49, 51, 53, 55, 82, 108, 170.
מבול (של מים, של אש) a. א, 117, 147.
מגילת איכה a. ב, 133. b. 168, 184; ב, 96, 134.
מגילת אסתר a. ב, 58, 115. b. א, 28, 31, 145; ב, 32, 129.
מגילת יוחסין a. א, 47, 117.
מגילת תענית b. ב, 40.
מדת הדין a. א, 10; ב, 63, 89, 92. b. א, 39, 69, 81, 87, 98, 143, 179; ב, 32, 98, 171.
מדת הרחמים a. ב, 63, 89, 92. b. א, 39, 143; ב, 32, 89, 212.
מדות a. א, 42, 45, 50, 52, 72, 73, 78, 116, 136, 157, 158; ב, 67, 137, 139, 140, 145, 146. b. א, 8, 9, 34, 53, 107, 135, 138; ב, 3, 49, 68, 107, 131, 159.
מדות שהתורה נדרשת בהן a. א, 1, 2, 17, 42—44, 101, 133, 171, 172, 174; ב, 1—9, 51, 52, 95—97, 104. b. א, 24, 67, 116; ב, 14, 15, 54, 60, 61, 106, 127, 143.
מדי a. א, 31, 39; ב, 67, 118. b. ב, 118.
מדרש תמורה a. ב, 24.
מדרשי התנאים a. ב, 3.
מה בכך a. ב, 151.
מודיעים a. א, 141.
מונבז a. א, 17.
מזוזה a. א, 142; ב, 60. b. א, 14.
מזונות a. א, 167, 168. b. א, 125.
מחלוקת a. א, 55, 121. b. ב, 67.
מחנה ישראל a. א, 84.
מחשבה a. א, 115.
מטטרון a. א, 109; ב, 136.
מ״ט מדות של ר׳ נתן b. ב, 117.
מילה a. א, 72, 84, 92, 111, 143, 164, 171; ב, 17, 19, 21, 42, 44, 45, 90, 108, 133, 150. b. א, 14, 15, 60, 108, 111, 114, 116, 117, 122, 140, 153, 161; ב, 32, 47, 110, 116, 139, 152.
מי מרום a. ב, 53.
מים a. א, 156—157.
מינים (ספרי מינים) a. א, 53, 59—62, 81, 82, 126; ב, 20, 46, 78, 140. b. א, 44, 48, 112, 116, 129, 131, 163; ב, 27, 56, 97, 131, 155.
מירון b. א, 47, 50.

מיתה (יום המיתה) a. א. 73, 135, 143, 144, 168; ב. 15, 30, 77, 125, 130, 131, 146. b. א. 7, 11, 31, 88, 129, 153, 179; ב. 30, 33, 60, 102, 111, 117, 136.

מיתה משונה (הרוגי מלכות) a. א. 141; ב. 2, 21—23, 68, 116, 117, 123, 125. b. ב. 2.

מכות מצרים a. ב. 60, 91. b. א. 110, 194; ב. 127.

מכילתא a. א. 92, 93; ב. 3. b. א. 47; ב. 48.

מלאכה ע' אומנות.

מלאכים a. א. 51, 127, 153, 155; ב. 10, 23, 63, 80, 81, 100. b. ב. 11, 17, 39, 171.

מלאכי השרת a. א. 35, 71; ב. 11, 12, 25, 61, 64, 75, 76, 106, 109, 120, 132. b. א. 5, 31, 44, 84, 91, 122, 150, 152, 161; ב. 17, 29, 60, 63, 96, 100, 104, 123, 153, 167, 169, 195, 212.

מלאכי חבלה (מלאך המות) a. ב. 91. b. א. 32, 177, 185; ב. 17, 28, 188.

מליצה a. א. 118, 119; ב. 85, 86.

מלך a. א. 145.

מלכות שמים a. א. 41, 165. b. ב. 155.

מלכי צדק a. ב. 21.

מלקות a. א. 136.

מלשינות a. א. 69.

ממזר b. ב. 69.

מן a. א. 83, 105, 107, 108, 138, 144, 148, 149, 152, 153, 156, 172; ב. 10, 11, 42—44, 84, 85, 94, 99, 113, 120. b. א. 56, 59, 83, 87, 92, 119, 123, 149, 163, 178; ב. 33, 51, 71, 90, 105, 167, 192, 207.

מנין חדשים a. א. 112.

מנצפ"ך a. א. 125; ב. 109.

מנשה a. א. 140; ב. 66, 72, 89. b. א. 48, 151.

מסורת a. ב. 28, 103. b. ב. 31.

מסירות נפש a. ב. 2. b. א. 169; ב. 35, 38, 63, 116.

מסכת היכלות a. ב. 23.

מעשים טובים a. א. 27, 101, 113, 119—121, 143; ב. 56, 69, 92, 93, 118, 119, 141. b. א. 39, 145, 166, 174, 183; ב. 8, 9, 16, 88, 105, 169, 170.

מצוות a. א. 20, 26, 30, 67, 70, 84, 99, 111, 120, 138, 158, 165, 166, 171; ב. 12, 15, 17, 33, 45, 49, 52, 53, 55, 56, 68, 69, 83, 85, 89, 96, 103, 108, 112, 126, 142, 145. b. א. 14, 15, 40, 58, 59, 60, 65, 67, 71, 85, 86, 103, 107, 111, 129, 140, 145, 150, 161, 166, 169, 174, 179, 182; ב. 3, 8, 17, 31, 32, 42, 53, 61, 72—74, 88, 92, 102, 105, 110, 112, 116, 119, 120, 132, 136, 139, 145, 162, 169, 170, 171, 186, 193, 201.

מצרים a. א. 163; ב. 60, 72, 134. b. ב. 118.

מרגלים a. א. 99, 113. b. א. 25, 71, 86, 118; ב. 207.

מרדכי a. א. 159.

מרים a. א. 105; ב. 62. b. א. 83, 87, 93; ב. 105, 123.

מרתא בת ביתוס a. א. 36.

משה ואהרן a. א. 64, 77, 79, 84, 99,
104, 105, 108, 110, 135, 138, 144,
151—155, 159, 170, 172, 173; ב. 9,
10, 12, 13, 14, 24, 53, 61—63,
65, 91, 95, 103, 104, 108, 118,
122, 132, 136, 137, 145, 151. b. א. 4,
6, 9, 24, 27, 32, 33, 36, 53, 66,
68, 69, 70, 71, 77, 78, 83, 87,
88, 93, 113, 119, 122—127, 143,
149, 150, 152, 154, 166, 167, 169,
175, 177, 180, 182—184, 192,
194—196; ב. 5, 8, 9, 17, 20, 21,
32, 33, 35, 39, 41, 53, 60, 63, 70,
87, 98, 100, 101, 104, 105, 108,
121, 122, 123, 130, 150, 151, 154,
155, 162, 171, 187, 195, 197, 198,
199, 203—205, 211, 212—215.

משיח (בן דוד) a. א. 69, 70, 103, 147;
ב. 22, 35, 113, 114, 119. b. א. 17,
128, 131, 172, 173, 175, 181;
ב. 11, 50, 77, 94, 120, 169, 170,
171.

משל a. א. 51, 52, 55, 57, 62, 72, 82,
113, 114, 116, 118, 130, 140, 162,
163, 172; ב. 6, 13, 14, 26, 27,
37, 38, 41, 44, 45, 67, 73, 76, 95,
96, 100, 101, 109, 115, 121, 137,
140—142, 145, 152. b. א. 3, 5,
6, 11, 13, 35, 37, 41, 44, 61, 66,
73, 91—98, 125, 126, 135, 136,
139, 140, 145, 146, 153, 154.
b. א. 168, 169, 175, 192, 196;
ב. 10, 11, 16, 26, 34, 36, 48, 51,
52, 68, 77, 87, 93, 110—112, 131,
141, 170, 179, 183, 185, 200, 202,
211.

משלי a. א. 14, 15. b. ב. 68, 179.

משניות גדולות של ר' חייא b. ב. 177.

מתן תורה a. א. 83, 86, 92, 105, 147,
148, 153, 174; ב. 17, 24, 37, 53,
61, 127. b. א. 36, 37, 77, 91,
112, 117, 144, 145, 176, 195;
ב. 10, 21, 25, 71, 104, 122, 151,
180, 187.

נבואה (נביאים) a. א. 63, 64, 82, 95,
164; ב. 132. b. א. 28, 36, 87,
149, 185; ב. 3, 63.

נבוכדנצר a. א. 117.

נבותיים (אומה) a. א. 111. b. א. 29.

נדרים a. א. 88; ב. 28, 31, 32, 69.
b. א. 8, 26, 137; ב. 93, 117, 140.

נהרדעא b. ב. 81, 87, 189, 190.

נהר פקוד a. ב. 110.

נוטריקון a. א. 50, 68, 93, 96, 110,
145, 149; ב. 12, 54, 92, 152.
b. ב. 15, 16, 47, 54, 61, 62, 100,
110, 168, 175.

נוצרים a. א. 62, 63, 64, 72, 81, 82,
115, 125, 129, 131, 143; ב. 20,
21, 45, 78, 86, 110, 133. b. א. 3,
5, 21, 84, 116, 125, 130; ב. 97,
132, 164, 173.

נח a. א. 147; ב. 22.

נחש (נחש הקדמוני) a. א. 122, 155.
b. א. 53, 55, 179; ב. 25, 156.

ניחוש a. ב. 10, 79.

נכרים ע' אומות העולם.

נסיון a. ב. 109, 113, 149. b. א. 149,
207.

נסים a. א. 82, 83, 138, 152, 155;
ב. 120. b. ב. 12, 76.

נסיעות a. א. 121, 137; ב. 107. b. א. 9;
ב. 100, 185.

נפש (נשמה) a. א. 59; ב. 151. b. א. 41, 44; ב. 11, 52, 56, 131, 144, 165, 195.
נציבין a. ב. 62, 102, 103, 111, 133. b. א. 104; ב. 1, 3, 58, 64, 67.
נקדימון בן גוריון a. א. 33, 37.
נקמה a. א. 89, 90.
נשמה ע' נפש.
סדום (אנשי סדום) a. א. 87, 99; ב. 66, b. א. 54, 122, 156, 157; ב. 18, 39.
סדר הדורות (כרונולוגיה) b. א. 103, 119.
סוטה a. א. 89; ב. 10, 133, 153. b. ב. 4, 21, 143.
סיני a. א. 31, 83, 92; ב. 18, 52—54, 59, 61, 134. b. א. 63, 85, 145, 181; ב. 168, 210.
סיסרא a. א. 110, 146. b. א. 5.
סכנה a. א. 121.
סליחה a. א. 118.
סמאל b. א. 157.
סמבטיון a. ב. 43.
סמיכה a. ב. 123. b. א. 4; ב. 1.
סנה a. א. 114.
סנהריב a. א. 110, 139; ב. 112. b. א. 5.
ספק a. ב. 31.
ספר הבטחון a. ב. 106.
ספרא a. ב. 3. b. א. 47, 132; ב. 177.
ספרי a. ב. 3. b. א. 47.
ספרים חיצונים a. א. 73, 78.
עבדים a. א. 64, 75, 160; ב. 14. b. א. 72, 108; ב. 87.
עבודה במקדש a. א. 49, 81; ב. 70, 71, 81, 90, 111. b. א. 78, 106.
עבודה זרה a. א. 29, 57—59, 65, 86, 87, 104, 106, 137, 147, 153, 164; ב. 4, 9, 15, 16, 30, 31, 34, 45, 46, 52, 54—56, 60, 77, 83, 86, 89, 93, 102, 105, 119, 145, 149. b. א. 18, 26, 27, 37, 51, 52, 69, 72, 78, 80, 89, 111, 116—118, 128, 144, 145, 148, 149, 152, 159, 162, 175, 178, 183, 186, 196; ב. 4, 11, 20, 31, 35, 49, 50, 53, 54, 55, 85, 90, 92, 96, 97, 108, 109, 110, 111, 122, 147, 152, 165, 171, 201, 206—208.
עבור שנים a. א. 55, 153.
עברה עיין חטא.
עגל a. א. 110, 111; ב. 64, 113, 114. b. א. 149, 157, 177, 196; ב. 11, 14, 152, 166, 187, 191, 192, 207.
עגלה ערופה a. א. 101.
עדות שקר a. א. 69.
עולם הבא a. א. 12, 25, 37, 38, 42, 62, 67, 68, 70, 72, 73, 91, 95, 98—101, 113, 118, 119, 127, 133, 137, 138, 143, 146, 161; ב. 58, 62, 71, 77, 78, 83, 85, 99, 103, 105, 116, 120, 136, 139. b. א. 8, 13, 17, 19, 33, 40, 50, 52, 64, 107, 109, 126, 128, 129, 131, 135, 151, 155, 156, 173, 183, 192, 195; ב. 88, 90, 98, 102, 108, 111, 119, 131, 132, 133, 146, 166.
עולם הזה a. א. 25, 37, 38, 42, 68, 72, 99, 100, 114, 118, 119, 161; ב. 62, 99, 119, 136, 139, 161. b. א. 19, 33, 40, 52, 98, 109, 128, 155, 169, 183, 192; ב. 85, 88, 90, 102, 110, 119, 132, 133, 146, 187.
עולם חדש a. א. 147.
עולמו של אדם a. ב. 161. b. א. 88; ב. 109.

עומד בדבורו b. א. 52.
עומר a. ב. 70.
עזרא הסופר a. א. 8, 64, 160. b. א. 4, 124, 146; ב. 32, 177.
עין תינה b. ב. 184, 188.
עיר הנדחת a. א. 87, 93.
עין הרע a. א. 115.
עכו a. א. 65, 48. b. א. 102.
עלית רגל a. א. 94.
עם הארץ a. א. 77; ב. 30, 31, 50, 106, 130. b. א. 8, 9, 14, 16, 62, 135, 140; ב. 52, 62, 97, 101, 109, 139, 140, 201.
עמון ומואב a. א. 129.
עמלק a. א. 8, 103, 104, 107, 108, 120, 148, 149, 143—156. b. א. 123, 140, 178; ב. 122, 185.
ענוה a. א. 4, 42; ב. 28, 49, 99, 100, 109, 128, 132, 150. b. א. 7, 78, 106, 107; ב. 8, 17, 99, 136, 137, 159, 211.
עניות (עניים) a. א. 89, 90, 116, 140, 167; ב. 38, 41, 48, 129. b. א. 8, 21; ב. 118, 165, 188.
ענני כבוד a. א. 86; ב. 59, 60. b. א. 141, 162; ב. 61, 162.
ענקים a. א. 35.
עצה a. א. 53, 114, 115, 154, 174; ב. 32. b. א. 179.
עצירת גשמים a. ב. 13.
עקדה a. א. 164.
עקילס a. א. 80, 81, 84, 92, 132, 136, 139. b. א. 130; ב. 106.
ערב (בגליל) a. א. 18.
ערבות מואב a. ב. 53.
ערלה a. ב. 45.
עשו ובניו a. א. 129, 173.
עשירות a. א. 135, 160; ב. 38, 42, 72, 137. b. א. 8; ב. 97, 118.
עשרת הדברות a. א. 84, 88, 120, 128, 129; ב. 35, 59, 112, 133, 144, 145.
עשרת השבטים a. א. 100, 101, 139; ב. 39, 43. b. ב. 142.
פועלים a. ב. 99.
פורענות a. ב. 65, 66, 100. b. ב. 62.
פלפול a. א. 45.
פסל מיכה a. א. 87, 112.
פקוח נפש a. א. 161, 171; ב. 16, 81, 90, 107. b. ב. 133.
פקיעין a. א. 161.
פרושים a. א. 116; ב. 87.
פריה ורביה a. א. 13, 85, 171; ב. 34, 153. b. א. 86, 136; ב. 50, 93, 148.
פריקת עול a. א. 40.
פרישות a. ב. 19, 28, 124. b. א. 31, 42; ב. 159.
פרנסה a. א. 119, 157, 167, 168. ועיין גם מזונות.
פרנס a. א. 119, 144; ב. 29.
פרסיים a. ב. 91, 118. b. א. 120; ב. 118, 142.
פשוטו של מקרא a. א. 164; ב. 8—14, 57, 58, 90, 102, 104, 111, 113, 144, 151. b. א. 27, 28, 67, 68, 117, 142—148, 158, 182; ב. 10, 11, 43, 51, 53, 54, 59, 60, 83, 86, 120, 121, 144, 183, 184, 185, 187, 190.
צביעות a. א. 116.
צדוק הדין a. ב. 117.
צדוקים a. א. 61, 126, 135.
צדיקים ורשעים a. א. 36, 70, 83, 87, 89, 98, 99, 105, 116, 143, 159,

160, 164, 173, 174; ב. 13, 21, 22,
30, 55, 72, 77, 78, 84, 85, 93,
94, 101, 109, 125, 151. b. א. 18,
26, 32, 34, 35, 38, 40, 42, 50,
52, 54, 65, 71, 86, 88, 98, 99,
114, 122, 126, 129, 131, 156, 169,
171, 175, 183, 192, 196; ב. 5,
12, 17, 19, 23, 25, 30, 38, 42,
61, 69, 80, 85, 86, 92, 98, 109,
110, 115, 124, 132, 148, 150, 155,
157, 165, 166, 179, 183, 198,
203.

צדק ועול a. א. 133; ב. 77, 78.
צדקה a. א. 26, 27, 90, 114, 116, 140,
142, 163, 166; ב. 14, 29, 41, 51,
68, 74, 77, 79, 116, 129, 147.
b. א. 13, 14, 44, 86, 87, 107,
153; ב. 31, 51, 81, 82, 100, 103,
133, 134, 191.

צדקיהו a. א. 171.
צופים (שם מקום) a. א. 66.
צור b. א. 130; ב. 166.
צלפחד ובנותיו a. ב. 62, 103, 151.
b. ב. 12, 51.

ציפורי a. א. 81; ב. 122. b. א. 2, 46,
49, 82, 102—107, 110, 112, 129,
131; ב. 75, 92, 134, 164, 169,
172, 173, 188, 202.
צרה a. א. 144; ב. 67.
קבורת מתים a. א. 158.
קביעת הדשים a. ב. 9, 103, 110.
קב״ה b. ב. 98, 117, 147, 151, 155,
166, 169, 211.

קדוש השם a. ב. 19, 20, 21; ב. 36,
51, 84. b. א. 52, 123, 193; ב. 92,
109, 210.

קדושה a. א. 72; ב. 13, 28. b. ב. 73,
137, 159.
קדיש a. ב. 23.
קדשים a. ב. 31.
קהלת (ספר) a. א. 14, 15; ב. 15.
b. ב. 68, 155, 179.
קטרון b. ב. 209.
קיום ישראל a. א. 157.
קין והבל a. ב. 22.
קסריה a. ב. 56. b. ב. 131, 164, 166,
173, 180.
קסריה פיליפי a. ב. 119.
קליאופטרה a. ב. 19.
קללה a. א. 42.
קמצנות a. א. 115.
קנדקה a. א. 17.
קפדנות a. א. 42; ב. 146.
קץ a. א. 102, 170. b. א. 107, 183;
ב. 166.
קרבנות a. א. 48; ב. 56, 133. b. א. 27,
57, 68, 72, 86, 112, 119, 137,
144, 160, 177, 178; ב. 9, 101,
117, 170, 209.
קרח ועדתו a. א. 100; ב. 13, 14, 62,
103. b. א. 27, 67, 167, 168; ב. 187.
קריאת שמע a. א. 120.
קריעת ים סוף a. א. 108, 138, 164,
171; ב. 19, 37, 79, 84, 90, 104,
113, 149, 150. b. ב. 122, 147,
199.
רב ותלמיד a. א. 77, 78, 79, 81, 90,
91, 92, 113, 118, 129, 136, 137,
161, 162; ב. 1, 24, 27, 47, 48,
50, 66, 82, 83, 117, 118. b. א. 1,
12, 13, 40, 50, 108, 132, 136;
ב. 3, 53, 109, 118, 139.
רבית a. ב. 35. b. א. 52, 126; ב. 109.

רוח (ממש) a. א. 139.
רוחות (שדים) b. א. 47, 111; ב. 144, 198.
רוח הטומאה a. ב. 70.
רוח הקודש a. א. 63, 64, 77, 110, 146, 147; ב. 55, 58, 70, 115, 132. b. א. 28, 31, 34, 105, 114, 121, 161, 166, 174, 196; ב. 5, 9, 155, 159, 181, 212, 215.
רומא (רומאים) a. א. 58, 59, 66, 69, 96, 97, 108, 118, 121, 122, 130, 131, 134, 141, 160; ב. 1, 22, 24, 25, 34, 38, 42, 106—108, 117—119, 123. b. א. 7, 18, 21, 47—49, 54, 84, 103, 128, 131, 133, 150, 151; ב. 2, 6, 7, 11, 37, 41, 79, 91, 100, 118, 142, 210.
רחב הזונה a. א. 108.
רחמים a. א. 71, 155; ב. 14, 35, 67, 88, 89. b. א. 186; ב. 13, 134.
רמז a. א. 159.
רעב a. א. 150.
רפואות a. א. 155.
רשות וחובה a. ב. 6.
שאול a. א. 118. b. א. 180; ב. 49, 50, 152.
שבועה a. ב. 31, 145, 148, 152.
שבח וגנאי a. א. 165.
שבחם של חכמים a. א. 160—162; ב. 26, 66, 88, 98. b. א. 46; ב. 40, 130.
שבחו של הקב"ה a. א. 94, 95, 110, 128—130, 174; ב. 37, 40, 93, 96, 132. b. א. 19, 20, 66, 70, 76, 77, 98, 114; ב. 25, 54, 60, 124, 127, 187, 203.
שבטים a. א. 105, 138, 144, 145, 155, 156, 166, 171; ב. 10, 54, 79, 84, 114, 144, 145, 149, 151. b. א. 9, 20, 24, 26, 32, 35, 38, 51, 63, 69, 77, 78, 86, 87, 98, 113, 128, 142, 144, 148, 149, 162, 173, 174, 175, 178, 193, 194; ב. 26, 33, 41, 43, 53, 56, 111, 122, 144, 150, 154.
שבת a. א. 65, 72, 84, 85, 104, 107, 111, 131, 132, 138, 143, 147, 152, 161, 168, 171; ב. 10, 16, 27, 29, 42, 43, 44, 71, 90, 107, 120, 122, 142, 145, 148, 152. b. א. 8, 59, 62, 107, 114, 119, 135, 137, 157; ב. 62, 81, 86, 87, 90, 93, 97, 104, 108, 120, 131, 138, 139, 144, 155, 166, 207.
שונמית a. א. 135.
שחר a. א. 62; b. ב. 97, 117.
שחוק a. ב. 31.
שטן a. א. 30, 110; ב. 34, 109. b. א. 123, 125; ב. 133.
שירה a. א. 127; ב. 91. b. א. 33.
שיר השירים a. א. 71, 172; ב. 58, 59, 78. b. א. 27, 133, 145; ב. 68, 122, 155, 179.
שכינה a. א. 36, 60, 105, 129, 154; ב. 36, 70, 89, 91, 112, 116, 132, 149. b. א. 16, 17, 27, 32, 40, 59, 60, 63, 92, 94, 106, 109, 122, 127, 152, 182, 184; ב. 35, 50, 81, 98, 100, 121, 143, 170, 198, 202, 209, 213.
שכנציב a. ב. 30.
שכר ועונש a. א. 12, 53, 67, 69, 70, 83, 89, 91, 110, 138, 144, 148, 164, 165, 169; ב. 24, 25, 49, 69,

77, 78, 93, 97, 101, 108, 121, 125,
126, 129, 142, 146—149. b. א. 7,
10, 14, 18, 34, 37, 40, 57, 58, 60,
63, 81, 86, 88, 111, 121, 126,
129, 154, 161, 163, 168, 171, 181;
ב. 18, 19, 21, 33, 43, 50, 61, 77,
88, 92, 94, 98, 100, 110, 117, 199,
132, 136, 208.
שָׁלֵו a. א. 87, 138; ב. 91, 113.
שלום a. א. 40, 140; ב. 6, 21, 32,
94, 95. b. א. 6, 32, 44, 46, 52,
59, 135, 137, 146, 175; ב. 3, 21,
31, 41, 50, 93, 101, 102, 108,
117, 121, 162, 164, 165, 187.
שלמה a. א. 135, 172; ב. 23, 54, 112.
b. א. 80, 84, 88, 101, 117, 123;
ב. 49, 156, 179, 187.
שם (ה') a. א. 111, 145; ב. 112, 118,
133. b. א. 26, 69, 118; ב. 16,
119, 120.
שם המפורש a. ב. 23.
שם טוב b. א. 7, 11, 51.
שמא a. ב. 151.
שמד (שעת השמד; דורו של שמד)
a. א. 137; ב. 16, 40. b. א. 133.
שמואל (הנביא) a. א. 64; ב. 100.
b. א. 180, 192; ב. 9, 75, 136, 183.
שמחה של מצוה a. א. 166; ב. 105.
שמיטה ויובל a. א. 89; ב. 92, 149.
שמים וארץ a. א. 109; ב. 44. b. א. 114,
115; ב. 92, 165.
שמעון בן גוריון a. א. 36.
שנאה a. א. 50, 115; ב. 95. b. א. 88;
ב. 207.
שעבוד (מלכיות) a. א. 114, 174; ב. 79,
137. b. א. 11, 18, 40, 77, 94,
171; ב. 20.
שפיכות דמים a. א. 29, 34, 85, 147;
ב. 9, 16, 35, 57, 145, 149.
b. א. 14, 72; ב. 17, 49, 55, 71,
201, 206, 207.
שקדנות a. ב. 47, 125. b. א. 10.
שקר a. א. 165. b. א. 51.
שר התורה a. א. 91.
שר הים a. א. 128.
שר של מעלה a. א. 71.
שררה a. א. 54.
שתיקה a. ב. 28.
תבור a. ב. 54.
„תגין" (ספר) a. ב. 24.
תוכחה a. א. 165; ב. 87.
תורה a. א. 27, 35, 44, 48, 55—57,
60, 62, 65, 75—77, 89, 92, 105,
107, 108, 116, 118, 129, 137—140,
142, 146, 158; ב. 17, 18, 27, 28,
36, 46, 82, 87, 105, 108, 112,
129, 133, 142. b. א. 2, 17, 36,
40, 51, 60, 63, 64, 76, 79, 80,
89, 91, 98, 99, 106, 111, 124,
141, 146, 153, 179, 195, 196;
ב. 25, 29, 74, 102, 109, 118, 166,
181, 192, 196, 203.
תורת כהנים a. ב. 3.
תורה שבעל פה a. א. 7, 56. b. א. 183.
תחית המתים a. א. 12, 61, 62, 95, 98,
100, 102, 122, 135; ב. 19, 49.
b. א. 21, 41, 44, 45, 98—100,
131, 168, 184; ב. 14, 39, 52, 73,
86, 88, 131, 159, 180, 195.
תיאטריאות וקרקסאות a. א. 6, 42, 69.
b. א. 18.
תלמידי חכמים a. א. 10, 44, 74, 76,
78, 119, 163, 167, 168; ב. 29,
31, 49, 50, 78, 88, 124. b. א. 48,

49, 58, 107, 135, 138, 140, 156,
165; ב. 3, 9, 42, 49, 72, 95, 97,
140, 155, 157, 193, 204, 206.
תלמוד ומעשה a. א. 166, 167; ב. 47,
85, 92, 112, 125, 140, 141. b. א. 2,
135; ב. 69, 186.
תלמוד תורה a. א. 20, 40—42, 50, 53,
72, 77, 78, 85, 90, 91, 107, 108,
115, 119—121, 156, 163, 167—169;
ב. 18, 19, 23, 24, 26, 37, 47—51,
66, 74, 77, 82, 99, 101, 106, 109,
116, 117, 119, 122, 125, 140—143,
148. b. א. 7, 10—13, 15, 18, 34,
35, 56, 57, 58, 61, 62, 74, 85,
86, 95, 107—109, 111, 135, 136,
138, 152, 156, 162, 175, 178, 185;
ב. 1, 3, 17, 31, 38, 42, 49, 62,
69, 71, 72, 75, 84, 97, 107, 109,
112, 115, 116, 134, 139, 148, 154,
155, 167, 189, 191, 198, 202, 204.
תנחומים (נחום אבלים) a. א. 50, 51, 52,
64—67, 75, 110, 171; ב. 2, 3, 83,
96. b. א. 8, 19, 37, 113; ב. 62.
תנ"ך a. א. 61, 92, 140, 172; ב. 134.
b. א. 136.
תענית צבור a. א. 75, 155: ב. 67, 100,
121. b. א. 72, 109, 136; ב. 40.
תפלה a. א. 41, 67, 71, 74, 78, 79,
86, 118—121, 141, 156; ב. 33, 71,
130, 153. b. א. 13, 14, 51, 60,
62, 81, 109, 110, 126, 130, 136,
149, 161, 173; ב. 8, 9, 13, 17,
68, 90, 111, 119, 131, 132, 133,
154, 159, 180, 190, 198, 209.
תפלות a. א. 116.
תפלין a. א. 85, 116, 120, 142: ב. 60.
b. א. 14, 40, 153, 169, 185;
ב. 9, 110.
תקועה (שם מקום) b. א. 47.
תרגום a. א. 16, 18, 69, 92, 115.
תרי עשר b. א. 159.
תשובה a. א. 43, 72, 73, 80, 89, 101,
102, 114, 133, 140, 174; ב. 15,
36, 77, 79, 94, 101, 115, 123,
134, 142. b. א. 21, 37, 39, 40,
52, 65, 69, 79, 81, 172; ב. 5, 8,
18, 49, 88, 96, 98, 100, 101, 104,
144, 158, 187.
תשמישי קדושה a. א. 36.
תשעה באב a. ב. 39, 55.